

Rudasné Bajcsay Márta

„*FOLYOSÓRÓL FOLYÓSÓRA*”,
A VARIÁNSOK ÚTVESZTŐI KÖZÖTT

SZÓHAGYOMÁNY

Sorozatszerkesztő
Nagy Ilona

A sorozatban megjelent kötetek

Nagy Ilona: *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór*

Pócs Éva: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*

Küllős Imola: *Közköltészet és népköltészet*

V. J. Propp: *A varázsmese történeti gyökerei*

Hoppál Mihály: *Hiedelem és hagyomány – Válogatott tanulmányok*

Görög-Karády Veronika: *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete.*

Kámán Erzsébet: *Mélységek könyve – Orosz népi vallásos énekek*

Vincze Kata Zsófia: *Visszatérők a tradícióhoz. Elszakadás a zsidó hagyománytól és a /báál tsuvá/ jelenség kérdései a rendszerváltás utáni Budapesten*

Mikos Éva: *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII-XIX. században*

Hermann Zoltán: *Varázs/szer/tár. Varázsmesei kánonok a régiségben és a romantikában*

Rudasné Bajcsay Márta

„*FOLYOSÓRÓL FOLYOSÓRA*”,
A VARIÁNSOK ÚTVESZTŐI KÖZÖTT

Egy dallamtípus Fehér László-balladáit

L'Harmattan

MTA BTK Néprajztudományi Intézet
Budapest

A kézirat a Pécsi Tudományegyetem,
Interdiszciplináris Doktori Iskola / Néprajz-Kulturális Antropológia
Doktori Program 2012 keretében készült, az MTA BTK
(Bölcsészettudományi Kutatóközpont) Zenetudományi Intézetében.

A kötet megjelenését támogatta az MTA és a Nemzeti Kulturális Alap.

© Rudas Márta, 2016
© L'Harmattan Kiadó, 2016

ISBN 978-963-414-069-6

A kiadásért felel Gyenes Ádám

A kiadó kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 06-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
Tel.: 06-1-445-2775
parbeszedkonyvesbolt@gmail.com

www.konyveslap.hu

Olvasószerkesztő: Aranyossyné Bondi Judit

Nyomdai előkészítés: Kállai Zsanett

A borítót Ujvári Jenő sorozati terve alapján,
Rudas Klára grafikájának felhasználásával Kára László készítette.

Nyomdai munkák: Kapitális Kft.,
felelős vezető: ifj. Kapusi József

TARTALOM

Bevezetés	9
Néhány szó a vizsgálati anyagról	28
A kiválasztott ballada szövege és szerkezeti egységei	33
A szerkezeti elemek rövid ismertetése, jellemzése	36
I. A Magyar Népzene Tára XI. kötete CXLIV. típusában szereplő „A halálraítélt húga” ballada változatai a szerkezeti felépítés alapján	39
A dallamtípusban található Fehér László-ballada-szövegek szerkezeti szempontú elemzése	41
<i>20–22 versszakos balladák</i>	41
<i>18–19 versszakos balladák</i>	49
<i>16–17 versszakos balladák</i>	63
<i>14–15 versszakos balladák</i>	77
<i>11–13 versszakos balladák</i>	87
<i>9 és kevesebb versszakos balladák (töredékek)</i>	96
II. A terjedelem kérdése és néhány különleges eset	111
a) Hosszabban vagy rövidebben. Két – terjedelemben jelentősen különböző – ballada összehasonlító elemzése	112
<i>A *jelzetű, 19 strófás és a 40. sz., 12 strófás ballada</i>	112
<i>A fentiek összefoglalása</i>	120
<i>A két ballada szövege</i>	122
b) Romlott balladák? Töredékek?	127
1. <i>Időrendi zavar</i>	128
2. <i>Központi szerkezeti egység hiánya</i>	136

3. Szerkezeti egységet helyettesítő sor	140
4. Többszörös hiány	144
5. A katarzis elmarad	146
6. Hiányok a ballada első felében, aránytalanság	150
7. Ismétlődő elemek – útvesztő	154
8. Töredékes szerkezeti egység	157
9. Átvezetők nélkül	161
10. Töredékek – „szűzsé”	165
Összegzés	171

III. A népdaltípus Fehér László-balladáit alkotó

szerkezeti egységek, változataik tükrében	175
Az 1-es szerkezeti elem megjelenési formái	
a dallamtípus balladáiban	176
A 2-es szerkezeti elem megjelenési formái	
a dallamtípus balladáiban	185
A 3-as szerkezeti elem megjelenési formái	
a dallamtípus balladáiban	190
A 4-es szerkezeti elem megjelenési formái	
a dallamtípus balladáiban	198
Az 5-ös szerkezeti elem megjelenési formái	
a dallamtípus balladáiban	205
A 6-os szerkezeti elem megjelenési formái	
a dallamtípus balladáiban	213
A 7-es szerkezeti elem megjelenési formái	
a dallamtípus balladáiban	224
A 8-as szerkezeti elem megjelenési formái	
a dallamtípus balladáiban	231
A 9-es szerkezeti elem megjelenési formái	
a dallamtípus balladáiban	238
Összegzés	244

IV. A balladaszöveg kétfajta elemzésének eredményeképpen

kirajzolódó többlettartalmak	247
I. Fehér László	248
1. Ki is ez a Fehér László?	248

2. Mit sugall a balladában konzisztensen jelen lévő <i>fehér-fekete</i> oppozíció	249
3. László megítélése egyöntetű-e a balladában	250
II. Fehér Anna	252
1. A „gyönyörű”, „aranyos” húgocska	252
2. Anna státusza és cselekedete	253
III. Anna és László kapcsolata	253
IV. A bíró	255
1. Elnevezései a balladaváltozatokban	255
2. Módossága	255
3. Jogcíme az ítélkezésre	256
4. A kivégzés módja, a halálnemek	257
5. Megítélése a balladában	258
V. Az átok	259
VI. A narrátor hangja, illetve a történet előadói értelmezése	259
V. Szöveg és dallam együttese a balladában	263
Példák	270
Összkép	278
VI. Mérleg. A megállapításaim alapjául szolgáló anyag idő- és térbeli keretei	281
Irodalom	283
Függelék	
1. A Magyar Népzene Tára XI. kötetének CXLIV. típusában szereplő „A halálraítélt húga” („Fehér László”-) ballada szövegei az elemzésben adott sorszámokkal	293
2. A Magyar Népzene Tára XI. kötetének CXLIV. típusában szereplő „A halálraítélt húga” („Fehér László”-) ballada dallamai az elemzésben adott sorszámokkal	435
3. Földrajzi elterjedés	481
Térkép	484
4. Időbeli keret	491

BEVEZETÉS

Színhagyományban élő/élt balladákat, dallamukat és szövegüket tekintve szorosan összetartozó folklórananyagot vizsgál e könyv. A szoros összetartozás közelebbi tanulmányozása – jelen esetben egy bizonyos dallamtípus dallamival énekelt egyazon ballada, azaz balladatípus szövegváltozataié – várhatóan érdekes, kivételes eredményeket hozhat felszínre. A kutatás anyaga írásbeliség nélküli, közösségi műfaj egytől egyig néprajzilag hiteles adatokat magában foglaló szelete, amely zenei és szövegbeli meghatározottsága révén jól körülhatárolt, elméletileg, tudományosan világosan tisztázott keretek közé illeszkedik. Zenei típusát a népzenei kutatás meghatározta, helyét a zenei rendben kijelölte, szövegét, „A halálraitélt húga” típusnéven számon tartott „Fehér László” balladáját ugyanúgy, tudományos apparátussal feldolgozták. Akár a zene, akár a szöveg oldaláról közelítjük meg választott anyagunkat, látszik, milyen bőséget rejt magában. Típus és variánsai, zenei típus és balladatípus változatköre szemlélhető közelről az adott keretek meghatározta tartományban. A dolgozat elsősorban a ballada szövegvariánsainak elemzésére irányul, de a dallamtípus változatainak tükrében tekint anyagára.

A variáns és a típus fogalmát a folklórral foglalkozó szöveg- és zenekutatásnak egyaránt korán körvonalaznia kellett, mivel a hagyományozódás szóbeliségben megnyilvánuló létformájának elsődleges, legszembetűnőbb sajátosságaként jelentkeznek a bizonyos korlátok között mutatkozó változékonyság. A magyar folklórkutatásban – bár hosszú előtörténete van ez alapvető kategóriák meghatározásának – máig érezhető egyfajta terminológiai bizonytalanság, noha a fogalmakat jelölő szakszavakat némi fenntartással mindenki használja. Anélkül, hogy e témába belemerülnék, mégis legalább érintőlegesen

szólok a vizsgálatomban legalapvetőbbnek számító típus és variálás – egymást feltételező – fogalmakról. Szövegfolklorisztikánkban Ortutay Gyula 1959-es, *Variáns, invariáns, affinitás* című,¹ a szóbeliség mint „létforma” közelebbi leírását célzó tanulmánya nyújtotta az ez irányú talán legmeghatározóbb alapvetést. Évekkel később, 1966-ban Voigt Vilmos tévedések eloszlata végett készített, tisztázó célzatú írása: *A variáns, invariáns és affinitás fogalmainak definíciója* is még erre az alpmunkára reagált.² Kriza Ildikó a ballada műfajt illetően kísérté végig *Affinitás a népballadában* című tanulmányában a „vonzástörvény” működését három történeti rétegen – a régi stílusú, klasszikus népballada egy korai és egy kései típusán, valamint az új stílusú népballadán – keresztül.³ Voigt említett cikkében kitér a balladára: „éppen ennek a műfajnak a keretén belül a leginkább homályos a hagyományos folklorisztika típus-fogalma”, és ajánlja helyette az „affinitásos rokonságok” kategóriát.⁴ *A Magyar Néprajzi Lexikon* ('70-es évek végétől megjelent) kötetei a témához szorosan tartozó jó néhány címszavának kidolgozása is a nevéhez fűződik.⁵ Az 1982-es lexikonkötet „típus” címszavában a magyar folklorisztikai kutatásokról szólván a balladakutatással kapcsolatban Voigt a Vargyas-féle magyar balladatípus-rendszert⁶ Kriza Ildikó balladakatalógusa mellett említi meg azzal a megjegyzéssel, hogy teljes egészükben ezeket nem publikálták, viszont „a hagyományos balladakincs típusai nagyjából megtalálhatók” Ortutay 1935-ös székely népballada-antológiájában és Kallós Zoltán recens erdélyi balladakötetében. A megjelenése (1976) utáni élénk viták ellenére is a Vargyas Lajos-féle műfaj-monográfia – mint a témát átfogó, teljességre törő, egyedüli magyar összefoglalás – típusrendszere vált a hazai balladakutatás elsődleges igazodási pontjává. Az abban meghatározott típuselnevezések a balladákban megjelenő, cselekményt mozgóató főkonfliktusra utalnak, amivel jóval többet mondanak, mint ha egyszerű címek volnának. Talán az e dolgozat alapját képező, általam „Fehér László-balladaként” aposztrofált típusnév példája alkalmas éppen arra is, hogy megvilágítsa ez állítást. A különféle balladakiadványokban hol „Fehér László”, hol „Fehér Anna”, hol a Vargyas által adott „A halálraítélt húga”

¹ Ortutay Gyula 1959.

² Voigt Vilmos 1966.

³ Kriza Ildikó 1965.

⁴ Voigt Vilmos 1966, 138.

⁵ Mint pl.: affinitás, változat, verzió, közösségi jelleg, szóbeliség, tudatosság és ösztönösség; típus, típuscsalád, altípus, motívum; archetípus, ősfoma; narratív líra, cselekmény, strukturális modell, struktúra, szüzsé.

⁶ Vargyas Lajos 1976.

megnevezés alatt jelennek meg a típushoz tartozó balladák. Az elsőnek említett típusnév a balladakezdetre utal („Fehér László lovat lopott”), a második a tulajdonképpeni főszereplőt (a bátyjáért önmagát feláldozó hűgot) nevezi meg, a harmadik viszont komplex módon azonosít (egyszerre idézi fel az alapszituációval a két testvért és emeli ki a főszereplőt).⁷

A tudományos rendszerezéssel a variánsok típusokba tömörülnek, illetve tömöríthetők, kisebb-nagyobb tömbökbe: kisebb altípusokba és nagyobb típuscsaládokba csoportosíthatók.⁸ Így folyik ez általánosan a folklórkutatás különféle ágaiban: akár zenei, akár szöveges vagy más kutatásokban, irányuljon az a népmesére, a ballada szövegére vagy melódiájára, vagy éppen a táncrea, díszítőművészetre, hiszen a tudományos megismeréshez nélkülözhetetlen a rendszerezés és az összehasonlítás. Az egyedi és általános jegyek pedig csakis egymás fényében, a különbségek, kontrasztok révén mutatkoznak meg.

Olsvai Imre elsősorban folklorista egyetemisták számára fogalmazta meg *A magyar folklór* című tankönyv *Zene* fejezetében, amit a változatképződésről a legfontosabbnak gondol. Variálásról, változatokról, típusokról szólván ugyancsak idézhetném Bartókot és Kodályt, Járdányit, Dobszayt vagy Vargyast,⁹ de azért választom inkább ezt az összegzést,¹⁰ mert Olsvaié az időben legfrissebb, amellet pedig eléggé tömör. A dolgozatom anyagkezelését meghatározó felfogást is reprezentáló néhány legfontosabb állításából válogatok a következőkben: „Minden virágzó stílus, minden szájhagyomány-kultúra sok, egymáshoz hasonló változat összessége. Néphagyományban nincs szerző által előírt szó és hang szerinti forma; a hallás útján terjedő dallamok (és szövegek) folyvást kisebb-nagyobb változatban ismétlődnek. Két ellentétes erő párhuzamos munkája hozza létre a változatok, típusok stílusok sokaságát és összefüggő rendszerét: azonos vagy hasonló elemek szétvariálása és különböző elemek egymás felé variálása. A változatképző hajlam egyénenként és vidékenként különböző mértékű és jellegű, sőt dallamstílusonként, illetve típusonként sem egyforma. Nem mondható, hogy »ennek és ennek α dallamnak ez α

⁷ Magam a népzenei típuselnevezés egyik hagyományos eljárását (a szövegkezdettel való felidézést) követem dolgozatomban.

⁸ Szakáganként, valamint az aktuális vizsgálat érdekében, természetesen változnak a csoportosítás szempontjai.

⁹ A felsoroltak kiindulási szempontjai, rendszerezési elvei részben különbözőek, ennél fogva rendszereik is több ponton eltérőek.

¹⁰ *A magyar folklór*, 1998. 12. fejezet: Zene. 516–517. A kihagyásokat-kiemeléseket az idézett szöveghez képest itt nem jelölöm.

helyes alakja, a másik pedig tévesztés, botlás...«, mert minden változat hiteles. Gyanús a több ízben vagy sok helyen mindig csak egy változatban gyűjtött dallam. *Tudományos vizsgálat számára minden változat egyenrangú. Összehasonlítva egy-egy dallamtípus változatállományát, a jellegzetesen formált, stílusjegyeket tisztán tartalmazó változatok mellett hiányos felépítésű, merev mozgású, kopott, jellegtelen variánsokat is találunk.*¹¹ A folytonos változatképződés egyrészt kitágítja, szétágasztja a közös zenei anyagot; de hogy pontosan hol, mikor, hogyan születik meg az új dallamtípus, azt még senki gyűjtő sem figyelhette meg. Másrészt pedig bizonyos út, illetve idő után a változatok újra meg újra visszajutnak önmagukba vagy önmaguk közelébe, ennél fogva távoli pontokon is előfordulnak igen hasonló dallamok, bizonyos fajta változatok stílushajlanként hosszú ideig élnek egy-egy vidéknek, népnek, népcsaládnak a használatában. A változatképződés és ezáltal a stílus-egységesülés a maga áramába fogja a kívülről, felülről érkezett dallamokat is: így a más-népi jövevénydallamok és a hazai műdallelcsapódások kezdik elveszteni kirívóan idegen stílusjegyeiket, fokozatosan idomulnak a magyar népi jelleghez. Vagy pedig nem hasonulnak, hanem rövidebb-hosszabb idő után kimennek a használatból.”

A változatképződés fenti leírása kimondatlanul is visszautal az Ortutay által meghatározott „variáns–invariáns–affinitás” említett fogalmkörhöz. A kívülről, felülről jövő hatások említése a szervesülés vagy kizáródás mechanizmusán keresztül pedig érinti – a népzenei-néprajzi anyag összetettsége és az értelmezés (mi számít népinek, mi nem) kérdéssel – a történetileg változó szemléletmódokat is. Olsvai nem tudománytörténetet nyújt, hanem a magyar népzene „élettanát” és „anyagát” helyezi a bemutatás középpontjába, Bartók, Kodály és tanítványainak rendszerezése, azok időben módosuló/módosult stílusbeosztása alapján.¹² Az elemzések által feltárt, dallamtípusok alkotta magyar népzenei stílusok összehasonlításával kirajzolódnak a szomszéd és rokon népek zenéjével, valamint az európai műzenével való kapcsolatok is. Mivel a történetiség korántsem egyenes vonalú, hanem szövevényes alakulásra mutat, hangsúlyozza, hogy a stílus „régisége egyáltalán nem jelenti azt,

¹¹ Dolgozatomban az adott dallamtípus minden egyes darabját – függetlenül milyenségétől – én is mind a dallam, mind a szöveg tekintetében figyelembe veszem.

¹² Dobszay László és Szendrei Janka zenei rendszerezése, amelyet „népzenei stílusrendnek” neveznek (*A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve I.*), és a megjelent kötetben részletesen ismertetnek, ettől sok szempontból eltérő koncepciót követ. Típuskatalógus 1988.

hogyan annak valamennyi dallamtípusa régen és egyszerre alakult ki. A stílus *gyökerei* nyúlnak vissza kideríthetetlen történeti mélységbe. [...] az egyes dallamtípusok hosszú időn keresztül ágaztak szét, talán még a 19–20. században is keletkezett új típusú régi stílusú dallam. [...] A régi anyag bizonyos elemei [...] más formában élnek tovább: az új stílus szerkezeti keretei között.”¹³ Paksa Katalin *népzene-történeti* könyvében egy többdimenziósságot érzékeltető kronológiai „időszalaggal” szemlélteti a stílusok történeti rétegzettségét és időbeli meg-megújulásait.¹⁴ Az írásbeliség nélküli hagyományos kultúra vizsgálata a népzenei gyűjtés mintegy száz éve alatt felhalmozódott anyagon végzett elemzésre és dallam-összehasonlításra épül. Bartók a szomszédnépi népzenei kutatásban, Kodály a honfoglalás előtti zenei réteg feltárására, továbbá népzeneink műzenei és európai összefüggéseinek megállapítására használta a módszert. Ez utóbbi vállalkozás a történeti forrásokkal való dallamösszevetésre épít, de a régiséget nyomozó zenei kutatás az összehasonlító nyelvtudomány mintájára következtet. Szabolcsi Bencét idézi Paksa Katalin: „a dallam – változandósága ellenére – legalább olyan hosszú életű, legalább olyan maradandó, mint a szó vagy a régészeti és antropológiai lelet; tehát összehasonlítás útján ugyanúgy következtethetünk belőle népek és kultúrák összetételére, kapcsolataira és vándorlására, mint a nyelvből vagy az ásatások anyagából. [...] Az átvevő nép persze módosít az átvett nyelven, sajátos irányban fejleszti tovább. De ez sem mond ellent a dallamok tartósságának, a dallamcsaládok vándorlásának és akár otthon, akár más környezetben való fennmaradásának; sőt ellenkezőleg, még megerősíti azt.”¹⁵

A folklorisztika történelemfelfogása, a fogalmak értelmezése, a műfajok kialakulásának és fejlődésének kutatása (beleértve a balladát is, ami számomra itt elsődleges) az időben változott: a kutatás súlypontjai át- és átrendeződtek, más és más helyeződött a középpontba. Vargyas Lajos ballada műfaj-monográfiájában (I. kötet) külön fejezetet szentelt az összehasonlítás módszerének, amelynek elején röviden áttekinti a népköltészeti kutatás ezzel kapcsolatos vonulatát a '70-es évek horizontjáról. A korábbi általános törekvés után, tudniillik, hogy a különböző népek irodalmában, népköltészetében talált egyezéseket közvetlen leszármazásnak tulajdonítsák még egymástól időben és térben egészen távol eső népek esetében is, amivel egy-egy kultúra rendkívüli hatását igyekeztek kimutatni, mint írja, kialakult „az egymástól

¹³ Olsvai Imre 1998. 524.

¹⁴ Paksa Katalin 1999. 42. után befűzve.

¹⁵ Szabolcsi Bence 1954, in Paksa Katalin 1999. 40.

függetlenül létrejövő hasonló jelenségek elmélete, az ún. tipológiai egyezések tana az epikus költészetben, amit legerőteljesebben a szovjet folklorisztika alkalmazott”. Propp, Zsirmunszkij és Meletinszkij eredményeit említi, akik egyöntetűen egy bizonyos történelmi fejlődési szakaszhoz, a nemzeti társadalom felbomlásához kapcsolták a vizsgált történetek keletkezését. Megállapítja hát, hogy „manapság a tipológiai egyezések korszakát éljük a népköltészeti kutatásban, ahogy nemrég a finn földrajzi iskola hatása alatt az ősalak (archetypus) kikövetkeztetésének korszakát éltük, amit egy rövid időre keresztetett a funkcionális iskola folklór-változataként az egyéniségvizsgálatok divatja”.¹⁶

Vargyas balladamonográfiájában a „tipológiai” és/vagy „genetikus” egyezés megléte, a témakört aktuálissá tevő társadalmi körülmények mellett még a hasonló megfogalmazási mód jelentőségét külön is hangsúlyozza. A balladai témák együttesében, közös jellegében keresi a tipológiai sajátság megfoghatóságát, és az átvétel ismertetőjegyeinek megragadhatóságával kapcsolatban megállapítja: „Ez volt a finn földrajzi iskolának is egyik legfőbb gondja, s ma sem lehet mást tenni, mint hogy a témához eredetileg hozzá nem tartozó vonásnak, a romlásnak, az értelmetlenné válásnak alapján határozzuk meg az átvevőt és a terjedés irányát.” Az ősalak kikövetkeztetésének elvárását természetesen elutasítja, és így vélekedik arról: „amit ... »ősalaknak« tartottak, azt sokkal inkább kell a téma legjobban kifinomálódott megoldásának tartani, amely már bizonyos variálódás után jött létre és mindig variánsokban él.”¹⁷ Lüthi (1967)¹⁸ *Uyformmal szembeállított Zieľformját* helyesli, ami „az »ősalakkal« szemben a témában rejlő végleges lehetőség, amit a változatok fokozatosan megvalósítanak”, és az ősalak fogalmat csak egy-egy konkrét motívum átvételével kapcsolatban véli használhatónak. Vargyas szerint a romlás nem feltétlenül értéksüllyedés, adott esetben romlott átvétel költőileg akár még erőteljesebb is lehet.

Az „ősalak” kérdés mellett a másik sokat vitatott fő probléma a ballada mint „*paraszti-közösségi alkotás*”, szemben a költői, esetleg a nép körében, közelében élő énekes által a nép számára költött, majd népszerűvé vált produkcióval. Vargyas részletesen kifejti, mi indokolja, ha azt gondoljuk: ballada is alakulhat a népköltés módján. Ahogyan a vándormotívumok, a kontamináció és a balladai közhelyek végső soron az „affinitás” fogalmi körébe

¹⁶ Vargyas Lajos 1976. I. 37.

¹⁷ Uo 39.

¹⁸ Max Lüthi 1967.

sorolhatók, a balladák születésének idején is elképzelhetően munkált egymásra hatásuk (ami egyébként nagyon is szembetűnően jelentkezik egymáshoz fűződő kapcsolataik: témárokontság, közös alap gondolat, közös szövegtömbök, motívumok, illetve formulák révén). Vargyas építőköveknek nevezi a rokon összetevőket, és felvázol egy olyan, *a ballada felépítését általában jellemző sémát is, ami a jellemző (drámai) balladai cselekménysort írja le.*¹⁹ Az okfejtés oda vezet, hogy az „egyedi lelemény” egészen elhalványul a „mélyben meghúzódó, rejtett, közös fonál” mellett – vagyis a balladák a népi variálás folyamatában jöttek létre.²⁰ A népballada irodalmi eredetét hangsúlyozó nézetek háttérében Vargyas szerint az áll, hogy a „pontos név- és idő-adatokkal dolgozó irodalomtörténészek nem tudják megérteni a néphagyományban felhalmozott, különböző eredetű, különböző korokból – néha őskorból – származó elemeknek együttesét, amit mind egy időben, az újkori gyűjtésből és egymás mellett találunk, s mindent egyetlen időre, egyetlen forrásra akarnak visszavezetni.”²¹ Meggyőződése szerint igazi balladák esetén az irodalmi eredet csakis témárokontságot jelent.

Küllős Imola, amikor a közköltészet kutatás talaján Csörsz Rumen István-nal végzett recens szövegfilológiai vizsgálatok eredményeire is hivatkozik a műfaj terén, Vargyas nagy vitapartnerét, az irodalomtörténész Klaniczay Tibort idézi: „Írott és szóbeli, egyéni és közösségi, úri (lovagi) és népi alkotás, hagyományozódás bonyolult együttesében kellene keresni a népballada genezisének titkait mind a műfaj egészét, mind az egyes balladákat illetően.”²² Kijelenti, hogy – integratív műfaj lévén – a népballada a régi magyar világi témájú közköltészetből az epikus széphistórián kívül a 17–18. századi közköltészet számos műfaját, azok témáit, motívumait, formuláit is szervesen magába olvasztotta.²³ A közköltészet szemüvegén keresztül tekintve a balladára más a megítélés nézőpontja, mint a balladakutatóé, így nem lévén a klasszikus,

¹⁹ Választott balladám elemzéséhez magam is szerkezeti egységekre bontottam a cselekményt (lásd lejjebb e fejezet utolsó lapjain), de Vargyas általánosító szemléletétől független módszerrel és eredménnyel (ő nem erre, hanem *általában* a balladákra vonatkoztatta a sémát. Vargyas Lajos 1976. I., 122–123., 150–154.). Olosz Katalin, aki Fehér László balladájának korai erdélyi változatait mutatja be könyvében (szám szerint 18-at), a cselekményben 11 epizódot különít el. Olosz Katalin 2011, 167–168.

²⁰ Vargyas Lajos 1976. I., 122.

²¹ Vargyas Lajos 1976. I., 145.

²² Klaniczay Tibor 1985, in Küllős Imola 2012. (*Nőkről nőknek? Gondolatok a népballadáról*), 407.

²³ Küllős Imola 2012, 406.

régi népballadákat a 18. századi forrásokban, ennek okait keresni egészen természetes. Nyilván nem kell azonban komolyan gondolni a feltevést: ha nincs a közköltészetben régi népballada, az akkor nem is létezett.²⁴ Mindketten (Küllős és Csörsz Rumen) ki is fejtik, hogy irodalomszociológiai magyarázata van ennek a hiánynak. Csörsz az írásbeli rögzítés kései okainak tárgyalásakor, Faragó József irodalomszociológiai érvei nyomán, a közköltészeti hagyomány fenntartásában vezető szerepet játszó diákság versfüzetei tartalmával kapcsolatban rámutat a csoportidentitás és ízlésszémény meghatározta szelektív hatásra. A klasszikus balladák egész egyszerűen „egy másik folklórhagyományhoz tartoztak”.²⁵

Az irodalom és folklór érintkező felülete, a közköltészet kutatása igazán lendületes előretörésének napjainkban vagyunk tanúi. E történeti folklorisztikai beágyazottságú irány jelentőségét már az is fémjelzi, hogy a 18-19. századi kéziratos énekeskönyvek és ponyvanyomtatványok őrizte szövegcsaládokat és -típusokat közlő kritikai kiadású köteteket a régi magyar irodalomtörténet nagybecsű sorozata, az RMKT befogadta.²⁶ Az említett két szerkesztő fáradhatatlanul nyomozza a korszak írásbeliségében is megjelenő szövegeket, szövegcsaládokat, követi vándorlásaikat, változásaik útját. Ami tanulmányaikból sugárzik (és a tisztán szóbeliségben élő/élt népzenevel, népköltéssel foglalkozó számára különös),²⁷ egy olyanfajta szemlélet, amelyben az *első* és legfontosabb hely egyértelműen az írásos forrásé. Hangsúlyozzák ugyan, hogy amellet, hogy a források tanúsága esetenként világosan kirajzolja egy bizonyos műfajcsoport történeti fejlődését, néhány árulkodó vonás mutathat azért korábbi gyökerekre is,²⁸ de végeredményben szemükben mégis az írásos, filológiai jellegű bizonyíték, tehát az írott forrás megléte a mérvadó. Ami a ballada eredetét, kialakulását, műfaji gazdagságát, összetettségét illeti, eltérő nézetekről, ám – véleményem szerint – valójában számos összeegyeztethető részletet tartalmazó elképzelésekről van szó. A Klaniczay Tibortól föl-

²⁴ Csörsz Rumen 2003.

²⁵ Uo.: 34.

²⁶ Közköltészet 1–2. (2000, 2006).

²⁷ Kriza Ildikó 2002, 84. *Történetiség a szájhagyományban* című passzusa is érinti ezt a kérdést.

²⁸ Például Küllős Imola *Balladaszüzsék és -típusok legrégibb kéziratos feljegyzései* című tanulmányában, az új stílusú balladakorpusz 19. század második feléből származó kéziratos forrásokban fellelhető bizonyos elemeinek (régies szövegformuláknak, toposzoknak) a közköltészetben és a szóbeliségben is (!) feltehető korábbi megvoltáról szó esik. (Küllős 2004, 268.)

jobb citált szövegben foglalt fogalompárokot újra érdemes felidézni: írott – szóbeli; egyéni – közösségi; úri (lovagi) – népi alkotás és hagyományozódás bonyolult együttesében keresendő a titok nyitja. A fogalompárok oppozíciók, de a lényeg talán éppen a felsorolást záró kifejezésben: „*bonyolult együttesében*” rejlik. Ám a Vargyas-féle teóriába éppúgy belefér a másféle műfajból örökölt vonások, az esetleges írott források mint létező előképek felemlítése, a számos és különféle félnépi hatás felfedése is amellet, hogy egyértelműen közösségi, népi produktumnak vallja a műfajt. Ugyanakkor nem mosható össze Küllős Imolának a közköltészeti szövegvizsgálatokból levont következtetésével, tudniillik hogy a nép a ballada végső formáját a széphistórián kívül abból a költészeti örökségből alakította ki, amelynek témáit, motívumait és formuláit szervesen magába építette (a 17–18. századi líriko-epikus halotti búcsúztatókból, a kivégzés előtti búcsúdalokból, a rabénekekből, a lírai panaszdalokból és keservesekből, továbbá a lakodalom didaktikus, szatirikus, mulattató/csőfoló énekanyagából).²⁹ Az, hogy mindeme nyomok felfedezhetők a balladákban is, az eredet Vargyas-féle koncepcióját nem dönti meg. Inkább Ortutaynak az eleven alkotó népművészetről *A szájhagyományozás törvényszerűségei* című, 1965-ös tanulmányában is olvasható megállapítását vagy a *Székely népballadák* 1935-ös kiadása előszavában³⁰ írottakat erősíti, az egyéb műfaji hatásokról: „a népi vásári ponyva [...], a képes moralitások, a vásári énekesek, a képmutogatók [...] szövegei [...] ugyanolyan televény talaja voltak székely népballadáinknak, mint a históriás énekek, a széphistóriák s virágénekek”. Írás, olvasás és szájhagyomány nem zárja ki egymást. Csörsz Rumen István a „recens paraszti oralitás szövegbázisának történeti szempontú elemzése”, a folklór-textológiai kutatások továbbfejlesztése révén reméli a közeledést néprajz és irodalomtörténet-írás között, kiterjesztve ezt a népzene területére is. „A közköltészet termésének és dallamainak egy részét [...] a paraszti szájhagyomány menti meg a jövőnek: saját rendszerének továbbvariálódó és kontaminálódó elemeiként.”³¹ A korábban gyakran hangoztatott „leszálló kultúrjavak” kifejezés már önmagában értékítélet hordozó. Szabolcsi Bence erre „válaszolt” Kodályt citálva (*A magyar zene évszázadaiban*):³² „Ismeretlen dalszerzőinknek nem lehetett szebb jutalma, mint ha melódiáik *felszállottak* a néphez.” Az irodalmár és folklorista beállítottságról Szegedy-Maszák Mihály

²⁹ Küllős: *Nőkről nőknek? Gondolatok a népballadáról*, in 2012, 407.

³⁰ Ortutay-Buday György: *Székely népballadák*, 1935, bevezetőjében: 23–24.

³¹ Csörsz Rumen 2009, 194., 192.

³² Szabolcsi 1959, in Küllős 2012, 304.

így ír: „Az irodalmár általában forrásként vesz tudomást a folklórról, mint ahogyan sokszor a folklór tudósa is forrásnak tekinti az irodalmi alkotást: számára az a mű érdekes, amely az ő érdeklődési körének megfelelő vonatkozásokat rejt magában.”³³ Élőszónak és írásnak, a „kétféle művelődésnek” szorinte „nagyon sok esetben [...] nem annyira szembeállításával, mint inkább kölcsönhatásával számolhatunk”. Utal a reneszánsz angol színművekre, „amelyeknek nincs egyetlen hiteles szövege”, és általában int vigyázatosságra „a szóbeli megnyilatkozás változékonyságának és a leírt rögzítettségének a szembeállításával”³⁴ kapcsolatban. „Tehető-e különbség szó- és írásbeliség között alaktani ismérvek alapján?” és „Írástudatlanok voltak-e a szóbeli előadók?”³⁵ – kérdi. Előttünk áll az *Íliász* és az *Odüsszeia*, de a *Biblia* is és az angol *Beowulf* vagy a francia *Chanson de Roland* – mind írott formában.

Az irodalmárokat és folkloristákat egyaránt régóta foglalkoztató, ilyenféle dilemmák fényében nem csodálkozhatunk azon, hogy a néprajzi kutatás kiugróan jelentős figyelmet szánt egy olyan területnek, ahol a megindulása idején még „élőben” lehetett tanulmányozni a szóbeliségben virágzó epikus éneklést. A balkáni epikus ének megfigyelését, illetve azon keresztül az „in statu nascendi” szemlélhető, eleven hagyomány életmódja körülírását célzó tanulmányokban bővelkedik a nemzetközi szakirodalom. Sokak figyelme fordult e vonzó lehetőség megragadása felé. Noha az ott máig élő és kutatott énekes gyakorlat a paraszti-kollektív alkotás elméletével szembeszegezett, hivatásos énekesrendek közvetítette ballada-műfaj kialakulása teóriájához nem szolgáltatott adalékot (mivel abban a kultúrában a hős-éneken kívül minden más a kevésbé becsült „nő-énekhez” tartozik, és így az asszonyokén kívül legfeljebb a nem hivatásos énekes férfiak repertoárjába illeszkedik),³⁶ a délszláv hős-énekek vizsgálatában a szóbeliség iránti érdeklődés termékeny táptalajra talált. Az ún. homéroszi kérdésekre is sokan itt reméltek választ. Ruth Finnegan 1992-es könyve, mely elsősorban szociálanropológiai, metodológiai kézikönyv,³⁷ összefoglalást nyújt ezekről a kutatásokról is. Az eredeti, „klasszikus”, Milman Parry nevével fémjelzett vonulaton a 20. század első felében az improvizáció költészetteremtő mechanizmusa és az így keletkező alkotások jellemző vonásai érdekelték. Tanítványával, kutatótársával, Albert Bates Lord-

³³ Szegedy-Maszák Mihály 2005, 27.

³⁴ Uo.32.

³⁵ Uo. 33.

³⁶ Vargyas L. 1976. I., 119.

³⁷ Finnegan 1992.

dal megalkották az „*oral poetry*” teóriát. Ennek lényege/tartóoszlopa a *formula* mint alapegység, amellyel a szóbeli költészet operál: a formulák alkalmazásával, különféle ismétléseivel és kombinációival támogatja az improvizációs komponálást az adott metrikus keretek között. Elméletüket a balkáni epikus énekek megfigyelésére alapozták, ám kiterjesztették az ókori és középkori szóbeli költészetre is, sőt a szóbeliség költészetére „általában”.³⁸ Későbbi legismertebb követőjük Lord tanítványa, John Miles Foley is invenciózus tudós volt, a folklórkutatás nemzetközi fórumának számító *Oral Tradition* című folyóirat főszerkesztője, aki pályafutása során könyveiben a szóbeliség és írásbeliség természetét, különbségeit és összefüggéseit, poétikáját és történetiségét járta körül,³⁹ és a közelmúltban a nagyszabású balkáni hős-ének gyűjtésnek még ún. cyber-kiadási terveit is kidolgozta.⁴⁰ Elképzelése szerint ennek megvalósulásával (a lehető leghívebb prezentációval, hiteles, megszólaló formában, lejegyzéssel és elemzéssel is egyszerre ellátott apparátussal) volna biztosítható az élő előadáshoz való legmegfelelőbb hozzáférhetés minden érdeklődőnek és kutatónak. A kiadás, amit egyben interaktív, folytonosan fejleszthető, nyitott interface-ével egyfajta kutatói fórumnak álmodott meg, mindeddig csak terv maradt.⁴¹

Bár Parry és Lord „formulaelméletét” sokan vitatják, az „élő laboratórium-ban tesztelt”,⁴² azaz az írástudatlan énekesektől felvett és helybeli tolmács/zenész segítségével feldolgozott epikus énekek elemzésére alapozott „oral theory” átható erejét a sokféle, szerteágazó témában fellelhető hatása tanúsítja. Az ehhez kapcsolódó, de más irányú szakirodalomból – leginkább, hogy a témák sokféleségét érzékeltsem – az alábbiakban felvillantok néhányat. A gregorián énekkultúrát Homérosszal és az epikus énekkel kapcsolja össze Leo Treitler 1974-es tanulmánya.⁴³ Ez lényegében azt állítja, hogy az alapvető

³⁸ Milman Parry írásait fia adta ki (Parry 1971). Helyszíni gyűjtéseit (helybeli énekes-hangszeres-gyűjtő közreműködésével készített hanganyagát és lejegyzéseit) a Harvard egyetemen őrzik. (Ugyanott található Bartók délszláv felvételeiről készített eredeti lejegyzései is.) Albert Lord leghíresebb könyve a *The Singer of Tales* (1960).

³⁹ Néhány könyvcíme: *Traditional Oral Epic: The Odyssey, Beowulf, and the Serbo-Croatian Return Song* (1993), *The Singer of Tales in Performance* (1995), *How to Read an Oral Poem* (2002).

⁴⁰ Foley 2005.

⁴¹ Foley 2012 májusában sajnos meghalt.

⁴² Foley használta ezt a kifejezést egy (online meghallgatható: The blog of Special Collections and Rare Books at MU Libraries) 2011. októberi, A. B. Lordról tartott előadásában, Univ. of Missouri.

⁴³ Treitler 1974.

„formulamodell” elsajátításával, bizonyos gyakorlat birtokában az énekes képes egy gregorián dallam ismeretében, a mintát követve új, hasonló dallamokat variálással létrehozni. Egy idő után pedig az új dallamok nem is vezethetők vissza konkrét előképekhez – azok már az elsajátított formaérzet szülöttei.⁴⁴ A gregorián hagyományról szóló tanulmány említ egy kísérleti szociálpszichológiai írást is, melynek szerzője, F. C. Bartlett szerint az emlékezés folyamata nem a reprodukálást, hanem az újraalkotást támogatja.⁴⁵ Az érzék, amely úgy irányítja a variálást, hogy a születő „új” beleilleszkedjék a megszabott keretekbe, tehát az emberben fizikailag-pszichikailag adott. A keretet pedig a stílus, a műfaj, a „közeg” határozza meg: az epikus énekeknél pl. a forma oldaláról a metrikus egységek, a gregoriánnál a speciális szöveg- és dallamvilág. De a tíz szótagos délszláv epikus ének soraihoz alkalmazkodó énekmondóhoz hasonlóképpen kell a ma jazz-zenészenek is működnie, aki számára – (H. W. Foster szerint) csakúgy, mint ahogy Lord írja (*The Singer of Tales* című könyvében) a *guslar* (bárd) számára, aki előadó, zenészerző, költő és énekes egy személyben – „az előadás alkotási folyamat”.⁴⁶ A hagyomány formálásával mindketten, hasonlóképpen a hagyomány letéteményesei, és nem csupán annak közvetítői. A szerző jazzmuzikusok nyilatkozatai alapján az improvizáció folyamatáról megállapítja, hogy azt általános hagyományos törvények szabályozzák, amelyek ugyanakkor meglepően rugalmasak. Míg ők a megszokott zenei harmonikus fejlesztés szabályai szerint rögtönöznek, a délszláv zenészeknek előadásmódjukat a hagyományos epikus ének nyelvéhez kell igazítaniuk.⁴⁷ (Érdekes módon a jazz-zenészek is „nyelvet” emlegetnek, bár nem éppen szavakról, mondatokról, hanem a *verbális kifejezés alapegységeiről* beszélnek. A tanulmány írója felhívja a figyelmet arra a körülményre is, hogy mindkét fajta előadás közönség előtt, befogadói, reflektáló közegben zajlik.) Barre Toelken *Ballads and Folksongs* című, népzenei együttesekről írt könyvében (bár nem hivatkozik a Parry–Lord-teóriára) a tanulást/betanítást

⁴⁴ „The singer learns one melody and imitates its pattern in inventing another like it. At some point his inventions do not refer back to the models of concrete melodies but are based on his internalized sense of pattern.” (360.)

⁴⁵ „Remembering is a process not of reproduction but of reconstruction.” (Treitler 1974, 344.) Az idézett írás: Bartlett, Frederic C. 1932.

⁴⁶ „The moments of composition is the performance” Foster, Wakefield H. 2004.

⁴⁷ „They compose within a framework of generative traditional rules that are, at the same time, extremely flexible [...]” Jazz musicians improvise within the parameters of a tradition-dependent harmonic progression, the South Slavic *guslar* composers within the bounds of traditional epic language.” (Uo. 172.)

illetően tapasztaltokról beszámolva hangsúlyozza a melódia emlékezést támogató szerepét, és ezeket írja: „azt mondhatjuk, hogy a zene a dal retorikai szervezője is, azonkívül, hogy annak hordozója, megszólaltatója (tudniillik a »dalnak« mint szövegnek). A zenei frázis adja az énekes szájába a kellő szót és kínálja a ritmikai és tonális kereteket ahhoz, hogy a születő változat felismerhetően *ugyanaz a dal* maradhasson.”⁴⁸ (B. H. Bronsonra, a balladák melódiáival foglalkozó kutatóra is utal.) Finnegan könyve hangsúlyosan foglalkozik a tudományág terminológiai kérdéseivel is; Walter J. Ong *Orality and Literacy* című könyvét már a címe miatt is kiemeli, tudniillik az *oral literature* szókapcsolatban megmutatókozó önellentmondás miatt.⁴⁹ A formulaelmélettel kapcsolatban, amelynek hajdani merev értelmezésén (hogy Homérosz eposza formulákból áll) már maga Parry, de még inkább Lord igyekezett lazítani, Finnegan áttekintése több véleményt is ismertet. Ezek összességükben a szóbeliségnek az előadáson keresztül való tanulmányozását, a formulák, szabályos, visszatérő szerkezetek szerepét a kontextussal, jelentéssel összefüggésben és az asszociatív technikákkal együtt történő vizsgálatát tűzik maguk elé, és a kérdések megoldásához vezető úton a megfelelő szemléleti hozzáállásnak a szövegre mint „folyamatra” tekintést vallják.

A szóbeliség külföldi szakirodalmából kiemeltek sorában utoljára, az érdekesség kedvéért említtem az *Oral Tradition Journal*-ban megjelent tanulmányt, melynek szerzője, Wayne B. Kraft amerikai tánckutató, aki magyar vonatkozású témájával összefüggésbe hozta a délszláv epikus ének előadását. A kalotaszegi pontozó legényes tánc rögzült és változó, improvizatív karakterét⁵⁰ állítja párhuzamba a szóbeliségben élő verses kompozíciók jellemzőivel.⁵¹ Általános érvényűnek tartja Albert Lord kijelentését, melyet a szerb-horvát énekes előadás hagyományhoz fűződő viszonyáról tett: „Minden egyes előadással egy bizonyos ének szólal meg, amely ugyanakkor az eredeti ének is.

⁴⁸ „The music may be said to be part of the rhetorical organization of the song, as well as the »vehicle« by which the song is conveyed... the musical phrase helps singers retain the words they want and provides a rhythmic and tonal frame in which variations can be introduced without transforming the song beyond recognition.” Toelken, Barre 1986, 169.

⁴⁹ A két fogalom társításával egyébként a Parry-gyűjteményt őrző Harvard Institute részleg neve is hasonlóképp visszás: *The Center for the Study of Oral Literature*, jegyzi meg R. Finnegan.

⁵⁰ Amiről Martin György tanulmánya (Martin 1980) behatóan értekezik.

⁵¹ Kraft, Wayne B. 1989

Amit hallunk, az »az ének«, mivel minden előadás több önmagánál: egyszerűsmind újraalkotás is.”⁵²

A fenti kitekintést a szerteágazó „oral – literal” vagy „oral – written” témakörrel a folklorisztikai elméleteket 2002-es könyvében⁵³ kritikai szemlélettel összefoglaló angol Bob Trubshaw néhány megállapításával zárom, amelyek nem csupán ezekre vonatkoznak. Minthogy kontextusukból kiragadott mondatait szabadon (és magyarul) idézem föl, kivételesen pontos helyhez sem kötöm. Íme, néhány provokatív kijelentése: „Az idő eljárt afölött, hogy egy elmúlt hajdani parasztkultúra megkövesedett idilljén lamentáljunk. – A mesekutatók Thompson-katalógusa hasznos lehet, amikor segítségével új darabokat a rendszerbe be akarunk osztani, mint ahogy [s a hasonlat nem éppen »emelkedett«] a rovarhatározó alapján egy új egyedet meg lehet próbálni azonosítani. – Cecil Sharp kezén szerencsétlen torzulásokat szenvedett az angol ballada, csakúgy, mint más korai gyűjtőkén is: saját elgondolása szerint átritvizált darabokat, a kóruséneklés mozgalmához igazította anyagát. – A folklór lényege a változás, a kontinuitás nem azonos a hagyomány rögzülésével. Minden a változás! – A tudományos elméletek mindig a divatot követik. – Az amerikaiakat az érdekli: hogyan hagyományozódik a folklór.” Trubshaw kritikus áttekintésében egyes elméletek hatásaira is kitér, szól Alan Dundes (amerikai, kaliforniai) mesekutatóról, aki hiába kritizálja Bruno Bettelheim (bécsi születésű, életéből ötven évet Amerikában dolgozott) gyermekpszichológus és mesekutató elméletét, maga sem mentes a Freud-féle hatástól. Trubshaw szerint a jövő folklorisztikai kutatására a multidiszciplinaritás lesz a legjellemzőbb. Kiemelt szerepet (különösen a narratív folklórkutatásban) pedig a kognitív nyelvészetnek (CL) jósol, a pszichológiai szempontú megközelítést is meghaladó mértékig. Mint írja, a kognitív nyelvészet kiváló közvetítő (meta-) módszer, „az »image schemata« alkalmazása az amerikai folkloristák »forma, funkció/kontextus, transzformáció« elvű megközelítésében a kontextuselemzést segítheti, és még a konzervatívabb iskolák »funkció« központú vizsgálataihoz is többletet adhat.”⁵⁴

⁵² Kraft idézete: „Each performance is a specific song, and at the same time it is the generic song. *The song we are listening to is »the song«, for each performance is more than a performance, it is a re-creation.*” From Lord, A. B. Lord. 1960, 101.

⁵³ Bob Trubshaw 2002.

⁵⁴ „The image schemes of CL add potency to the concept of »context« developed in the American folklorists’ »form, function/context, transformation« approach. CL also adds additional »nuances« to old-school notions of functions.” Uo. 34–35.

A narratív folklorműfajok vizsgálatában a mesekutatás járt jellemzően élen, talán azért is, mert az kevésbé komplex, mint a zenével vagy dramatikus játékkal, mozgással szorosan összekapcsolódó más műfajoké. A szöveg komponálását ott nem határozzák meg külső szabályok, formai előírások, az előadás módja magából a meséből fakad, és a mesélőtől, illetve a közönségtől függ. A korábban említett, Vargyas Lajos-féle rövid áttekintés balladamonográfiája I. kötetében a kutatástörténetben akkoriban divatos áramlatokat: a „finn földrajzi iskola” archetípusokat kereső vonulatát követő „tipológiai egyezések tanát” és az ezt keresztező egyéniségvizsgálatokat sorolja a '70-es években. 1980-as könyvében Alan Dundes saját korábbi (1962-es) tanulmányára⁵⁵ hivatkozva kifejti, amit már itthon, nálunk is tudtak és alkalmaztak (bár még akkor nem írtak le),⁵⁶ de, mondhatni, „a levegőben volt”: az ún. *allomotív* jelenség felfedezését. Ennek segítségével – „analógiás átvitel” – értelmezhetővé tehető, ami nem világos egy mesében, egy történetben. „Nép-mesei struktúrában pl., ahol a szövegben valahol »emic slots«, tartalmi hiányosságok fordulnak elő, a »rés«, a hiány betölthető »etic units« (azaz odaillő, kéznél levő pótló) egységekkel, azaz az adott »motifémába« illő, más-más, eltérő motívumokkal (= »allomotifs«). Ez azt jelenti, hogy egy típus változatainak azonos pontján levő motívumok (= »etic units«) egymással egyenértékűek, felcserélhetőek, egymást magyarázzák.”⁵⁷ (Ez a jelenség – virtuálisan – összeköti a spontán alkotásban fellelt gyakorlatot az analizáló, értelmező tevékenységgel. A hagyományozódás, továbbadás és az elemzés eszközei közé is sorolható.)

A folklorisztika különböző területein alkalmazott módszerek és eredmények részben máshol is hasznosulnak, gyakran átvehetőek. Így a történeti mondakutatás területén is használhatónak bizonyult, amit egy meseszövegekkel végzett vizsgálatból le lehetett szűrni az emlékezés természetét illetően, ugyanúgy, ahogy egy, az epikus énekek és a gregorián kapcsolatát tárgyaló, feljebb már említett tanulmány is felhasználta F. C. Bartlett pszichológiai kísérletét. Míg az utóbbiban a kísérletből levont fő következtetés szerint az emlékezés folyamata nem a reprodukálást, hanem az újraalkotást támogatja, a mondai tipizálás szemszögéből Bartlett „kísérletének legfőbb tanulsága az volt, hogy bár az egyes részletekre való emlékezés az idő előrehaladtával fokozatosan gyengül, a történet magva, általános szerkezete, legfontosabb

⁵⁵ Alan Dundes 1962.

⁵⁶ Nagy Ilona konferencia-előadása 1984-ben jelent meg. (Nagy Ilona 1984, 216–227.)

⁵⁷ Alan Dundes 1980. *Texture, Text, and Context* című fejezet.

eseményei megmaradnak az elbeszélő emlékezetében”. Landgraf Ildikó, aki a mondai tipizálást, a változó szövegek háttérében álló mechanizmust kutatja,⁵⁸ a szövegtipológia számára nyújtott tanulságot emelte ki a kísérlet eredményeiből.

Egymással párhuzamosan vagy időben eltolódva, különféle területeken, más-más műfajok vizsgálatára, más-más anyag tanulmányozása közben kidolgozott, többé-kevésbé hasonló meglátások és tudományos módszerek születnek. Bár a nézőpont közelsége vagy iránya is igen eltérő lehet (elvont, elméleti fejtegetés vagy egy konkrét anyag elemzéséből levont következtetések – ha a két ellentétes pólust vesszük), mindenképpen tanulságos a széles palettán való, mégoly felületes pásztázás is. Alapvetően különböző a megközelítésmód, amikor a vizsgálat tárgya a konkrét anyag elemzése, és abból következik a kibomló tanulságok, törvényszerűségek és járulékos tulajdonságok leírása, tehát az anyag megismerésére alapozott meglátások ismertetése az első, és azok szintéziséből vonódik el a legjellegzetesebb ismérvek sora, mint amikor másféle diszciplínák kategóriáival, kívülről vagy fönről közelítünk a tárgyhoz.

Az elemzés nagy (ha nem elsődleges fontosságú) kérdése pedig az, hogy milyen az az anyag, amelyet vizsgálunk. Ha nem is kimondottan folklórananyag, mint ahogy pl. a közköltészet kéziratossági irodalmi anyaga nem az, a közelítés módja részben egyezhet, ugyanis a kettő használati módja mégiscsak hasonló. Ugyanúgy alkalmazhatók a közköltészetre a variálás/variálódás, a reprodukció és az alkotás kategóriái, bár hangsúlyosan jellemző rá – amint Csörsz Rumen István megállapítja – a reprodukálást helyettesítő „átretorizáló” szándék. Érvényesnek látja azért Ortutay Gyulának a szóbeliségben, variánsokban élő szövegekre vonatkoztatott azon megállapítását saját kutatási anyagára nézve is, amellyel Ortutay az újraalkotó szájhagyományozásban a megőrzésen túlmutató, szebbítő, gazdagító alkotó tényező meglétét hangsúlyozza, ami az alkotásokat megóvjá a hanyatlástól.⁵⁹

Küllös Imola Vikár Béla hátrahagyott népzenei-népköltészeti gyűjtéseit azért tartja különösen értékesnek és érdekesnek, mert egyrészt a fonográf szakszerű használata garantálja az anyag minőségét, más oldalról viszont a prekoncepció nélkül végzett gyűjtésből következik, hogy hiteles képet rögzített.⁶⁰

⁵⁸ Landgraf 2010.

⁵⁹ Csörsz Rumen 2009, 10–11.

⁶⁰ Küllös 2012.

Hogy a népköltészeti kiadványok a kezdeteknél különösen, (de később is, sokáig, a mai napig???) a szerkesztők esztétikai nézeteit és ízlését hordozzák (a válogatástól a közreadás elvein át), egyre több itthoni munka hangsúlyozza, kezdve a Folklór szöveggyűjteményektől⁶¹ újabb tanulmánykötetekig,⁶² monográfiáig,⁶³ – itt nincs hely ezt részletezni. A szóbeliségben formálódó népköltészetet közelebről megismerni a formálódás folyamatáról képet nyújtó variálódáson keresztül lehet. Minél több változatot ismerünk egy „szövegcsaládból”, egy lírai dalszövegből vagy egy balladából, annál közelebb kerülünk magához a szöveghez, a szöveg „lényegéhez”. A variánsok eltérései mentén lehet követni és osztályozni is a különféle alakulásokat. Ebből a nem új felismerésből fakadt már számos vizsgálat, rendeztek nemzetközi konferenciát is a mesekutatók a variálódásról,⁶⁴ és születtek érdekes tanulmányok róla. Katona Imre például egyszakaszos népdalok vándorlása és változatai nyomába eredve (rokon szövegek vizsgálata során) arra jutott, hogy az addig érvényesnek tartott teória „legújabb népdalaink egyszakaszosságát illetően” nem egészen áll.⁶⁵ Domokos Máriát szövegre és dallamra egyaránt kiterjesztett keservesvizsgálatai arra vezették, hogy „a keserves értelmezésekor [...] esetleg még zenei folyamatszerűségével is számolnunk lehet” és a „kétsoros dallam – a szöveg sorpárjaihoz hasonlóan – lehet strófa előtti, korábbi állapot maradványa”, de akár „a négysoros strofikussal együtt élő, azzal párhuzamos, azt kiegészítő jelenség” is.⁶⁶ Katona Imre nyomtatott kiadványokból válogatott, nagyszámú anyaggal dolgozott, Domokos Mária ugyancsak nagy anyag, számos népzenei felvétel lejegyzése és tanulmányozása során jutott az említett úttörő megállapításhoz. Modelláló kísérlettel is célt lehet érni, ha az absztrakció mögött kellő mennyiségű anyag van; a variálódás lehetőségeinek ábrázolását tűzte maga elé az angol Tom Burns, aki tanulmányában⁶⁷ lírai dalokon (szövegeken) térképezte föl a variálási módokat és állította föl a variálás általános kategóriáit. Ezek a következők: *substruction* („elvonás”), *addition* („hozzátétel”), *rearrangement* („átrendezés”). Ennek az összefoglalásnak az újdonsága az, hogy

⁶¹ *Magyar Folklór Szöveggyűjtemény* 2005.

⁶² *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról* 2008 vagy *A népköltészet terített asztalánál* 2011.

⁶³ Korompay H. János 1998, Gulyás Judit 2010, Szalay–Rudas 2001.

⁶⁴ Görög–Karády Veronika 1990.

⁶⁵ Katona Imre 1975.

⁶⁶ Domokos Mária 2009, 46–47. (Megjegyzés: korábban a népzene kutatás egyértelműen romlásnak minősítette a féldallamot.)

⁶⁷ Burns, Tom 1970.

szemben néhány „előfutárával”, nem „degeneratív” jelenségnek tekinti a variálást. A tévesztés, a felejtés passzív, míg az alkotáskor képződő változtatás aktív folyamatból fakad. A kutatás számára azonban még izgalmasabb lehet az élő valóság tanulmányozása. Már amennyiben az napjainkban lehetséges. Alapkérdés, hogy legyen kellő mennyiségű, minél kevesebb „áttételen keresztül” hozzáférhető, hiteles anyag a vizsgálathoz. Bizonyos fokú áttételnek számít ugyan már a gyűjtéskor készített hangfelvétel és a helyszíni vagy utólagos lejegyzés is, de a hanganyag és lejegyzés együtt tanulmányozhatósága mégiscsak megfelelő alapot nyújt. Más a helyzet a publikációkkal, amelyek mindig magukon viselik a sajtó alá rendező és válogató koncepcióját, képzettségét, hozzáállását. A hangfelvétel és a lejegyzés vitathatatlanul közelebb visz az eredeti elhangzáshoz, az „előadáshoz”, mint csupán a nyomtatott anyag. A leghitelesebb matéria azonban természetesen az élő előadás, melynek vizsgálatát Ortutay Gyula igencsak szorgalmazta. 1965-ös írásában⁶⁸ hangsúlyozza, hogy addig, míg lehetséges, „az eleven szájhagyományozás tanulmányozására” koncentráljunk, mert a „népköltészeti alkotást, továbbhagyományozást, az alkotó vagy rontó ismétlés folyamatait a szájhagyományozás eleven gyakorlata határozza meg”. Az „alkotó folyamatok jelei után” nyomozva, „a szóhagyomány minél gazdagabb variánsainak összehasonlításán keresztül” ismerhetők meg „a népköltészet teremtő aktusai”.⁶⁹

Lássuk hát, hogy szóra bírható-e és ha igen, milyen módon egy olyan, archívális folklóranyag, amely nagyrészt hangfelvételen is rendelkezésre áll, dallamai és szövegei lejegyzésével együtt, és zenei tulajdonságainál fogva egy tömbbe, egy dallamtípusba csoportosítva az egész tanulmányozható. A nép-

⁶⁸ Ortutay 1965, 4., 3., 7.

⁶⁹ Voigt 1972. III.5. fejezetrésze (*A variálódás*) Ortutay 1959-es székfoglalójának variánselméletét boncolgatja. Így fűzi tovább gondolatmenetét a változatok kialakulásának esztétikai törvényszerűségéről: „Minden egyedi műalkotás megszületésekor »kiválasztódik« a lehetőségek közül, és azok egyetlen »érvényes változataként« teremtődik meg. [...] A folklór művészet egy legfontosabb ismérve – szemben a hivatásos művészettel – éppen a variánsoknak az egyetlen alakkal szemben élvezett döntő [...] szerepük.” (200–201.) Számunkra jelentős megállapítása: „több folklór műfajban tulajdonképpen a típus fogalma rejti a továbbélő egyedi műalkotások [és az utánuk következő derivátumok] – változatok láncolatát.” (205.) (Kiemelések tőlem – R. B. M.)

zenei kritikai összkiadás közlése, és ezzel lehetőséget teremt a további kutatásokra is.

A fő kérdés az, hogy mit szeretnénk megtudni róla. A zenei koncepció, a dallamtípusok rendszere megszabta alapvetés nem akadályozza, hogy elsősorban a szövegek felől közelítsünk felé. Sőt, ha elszakadhatunk a zenei kritériumok adta sorrendtől, voltaképpen a dallamtípuson belüli elrendezéshez se leszünk kötve, és így tetszés szerint osztályozva a szövegeket, felállíthatunk egy másféle csoportosítást is az „*egyszerre ugyanaz és mindig más*”⁷⁰ paradoxonnak megfelelő balladaszöveg-változatok közelebbi vizsgálatához. A cél ugyanis az, hogy egy dallamtípus melódiaihoz különösen szívesen kapcsolódó ballada (a korpusz), azaz a balladatípus variánsai nyomában lépkedve – „a szóhadgyomány minél gazdagabb variánsainak összehasonlításán keresztül” – megpróbáljuk követni az egyéni és általános jegyeket, a szóbeliségből fakadó, minduntalan újat teremtő alkotásmód konkrét megnyilvánulásait. Mennyiben lehet a „mindig más” egyszerismind ugyanaz? Ezt csakis a lényeg, méghozzá a „fizikai” és „szellemi” összetevők (ha el lehet egyáltalán választani ezeket egymástól) meghatározásával közelíthetjük meg. Ha már „korpuszról” beszélünk, a hasonlatnál maradván mondhatjuk, hogy a ballada felépítése lehetne a csontváz, a cselekmény menetét alkotó szerkezeti egységek a váz tartószerkezetének elemei, amelyekre rárakódnak az inak, izmok, lágyrészek stb., azaz a konkrét megfogalmazás. A szellemi pedig bármennyire nagyrészt függetlennek tűnik is a testtől, attól elválaszthatatlan, szubsztrátum. Minden egyes megvalósulás (balladavariáns) sajátja, és egyben az egyedi alkotások csoportjának, a típusnak „össztulajdona” valamiféle elvontabb jelentés.

Utunk során, hogy a variánsok útvesztőiből biztosan kijuthassunk, vezérfonálra lesz szükség, egy erős, kettős fonálra, amelyet a szövegelemzés kétféle, két szempontú módszeréből sodortunk, továbbá különféle élességű optikákra.

⁷⁰ A folklóralkotások életmódjának a variánsok sokféleségében létezés a legfőbb sajátossága. A balladatípusaink rendszerét is felállító Vargyas Lajos (1976), valamint a népzenei variáns és típus fogalmát kidolgozó Bartók Béla (1924), Kodály Zoltán (1937), Járdányi Pál (1961), a bevezetés első felében idézett Olsvai Imre, továbbá más hazai és külföldi folklorista kutatások összegzése meglehetősen biztos alapot teremtett a további vizsgálódásokhoz. (Ennek ellenére sok esetben nehéz típus, altípus, dallamcsalád, stílus kategóriák között eligazodni, egyrészt terminológiai bizonytalanságok, másrészt a dolog bonyolultsága miatt is.)

NÉHÁNY SZÓ A VIZSGÁLATI ANYAGRÓL

A BALLADA ÉS DALLAMAI

„A halálraítélt húga” (azaz a „Fehér László”-) ballada igen kedvelt, országosan elterjedt volt, az összes magyar népzenei dialektusterületen – kisebb vagy nagyobb számban – megtalálták a gyűjtők. A dallamok, amelyeken megszólal(t), a legkülönbélebbek, ez a ballada sem kötődik kizárólagosan bizonyos dallamtípushoz. Hasonlóan az ún. lírai népdalokhoz, csakúgy, mint többi népballadánk is, általában négysoros strófaírába tagolódik.⁷¹ A Fehér László-ballada legtöbbször nyolc szótagos sorokba rendeződik. Vargyas Lajos 78 különféle dallamáról tudósít könyvében,⁷² amelyek között természetesen szerepel az itt elemzésre kiválasztott dallamtípus is.

A DALLAMOK ÉS A BALLADA

A népzenei anyagot zenei rendszer alapján, a dallamsorok egymáshoz való viszonya – mint fő szempont – szerint publikáló Magyar Népzene Tára eddig elkészült hét típuskötetében megjelent 177 dallamtípus között található egy olyan is, amelyikben feltűnően gyakran, 75-ször szerepel ez a ballada: a kötet főszerzőjében 48, jegyzetben 27 található. A dallamtípus méreteinek ismeretében (az összes variáns száma: 121) ez az előfordulási szám kiugró, a dallamtípus szövegállományának több mint 60%-át jelenti. A sorozat megelőző kötetei ezzel szemben együttvéve is csupán hét dallamtípushoz kötődő, tíz variánsát közölték a Fehér László-balladának. Kapcsolódása tehát a kritikai kiadásban eddig publikált, ún. régi stílus magasról soronként, fokozatosan ereszkedő dallamtípusaihoz csekély mértékű.⁷³ A X. kötetben az ereszkedő, pentaton hangrendszerű, kvintváltó típusok mellett diatonikus, ún. sirató stílusú népdaltípusok is megjelennek már. A kritikai forráskiadás további két kötetének típusrendjéből kitűnik, hogy a közlésrendet megszabó, a dallamsorok egymáshoz való magasságviszonyait fő rendezőelvül tekintő alapelv érvényesítésének következtében az egyenletesen ereszkedő dallammenetű típu-

⁷¹ A balladák strofikusságáról lásd a könyv V. fejezetét.

⁷² Vargyas Lajos 1976, II., 284–297.

⁷³ Ez nem jelenti azt, hogy a régi stílus másféle dallamtípusaihoz (vagy akár az új stílushoz) ne kapcsolódhatna. Lásd az V. fejezetet.

sokat itt már felváltják az azonos vagy hasonló magasságban mozgó két belső sorral rendelkező típusok.

A XI. kötetben megjelenő tárgyalt (CXLIV.) dallamtípus is ezekhez tartozik. Kötetbeli elnevezése a ballada kiugróan domináns szerepe miatt „Fehér László” lett.⁷⁴ Minthogy a zenei szempontok vezérelte rendszert követő kiadás a dallamokhoz kapcsolódó szövegeket is a kritikai forráskiadás igényével kezeli (tehát teljes egészésként, a szövegeket végigírva közli), a testes kötet kiugróan terjedelmes voltát jórészt a tárgyalt ballada sok-sok variánsának köszönheti.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ugyanerre a dallamra másik balladát is énekeltek, és a dallam – Kodály vegyeskari feldolgozásának köszönhetően – a „Gyere velem, Molnár Anna” kezdetű szöveggel vált közismertté a zeneértő magyar nagyközönség számára.⁷⁵ (Bartók talán legismertebb „Fehér László”-feldolgozásának alapjául viszont egy másik, dallamszerkezete révén egészen máshová tartozó, dór hangsorú dallammal gyűjtött változat szolgált.⁷⁶) A XI. kötetben egyébként „saját” dallamtípusán kívül másik háromban is – összesen öt változatban felbukkan a ballada.⁷⁷ A népszerű Kodály–Vargyas-példatárban öt, dallamban, szövegben eltérő variánst lehet találni, mind Bartók gyűjtése, a teljes szöveget csak a vésztői hozza, és egyik sem tartozik az itt tárgyalt dallamtípushoz.⁷⁸

⁷⁴ A dallamtípusok elnevezését sokféle szempont vezérli, utalhat pl. műzenei feldolgozás által közismertté vált szöveggel a dallamra (pl. „Görög Ilona” – MNT XI. köt. CXL.), viselhet a kutatástörténet folyamán rögzült elnevezést (pl. „Nagyszalontai sirató” – MNT X. köt. XCII. típus), idézhet valami jellegzetes szövegfordulatot (pl. „Dárom, madárom” – MNT IX. köt. LXXI.), lehet tájegységre utaló (pl. „Bukovinai dudanóta” – MNT X. köt. XCIV.), jelezheti azt is, hogy többnyire balladát énekelnek rá (pl. „Tizenkét kőműves” MNT X. köt. XCV, amelyben a névadó ballada öt variánssal szerepel, de rajta kívül még négy másik ballada is előfordul a dallamtípusban egy-egy változattal). Utalhat hát az elnevezés valami különlegességre, de a legtöbb esetben valamelyik gyakori, típusbeli szövegkezdettel jelölik. A jelen típus esetében a korábbi – a dallamtípus különleges életére célzó „Repülj, fecském” – címkét végül felváltotta a ballada szövegkezdetét idéző „Fehér László” típusnév (bár ahogy a Vargyas-féle balladatípus-megjelölés – „A halálraítélt húga” – is mutatja, a főhős nem ő, hanem Fehér Anna).

⁷⁵ Kodály forráskatalógus, 322. 323.; Paksa Katalin 2005.

⁷⁶ Bartók Béla 1908–1909, II. 28. (Lampert ²2005, 56.)

⁷⁷ Erről majd az V. fejezetben lesz szó.

⁷⁸ Fiatal zeneszerző, Andorka Péter baritonszólóra és kamarazeneekarra komponált, 2010-es, *Fehér László balladája* című műve a Kodály–Vargyas-Pt. (Kodály 1973) 10. számot vette alapul.

Amikor azt mondjuk: a szöveget „ugyanerre a dallamra” éneklik, azon természetesen a dallamtípust, tehát egy elvonatkoztatott sémát (azonos zenei gondolat lényegében azonos megformálású dallamainak összességét) értjük. Ugyanígy, a Fehér László-balladát emlegetve is (amelynek Vargyas Lajos adta típusneve: *A halálraitélt húga*, és főszereplője valójában Fehér Anna) a történetet megéneklő változatok egész tömegére gondolunk.

A VIZSGÁLAT TÁRGYA

Az MTA Zenetudományi Intézet központi népzenei gyűjteményének variáns-tömegéből, amelyet számos-számtalan szöveg és dallam alkot – hiszen folytonosan változó összetevőkből fölépülő halmazról van szó, amelynek alkotórészei az élő valóságot hajdan felvétellel vagy helyszíni lejegyzéssel rögzített, és ezzel megfogható, vizsgálható, elemezhető egyedekké, „tárgyakká”⁷⁹ lett darabok – kiválasztottam tehát egy olyan dallamtípust, amelynek változataira sokan és szívesen énekelték a „Fehér László”-balladát. Ezt a szóbeliségben élő (vagy élt) balladaváltozatok alkotta változattömeget tekintem dolgozatomban elsődleges szövegkorpusznak. Hogy a darabok legtöbbje meg is hallgatható, azért hangsúlyozandó, mert az írásbeliségben (szövegben és kottában, esetenként helyszíni jegyzetekben) rögzített információnál sokkalta többhöz juttatja az érdeklődőt az előadás auditív megközelítése. Ugyanakkor azok a darabok is, amelyekről nem készült hangfelvétel, mint a kötetben közölt minden adat, szigorú kritériumoknak megfelelően számítanak hitelesnek.⁸⁰ Munkám során egyszerre próbálok az egyediségre, az egyes változatokra és a változattömeg alkotta „halmazra”, sőt „hálózatra” mint egységre koncentrálni. A népköltészet és népzene elsődleges létformája a szóbeliség, és mint ilyen, legfőbb jellemzője a változékonyság. Kodály kifejezésével: „nincs fix szöveg”.⁸¹ Tehát magának a sokféleségnek a megragadására kell kísérletet tenni és az élő organizmust szemügyre venni. A ballada történetének elvonatkoztatott (de sok változathból kiszűrt, nem egyfajta archetípust feltételező) lényegének többféle megvalósulását, a történetmag különféle kibomlásait, terméseit szeretném

⁷⁹ Ez magában foglalja mind a gyűjtések hangzóanyagát (a hangarchívumban), mind a lejegyzéseket (a népzenei típusrendben).

⁸⁰ A hitelesség kritériumairól: MNT VI., 17.

⁸¹ HHÍ. II., 185. l. (Irodalmi – Népdalszöveg.) „A filológus kétségbeesése...” kezdetű passzus.

megvizsgálni, a változottömeget egységként is, a variánsokat pedig önmagukban is tekintve.⁸²

Az I. fejezetben az adott, MNT XI. CXLIV. dallamtípusban közölt ballada összes változatának áttekintésével tesztek kísérletet a ballada jellemzésére. Ez lesz a vizsgálat kettős fonalának egyik szála. Előzőleg vázolom, hogyan képzelem ezt el és milyen módszerrel közelíték a variánsok és általában a variálás bemutatásához.

„A HALÁLTAÍTÉLT HÚGA”
A MAGYAR NÉPZENE TÁRA EGY DALLAMTÍPUSÁBAN

Az elemzés elsődleges szempontjául, a variánsok első összevetése után, a balladaszöveg felépítése, a szerkesztés vizsgálata kínálkozott.⁸³ Egy-egy variáns dallama az éneklés folyamán változó mértékben módosul, ez magából a dalolás természetéből fakad (és a szövegműfajtól független). Ezt a tényezőt munkám során csak annyiban veszem figyelembe, amennyiben a szövegalkítással alkalmanként mégis összefüggésbe hozható. Sokkal lényegesebb a két összetevő, dallam és szöveg összjátékának szempontjából a strófákra tagolódás figyelemmel kísérése, tehát annak regisztrálása, hogy a rendszeren négy-soros dallamstrófákhoz hogyan viszonyulnak a hozzájuk illeszkedő, rájuk énekelt szövegszerkezeti egységek, illetve a szövegformálás alkalmasint hogyan alakítja a dallamstrófát.

A vizsgált korpusz összetevőinek mindegyike tehát valós, hiteles, dokumentált népzenei gyűjtésből származik, a *Magyar Népzene Tár*ban jelenik

⁸² Kriza Ildikó más módszert követ. Ő balladamonográfiájában (Kriza 1967, 71.) nem a balladaszövegből megragadható cselekményből, hanem a társadalmi valóság alapján indulva közelít a bemutatáshoz. Én viszont éppen *magukat a szövegeket helyezem vizsgálatom középpontjába*.

⁸³ A szerkezeti egységekre osztást maga a narratív műfaj kínálja. Balladánk kilenc egysége tulajdonképpen az új módszereket elterjesztő – Voigt Vilmos által (1998, 224.) a folklorisztika „húzóágazatának” nevezett – *mesekeutató*s egyik jelentős munkájában: Holbek könyvében „*move*”-oknak nevezett cselekményrészek megfelelői, amelyek mentén halad előre a történet. (Lásd Holbek 1987, 412–415., ahol egy mesetípus eseményeit éppenséggel a végétől pörgeti visszafelé; később is: 581–582.) *Balladák* szerkezeti egységekre bontását végezte sematikusán Vargyas Lajos is (A–B–C–D–E), Olosz Katalin pedig a Fehér László-balladát, 18 korai erdélyi változat vizsgálatához (1–11) egységre. Vargyas 1976. I., 122–123., 150–154., Olosz 2011, 167–168.

meg.⁸⁴ Elsődleges, szerkezeti szempontú összevetésüknél egyelőre nem játszik szerepet, hogy melyiket hol, mikor és ki énekelte, és az sem, hogy a kiadványban főszovegi számon vagy a jegyzetdallamok fejezetében kap helyet. Mindezekre később fordítunk figyelmet, egyes szöveg- és dallamvariánsok és lehetséges egyéb (pl. akár földrajzi vagy időbeli) tényezők összefüggéseinek nyomozásakor.

Az elemzés első teendője a teljes és töredékes szövegek elkülönítése. A nyilvánvaló töredékek kiszűrése nem nehéz, természetesen ez is az ép, értelmes változatok fényében történik, és különösebb szerkezeti elemzés nélkül is elvégezhető. Ennél sokkal nehezebb annak megragadása, hogy mi alapján dönthető el esetenként, hogy ép és teljes-e egy-egy balladaszöveg és hogy lehet-e azután egy teljesnek mondott változatnál „még teljesebbnek” ítélni egy másikat vagy netán „rehabilitálni” egy első látásra-hallásra töredékesnek mondott változatot.⁸⁵ *Van-e egyértelmű összefüggés a ballada hossza és teljessége között?* A vizsgálatot megelőzően is már feltételezhetjük, hogy a terjedelmesség önmagában nem jelent mindenképpen többletet.⁸⁶

Annak érdekében, hogy a *ballada tartalmi-szerkezeti egységeit* megállapítsuk, célszerű volt először is egy olyan változatot kiszemelni, amely – a többi ismeretében – nem látszott nagyon egyéninek, a történetet végigviszi és részletességével is megfelel a célnak. Választásom a kötetben az 502–504. VAR. α) számon publikált darabra esett.⁸⁷

⁸⁴ A népzenei kritikai összkiadás szigorú szerkesztési elveket követ, erről lásd az MNT VI. bevezető tanulmányát.

⁸⁵ Erre vonatkoznak a II. fejezet példasorozatának elemzései.

⁸⁶ Ennek bizonyítására a II/a fejezetben keríték majd sort.

⁸⁷ Eredetileg pusztán gyakorlati szempont vezérelt abban, hogy a dallamtípus jegyzetdallamok között szerepeltetett Fehér László-balladáit szerkezeti képletekkel lássam el. A népzenei kritikai összkiadás soron lévő, XI. kötetében ti. a fordítás célszerű terjedelmi csökkentése mellett így lehetett a tartalomközlést mégis megoldani. (A sorozatban egyébként követett eljárást, hogy egy-egy dallamtípuson belül a hasonló versszakokat Cf. jelzéssel egymáshoz utaljuk és az utalt strófa fordításánál közöljük a lehetséges szövegvariánsokat, itt, a ballada esetében el kellett vetnünk. Lírai szövegekkel ezt a gyakorlatot követjük.) Miután elhatároztam – immár elszakadva a forráskiadvány kötet felépítésétől –, hogy a szerkezeti vizsgálatot kiterjesztem a főszovegbeli darabokra is, kiderült, hogy a dallamtípus összes, bennünket érdeklő variánsa, vagyis az erre énekelt összes Fehér László-ballada jól hozzámérhető a jegyzetdallamok között publikált, kiválasztott darabhoz.

A KIVÁLASZTOTT BALLADA (*)⁸⁸
SZÖVEGE ÉS SZERKEZETI EGYSÉGEI⁸⁹

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ostorával nagyot pattant,
Behallatszott Gönc városba/várába.
2. Gönc városba, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
2. Fehér Lászlót, hogy elfogták,
Vallomásra szólították.
3. – Van-e apád, van-e anyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
3. 4. Fehér Anna, hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszalad az istállóba,
Istállónak ajtajába.
5. – Fogd be, kocsis, a lovamat,
Rakd rá minden aranyamat
Holnap megyünk messzi útra,
Bátyám szabadítására.
4. 6. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, ami nincsen!
– Hoztam neked sok aranyat,
Szabadítsd ki rab bátyámat!

⁸⁸ Sorszám helyett megkülönböztető jellel láttam el. MNT XI. 502–504. VAR. a). Dallamát lásd a Függelékben.

⁸⁹ A bekeretezett számok az egyes szerkezeti egységeket jelölik. Ezek leírása lejjebb olvasható.

7. – Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem egy éjszaka,
Szabad lesztek egy órára!

5 8. Erre Anna semmit nem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosórú fojosóra,
Megy a börtön ajtajára.

6 9. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod, mit beszél a bíró?
Háljak véle az éjszaka,
Szabad leszünk egy órára.

10. – Ne hálj vele, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Neked lányságodat veszi,
Nekem pedig fejem veszi.

5 11. Erre Anna semmit nem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosórul fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

7 12. – Bíró uram, egy az óra,
Mi csörög az udvarodba?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

5 13. Erre Anna semmit nem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosórul fojosóra,
Megy a börtön ajtajára.

- 8 14. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd rab bátyádat!
15. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejibe,
Akasztófa tetejibe,
Sűrű erdő közepibe.
- 5 16. Erre Anna semmit sem szól,
Leroskadott a fojosón.
Fojosóruul fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.
- 9 17. – Bíró uram, átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon,
A kenyered kőé váljon!
18. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom kazal szalma
Rohadjon el az ágyadba!
19. Tizenhárom esztendeig
Nyomjad az ágyad fenekit,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

A SZERKEZETI ELEMÉK RÖVID ISMERTETÉSE, JELLEMZÉSE⁹⁰

1

Kiindulópont: cselekmény (lólopás, üldözés, elfogatás és bebörtönzés) helye, (ideje), jellemző motívum: hangos ostorcsapás. A ballada *nélkülözhetetlen kezdőeleme*.

2

Vallatás: epizód jellegű, *nem feltétlenül szükséges* egység. Helyszín: a vár.

3

Fehér Anna reakciója: segít. Utasítja kocsisát. Helyszín: Fehér Anna udvara. *Lényeges elem*.

4

Első párbeszéd: Anna és a bíró között. Helyszín: a vár, a bíró szobája. *Nélkülözhetetlen* elem (néhol mégis kimarad – pl. a 43.-ból –, de ha később, a második párbeszédből kiderül, mi volt a bíró ajánlata, a történet épsége nem sérül).

5

Igen kedvelt, a balladában vissza-visszatérő *epizód*, amely tudósít Fehér Anna jövés-menéséről a várban (szerepe a következő egység előkészítése, a helyszín előlegezésével). Ismétlődése⁹¹ (a * 11., 13., 16. versszakában) az Annára nehezedő pszichikai teher növekedésének jelzését is szolgálja. Mindazonáltal *mellőzhető*, és ha éppen elmarad is valahol, a történet még legtöbbször követhető. (Gyakori viszont – és éppen a gyakorlatilag változatlan első három szövegsor miatt könnyen előfordul –, hogy a helyszín megnevezését elvétí az énekes, amitől a történet zavarossá válik, pl. 11.).

6

Második párbeszéd: Anna és bátyja között. Helyszín: a várbörtön ajtaja. *Nélkülözhetetlen* elem, általában 2 vsz.: Anna beszámolója, majd erre László

⁹⁰ Amint ez a fentiekből is látszik, a szerkezeti egységek nem feltétlenül esnek egybe a strófahatárokkal. Ebben az általánosító leírásban emiatt nem utalok a konkrét versszakszámokra.

⁹¹ A ballada különböző helyein felbukkanó elemet mindahányszor ugyanúgy jelölöm: 5.

figyelmeztetése. Gyakran előfordul, hogy megelőzi egy rövidebb, gyöngéd hangvételű üdvözet, ilyenkor egy versszakkal hosszabb a szerkezeti egység.

7

Harmadik párbeszéd: Anna és a bíró között. Helyszín: a vár, a bíró szobája, ideje: éjjel. Többnyire 2 vsz.: Anna gyanúja, majd a bíró hazugsága. *Nélkülözhetetlen* elem.

8

Párbeszéd: Anna a bátyjához szól, a rabok válaszolnak. Helyszín: a várbörtön ajtajánál. *Nélkülözhetetlen* elem.

9

Befejező rész: **Fehér Anna átka** a bíróra, monológ. Hosszú felsorolása a válogatott, súlyos kínoknak, szenvedéseknek. *Eltengedhetetlen*, szerepe az, hogy a ballada végső, erkölcsi elégtételt szolgáltatson Annának (és nem mellékesen, egyúttal a balladával élő közösségnek).

Elbeszélése nyomán tudjuk, hogy Kodály népzene, néprajz iránti érdeklődését fiatalon, gimnazista korában egy bizonyos falitábla keltette fel, amelyen a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán dolgozó Vikár Béla fonográfos gyűjtései és bemutatása alapján éppen a Fehér László-ballada különféle változatait is tanulmányozni lehetett. Meglepte, milyen sokféle dallammal él egyetlen népballada.

Miért lehet manapság izgalmas egy szövegvariációs vizsgálat az azonos zenei típushoz tartozó, rokon dallamokon megszólaló balladán? Leginkább talán azért, mert a változatos megoldások tanulmányozhatóságán, összehasonlíthatóságán túl lehetőséget kínál egyéb vonatkozások érintésére is. Olyanfélékre, mint amelyet pl. Kriza Ildikó vetett fel,⁹² tudniillik hogy az idővel és koronként változó morális kérdések vajon vonnak-e magukkal valamiféle elhomályosulást a balladák mondanivalója vonatkozásában. Ha nem is éppen az időben való változással kapcsolatban, de a variánstömegünk hordozta korpusz szövegeiből egyéb, rejtett tartalmakra utaló elemek egész sorozata tárul föl.

⁹² Kriza Ildikó 2001.

I.
A MAGYAR NÉPZENE TÁRA
XI. KÖTETE⁹³ CXLIV. TÍPUSÁBAN
SZEREPLŐ „A HALÁLRAÍTÉLT HÚGA”
BALLADA VÁLTOZATAI
A SZERKEZETI FELÉPÍTÉS ALAPJÁN

Az első fejezetben a dallamtípusban szereplő, összes Fehér László-ballada szerkezeti szempontú elemzése, leírása következik egyenként, a Bevezetésben bemutatott módszerrel, a bekeretezett számok adta képletekkel.⁹⁴ A szerkezetet leképező számsorozat alatt található másik számsor pedig a versszak-egységek terjedelmét mutatja („vsz.-egységek”), ez egyben regisztrálja a szöveg szerkezeti egységek dallamstrófákhoz illeszkedését is. A két számsorozat együtt tükrözi az énekelt változatok szerkezetét.⁹⁵ A képleteket minden változatnál követi a balladaváltozat szöveges jellemzése. Ebben helyet kapnak egyes, a konkrét megfogalmazásra vonatkozó olyan megfigyelések is, amelyek további figyelemre érdemesek. Az itt található leírások némelyikében a dolgozat más fejezeteiben szereplő, helyenként részletesebb elemzésekhez, az összegyűjtött, vonatkozó variánsrészletekhez, illetve más, összefoglaló fejezetrészekhez kalauzolom az olvasót.

⁹³ MNT XI. 2011.

⁹⁴ A balladákban a kiválasztott, * jelzetű változat feljebb ismertetett szerkezeti elemei között nem szereplő elem előfordulását ☒ jelöli, melyhez a kommentárban/elemzésben minden esetben megjegyzést fűzök, ahol pedig valamely elem jellegben, szövegformálásban nagyon eltérő vagy egyedi-egyéni, azt szintén megjegyzem. A képletben zárójelbe tett szám az egységen belüli valamilyen szokatlan jelenségre vagy motívumra utal.

⁹⁵ A dallamstrófák formai változásainak zenei szempontú követése a kottás lejegyzések variánsoraiban lehetséges (a Függelékben az MNT XI. kötetéhez készült kottagrafikai anyag található). Ott az is megfigyelhető, hogy például a dallamsorisméltések milyen zenei változásokat hoznak. A négy soros strófakeretből kilépő dallamsorokat hagyományosan, a variánsor alatti római számokkal azonosítjuk, az arab számok a versszak sorszámára vonatkoznak.

A teljes szövegeket nem itt (hanem a Függelékben) közlöm,⁹⁶ itt csupán részleteket emelek ki, a gyűjtési adatok közül pedig a legszükségesebbeket adom meg (a gyűjtés helye, az énekes neve, életkora a gyűjtéskor, a gyűjtő neve és a gyűjtés ideje). Az archiválási számok és ahol van, a kommentár, továbbá az előadásra vonatkozó zenei vonatkozású vagy másféle megjegyzések szintén a Függelékben találhatóak. Ugyanígy az MNT XI. kötetben megjelent dallamlejegyzések is.

A vizsgált balladákat elemzésem sorrendjében számozom, és a publikációbeli azonosító számokat csak lábjegyzetben közlöm.⁹⁷ A variánsok egymásutánisága nem követi a dallamtípus kritikai kiadásbeli közreadási rendjét, mivel itt a szövegek szerkezete az elsődleges szempont. Bár előfeltevésem szerint a terjedelem önmagában nem meghatározó az „épség” vagy „teljesség” tekintetében, az elemzési sorrendet mégis a versszakok csökkenő számában szabtam meg.

A balladatípus változatainak szemléljét követően, a II. fejezet elején egy összehasonlító elemzés (*Hosszabban vagy rövidebben*) is olvasható, amelyben két, terjedelmileg nagyon különböző balladát (egy 19 és egy 12 strófából állót) tárgyalok szerkezeti egységeik alapján, egymás mellett, párhuzamosan.

⁹⁶ Kivéve a dolgozat II/a fejezetrészében szereplő összehasonlító elemzés (*Hosszabban vagy rövidebben*) két szövegét, továbbá a II/b fejezetrészben (*Ép vagy romlott? Töredék?*) tárgyalt tizenkét darabot, ahol – a könnyebb olvasást segítő – minden elemzéshez hozzáteszem a teljes szöveget, mellette kiemelve a szerkezeti egységek számait.

⁹⁷ Az MNT XI. kötetbeli 502–504. VAR. a) jelzetű darab (amely alapján a szerkezeti egységeket megállapítottam), ha az elemzés céljából kialakított sorrendben is első helyen volna, 1. számot kapna. Mivel azonban a sorrendet más szempont szabja meg, de az elemzés mintapéldája ez a ballada, sorszám helyett megkülönböztető jelzéssel, csillaggal azonosítom:

*

A DALLAMTÍPUSBAN TALÁLHATÓ
FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADA-SZÖVEGEK
SZERKEZETI SZEMPONTÚ ELEMZÉSE⁹⁸

20–22 VERSSZAKOS BALLADÁK⁹⁹

1.¹⁰⁰

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [5], [8], [5], [9], [X]

vsz.-egységek: 1 2 2 2 1 3 1 1 1 2 1 3 2

Legfontosabb jellemzők¹⁰¹

Egyszakaszos kezdet [1] után, amelyben csak a lólopás ténye és a Gönc várába behallatszó ostorcsapás szerepel (a hajsza és az elfogás nem), a vallatáskor [2] kilenc zsandár, kilenc pandúr nyomására Fehér László nagy nehezen elárulja, hogy van neki egy „*aranyos húga*”, sőt nevét és lakóhelyét is kivallja. (Előszörre azt állítja, hogy „őnéki nincs sénkije”. Sejteni lehet, hogy félti Annát.) A [3]-as jelenet, Anna készülődése a szokásos.¹⁰² A [4]-ben elénekelt párbeszédnek kétféle változatát (6a, 6b versszak) jegyezte fel a gyűjtő, a sorok strófák szerinti elosztása különböző. A 7. versszakban valószínűleg téveszt az énekes, hogy a bíró ezt ígéri Annának: „*Szabad lészöl* éggy órára”. Később, amikor Anna a [6]-os jelenetben beszámol Lászlónak és idézi a bírót (10. versszak), kivételesen megmarad e helyen a nyelvtani szám és személy, és így „helyére kerül” az igeragozás. (A 7. strófabeli tévesztés ténye a nagy számú variáns ismeretében merül csak föl: nem volna értelemzavaró a 2. személy se,

⁹⁸ A vizsgálatom középpontjában álló dallamtípus és a kiegészítő anyag szövegeinek kezelése a MNT sorozatban követett elvekétől eltér, amennyiben a dialektológiai, fonetikai jelenségek tükrözése nem célt. A szerkesztés- és megfogalmazásbeli sajátosságok ugyanis világosabban kitűnnek, ha könnyebb a szövegeket olvasni. Ezért kitoroltam a legtöbb mellékjelet, és bonyolultabb íráskép esetén egyes szavakat, szókapcsolatokat azok köznyelvihez közelítő megfelelőjével helyettesítettem. A szövegvariánsok jelölése is inkább felsorolás jellegű. A törzsanyag balladaszövegeinek dallamvariánsokhoz kötődését is pontosan a kritikai kiadásban lehet tanulmányozni.

⁹⁹ A teljes szövegeket lásd a Függelékben.

¹⁰⁰ MNT XI. 525.

¹⁰¹ A szerkezeti képlet után a balladák felépítésére vonatkozó megfigyeléseket foglalom össze minden egyes számnál, külön kiemelve olyan jellemzőket, amelyek az adott változatban egyéniak, nem teljesen szabályosak vagy valamiért különösen érdekesek.

¹⁰² Lásd a Bevezetésben adott sematikus leírást a szerkezeti egységekről.

ugyanis Annának is ígérhetné a bíró, hogy egy órákor elengedi.)¹⁰³ E szerkezeti egységnek az első szakaszában halljuk a balladánkban oly gyakran megjelenő, gyöngéd hangvételi párbeszédet a testvérektől, amelyre „meghitt üdvözlés” néven utalok a továbbiakban. Ez két helyen fordul(hat) elő a cselekmény fonalában, először itt, az első találkozásnál, másodszer az éjszakai jelenet után, a [8]-asban, amikor Anna kérdésére már nem László, hanem csak a még börtönben lévő rabok felelnek. Néha egyezik a két kérdő formula, de van úgy, hogy először még így szól: „*Fehér László, kedves bátyám, / Ébren vagy-e vagy aluszol*”, és csak másodszer kerül a halál a kérdésbe (Ébren vagy-e vagy meghaltál?). László válasza a [6]-ban: „*Ébren vagyok, nem aluszok, / Mindég rólad gondoskodom*” (tájnnyelvben a gondoskodás gondolást, nem csupán gondviselést jelenthet). Anna beszámolóját a bíró ajánlatáról – azonnali reakcióképpen – követi bátyja figyelmeztetése (11. vsz.). A bíró jelzői: „*disznó*” és „*akasztófáravaló*”. „*Né hálj velé, a disznóval, / Akasztófáravalóval! / Néked bécsülleted veszi, / A bátyádat megöleti*”. A figyelmeztetés jóslat erejű.¹⁰⁴ Ezt erősíti a természetellenes beszédmód is, amelyben László önmagáról mint egy harmadik személyről szól: „*Néked bécsülleted veszi, / A bátyádat megöleti*.” Az [5]-ös, átvezető egység sokszor (négy alkalommal) bukkan föl a balladában, mindig megfelelő tulajdonképpeni funkciójának is, hogy Anna mozgását követve a cselekmény színváltzásait közvetítse. Minden mozzanat ugyanúgy fogalmaz: végigsétál a folyosón, folyosórú folyosóra, megy a börtön vagy a bíró ablakára. A [8]-as (15–16. vsz.), [9]-es (18–20. vsz.) szerkezeti egységek tipikusak.¹⁰⁵ Anna átkaival nincs azonban vége a balladának, és ez egészen szokatlan!¹⁰⁶ Az utolsó két strófa különös befejezése a balladának: a bíró „jóvátételt” (képletesen házasságot) ajánl: „*Né átkozódj, Fehér Anna, / Koszorút kötök számodra, / Gyöngyvirágból, ibolyából, / Szép két teljes vijollából*.” Anna a László figyelmeztető szavainak (átalakított) ismétlését szövi elutasításába: „*Nékem bécsülletem vitted, / A bátyámat megöletted*.” E szokatlan befejezés külföldi

¹⁰³ A III. fejezetben kerül sor a ballada egyes szerkezeti egységeinek közelebbi bemutatására, az összes, elemzésünk tárgyát képező szövegvariáns felsorakoztatásával. (Ehhez lásd a [4]-es szerkezeti egység variánsait.)

¹⁰⁴ Ebből fakad, hogy ikonikus szentenciává nőhet, és alkalmas lesz arra, hogy az események tényleges bekövetkezését szinte helyettesítve, itt zárják le többen is a balladát. (Lásd később: II/b fejezet vége.)

¹⁰⁵ Lásd a III. fejezet III.8. és III.9. variánsait és ismertetését.

¹⁰⁶ Legalábbis az itt vizsgált szövegkorpuszban.

megfelelőjéről olvashatunk Vargyas Lajos balladamonográfiájában.¹⁰⁷ A válasz első felében szereplő, rímelő „koszorú – szomorú” („*Nem kell nekem a koszorúd, / Ha jaz életem szomorú*”) pedig a gyerekjáték szövegből is ismerős: „(...) Azért vagyok szomorú, / Mert a nevem koszorú”.

Gyöngyöspata (Heves), Kóros Karolina (29). Mathia, 1957. AP 1755f-1756a + 2 Lsz.

2.¹⁰⁸

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [5], [8], [9]

vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 2 1 3 1 2 1 2 5

Legfontosabb jellemzők

Amint a szerkezeti váz egységei és az azoknak megfelelő strófa-, illetve soreloszlás mutatja, a ballada elején, az első két egységben ezek nem simulnak teljesen össze,¹⁰⁹ a jelenetváltás a 2. dallamstrófa közepén történik. A vallatáskor László elárulja, hogy Fehér Anna a Fehér várban lakik.¹¹⁰ A [6]-os egység itt is a meghitt üdvözlettel kezdődik (és ez változatlanul ismétlődik a [8]-as elején): „*Fehér László, édes bátyám, / Élsz-e még vagy meghaltál már?*”. László válasza: „*Se nem élek, se nem halok, / Csak terólad gondolkozok.*”

A [8]-as egységben található egy apró eltérés a zömében azonos megfogalmazású IV. soroktól: „*Ott várja már a bitófa*”.¹¹¹ Az átkozás kezdetéhez, „*Török Bálint, börtöngazda, / Verjen meg az egek ura!*” ritka, hogy indoklás is fűződik: „*Minden szavad csak ravaszság, / Igéreted csak hamisság*”. Összesen két ilyen variáns található a vizsgált szövegtörzshez.¹¹² Az átkok [9] hosszú: négy

¹⁰⁷ Vargyas 1976, II., 299. – katalán és portugál balladát említ, amelyekben jóvátételt kínálnak a nőnek. Magyar balladakiadványokban is találunk 1. sz. változatunkéhoz hasonló befejezést tartalmazó szöveget: Ortutay 1985. 25. sz. és Ortutay–Krizsa I. 1968. Magyar népballadák (forrásuk: Kálmány 1877–78., I. 24–27. Pécska, Arad m.), Ujváry 1977, 16–18.

¹⁰⁸ MNT XI. 513–514. jegyz.

¹⁰⁹ Lásd az V. fejezetet.

¹¹⁰ Lásd később a színek oppozíciójáról (IV. fejezet).

¹¹¹ Lásd a III. fejezet III.8. („*A Sűrű erdő közepébe*” utáni megszokásosabb folytatás ez: „*Akasztfű tetejébe*”).

¹¹² Lásd még a 36.-ban: „*Átkozott légy, Horvát Miklós! / Szüzességemét elvitted, / Szüzességemét elvitted, / A bátyámnak fejét vitted!*”

strófa. Hasonlóképpen különleges, mint egyrészt a 3., másrészt a 49.¹¹³ változat. Először itt az átok a vidéket érinti: „Az a határ ne terenyen, / Amerre a bátyám vitték, ...” csak az utolsó átokelem a szokásos. Nem mondja ki,¹¹⁴ hogy kit átkoz. Hiányzik az 5-ös átvezetés a 8-as és 9-es „jelenet” között, és nincs megszólítás.¹¹⁵ Az átokformulák egyes szám 3. személyre irányulók (vagy homonim magázódók). Az átok legkirívóbb sorai az utolsó: „Végül pedig lúddá váljon / Hogy az utcán kiabáljon!”¹¹⁶ A közös átokelemek jelenlétének magyarázata a három különböző balladában (a határé mindháromban, a rontásszerű, lúddá válás kettőben) talány.¹¹⁷

Tiszaszalka (Bereg), Veres Ferenc (36). Schnöller, 1956. VIII. Lsz 29.596.

3.¹¹⁸

Szerkezeti váz: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 5, 7, 5, 8, 9

vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 2 1 3 1 2 1 2 4

Legfontosabb jellemzők

Hasonló az előzőhöz, a 2. számúhoz (egy versszakkal rövidebb). Az apróbb fogalmazásbeli eltérésekről lásd ott, illetve alább.

Az elején, 1-ben: a „A fekete falu alatt” helyett: „A Fekete-halom alól” történik, illetve történt a lólopás. Anna meghitt kérdésére itt László így válaszol: „Se nem alszom, se nem nyugszom, / Mindig róllad gondolkodom.” A *nyugszom* kifejezés többértelmű, egyszerre utalhat éjszakai nyugalomra, alvásra, sőt akár örök nyugalomra is, ugyanakkor egyszerűen az aggodalomra, a nyugodt lelkiállapot hiányára.

A 6-os egység 11. versszakban: „Ne hálj vele, a gonosszal!” után nem szerepel az előző variáns börtöngazdát illető „minősítése” mint indoklás: *Ravasz az már, mint a kutya!*

¹¹³ A 3. sz. Szatmárcseke (Szatmár), 1956-os gyűjtés, a 49. sz. Jásztelek (Jász–Nagykun–Szolnok), 1957-es gyűjtés.

¹¹⁴ A 49.-ben sem.

¹¹⁵ A 3.-ban van.

¹¹⁶ Vö. a 3.-ban: „Ő pediglen lúddá váljon, / És az utcán kiabáljon!”

¹¹⁷ Térben ugyan nem esnek messze a gyűjtési helyek egymástól (Szatmár, Bereg, Jász–Nagykun–Szolnok), időben sem, viszont dallamaik a típus távolabbi variánsai.

¹¹⁸ MNT XI. 514.

A 7-esben, a 13. versszakban itt: „Éjfél után három óra” (ott „Éjfél után egy az óra”), továbbá a bíró itt így magyarázza az éjjeli zajt: „*Kocsisod lovát itassa*” (stb.), ott „*Kocsis a lovát...*” áll. A 7-es, éjszakai jelenetben a bíró nem igazán ügyes, amikor Annát csitítani, aggodalmát eloszlatni akarja: „*Aludj, aludj, Fehér Anna, / Kocsisod lovát itatja!*” (azaz Anna kocsisa). Ez az énekes tévesztése lehet, bár előfordul más variánsban is.¹¹⁹ Amint ez az összes szerkezeti egység külön vizsgálatában, a vonatkozó 7-es egység teljes variánskörének áttekintéséből kitetszik,¹²⁰ a bíró a zaj okát leggyakrabban saját, néha Anna kocsisa (vagy általában „*a kocsis*”) tevékenységében jelöli meg. Gyakran tovább részletezi, miért olyan zajos a lóitatás, itt: „*Réz annak minden szerszámja, / Csörög-csattog a kantárja.*” De ahol saját kocsisáról és lováról beszélve ilyesféle részletekkel toldja meg magyarázatát: „*Arany annak a kantárja*”,¹²¹ „*Aranyos a kantárszára*”,¹²² „*Réz annak a zabolája, / Aranyos a cikli szára*”,¹²³ ott az is fölmerül, hogy a bíró Anna előtt gazdagságát akarja hangsúlyozni. (Azaz „a ballada”, vagyis az énekes, a ballada előadója.) Hasonló ez ahhoz, ahogy némely változatban a bíró szobájának berendezése, elsősorban a történetben amúgy is ikonikus szerepű fekvőhely különleges hangsúlyt kap azzal, hogy mint egy „polgárabb”, rangosabb berendezési tárgyra hivatkoznak rá.¹²⁴

A határra is kiterjedő átok megvan a 2.-ban (és még a 49. sz.-ban is), és a lúddá válás átka közös a 2. és 3. változatban.

Szatmárcseke (Szatmár), Séra Gáspár (53). Kiss L., 1960. AP 3508a

¹¹⁹ Vö. a III. fejezet III.7. variánsait.

¹²⁰ Lásd III. fejezet III.7.

¹²¹ Lásd 23.

¹²² Lásd 12.

¹²³ Lásd 41.

¹²⁴ Pl. divány 24., 38., szép gombos nyoszolya 24., singolt ág 47.

4.¹²⁵

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [5], [6], [5], [7], [5], [8], [5], [9]

vsz.-egységek: 2 1 2 2 1 2 1 1 1 1 1 2 1 2

Legfontosabb jellemzők

A kezdő versszakban (ahol a lólopás tényéről tudósít a ballada) általában benne van, mi leplezte le a tettest. A dallamtípus változatainak az [1]-es egységhez tartozó szövegvariánsait bemutató részből¹²⁶ kiszűrhető, hogy ez csaknem mindig egy erős, messzehangzó hang: László ostorcsapásáé. Ebben a változatban ezen a helyen az áll, hogy ostorával nagyot „*pattant*”, és ez behallatszott a városba, „Gönc városába”. Véletlen-e a zaj, ami leplezi a lótolvajt, vagy talán éppen szándékos a zajkeltés? Lehetséges, hogy László fel akarja magára hívni a figyelmet? A vallatáskor (3. vsz.) elárulja, hogy apja, anyja nincs, csak egy gyönyörű húga, „*Kinek neve Fehér Anna, / Bent lakik a Fehér várba*”. A [3]-as, [4]-es egységek utáni első [5]-ös, átvezető rész Annát bátyja börtönéhez vezet, ahol beszámol neki a bíróval folytatott párbeszédéről. A kétstrófányi [6]-os egység: a beszámoló és László figyelmeztetése után beékelődik egy újabb átvezetés, amely Annát máshová nem viszi, mint újból a folyosókra, ugyanis színhelyt nem vált a cselekmény. Szokatlan hát, hogy visszatér a börtönhöz, és ekkor következik (12. vsz.) a „*meghitt üdvözlés*”, amely kettejük szoros érzelmi kötődéséről vall. Ez azután úgy hat, mintha a végső lökést adná Annának ahhoz, hogy – bátyja akarata ellenére – feláldozza magát érte.¹²⁷ Az ezután beszúrt átvezetés hibás, ugyanis megint a börtönhöz vinne vissza, de ez annyira észrevétlen marad, mint egy egyszerű nyelvbtlás, ami nem befolyásolja a szokott folytatást, immár a bírónál ([7]-es egység). Még kétszer, már helyesen jelenik meg az [5]-ös, Anna mozgását közvetítő egység, először a [8]-as jelenet színhelyére, majd a rabok híradása után vissza, a bíróhoz vezető folyosókon, mely utóbbi átvezető részben Anna összeomlik: „Összerogyott a folyosón”, de azért mégis megy,¹²⁸ hogy hosszú (tízsortnyi) átkot szórjon a bíró fejére.

Jászszentandrás (Jász-Nagykun-Szolnok), Hopka Sándor (66). Molnár I., 1954. Lsz 25.791-2.

¹²⁵ MNT XI. 533.

¹²⁶ Lásd III. fejezet III.1.

¹²⁷ Lásd még II. fejezet II/b.; II/b/8.-ban a 10. elemzését, ahol szintén a szerkezeti egység belső változása okoz jelentésváltozást.

¹²⁸ Mint lásd még: *, 7., 31.

5.¹²⁹

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑤, ⑦, ⑤, ⑧, ⑤, ⑨

vsz.-egységek: 2 1½ 2½ 2 1 3 1 1 1 2 1 2

Legfontosabb jellemzők

A balladában az összes szerkezeti elem szerepel, az összekötő epizód ⑤ négy-szeri alkalmazásával.

Az ①-es egységben: „*Ojat vágott ostorával, / Fölhallatszott Fehérvárra*”. A helységnév nem Gönc, hanem itt a rendesen két, külön nevű helység (ahová Lászlót zárják és ahol húga lakik) megegyezik. (A ②-esből kiderül: „*Fehér Anna / Fenn lakik a Fehérvárban*”). Ez elméletileg okozhatna némi fennakadást: a ③-as jelenetben majd Fehér Anna „ugyanoda” érkezik meg, a hosszú út után. (De akár tévesztés ez, akár nem, igazából nem zavaró, végül is a lakhely érthető ugyanúgy *Fehér-várnak* vagy *fehér várnak* is, tehát a család nevét viselő vagy fehér kőből épült várnak, ami lehet akár az ugyanolyan elnevezésű városban is.)¹³⁰

A ②-ben a vallatáskor egyenesen rákérdeznek Fehér Annára: „*Van-e gyönyörű húgocskád?*” – ami pedig egyértelműen azt jelzi, hogy László hűgáról köztudott, micsoda szépség.¹³¹

A ④ után, miután a bíróval beszélt, Anna megy a „*cella ajtajára*” ⑤, és bátyját köszönti: ⑥ (10. vsz.) „– *Jó reggelt hát, édes bátyám! / Ébren vagy-e vagy aluszol? / – Ébren vagyok, nem aluszok, / Csak terólad gondolkozok.*” Ez az ún. meghitt üdvözlés motívum. Ugyanez a köszöntés ismétlődik majd ⑧-ban is, az éjszakai jelenet után, ugyanígy. A megszólításban különleges (a variánsok között egyedüli)¹³² a „*jó reggelt*” kezdés. Valószínűleg a ④-es egységben elhangzott bírói ígérethez kapcsolódik: „*Kiszabadítom reggelre!*”, és ez a köszöntés itt, az ismétlődésekor sem okoz zavart, bár az előző jelenetben („*Tizenkettőt üt az óra*”) még az éjszaka közepén jártunk.

Visszatérve a ⑥-os egységhez, feltűnő, hogy László figyelmeztető szózatában (12. vsz.) nem csupán rímel a két sor, amelyben kettejük sorsát előre felvillantja, hanem nyelvtani szerkezetben is egyeznek, az ige pedig ugyanaz:

¹²⁹ MNT XI. 533–543. VAR. b)

¹³⁰ Lásd III. fejezet III.2.

¹³¹ A vizsgált „korpuszban” hasonló rákérdezés még kilenc változatban található (6., 10., 16., 27., 28., 30., 32., 42., 57.). Ez nagy szám, ha tekintetbe vesszük, hogy 27 változat nélkülözi a ②-es, vallatási jelenetet. Lásd II. fejezet II.2.

¹³² Lásd III. fejezet III.6.

„Neked szüzességed veszi, /Bátyádnak a fejét veszi.” Tipikus viszont az eltávolító, általánosító, a 3. nyelvtani személynek megfelelő „bátyádnak” kifejezés használata a „nekem” helyett.¹³³

A [8]-as egységben különös a rabok szájából háromszor is elhangzó sor: „A bitófa tetejében”.

Az átkok között [9] szerepel egy egyéni átoksor: „Késed, villád néked álljon!”¹³⁴

Csongrád (Csongrád), Varga Lászlóné Farkas Mária (26). Kerényi, 1956. IX. AP 10.254b

6.¹³⁵

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [5], [8], ([5]), [9]

vsz.-egységek: 1 2 2 2 1 3 1 1 1 2 ½ 3½

Legfontosabb jellemzők

Tartalmazza az összes szerkezeti elemet, az átvezető epizód [5] minden lehetséges helyen való ismétlését is. Mivel azonban ez ebben az előadásban az utolsó megjelenéséig egyáltalán nem variálódik, egy helyen, a 12. versszakhoz sehogy sem illik, mert ott a bíróhoz (a [7]-es egység színhelyére) kellene vezetnie a fonalat.

[2]-ben, az 5.-höz hasonlóan, rákérdeznek a vallatók Annára: „Van-e gyönyörű húgocskád?”. A [6]-os egységben szerepel itt is a „meghitt üdvözlés” motívum, és hasonló megoldást találunk Fehér László figyelmeztetésének megfogalmazásában (11. vsz.) is, ahol ugyanúgy megvan a számbeli eltávolítás, mint az ige megismétlése (veszi), a különbség csak egy beszúrt jelző: „Szegény bátyád fejét veszi”. (Ez egyébként még tovább általánosít, mivel különösebben hat annál, hogy ezt László önmagáról mondhatná.)

[5] az utolsó alkalommal rövidebb: „Erre Anna eggyet sem szólt, /Összeesett a fójosón”. Itt mindjárt (a dallamstrófa közepén) az átokszöveg kezdődik,¹³⁶ mivel nem illeszti az énekes az összeeséshez a színpadiasan erőltetettnek ható

¹³³ Lásd a III. fejezet III.6. (kivétel pl.: 7.)

¹³⁴ Lásd a III. fejezet III.9.

¹³⁵ MNT XI. 533–543. VAR. *í*)

¹³⁶ Ellentétben a következő két változattal.

folytatást. A hosszú átoksorolás után a ballada különösen végződik,¹³⁷ az utolsó két sorban az előadó mintha kilépne a balladából, jelenti, hogy az átok beteljesedett: „Tizenhárom esztendőre | Elvitték a temetőbe.”

Nemesnép (Zala), Szép Gyuláné Cseke Gizella (32). Kerényi, 1955. IV. AP 1163a

18–19 VERSSZAKOS BALLADÁK

*¹³⁸

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑤, ⑦, ⑤, ⑧, ⑤, ⑨

vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 2 1 2 1 1 1 2 1 3

Részletes szerkezeti elemzését lásd a Bevezetésben.¹³⁹

Elemzését, a 40. sz. balladával párhuzamba állítva lásd a II/a fejezet részben.

Andornaktálya (Borsod), Karanyic Gáborné Vízi Mária (43). Marosy, 1953. IV. NI 3319.

7.¹⁴⁰

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑤, ⑦, ⑤, ⑧, ⑤, ⑨

vsz.-egységek: 2 1 2 2 1 2 1 1 1 2 1 3

Legfontosabb jellemzők

Nemcsak felépítésében, hanem megfogalmazásában is nagyon közeli „párja”¹⁴¹ a részletesen elemzett *-nak.

¹³⁷ Lásd még 19. és 32.

¹³⁸ MNT XI. 502–504. VAR.a)

¹³⁹ Ez a ballada szolgált a szerkezeti egységek meghatározására és bemutatására. Kiemelt szerepét hangsúlyozza számsorrendbe nem illeszkedő azonosítója is: a csillag.

¹⁴⁰ MNT XI. 533–543. VAR.j)

¹⁴¹ Földrajzilag pedig távol esnek egymástól. Az előzőt Borsodban (Andornaktályán), ezt pedig Somogyban (Órtiloson) gyűjtötték. Az előbbi 1953-ban (helyszíni lejegyzés), ezt 1965-ben (hangfelvétel). Dallamaik – amellet, hogy egy típushoz tartoznak – a dallamtípus belső rendjében egymástól viszonylag távol állnak.

Ha a két balladaszöveget egymás mellé tesszük (itt néhány szakaszt a * és 7. azonosítójú darabból egymás alá helyeztem), látható, hogy az egységek és az azokat alkotó versszakok száma egyezik, de annyira, hogy minden szövegstrófa szinte ikertestvére a másik balladában szereplő megfelelőjének. A különös egyezés miatt viszont, melynek okát nem ismerjük, érdekes lehet az apró különbségek számbavétele is.

- 1 * 2. vsz.: „Gönc városba, rajta, rajta! / Fehér László el van fogva. / Fehér Lászlót, hogy elfogták, / Vallomásra szö^lítették.”
7. 2. vsz.: „Gönc városba, rajta, rajta! / Fehér László el van fogva. / Fehér László(t) el van fogva, / Vallatásra van szö^llítva.”

Az első megoldás gördülékenyebb, a második sort ismétél és a passzív igemódot meghagyja: „el van fogva”, „van szö^llítva”.

- 4 * 6. vsz. I–II. sor: „– Bíró uram, adjon Isten! / – Adjon Isten, ami nincsen!”
7. „– Bíró uram, adjon Isten! / – Adjon Isten!”¹⁴²
- III. sor: „Szabadítsd ki rah bátyámat!”
- „Szabadítsd ki a bátyámat!”

- 4 * 7. vsz. IV. sor: „Szabad lesztek egy órára.”
7. „Szabad lesz az egy órára.”

Ennek megfelelően alakul a 6-os egység a 9. vsz.-ban: „Szabad leszünk...” és: „Szabad leszel...”

- 6 * 10. vsz.: „Nekem pedig fejem veszi.”
7. „Nekem a fejemet veszi.”

- 5 * 11. és 13. vsz. II. sor: „Végigsétál a fojosón.”
7. „Visszasétált a fojosón.”

- 7 * 12. vsz. II. sor: „Mi csörög az udvarodba?”
7. „Mi zörög az istállóba?”

¹⁴² Itt lerövidül a dallamsor

--- a IV. sorban a két ige ugyanígy.

- ⑧ * 15. vsz.: „Zöld erdőbe, zöld mezőbe, //: Akasztófa tetejibe, :// Sűrű erdő közepibe.”
 7. „Zöld erdőbe, zöld mezőbe, //: Sűrű erdő közepébe, :// Akasztófa tetejébe.”

--- csupán sorcseréről van szó, de a második megoldás, ahol a végére, csattanóként kerül a halálhír, sikerültebb.

- ⑤ * 16. vsz. II. sor: „Leroskadott a fojosón”
 7. „Összeroskadt a fojosón”

--- és a folytatás azonos: „Fojosóról fojosóra / Megy a bíró ajtajába (ajtajára)”, tehát mindkettőben benne van ez a kissé teátrális „roskadozva haladás”, mielőtt az átkokat hallanánk.

- ⑨ * 18. vsz.: „Tizenhárom sor patika / Ürüljön ki a számodra, / Tizenhárom kazal szalma / Rohadjon el az ágyadba!”
 7. „Tizenhárom szekér szalma / Rohadjon el az ágyadba, / Tizenhárom sor patika/ Ürüljön ki a számodra!”

--- a háromstrófás átokból az első és a harmadik megegyezik a két előadásban, a másodikban is csak a fent látható sorpárcsere a különbség (és egy szó: „kazal”, illetve „szekér”).

Summázva az igen csekély számú és jelentőségű eltéréseket, végül be kell látnunk, hogy a két balladaszöveg ilyen közeli hasonlóságát nem lehet mivel magyarázni. Se földrajzi, se időbeli, se személyi összefüggés nem fedezhető föl a két változat között. Ami a zenei karaktert illeti, a felemelt alsó szeptim okozta modorosság mindkét dallamra jellemző. Az igen szoros szövegi rokonságot¹⁴⁵ valami előttünk ismeretlen tényező indokolja. Az '50-es, '60-as években „pávakörök” még nem voltak, iskolai közvetítést sem feltételezhetünk. Ha összekötő kapcsot keresünk, a legvalószínűbb a summásság, ahol távoli terü-

¹⁴⁵ Olyan pontos, apró megfelelést is találunk, mint az átok indításakor alkalmazott sorbóvítás (17. vsz. I. sor)!

letekről idénymunkára szegődött emberek léptek érintkezésbe egymással. De még akkor is, ha itt erről volna szó, igen ritka az ennyire nagyfokú egyezés, hiszen ugyanakkor az előadónak egymásután kétszeri előadásában is, ilyen hosszú ballada esetén, ennyi eltérést biztosan találunk. A borsodi és somogyi gyűjtés e két darabja mindenesetre a dallamtípus és a hozzá szívesen csatlakozó balladaszöveg együttes népszerűségét aláhúzza.

Őrtilos (Somogy), Bódis Ferencné Jáger Mária (45). Olsvai, 1965. IV. AP 5315j-5316a

8.¹⁴⁴

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑤, ⑦, ⑤, ⑧, ⑤, ⑨

vsz.-egységek: 2 1 2 2 1 2 1 1 1 2 1 3

Legfontosabb jellemzők

Szokásos felépítés és megfogalmazás jellemzi a változatot.

A négyezer szereplő ⑤-ös átvezető egység nem sablonosan ismétlődik, hanem kétféleképpen. A kétféleség pedig itt kivételesen rendszert alkot, ugyanis irányfüggő. Azaz amikor Anna a bátyjához megy, ismételten ezt halljuk:

8. és 13. vsz.: *„Erre Anna semmit sem szól, / Végigsétál a fojosón. / Végigsétál a fojosón, / Megy a börtön ajtajára.”*

Amikor pedig a bíróhoz, akkor ezt:

11. és 16. vsz.: *„Erre Anna semmit sem szól, / Visszasétál a fojosón, / Fojosóról fojosóra, / Megy a bíró ajtajára.”*

Ha csupán önmagában néznénk ezt a változatot, a fenti variánsok alapján megállapíthatnánk, hogy Anna számára a bíró felé vezető utak hosszabbak, nehezebbek (hosszú folyosókon halad). Először bátyja figyelmeztetése ellenére, az általa előrevetített végzetes történés ismeretében megy, hogy a bíróval töltsen az éjszakát, másodsor pedig a bekövetkezett tragédiáról tudomást szerezvén, hogy elégtételt vegyen rajta. Az egész variánskört tekintve viszont azt kell

¹⁴⁴ MNT XI. 516.

megállapítanunk, hogy efféle kimódoltság nem jellemző az átvezető 5-ös szakaszok megfogalmazására.¹⁴⁵

A 9-es egység lényege a morális elégtételszerzés: átokkal. Itt is, mint oly sok változatban, ezzel a bevezetéssel indul (17. vsz.): „Átkozásom nem szokásom”, és hozzáteszi, mint még néhány variánsban,¹⁴⁶ hogy „*De ha mēgfog, a’ssē bánom*”. Az átok „természetrájzat” kell ismernünk ahhoz, hogy ezt a kitételt értelmezhessek. Egyik jelentése ez volna: nem szoktam átkozódni, de most az egyszer nem bánám, ha az átkom beteljesülne. Másik viszont ez: ha joggatlan az átkom, vissza is szállhat rám, az átkozóra, de már azt sem bánom.¹⁴⁷ Maga az átoksorozat nyolc szövegsort tesz ki, azaz tulajdonképpen két dallamstrófára énekelhető. Mivel az első két sort az említett bevezetés lefoglalja, a sorozat utolsó sorpárját („*Tizēnhárom esztendőre / Vigyenek a temetőbe*”) megismétli az előadó, hogy a dallamstrófát befejezze, így lesz három szakasz a válogatott rossz kívánságokból, amelynek elemei a vizsgált változatokban a leggyakoribbak közé tartoznak.

Egyek (Hajdú), Mag István (31). Paulovics, 1961. III. AP 4011a

9.¹⁴⁸

Szerkezeti váz: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 5, 7, 5, 8, 5, 9

vsz.-egységek: 2 1 2 2 1 2 1 1 1 2 1 3

Legfontosabb jellemzők

Az előzőéhez hasonlóan tipikus a ballada felépítése, megfogalmazása. A négy átvezetés, 5-ös szerkezeti egység teljesen sablonos, azon az egy „*megyen*”-en (a „*megy a*” helyett: 13. vsz.) kívül csak a színváltozás helyét aktuálisan meghatározó elem: „*börtön ajtajára*”, illetve „*bíró ajtajára*” különböző bennük. Mindenütt a megfelelő helymegjelölés hangzik fel.

Az indító szakaszban az „*Égyet vágott ostorával, / Behallatszott Gönc várá-
ba*”¹⁴⁹ az „aktívan zajkeltő”, illetve figyelemfelhívó gesztusok közé tartozik.

¹⁴⁵ Lásd III. fejezet III.5.

¹⁴⁶ Pl. 10., 11., 19.

¹⁴⁷ Lásd még III. fejezet III.9.1.

¹⁴⁸ MNT XI. 521.

¹⁴⁹ Lásd majd a III.1. és IV. fejezetet.

A balladában nem szerepel az ún. meghitt üdvözet. Az „*édes bátyám*” megszólítás ugyan a 6-os és a 8-as egység elején is megjelenik, a kérdésre: „*Ébren vagy-é vagy mēghaltál?*” – ami csak ez utóbbi egységben hangzik fel – már csak a rabok válaszolhatnak.

A három dallamstrófára elosztott átkok közül hiányzik az egyik legáltalánosabb (*mosdóvized vérré váljon*), de háromszor említi a babonás erejű 13-as számot (a *szekér szalma, sor patika, esztendő* előtt), az egyik elemet ismételve, hogy – ugyanúgy, mint az előző, 8. sz. balladában, ahol szintén a bevezető két sor (jobban mondva egy ismételt sor) teszi azt szükségessé – a dallamstrófa-hoz szabályosan hozzáilleszkedik a szöveg.¹⁵⁰

Atkár (Heves), Bartók Andrásné Juhász Ilona (36). Paulovics, 1955. X. Lsz 9249.

10.¹⁵¹

Szerkezeti váz: 1, 2, 3, 4, 5, (6), 5, 7, 5, 8, 5, 9

vsz.-egységek: 2 2 2 2 1 1 1 1 1 2 ½ 3½

Legfontosabb jellemzők

A balladát egy másik helyen elemeztem,¹⁵² mivel egy központi fontosságú szerkezeti egysége (a 6-os) hiányos, ami nem értelmi zavarhoz vezet, s nem is a történet kifutására van hatással, hanem a főszereplő, Anna cselekedetének motivációját helyezi más megvilágításba.

Az utolsó négy szövegversszaknak a dallamhoz való alkalmazkodását egy sor és egy sorpár ismétlésével oldja meg az énekes.

Csépa (Jász-Nagykun-Szolnok), Mészáros Mátyás „Puci” (42). Schnöller, 1956. VII. Lsz 29.590.

¹⁵⁰ A szövegsorok zenei strófákhoz való illeszkedése mindazonáltal nem kötelező érvényű, de a befejezésnél dallamsorisméltésekkel mintegy kiszámítják az előadók, hogyan kerüljön a kettő szinkronba (vö. V. fejezet).

¹⁵¹ MNT XI. 533–543. VAR. g)

¹⁵² Lásd II. fejezet II/b/8.

11.¹⁵³

Szerkezeti váz: 1, 3, 4, 7, 5, 6, 5, 7, 5, 8, 9

vsz.-egységek: 1½ 1½ 3 2 1 2 1 2 1 13

Legfontosabb jellemzők

Csakúgy, mint az előzőt, ezt a balladát is másik fejezetben elemeztem,¹⁵⁴ egy hasonlóan elhibázott, majd „kijavított”, másik változattal párhuzamba állítva. A 33. ballada szövegében ugyanaz a szerkesztésbeli „időzavar” áll be: az éjszakai jelenet – 7-es egység – mindkét változatban megelőzi a két testvér párbeszédét – a 6-ost, így tehát László később figyelmezteti Annát arra, ami már meg is esett. A 11. ballada énekese három teljes strófát énekel újból, hogy helyrehozza a hibát. Balladája így nő 19 versszakossá. Az összehasonlító elemzés célja, hogy kinyomozza a hiba keletkezésének okát és fellelje a megoldási kísérletet segítő, a szövegben rendelkezésre álló eszközöket.

Felsőábrány (Borsod), Matisz József (54). Víg, 1960. IV. AP 4264a

12.¹⁵⁵

Szerkezeti váz: 1, 3, 5, 4, 5, 6, 5, 7, 5, 8, 5, 9

vsz.-egységek: 2 1 1 2 1 3 1 2 1 1 1 3

Legfontosabb jellemzők

Az 1-es szerkezeti egységből sok mindent megtudunk. A lólopás rendkívüli-ségéről árulkodik a „*Rácsapott a szélső lóra*” (nem egyetlen lovat kötött el valami szerencsétlen!). Hogy a nagyot csördülő ostorcsapást hallotta-e meg a jelzővel mindjárt minősített „*Kutya Horvát*” vagy a lopásról tudósító hírt, nem tudni, mert így kapcsolódnak a sorok: „*Nagyot csördült az ostora. // Kutya Horvát meghallotta, / Hogy a lovát elrabolta.*” Kiadja a parancsot: „*Fogjátok el a bitangot, / Az akasztófáralót!*” Figyelemre méltó a két jelző, amelyet ő használ a tolvajra, mert ugyanezeket halljuk vissza később a 6-os jelenetben, immár reá alkalmazva: „*Ne hálj avval a bitanggal, / Az akasztanivalóval!*”¹⁵⁶

¹⁵³ MNT XI. 509. VAR.

¹⁵⁴ Lásd II. fejezet II/b/1.

¹⁵⁵ MNT XI. 510. Előadója, aki juhász, a felvétel végén megjegyezte: „Az Isten áldja meg magukat, ha vóna bennem két deci, akkor másképpen menne.” De így is szép, jellegzetesen ritmizált, pásztoros éneklést produkált azért, ahogy a Függelékben látható kottakép (gazdag dízítés, ritmusvariációk) is tanúsítja.

¹⁵⁶ Lásd még 49.

A 3-as egységet az előadó egy hatsoros strófában énekli el. A rákövetkező és itt még – a többi variánshoz képest – szokatlanul korai 5-ös egység kezdősora ügyetlenségével tűnik ki (4. vsz.), mert nem illeszkedik sehová: „*ere Fehér Anna nem szól semmit, / Végigsétál a fojasóun...*” – nincs is mire szóljon, ugyanis előtte kocsisával rendelkezett. A szakasz viszont jelzi, hogy Anna ott van már a várban, a folyosókon. Az ötször (!) használt összekötő elemben 5 a ballada minden pontján sikerül a cselekmény helyhez kötése. Hasonlóan gyakori (hatszori) a „*Hallod-é te, börtöngazda*”, illetve „... *kedves bátyyám*” megszólítás, melyek két kivétellel helyszínváltáshoz kapcsolódnak. A 6-os szerkezeti egységben, amely három versszakos, hangzik fel kétszer a megszólítás, először (8. vsz.) az ún. meghitt üdvözlés elején, utána pedig ezzel kezdi beszámolóját Anna a tömlőcstartóval (itt nem bíró) lefolyt beszélgetésről. Az éjszakai jelenet (7-es) második szakasza is hatsoros strófa (13. vsz.); a két leíró sor után: „*Éjfél után három óra, / Mégsem alszik Fehér Anna.*” ezzel a megszólítással kezdi Anna a magyarázatkérését: „– *Hallod-é te, börtöngazda, / de Lánccsörgés van az udvaron*”. Mire a válasz: „*Kocsisom lovát itatja, / Aranyos a kantárszára.*”

Még a befejező rész 9 is így indul: „*Hallod-é te, börtöngazda, / Nem átkozlak, nem szokásom*”, és erre következnek a szokásos átkok, amelyek között egy ritkább is akad: „*Ahány csillag van az egen, / Annyi nyilalásod legyen*” (amely kétfelől is igen találó párhuzam, mert az „ahány csillag” jelentése: számtalan, ugyanakkor a nyilálló fájdalom olyan, hogy az ember „csillagokat lát” tőle).¹⁵⁷

Pettyén (Szatmár), Balogh Endre (52). Halmos I., 1971. IX. AP 7632j

13.¹⁵⁸

Szerkezeti váz: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 5, 7, 5, 8, 5, 9

vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 2 1 3 1 2 1 2 1 1

Legfontosabb jellemzők

Az első két egységben szokatlanul tisztán körvonalazódnak a helyszínek: a lólopás helye a *Fekete-halom* alatt (valahol a városon kívül), az ostorpattogás

157 Változatlanul szerepel még: 15., hasonlóképpen: 14. sz.

¹⁵⁸ MNT XI. 511.

Gönc várába hallatszott, ott riasztják a város népét: „*Gönc városa, rajta!*, Fehér Lászlót elfogják, ő a kapitány kérdésére beszél neki Annáról, aki „*Künn lakik a Fehér várba*”.

[4]-ben (6. vsz.) két szokatlan elemet találunk: Anna azonnal nevéen szólítja a börtöngazdát, és váltságdíjul nem csupán a hozott aranyakat ajánlja, hanem „*Lovat, kocsit ráadásnak*” (az 5. vsz.-ből, a készülődés jelenetéből tudjuk, hogy hat lovát fogatta be kocsisával!).

Az összekötő elem [5] sosem téveszt célt és mindig ugyanúgy szól („*Fehér Anna ezt meghallja, / Kiszaladt a fojosóra, / Fojosóról fojosóra, / Fehér László ajtajára*”, illetve *Török Miklós szobájába*”).

A leghosszabb, központi egység a balladában a [6]-os, a háromszakaszos formában: először a kölcsönös ragaszkodásról egymást biztosító „meghitt üdvözlés”, majd Anna beszámolója a bírójánlatáról hangzik fel, ami kiváltja László negatív reakcióját. Anna indító kérdését: „*Ébren vagy-e vagy meghaltál?*” László válasza „helyrebillenti”: „*Ébren vagyok, nem aluszom*”, mivel („rendesen”) ebben a formában inkább csak később, a [8]-as jelenetben szokott felhangozni a „*meghaltál*” kérdés, amikor Anna már riadt és zaklatott. Fel is hangzik majd.¹⁵⁹

László vészjóslo figyelmeztetése után Anna szükségét látja, hogy az egyezséget megerősítse a bíróval, de az marad csupán egyoldalú. [7] 13. vsz.: „*Török Miklós, börtöngazda, / Veled hálók egy éjszaka, / Veled hálók egy éjszaka, / Ha szabad lesz bátyám máma.*”

Még ebben a jelenetben feltűnik egy különös hang, mely szokatlan a változatkör egészét tekintve, és nem tudni, kinek a szájából szól. „*Éjfél után három óra, / Kelj fel, Anna, viradóra! / Kocsisod lovát itatja, / Zabla csörög a szájába.*” A III–IV. sor szavai nem szokatlanok, bár a bíróját vagy tömlőctartót nem Anna kocsisát és lovát, hanem általában a sajátját említi, hogy megmagyarázza a felriadó lánynak, mi okozza a zajt. De ki az, aki ébreszti Annát? Ő nem, ő inkább megnyugtatná, elaltatná. Azt kell gondolnunk, hogy ez a két sor az éneklő beleszólása.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Ez a megkülönböztetés nem mindenhol teljesül, sokszor változatlanul szólal meg a kérdés, néha pedig felcserélődve, mint itt is.

¹⁶⁰ Itt nem is annyira a konkrét előadóra gondolok, hanem a közösségre, aki a balladát élteti. Ehhez még lásd a ballada végi „kiszólásokat” (mint pl. „Úgy is lett!” 46.).

A 9-es egységbeli átok csak négysoros, rövid, ám erőteljes. Általános bevezető mondata után a ballada három megszokásosabb és legelemibb átkát sorolja Anna: a kenyérről, ami kővé, a mosdóvízről, ami vérré és a türlőkőzről, ami lánggá válják¹⁶¹ a gaz tömlőctartó kezében.

Nagybalog (Gömör és Kis-Hont), Ibos István¹⁶² (63). Ág, 1959. VII. AP 4351f

14.¹⁶³

Szerkezeti váz: 1, 3, 4, 5, 6, 5, 7, 5, 8, 5, 9

vsz.-egységek: 2 1 2 1 3 2 1 1 2 1 3

Legfontosabb jellemzők

A történet helyszínéről és a bíró nevééről itt is értesülünk mindjárt a ballada elején: Gönc városa az elfogatók és Fehérvára a rabtartó székhelye. Tömör a ballada indítása, nincs 2-es egység (vallatás), a 3-asból derül ki, hová készül Fehér Anna (akinek neve sem szerepel még, csak rendelkezését halljuk), és kocsisának adott parancsából tudjuk meg, hová és kihez (Török Miklóshoz) készül. Csak a 4-es jelenetben azonosítjuk Annát (még mindig nem névvel), csupán erről: „Szabadítsd ki a *bátyámat*”. A bíróval folytatott párbeszéd utáni átvezető, 5-ös egység elején hangzik el először a név: „*Fejér Anna, hogy ezt hallja, / Kiszaladt a folyosóra, / Folyosóról folyosóra, / Négyes börtöny ajtajára.*” A 6-os egység elején (7. vsz.) felhangzó „meghitt üdvözlés” (amelynek első felét ugyanazokkal a szavakkal – *alszol-e vagy meghaltál* – újra halljuk majd az éjszakai jelenet után) László válaszával különösen gyöngéd hangvételű és költői: „*Sé nem alszok, sé nem nyugszok, / Csak téérted hervadozók*”.¹⁶⁴

A négy összekötő-átvezető egység (5) első sora szokatlanul változékony. Az előbbi („*hogy ezt hallja*”) formula helyén legközelebb ez áll: „*nem hallotta*” („nem hallgatott rá” jelentésben – mármint bátyja figyelmeztetésére), később, az éjszakai jelenet (7) után „*meghallotta*” (elsőre az a benyomásunk, mintha az ige az előtte említett zablacsörgésre vonatkozna, de valójában, érzésünk

¹⁶¹ Lásd III. fejezet III.9.

¹⁶² Valószínűleg az előadó testvére Ibos András, aki ugyanennek a balladának csak 1. strófáját énekelte. Lásd 70.

¹⁶³ MNT XI. 539.

¹⁶⁴ A meghitt üdvözlés gyöngéd, de erős kötelékről tanúskodó kifejezése.

szerint a korábbi „nem hallotta = nem hallgatta meg” ellentétes páriaként, itt szintén jelentésbővülésről van szó: „meghallotta = megértette”). Utoljára pedig, a 8-as után a legfurcsább, még az „összeomlás” jelenetek sorában is: „*Fehér Anna összerogyva / Kiszaladt a folyosóra*”. A II–III. sor mindig ez: „*Kiszaladt a folyosóra, / Folyosóról folyosóra*”, és a szakasz végei: kétszer, amikor bátyjához megy „*Négyes börtöny ajtajára*”, egy kivételesen kétszakaszos átvezetés az éjszakai jelenethez, majd később az átkozás előtt: „*Török Miklós szobájára*”. Ezek közül a legkülönlegesebb az Anna mozgását kamera módjára végigkísérő, hosszabb, kétszakaszos egység: folyosókon át, a bíró konyháján át, a szobájába, az ágyára. Egyébként is hangsúlyos az éjszakai jelenet, pedig mindössze egy strófa (és vannak változatok, amelyekben hosszú becéző szólammokkal, különös jelzőkkel, részletekkel színezik a jelenetet), de igen különös, hogy itt, az Anna felriadását leíró részben, az első két sorban nem azonosítható a beszélő (12. vsz.): „*Éjfél után egy az óra, / Kelj föl, kelj föl, Fehér Anna!*” Ugyanarról lehet itt is szó, mint az előző (13.) változatban: az énekes, a balladát éneklő, éltető közösség „beleszólásáról”.¹⁶⁵

Az átkok számosak, a bevezető formula („*Átkozásom nem szokásom*”) után a két leggyakoribb elem (mosdóvíz, törülköző), majd sorban a legkülönfélébbek következnek, közöttük némelyik különös (talán tévesztés, pl. *harminchárom szekér szalma* helyett *harminchárom szekér alma* – ami végül is ugyanúgy megrothad, csak éppen nem szokták az ágyba tenni, vagy *harminchárom sor patika* helyett *harminchárom gyors patika*).¹⁶⁶

Egyházasbást (Gömör és Kis-Hont), Dancsok Józsefné Vincze Erzsébet (72).
Ág, 1959. VIII. Gr 62B.

165 Ez a két előadás két, viszonylag közeli (szomszédos megyékbeli) helységről való: 13. Nagybalog (Gömör és Kis-Hont) és 14. Domaháza (Borsod). (Mint ahogy a 2. és 3. párhuzamai is fizikai közelségre mutatnak.)

166 Lásd III. fejezet III.9. (A „patika” szó orvosságot is jelenthet. – Tájszótár. – A „gyors” jelzővel bizonytalanává válik a szókapcsolat jelentése. Máshol szereplő akusztikai megfelelője: gyógypatika – 25.)

15.¹⁶⁷

Szerkezeti váz: ①, ③, ⑤, ④, ⑤, ⑥, ⑤, ⑦, ⑤, ⑧, ⑤, ⑨

vsz.-egységek: 2 2 1 2 1 2 1 1 1 1 1 3

Legfontosabb jellemzők

Az ①-es jelenetből kiderül, hogy László kilenc lovat lopott, ostorával rácsapott a „szélsőre”, és az ostor nagyot szólt. A bíró maga is üldözőbe vette, és riasztotta az embereket, hogy fogják meg, zárják be.¹⁶⁸

A ③-ban Anna sírva intézkedik. A hely, ahová mennek, *Gyöngy városa* (–talán Gönc helyett?).

Szokatlanul korán, a ballada kezdetéhez ilyen közel (5. vsz.), egy mesélős hangvételű bevezető után („*Gyöngy városba beérkeztek./ Börtönőr elébe mentek*”) már felsejlenek az ⑤-ös szerkezeti egység elemei, két sor erejéig: „*Fojosóról fojosóra, / Börtöngazda ajtajára*”. A többi helyen az átvezetés két kezdősora így hangzik (8. vsz.): „*Fehér Anna semmit sem szól, / Végigsétál a fojosón*”, azután pedig (11., 13., 15. vsz.): „*Fehér Anna erre sem szól, / Végigsétál a fojosón*”.

Nem csak a ④-es jelenet kezdődik a „*Hallod-e, te...*” megszólítással, hanem ez majd még háromszor felhangzik, „*édes bátyám*” vagy „*börtöngazda*”¹⁶⁹ folytatással.

A ⑥-ban a testvérek párbeszéde ebben a változatban kétszakaszos, nincs benne a „meghitt üdvözet”. Elég ritka, hogy László önmagáról „normális”, hétköznapi módon, egyes szám első személyben beszél, amikor figyelmezteti hűgát (10. vsz.): „*Neked lányságodat veszi, / Nekem fejemet véteti*”.

A ⑧-as egység egy hatsoros strófa, melynek két első sora a más variánsokban meglévő, bensőséges hangvételű üdvözet kezdete.¹⁷⁰

A hosszú (két négysoros és egy hatsoros strófa) átok (⑨) az egy kicsit élőbeszédszerűbb fogalmazásban elhangzó bevezetés után: „*Nem átkozlak, nem szokásom*”, általánosnak mondható elemeket sorakoztat (kenyér, mosdóvíz, törülköző, tizenhárom sor patika, tizenhárom szekér szalma). Ritkább a következő

¹⁶⁷ MNT XI. 508.

¹⁶⁸ Lásd majd a III. fejezet III.1.

¹⁶⁹ Érdekes módon háromféleképpen jelöli az énekes ugyanazt a személyt: bíró, börtönőr és börtöngazda.

¹⁷⁰ A „Hallod-e, te” megszólítás azonban (amivel a bírót is illeti Anna) közömbösíti az „édes bátyám” jelzőjének máskor érvényesülő érzelmi töltetét.

rossz kívánság: „Amennyi csillag az egen, / Annyi nyílalásod legyen”¹⁷¹ és a „Harminchárom ökör ára / Kevés legyen patikára”.¹⁷²

Tunyog (Szatmár), Kállai Sándor (38). Hajdu, 1952. IX. Lsz 29.580.

16.¹⁷³

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑦, ⑤, ⑧, ⑤, ⑨

vsz.-egységek: 2 2 2 2 1 3 1 1 1½ ½ 2

Legfontosabb jellemzők

Legszembetűnőbb egy formai tulajdonság: a strófák hossza változó. Ez a tartalmi-szerkezeti tagolódástól független. Mint a fenti, második képletsor is mutatja, ezen a szinten való átnyúlás a versszakhatárokon csak a ballada végefelé történik.

A vallatási, ②-es jelenetben rákérdeznek Annára (3. vsz.): „*Van-e apád, van-e anyád, / Van-e gyönyörű hugocskád?*” László nem tagadja, még lakóhelyét is közli: „*Van egy gyönyörű hugocskám, // (4.) Kinek neve Fehér Anna. / Fent lakik a Fehér várba, / A harmadik kis szobába.*”

A ⑥-os egység elején megszólal a „meghitt üdvözlét” (10. vsz.): „– *Fehér Laci, édes bátyám, //: Ébren vagy-e vagy meghaltál? :// – Ébren vagyok, nem aluszok, //: Most is rólad gondolkozok.*” Figyelmeztető tiltását a báty így indokolja (magára „kívülről tekintve”) (12. vsz.): „*Mert szűzességedet veszi, / Bátyád fejét is leveszi.*”

Az átvezetés ⑤ igéi (a ④-es és ⑥-os elemek között, majd a ⑦-es és ⑧-as között) lassú mozgást közvetítenek. Igaz, a sorisméltések is erősítik a „komótoság” érzetét. (9. vsz.): „*Erre Anna semmit se szól, / Végigsétál a folyosón, / Végigsétál a folyosón, / Folyosóról folyosóra, / Megy a börtön ablakára, / Megy a börtön ablakára. //* (14. vsz.): „*Erre Anna semmit se szól, / Sétálni kezd a folyosón, / Sétálni kezd a folyosón, / Folyosóról folyosóra, / Megy a börtön ablakára, / Megy a börtön ablakára. //*

171 Lásd még 12.-ben is.

172 (NB. innen is látszik, hogy a tájnyelvben a patika egyben gyógyszert is jelent. Máshol, ahol az átok így szól: „Tizenhárom sor patika / Ürüljön ki a számodra”, még nehezebb elképzelni, miről van szó, ha patikán nem patikaszert, hanem gyógyszertárat értünk.)

173 MNT XI. 551j. e)

Az összeesés után azonnal felhangzik az átkozás (9). Elemei szokásosak, de a leggyakoribb átkok közül csak a mosdóvíz szerepel (a törülköző nem), utána pedig a 13-as szám háromféle (a variánsokban szintén gyakori) elemmel jelentkezik: „tizenhárom sor patika”, „tizenhárom kazal szalma” (nem szekér!), míg befejezésül: „Tizenhárom esztendőre / Vigyenek a temetőbe”.

Diósjenő (Nógrád), 3 férfi (30-40 évesek). Szabóné, 1954. II. Lsz 29.595.

17.¹⁷⁴

Szerkezeti váz: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 5, 7, 5, 8, 9

vsz.-egységek: 2 1 2 2 1 2 1 1 1 2 3

Legfontosabb jellemzők

Ebben a változatban egy helységnév szerepel: Gönc város. A lólopás helyét jelöli még meg az énekes, és ezzel megjelenik a klasszikus fehér-fekete oppozíció: Fehér László – a Fekete-halom alatt. Anna lakóhelyét nem tudjuk, csak annyit, hogy hosszú az út, amit a váltságdíjjal megtesz kocsisával („*Holnap meggyünk messze útra, / Bátyám szabadítására*”). Személynévvel a bírót nem illetik az előadók (ez csoportos éneklés),¹⁷⁵ balladai megszólítása mindig „*Bíró uram*”.

A 6-os szerkezeti egység Anna beszámolójából és László figyelmeztetéséből áll. A „meghitt üdvözet” nincs benne ebben az előadásban (annak kezdete majd csak a 8-as elején csendül fel). Anna szó szerint fordítja át a beszámolóban a bíró kívánságát, 7. vsz.: „*Háljal velem éggy éjszaka, / Szabad lehet éggy órára!*” – 9. vsz.: „*Háljak vele éggy éjszaka, / Szabad leszél éggy órára*”. László így indokolja, miért tiltja Anna elhatározását (10. vsz.): „*Néked lány-ságodat vész, / A bátyádot megöleti.*” A magánhangzóiban rímelő sorvégeket azért emelem ki, mert itt kivételesen nem konkrét halálnemet (fejvételet) jósol magának László.

Az éjszakai jelenetben (17) Anna éjjel egy órakor riad fel (12. vsz.): „– *Bíró uram, éggy az óra, Mi csörög az udvarodba?*” – nem véletlenül. Az ígéret szerint bátyja akkor szabadulhat (vö. 9. és 10. vsz.)!

Andormaktálya (Borsod), asszonyok. Borsai, 1974. IV. AP 8833a

¹⁷⁴ MNT XI. 503.

¹⁷⁵ lásd egyidejű felvételét egy énekestől: 33. sz., elemzése II.b) 1.-ben

16–17 VERSSZAKOS BALLADÁK

18.¹⁷⁶

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7], [5], [8], [5], [9]

vsz.-egységek: 1 1 2 2 1 3 1 1 2 1 2

Legfontosabb jellemzők

Az [1]-es jelenet egészen rövid, hiányzik belőle még az ostorcsapás keltette, figyelemfelhívó zaj is, csupán a lólopás tényét és helyét közli (Fehér László – a Fekete-halom alatt) és hogy elfogták és vattatásra vitték Lászlót – mindezt egy négy soros strófában.

A [2]-ben László vall egyetlen hozzátartozójáról, gyönyörű húgáról: „*Kinek neve Fehér Anna. / Fent lakik a Fehér várba.*” A [3]-as egység kicsit hosszabb, a szokványos elemekkel bír, Anna intézkedik. Nem tudjuk, hová mennek, csak ennyit mond kocsisának: „...*messze földre, / Bátyám szabadítására.*” A bíróval való párbeszéde, mint általában, kétszakaszos: először jön az ő ajánlata, utána a bíróé.

A három strófás [6]-os egység elején felhangzik a „meghitt üdvözet”. Utána következik a korábban elhangzott bírói ajánlat teljesen szöveghű interpretációja Anna szájából (a szükséges nyelvtani személyeknek megfelelő változtatásokkal, 9. vsz.): „*Hájjak vele egy íccaka, / Szabad leszél egy órára.*” László heves válaszában, tiltásában (10. vsz.: „– *Né hájj vele, a disznóval, / Akasztófárávalóval! / Szüzességéd elrabolják, / A bátyádot félakasztják!*”) a bíróra aggatott jelzők „disznó” és „akasztófárávaló” közül az utóbbi összecseng a halálnemmel, amit itt, a [6]-os egységben László önmagára nézve jósol. (Ritka, hogy nem fejvesztésről beszél.)

Az elbeszélő jellegű, nem párbeszédes [7]-es egység motívumai (egy az óra,¹⁷⁷ lovat visznek itatásra, zabla csörög a szájába) megegyeznek a máskor dramatizált fogalmazás részleteivel, ezért csak egy kicsit hat furcsán, hogy az utána következő [5]-ös átvezetés (12. vsz.), a megszokott formulát hozva úgy kezdődik, mintha előtte párbeszéd lett volna: „*Erre Anna sémmit sē szól*”. Az utolsó három ([8], [5], [9]) rész a megszokott, még az összekötő elem is marad változatlan („*sémmit sē szól*”, „*végigsétál*”). Az átoksorozat elemei: a kenyér,

¹⁷⁶ MNT XI. 506.¹⁷⁷ Itt cseng vissza a bírói ígéret „egy órára”.

a törülköző, valamint a tizenhármas számhoz kapcsolt „patika” és „esztendő”, melyek a halálig tartó, hosszú szenvedéssel telő idő lassú lejtártát érzékeltetik.

Jászszentandrás (Jász-Nagykun-Szolnok), Bata József (75). Molnár I., 1954. NI 2393.

19.¹⁷⁸

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [5], [8], [9]

vsz.-egységek: 2 1 1 2 1 2 1 1 1 2 3

Legfontosabb jellemzők

A helyszínek megnevezésében van valami egyéni (kivéve Gönc városát). ([1]) A lólopás a „*Fekete-halmok* alól/alatt” történt (többesszám), László gyönyörű hűgáról ezt mondja: „*Benn lakik Fehér városba*” ([2]). Készülődésekor ([3]) Anna kocsisának adott parancsa nemcsak a váltságdíjat („*sok arany*”) említi, hanem lovait is: „*Fog’ be, kocsis, hat szép lovam*”. A család tehetőségét érzékelhetjük ebből is.

A [6]-os egységben Anna beszámolóját a bíróval folytatott párbeszédéről itt nem vezet be érzelmes üdvözlés. Az egység kétszakaszos, és ahogy szokásos, először Anna felidézi a beszélgetést, utána következik László figyelmeztetése. Ami azonban szokatlan ebben a változatban: csupán a megismételt kétsornyi, egyszerű tiltást halljuk: „*Ne aludj a vén disznóval, / Akasztófáralóval*”, indoklás, a rossz vég előrevetítése nélkül.

Az éjszakai jelenet egy strófa: ([7]), furcsa múlt idő igéivel különös, kicsit homályos (11. vsz.): „– *Bíró uram, éjfél tájba / Mi csörgött az udvarába? / – Lovam vitték itatásra, / Zabla csörgött a szájába.*” Rendszeren egyidejű Anna felriadása és a kérdés. Az ezt követő átvezetés ([5]) fogalmazása megegyezik az eddigiekével, ijedtséget nem árul el (12. vsz.): „*Erre Anna semmit se szolt, / Végigsétál a fojosón, / Fojosóról fojosóra, / Megy ...*”

Az erre következő [8]-as egységet indító szokásos két sor – az előrejelzés híján különösen is – rosszat sejtető: „*Fehér László, édes bátyám, / Alszol-e vagy már meghaltál?*”¹⁷⁹ Erre következik a rabtársaktól jövő felvilágosítás.

¹⁷⁸ MNT XI. 517.

¹⁷⁹ Lásd III. fejezet III.8. – a kérdésfajta (alszol? vagy meghaltál?). Itt, mivel hiányzik László figyelmeztetéséből a baljós vég előrevetítése, ráadásul nem szerepelt a „meghitt

A háromszakaszos átok (9) bevezetésének második megállapítása („*De ha mégfog, a'ssë bánom*”)¹⁸⁰ Annának az átkozáshoz mint tettehez való sajátos viszonyulásához visz még közelebb. A szokásos elemek felsorolását követően, az utolsó sorpárhoz („*Tizenhárom esztendőre / Vigyenek a temetőre!*”) ismétlés helyett kommentárszerűen hozzáfűzi az énekes: „*Tizenhárom esztendőre / Kívitték a temetőbe*”.¹⁸¹

Akasztó (Pest-Pilis-Solt-Kiskun), Németh Józsefné Babacsik Irén (23). Szomjas, 1954. IV. Lsz 13.141.

20.¹⁸²

Szerkezeti váz: 1, 3, 4, 5, 6, 5, 7, 5, 8, 9

vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 1 3 1 1 1 2 3

Legfontosabb jellemzők

Az első három szakasz után máris a várban vagyunk, gyorsan peregnek a kezdő jelenetek: a lólopás, elfogás és Anna szabadításra érkezése. (4) Anna a börtöngazdával tárgyal, akit nevéen szólít, áldással köszönt (4. vsz.): „*Török Miklós, börtöngazda, / Áldjon meg az egek atyja!*” Kérésére a válasz: „*Háljál vélem ez éjszaka, / Ki lesz bátyád szabadítva!*” Az átvezetés (5) ezek után – különös megjelöléssel (6. vsz.) László szobájába visz (máskor a börtönajtóra, de a „szoba” mindig a bíró szobája).¹⁸³ A 6-os a „meghitt üdvözet” szakasszal kezdődik, amelyben Anna kérdése: „*Fehér László, édes bátyám, / Élsz-e még vagy meghaltál már?*”¹⁸⁴ A válasz: – „*Se nem élek, se nem halok, / Csak terólad gondolkozok.*” László (szerelmi) vallomással felérő válaszának érzelmi töltését itt bizonyonyal még növeli az áthallásos él-hal valaki valakiért vagy *valamiért* szólás is, holott csak „lelkiismeretes”, vagyis pontos válasz a kérdésre, mielőtt hozzáfűzi a tulaj-

üdvözet” sem, a „meghaltál” kifejezés jelentősége nagyobb, mint amikor szinte formula-szerűen ismétlődik a kérdés.

180 Néhány más variánsban (8., 10., 11.) is megtalálható, lásd III. fejezet III.9.

181 Nem a balladába belekomponálva, hanem az éneklés után, prózában halljuk az előadói (közösségi) kommentárt a 46.-ban.

¹⁸² MNT XI. 533–543. VAR. I)

183 Egy kivétel van ez alól: a 20. sz. 6. vsz.-ban: „Fehér László szobájába”, de már máshol, ugyanebben az előadásban: „Fehér László ajtajába”.

¹⁸⁴ Előszörre ritkább a halál beleszövése a kérdésbe, az éjszakai jelenet után, érthető módon, sokkal gyakoribb, lásd III. fejezet III.6. és III.8.

donképpeni vallomást: „Csak terólad gondolkozok”. Ezután Anna beszámol Lászlónak, mit mondott neki a bíró, ő pedig óva inti attól, hogy lépre menjen. A dialógus nem életteli, mert Anna elbeszélő módra fordítja a korábbi párbeszédet („*Háljak véle ez éjszaka, / Ki lesz bátyám szabadítva*”), azután pedig László is – mint más variánsokban is gyakran hallható – eltávolító gesztussal, önmagáról egyes szám 3. személyben beszél: „*Szüzességedet elveszi, / Bátyád fejét leütteti*”.

A [7] és [8] közé ékelődő [5] epizódban felhangzó „*reggel jókor*” kezdet (12. vsz.) szinte vidámnak hat az eddigi átvezetésekbeli „*erre nem szólt*” (6. vsz.) és „*erre sem szólt*” (10. vsz.) kifejezésekhez képest. Mintha Anna még mindig nem gyanakodna. (Bár kérdésében a [8]-ban ismétlődik a korábbi, „*Élsz-e még vagy meghaltál már*” formula.)

A balladavégi átok hosszú, háromstrófás, sorisméltés nélküli. Akire találkozásukkor Anna áldást kért, most átkokat szór, bár így kezdi: „*Átkozódni nem szokásom*”. A kenyérrel, mosdóvízzel, törülközővel társított „mágikus” átkok után a tizenhárom számot ismétlő, a hosszú betegséget szimbolizáló átkok sorolása következik: tizenhárom nagy patika (itt valóságos patika!) ürüljön ki a számára, tizenhárom ökör ára kevés legyen orvosságra, tizenhárom szer kér szalma rothadjon el az ágyában, tizenhárom esztendeig nyomja az ágyat.¹⁸⁵

Cekeháza (Abaúj-Torna), Minárcsik Andrásné Sivák Ilona (22). Sztareczky, 1959. VII. AP 3712b

21.¹⁸⁶

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [5], [8], [9]

vsz.-egységek: 1½ 1½ 1 2 1 3 1 1 1 1 2

Legfontosabb jellemzők

A lólopás helyszíne: „*hat fekete halom alatt*” szokatlan, valószínűleg „a Fekete-halom alatt” félrehallása. A hatos szám itt érthető volna úgy is, hogy hat alkalommal lopott, bár általában a lovak száma szerepel (ha szerepel szám) az [1]-es egységben. Ahová az ostor-”csettintés” behallatszott: Fehérvár. László

¹⁸⁵ Lásd III. fejezet III.9. átokelemek.

¹⁸⁶ MNT XI. 519.

bevallja (2), hogy gyönyörű húga, Fehér Anna a Fehér-várban lakik.¹⁸⁷ 3-ban Anna hat lovat (!) fogat be a hosszú útra.¹⁸⁸

A 4-ben Anna a bírót nevéen szólítja (5. vsz.): „*Jó napot tē, Török bíró!*”¹⁸⁹ A bíró válaszában (6. vsz.) két kifejezés furcsa (legalább is a mai fülnek): „*Csak egy éjjeli szállásod*” és „*Szabad lesz ő majd egy órát!*” A „szállás” más változatban is helyettesíti a „hálás”-t, végül is jelentéskörük is érintkezik, akusztikailag is közel állnak. Az „egy órát” pedig, hasonlóan jó néhány változat vonatkozó helyéhez, alakilag ugyan időtartamjelző kifejezés, a ballada énekesi és hallgatósága is bizonyára egyöntetűen időpontként értelmezték.

A 6-osban megszólal a meghitt üdvözet, László így válaszol: „*Nēm aluszok, ébren vagyok, / Mindig rólad gondolkodok.*” Anna beszámolójára adott figyelmeztetésében, mint oly gyakran, önmagáról itt is egyes szám harmadik személyben beszél, és fejvesztést jósol sorsként magának. (10. vsz.): „*...lány-ságod vesztenéd, / Bátyád fejit majd elvenné.*” (Az igék alliterálnak, magánhangzóik rímelnek.)

A 7 előtt volt átvezető szakasz, maga a jelenet csak egyetlen strófa. Anna gyanúja azonnal kitetszik a kérdésbeli megszólítás jelzőjéből: „*kutya bíró*”-nak titulálja a bírót. A válaszban megintcsak hat ló szerepel; azokat viszik itatni, hazudja a bíró.

A hatsoros 8-as egység elején változatlanul hangzik fel a meghitt üdvözet kérdése, amelyre a rabok válaszolnak. Kiderül belőle, hogy Lászlót felakasztották.

Újabb átvezetés nélkül következik az átok, amelyet Anna az „*Átkozásom nēm szokásom*” fordulattal indít, és sorolja a szokott motívumokat: mosdóvíz, törülköző, továbbá a tizenhárom sor „patika” és három szekér búzaszalma (mindet a hosszan tartó, halálos betegség jelzésére).

Bakonyszentlászló (Veszprém), Takács Gyuláné Horváth Katalin (53). Békefi, 1956. NI 9231.

¹⁸⁷ Azonos (vagy homonim) helységnevű helyszínek

¹⁸⁸ Fehér László és húga gazdag!

¹⁸⁹ A változatok vonatkozó helyeit lásd majd III. fejezet III.4., leggyakoribb a Török család-név (a keresztnév változó), néhányszor Horvát a bíró neve.

22.¹⁹⁰

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [5], [8], ([5]), [9]

vsz.-egységek: 1 1 1 2 1 3 1 1 1 1½ ½ 2

Legfontosabb jellemzők

Az [1]-ből hiányzik a zajkeltés, az üldözés, csak a lólopás tényét és helyszínét, az elítélést és bebörtönzést közli, száraz tárgyilagossággal. A [2]-es egység, a vallatás is szűkszavú, csupán László választát halljuk, amint „aranyos hűgocskájáról” beszél, „*Kinek neve Fehér Anna / Benn lakik a Fehér várba*”. A [3]-as Anna utasítása a kocsisnak, feszes a szerkesztésmód, a rövid jelenet nem árulja el, kit hallunk, de mivel az előző egységben Annáról beszélt László, ez mégis azonnal világos. Utóbb meg is erősíti a III–IV. sor: „*Sok aranyat a bírónak, / Bátyám szabadulására!*” (Nem mondja, hogy hosszú útra mennek, azt sem, hová.) A [4]-es egység a szokott módon kétszakaszos, Anna váltságdíjat, aranyakat ajánl (magázza a bírót), a bíró pedig a lányt akarja egy éjszakára. Az átvezető [5]-ös egységek később is ugyanabban a formában térnek vissza, mint ahogy itt (először megjelenik a „*semmit se szól*”, „*végigsétál*”, *folynosóról folyosóra*” és végül az elért helyszín), kivéve majd a [8]-asbeli halálhír utáni félszakaszt (14. vsz.): „*Erre Anna sírva fakad, / Megy a bíró ajtajára.*” A [6]-os egység a szokásos három strófa. A meghitt üdvözet után (amely a férfi szájából különösen hangzó „*terólad álmodozom*” kitételrel a vonatkozó variációk közül is kiemelkedően erős érzelmi töltetű), Anna a beszámolójában a bírót „*Fejérvári szolgabíróként*” említi! (Korábban nem volt szó a helységről, ahol a börtön van, csak Anna lakhelyéről: Fehér-várról. Ritka, de máshol is van, hogy így összecsúsznak a helységnevek. Bár itt akár családnévnek is értelmezhető a Fejérvári).

László figyelmeztetése itt, kivételesen, a nyelvtan, a ragozás szempontjából teljesen természetes (nincs eltávolító hatású nyelvtani személycsere): „*Néked léjányóságod vészi, / Nékem pedig fejem vészi*”. A [7]-es, éjszakai jelenet rövid párbeszéd. Első soráról nem lehet biztosan eldönteni, hogy az már Anna szájából hangzik-e vagy a ballada „közli”: „*Éjjél után éggy az óra*”. Lehet, hogy az ígéretet kéri számon a lány a bírón, hogy bátyja szabad lesz egy órára.¹⁹¹ Miután a börtönhöz jut és felvilágosítják a rabok, mit tettek Lászlóval ([8]), sírva fakad, visszamegy a bíróhoz, hogy megátkozza. A kezdő sort „*Nem átkoz-*

¹⁹⁰ MNT XI. 526.

¹⁹¹ Lásd III. fejezet III.7.

lak, nem szokásom” azonnal cáfolják a következő átkok.¹⁹² A sorozatból a mosdóvíz és törülköző szokványos elemein kívül külön figyelmet érdemel az „*Isten soha még ne áldjon!*” átok,¹⁹³ amelyet két további, a tizenhárom számhoz kötött átok követ. (Az átkozódás tegeződő.¹⁹⁴)

Gyöngyöspata (Heves), Kiss Lászlóné Hevér Erzsébet (60). Németh I., 1983. AP 13.209l

23.¹⁹⁵

Szerkezeti váz: ①, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑤, ⑦, ⑤, ⑧, ⑤, ⑨

vsz.-egységek: 2 2 2 1 2 1 1 1 2 1 1

Legfontosabb jellemzők

①: Az orostorcapás Gönc várára hallatszik be. Gönc városán kívül más helységrév nem szerepel a balladában.

A ③-as szerkezeti egységben hangsúlyt kap a vagyon, a sok ló és az aranyak (4. vsz.): „*Kocsis, fogd bē a hat lovat / Rakodjál még színarannyal!*” (Ráadásul, minthogy a kocsirol van szó, amit megraknak, a „színarannyal” szó itt a „színtülig arannyal” jelentést is asszociálja.) A ④-esben azután ez az asszociáció már szétfoszlik: „*Hoztam nekēd színaranyat*” – mondja Anna a bírónak. A bírógere szerint, ha Anna vele hál, László kiszabadul „*ēggy órára*”.

⑤: Az átvezetések mindegyike, kivéve az utolsót, így írja le Annát: „*Sírva sétál a fojasón*”.

⑥: Ebben a balladában nincs meghitt üdvözlés, így ez az egység csak két szakaszos. (Az indító kérdés azért felhangzik majd a ⑧-as elején.) Különös, hogy Anna beszámolója a bíróval folytatott beszélgetésről ebben az előadásban nem szó szerinti. „*Kiszabadulsz hajnaltájra*” – mondja, eltérően a ④-ben hallottól: „*ēggy órára!*” Bátyja figyelmeztetése a szokásos, tartalmazza a bírót illető jelzőket (*gonosz, akasztanivaló*), és eltávolító a fogalmazás, amikor saját jóvendő sorsáról szól (9. vsz.): „*Nékēd szűzességēd vēszi, / Bátyád fejét leve-*

¹⁹² A variánskör ismerete nélkül nehéz értelmezni ezt az ellentmondást. Lásd III. fejezet III.9. és IV. fejezet.

¹⁹³ Ezen kívül anyagunkban csak még egy variánsban: 38.

¹⁹⁴ Egyébként majdnem mindig, kivéve a „lúddá váljon” kitélt, és van olyan is, hogy keveredik a tegezés és magázás (majd lásd III. fejezet III.9.).

¹⁹⁵ MNT XI. 522.

teti”. A kettős gaztettet kifejező *vesz* igét rímmel és alliterációval ismételve variálja.

A 7-es, éjszakai jelenetben a bíró a kimagyarázkodáshoz, hogy milyen zörgést hall Anna (11. vsz.: „*Kocsis a lovát itatja*”) hozzáfűzi, hogy a lónak aranyból van (vagy aranyozott) a kantárja (!). Ez nehezen indokolja a zajt, viszont hangsúlyozza a gazdagságot.

A 8-as jelenetben a rabok a szokásos sorokhoz, hogy Anna hol keresse már bátyját (14. vsz.): „*Zöld erdőbe, zöld mezőbe, / Akasztófa tetejében, / Akasztófa tetejében*” még hozzáteszik: „*Kivitték a temetőbe*”. (Ez a sor itt szokatlan, máshol az átkok sorolása után a bíróról szokták mondani.)¹⁹⁶

Az utolsó átvezetésben (5-ös, 15. vsz.), miután meghallja bátyja halálhírét, Anna „visszasétál” a bíróhoz, hogy megátkozza. Ebben tehát éppen fordítottja az előző, 22. sz. balladának, ahol Anna minden átvezetésben „végigsétál”, végül pedig a halálhír hallatán sírva fakad. Mindkettőt tekinthetjük logikusnak. Először is, Anna mindaddig reménykedik, míg valóban be nem következik, amitől retteg, hogy László jóslata beigazolódik: hiába hozott érte áldozatot, bátyját megöleti a bíró. Tehát a 22.-ben a folyosókon végig-végigsétál, hol a bátyjához, hol a bíróhoz, míg a halálhírré megtörik és sírva megy átkozódni. (Ehhez húznak mindazok a variánsok is, ahol Anna a hírre összeomlik, össze-rogy.)¹⁹⁷ Itt pedig, a 23.-ban kínlódik mindvégig, *sírva* töpreng, míg *sétál* folyosóról folyosóra, bíróhoz, bátyjához, és amikor megtudja, mi történt, már nem kétséges, mit kell tennie: *visszasétál* a folyosón, hogy átkot mondjon a bíróra.

A rövid, de sommás átkok (9) a három leggyakoribb elemet tartalmazza (kenyér, törülköző, mosdóvíz), de bevezetésül itt is elhangzik: „Átkozásom nem szokásom”.

Nemti (Nógrád), Pifkó Rudolfné Danyi Irén (51). Nagy Z., 1976. VI. AP 11.432f

196 (Pl. a 6., 19., 32. sz. végén.) Különben pedig, akit felakasztanak, nem temetik el! Vagy ha igen, nem a temetőben, hanem egy félreeső helyen.

¹⁹⁷ Lásd III. fejezet III.5.

24.¹⁹⁸

Szerkezeti váz: [1], [3], [4], [5], [6], [5], [7x], [5], [8], [5], [9]

vsz.-egységek:¹⁹⁹ 1½ 1½ 1 1 3 1 4 1 1 1 1
(6-s.) (12-s.)²⁰⁰**Legfontosabb jellemzők**

Két szokatlan, fő jellemzője van ennek a változatnak: az egyik az, hogy a versszakokra tagolódás rendje kétszer is felbomlik, a másik pedig a [7]-es szerkezeti egységben, az éjszakai jelenetben található, stílusidegennek nevezhető elemek jelenléte.

A szöveg és dallam egymáshoz rendeződésének mikéntjét máshol (az V. fejezetben) tárgyalom.

Egyéb jellemzők: az első párbeszéd ([4]) hiányos, de a bíró válaszából azonnal kiviláglik, mit ajánlott Fehér Anna.

Az epizódyszerű átvezetés ([5]) négyszer szerepel a változatban, itt mindenhol egyforma az Anna lelkiállapotát tükröző leírás: „*Sirva sétál a folyosón, / Folyosóról folyosóra*”. Nincs tehát eltérés negyedik alkalommal sem, amikor megtudja bátyja halálhírét.²⁰¹

A [6]-ban (5. vsz.) megjelenik a meghitt üdvözet. Anna jelentése a bíróval folytatott párbeszédéről itt nem teljesen „szövegű”, hozzáteszi a szabadulás idejét is. A [4]-es egységben ezt hallottuk: „*Háljal vélem az éjszaka, / Bátyád ki lesz szabadulva!*” Bátyjának így mondja [6]-ban: „*Háljak véle az éjszaka, / Kiszabadulsz virradóra*”. (Ez utóbbit újból halljuk majd Anna szájából a bírónál (9. vsz.): „*Veled hálok az éccaka, / Szabadítsd ki virradóra!*”)

A figyelmeztetéskor László indoklása, azaz a végkifejlet vészjósló előrevetítésének a megfogalmazása nehézkes-különleges (7. vsz.): „*...Néked veszi szüzességed, / Nékem pedig életemet*”.

A ballada menetébe illesztett, a műfajtól merőben idegen és részletező szakaszok a [7]-es szerkezeti egységben találhatóak. Ez a jelenet egyébként is sokkal hosszabb, mint a többi vizsgált változatban. A 10. versszakbeli unszólás „*Gyere hát be, Fehér Anna, / Gyere be hát a szobámba, / Gyere be már a szobámba, / Feküdjünk le a díványra!*” különös. A dívány, illetve a „szép gombos nyoszolya” mint a polgári berendezés darabjai, amelyek a bíró státuszának

¹⁹⁸ MNT XI. 528–529. VAR. b)¹⁹⁹ Lásd az V. fejezet példasorozatában (lapszám)²⁰⁰ Hat-, illetve tizenkét soros egység²⁰¹ Ellentétben a 22. és 23. változatokkal, lásd följebb a 23. sz. elemzését.

jelzői, máshol is előfordulnak. A 12. versszak következő két sora viszont szokatlan, részletező voltával teljesen kirí nemcsak a többi változat közül, hanem a balladából mint műfajból is.²⁰²

A hosszú átokban (16. vsz.) egyéni elemek is találhatóak: „*A kenyered kővé váljon, / Az is a szivedbe szálljon! / Acélbicskád elpattanjon, / Az is a szivedbe járjon!*”²⁰³ Egyedi még az is, hogy itt a szám nem 13, hanem 19 (*tizenkilenc sor patika, tizenkilenc kocsi szalma*).

Tarnalelesz (Heves), Fehér József (36). Maác, 1958. V. Magn.felv. lej. után törölve, Lsz 29.573.

25.²⁰⁴

Szerkezeti váz: [1, 3, 4, 5, 6, 5, 7, 5, 8, 5, 9]

vsz.-egységek: 2 1 2 1 3 1 1 1 1 1 2

Legfontosabb jellemzők

A vallatási jelenet kivételével az összes szerkezeti egységet tartalmazza, az átvezető [5]-öst négyszer.

Az [1]-ben az ostorcsattanás „*Gönc városba, / Török Károly udvarába*” halatszott be, a balladai cselekmény tulajdonképpeni színhelye és a bíró neve már a második strófából kiderül.

Anna lakóhelyét nem ismerjük, a [3]-as egység igen tömör: kocsisával befogatja hat lovát, felrakatja kincseit, aranyát, hogy megszabadíthassa velük bátyját.

A [4]-es jelenet első strófájában Anna adja elő, mit kér, a másodikban a bíró.

Az átvezető [5]-ös jelenet szövege minden alkalommal ugyanaz, csak a IV. sorban meghatározott színhely változik: a börtönajtó, illetve a bíró szobája. Egyetlen igekötő hat zavarólag ebben az állandósult megfogalmazásban, de csak azért, mert jelentését tekintve irányjelző funkciójú, a „*le-*”: „*Fehér Anna nem hallgatta, / Lészaladt a fojosóra. / Fojosórol fojosóra /...*”. A két színhely közötti mozgás irányát nem lehet követni, ha az igekötőt „komolyan vesz-

²⁰² Az inkriminált sorok: „Fordítsd felém a farodot, / Had végezzem a bajodot” – jele a szerkezeti képletben [X].

²⁰³ Lásd majd III. fejezet III.9.

²⁰⁴ MNT XI. 530–532. VAR. a)

szük”.²⁰⁵ Ettől eltekintve viszont a színváltozások megjelölése a IV. sorokban hibátlan. (Így az igekötő jelentése háttérbe szorul, és ebből a szempontból olyan semlegessé válik, mint a máshol²⁰⁶ ugyanezen a helyen használt „ki-” igekötő: „kiszaladt” a folyosóra.) A kezdősorban énekelt „nem hallgatta” jelentése: nem hallgatott rá.

A meghitt üdvözléssel kezdődik a 6-os egység (7. vsz.): „– *Fehér László, édes bátyám, / Aluszol-é vagy meghaltál? / – Sē nem alszok, sē nem nyugszok, / Csak felőled gondolkodok.*”

Anna kérdésére László akkurátusan felel arra, hogy „*aluszol-e*”, így: „*nem alszok*”, arra, hogy „*vagy meghaltál?*”, így: „*nem nyugszok*”. A *nyugvás* azonban kettős értelmű, egyrészt azt jelenti, hogy „élek, nem haltam meg”, másrészt viszont, hogy „nincs nyugtom”, és itt, ahogy a folytatás bizonyítja, erről van szó. Anna beszámolójában és László figyelmeztető-tiltó válaszában is az „eltávolító” beszédmódot találjuk, amikor Lászlóról esik szó (8. vsz.): „*Azt mondta a Török Károj, / Háljak velē éggy éjszaka, / Bátyám ki lesz szabadítva”.* (9. vsz.): „*Nékēd lányságodat vēszi, / Bátyád fejét lēvēteti.*”

A 9-ben az átkozódást itt nem azonnal az „Átkozásom nem szokásom” formula nyitja, hanem előtte név szerinti megszólítás pontosítja az átkok címetjét. Ezek a megszokott elemekből épülnek: mosdóvíz, törülköző, valamint a tizenhárom számhoz kapcsolódó kazal szalma és az egyedi szóalkotású „gyógy-patika” („*Tizēnhárom gyógypatika / Apadjon ki a számodra!*”).

Gesztete (Gömör és Kis-Hont), Motyovszki Józsefné Kovács Teréz (52). Ág, 1975. AP 10.457a

205 Ellentétben a II/b fejezetben elemzett 48. sz. balladával, ahol konzekvens a „le-” és „fö-” igekötő irányjelző funkciójú használata, lásd II/b/4.

206 Pl. 13., 14. sz.

26.²⁰⁷

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [x6], [5], [7], [5], [8], [9]

vsz.-egységek: 2 1 2 2 2 1 1 1 2 2

Legfontosabb jellemzők

Máshol elemeztem.²⁰⁸ Először a 6-os szerkezeti egység belső szerkezetében következik változás: a „meghitt üdvözet” csak a figyelmeztetés után következik, majd a [8]-as elején hangzik fel újból a kérdés, amelyre (hiba!) válasz is érkezik. Az ismétlődő elemek, ha nem illeszkednek pontosan a helyükre, könnyen veszélyes útvesztőkké válhatnak (mint itt a „meghitt üdvözet”).

Kerecseny (Zala), Mallinger Jánosné (19). Kiss L., 1958. VI. AP 7777j

27.²⁰⁹

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [5], [8], [5], [9]

vsz.-egységek: 2 1 2 1 1 2 1 1 1 1½ 1 8-s.

Legfontosabb jellemzők

Gönc városon kívül más helységnev nincs (a „Fekete-halom alatt”, szinte kötelező megjelölést nem számítva). A vattatáskor [2] rákérdeznak: „*Van-e gyönyörű hugocskád*”.²¹⁰

A [3]-as egység elején a szövegben van egy nyelvbtlás, amit a következő sorban már korrigál is az énekes (5. vsz.): „*Fogd be, kocsis, a lovakat, / Rakd reá sok aranyadat, / Rakjál rája színaranyat, / Bátyám szabadítására!*” Annáé a sok arany, „színarany”.

Igen tömör a [4]-es egység párbeszéde, csak egy strófa, két-két sor a két fél részéről.

Az [5]-ös átvezető részek közül három teljesen megegyezik, az utolsóban is csak egy ige változik, ott (14. vsz.) Anna „*visszasétál*” az addigi „*végigsétál a folyosón*” helyett. (Ez különösebb stilisztikai többletet talán nem nyújt, de jelezheti, hogy *vissza kell mennie*, hogy reagáljon a történetekre.)

²⁰⁷ MNT XI. 533–543. VAR. n)

²⁰⁸ Lásd II. fejezet II/b/7/c).

²⁰⁹ MNT XI. 527.

²¹⁰ Vö. 188–190.

A 6-os szerkezeti egység kétszakaszos. Ilyen esetben általában kimarad a „meghitt üdvözet”, és Anna beszámolóját, majd László figyelmeztetését halljuk. Itt azonban mindhárom alkotóelem megjelenik, csak az első kettő hiányosan. A 8. versszakban felcsendül az üdvözet eleje: „*Fehér László, édes bátyám, / Aluszol-e vagy meghaltál?*” – de válasz nincs rá, Anna újra megszólítja: „*Fehér László, édes bátyám, / Hallod, mit mondott a bíró!*” – de nem mondja el. (Ez hiány ugyan, a ballada hallgatósága viszont tudja a 4-es egységből!) És Fehér László? Úgy látszik, ő is, mert azonnal figyelmezteti Annát (9. vsz.): „– *Ne hálj vele, a disznóval, / Az akasztófáralóval! / Néked leányságod veszi, / A bátyádnak fejét veszi.*” De vajon valóban bántóan hiányzik, ami kimaradt ebből a részből? Kettejük szoros kapcsolatát az üdvözet hiányzó válasza fejezné ki. Anna kétszer szólítja meg „édes bátyját”, és a másodikban a „hallod” szó nem kérdésként, hanem állításként hat, éppen azért, hogy nem követi a beszámoló. Így aztán vehetjük úgy, hogy László is tudja, milyen feltételt szabott a bíró. (Tehát a hiány nem valódi hiány.)

A szokatlanul tömör 7-es jelenet elején Anna megerősíti az alkut (11. vsz.): „*Veled hálok egy éjszaka, / Legyen szabad egy órára!*” (Korábban nem volt szó az időről, Anna pontosít.) Kérdésére: „*Bíró uram, éjfél tájba / Mi zörög az udvarába?*” választ nem kap.

A 8-as egységtől kezdve a szöveg- és a dallamstrófa határai elcsúsznak egymástól. Az utolsó szerkezeti egység, az átok a 15. szakasz második felében kezdődik. Az utolsó strófa hatsoros, három sorpár alkotja: a tizenhármas számokhoz csatolt, a hosszú betegséget és végül a halált kívánó átkot halljuk, a dallam utótagjának ismétlésére eső és így mintegy ráadásnak ható zárással: „*Tizenhárom esztendőre / Vigyenek a temetőbe!*”

Mumor (Zala), Bazsika Györgyné Péntek Ilona (62). DPP, 1963. VI. Lsz 7023.

28.²¹¹

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑤, ⑦, ⑤, ⑧

vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 2 1 3 1 2 1 1

Legfontosabb jellemzők

A helység, ahová az ①-ben behallatszik az ostorpattogás: Fehérvár. Ahol Anna

²¹¹ MNT XI. 535.

lakik: „Fönt”, „a Fehér várba”, vallja László a [2]-ben, amikor kérdezik tőle: „Van-e gyönyörű hugocskád”.²¹²

A [3]-ból kiderül, hogy kocsija, lovai, kocsisai vannak, gazdag: „Fogjatok be hat lovakat,” és színaranyat pakolnak föl. A [4]-ben tett bírói ígéretet (7. vsz.): „Csak egy éjjel háljál vélem, / Reggelre bátyád szabad lesz”, a [6]-ban, a „meghitt üdvözlét” után Anna így közvetíti (10. vsz.): „Csak egy éjjel háljak véle, / Reggelre te szabad leszel”. Ugyanilyen természetes beszédmódban (ellentétben a máshol gyakran általánosító, a személyes névmást egyes szám harmadik személynek megfelelő köznévvvel helyettesítő fogalmazással) figyelmezteti itt Annát László (11. vsz.): „Ne hálj te a csavargóval, / Ne a semmirevalóval! / Mer teveled kedvét teszi, / Reggelre fejemet veszi.” Az éjszakai jelenetben ([7]) Anna rájön a csalásra (14. vsz.): „Lovam viszik itatásra, / A kocsisok udvarába” – mondja a bíró, mire ő: – „Átkozott légy, bíró uram, / Bátyám viszik a bitóra!”²¹³ De azért mégis megy a „rabok ajtajába” ([5]; a formula mindhárom esetben változatlan, természetesen a megérkezés színhelyét kivéve), és kérdezi a [8]-ban: „Fehér Laci, kedves bátyám, / Ébren vagy-e vagy alszol már?”. A kérdésfeltevés különös módon nem követi a korábbi meghitt üdvözlétben használt „vagy meghaltál” kitéltet, pedig a két kérdés általában megegyezik egy változaton belül, nem beszélve arról, hogy a „meghaltál” a történet e pontjához jobban is illene.

A rabok válaszában is van egy különös elem. Az után, hogy „Ne itt keresd a bátyádot! / Zöld erdőbe, zöld mezőbe”, az énekes nem a szokásos „akasztófa tetejébe” motívumot helyezi, hanem a következőt: „Kint nyugszik a temetőbe”.²¹⁴ Ezzel végződik a ballada, átkozás ([9]) nincs (hacsak nem számítjuk az említett, 14. versszakbeli egyetlen sort, amikor Anna megsejti, mi történt: „Átkozott légy, bíró uram”). Itt tehát hiányzik a balladából a morális elégtétel, mondhatnánk azt is, hogy befejezetlen, töredék.

Kecskemét-Monostor (Pest–Pilis–Solt–Kiskun) [ma *Bugacmonostor*], Nyers Ferencné (29). Vásárhelyi Z., 1933. XI. Lsz 29.591.

²¹² Tudnak hát vagy hallottak Annáról és szépségéről.

²¹³ Különös, hogy még a kivégzésnemet is helyesen vizionálja, a László figyelmeztetésében elhangzott „fejemet veszi” jóslat (11. vsz.) ellenére.

²¹⁴ Mint a 23.-ban.

14–15 VERSSZAKOS BALLADÁK

29.²¹⁵

Szerkezeti váz: [1], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [9]

vsz.-egységek: 4 2 2 1 2 1 3 2

Legfontosabb jellemzők

A ballada „nyitánya”, az [1]-es szerkezeti egység rendkívül részletező. A vizsgált szöveggészlet áttekintése²¹⁶ azt mutatja, hogy e részlet kifejtése ebben a változatban a legbővebb. A lopás, az ostor keltette zaj, az üldözés, elfogás, börtönbe vetés mozzanatai közül kiemelésre érdemes a 3. vsz.: „*Fogjátok meg a huncutot, / Az akasztófárávalót! / Kezét-lábát vasra verni, / Mindent véle kivallatni*” – különösen a Lászlóra alkalmazott, megbélyegző kifejezések miatt. A „*huncut*” és „*akasztófárávaló*” jelzők ugyanis gyakran felhangzanak a változatokban, de általában később, a [6]-os egységben. Ott pedig nem Fehér Lászlóra vonatkoznak, hanem ő illeti velük a bírót. Ebben az előadásban is megjelenik (11. vsz.): „*Ne háj véle, a huncuttal, / Az akasztanivalóval!...*”. A vallatásról csak éppen szó esik, a [2]-es jelenet nem szerepel a változatban. A [3]-as egységben, a kocsisnak mondott utolsó két mondat később, a bíróval való párbeszédben [4] megismétlődik: „*Kívátom én a bátyámat / Tál ezüsttel, tál arannyal*”. A bíró Anna köszöntését különös „gráciával” fogadja: „*Isten hozott, gyöngy madaram!*”

Az [5]-ös átvezetés szövegét kétszer halljuk, a IV. sorig pontosan azonosan, de először a III. sorban téveszt az énekes, mert amikor Anna a bírótól bátyjához megy, nem ez illik ide: „*Folosóru palotára*”. A következő sor viszont korrigál: „*Hogy akanna a bátyjára*”, és így mégsem billen ki a történet. A 12. versszakban ugyanez majd így hangzik: „*Folosóru palotára, / Lefekszik gyöngy nyoszolára*”. (Figyelemre méltó a „gyöngy” jelző, már másodszorra.)

A [6]-ban a testvérek egymást üdvözlése hétköznapi, itt semmi jele nincs különösebben meghitt kapcsolatnak (10. vsz.): „– *Isten jó nap, ildes bátyám! / – Isten hozott, ildes hugám!*”

Az éjszakai jelenetben ([7]) kétszer kérdezi a „hadnagy uram”: „*Aluszol-e, Fehér Anna?*”; először gyanúját elaltatja: „*Csak aludjál, csak nyugodjál! / Lovat visznek itatóra...*”, de másodsor már bevallja az igazságot: „*Csak*

²¹⁵ MNT XI. 486.²¹⁶ Vö. 176–183. old.

aludjál, csak nyugodjál, / A bátyádnak vége van már!” Ezért hiányzik a [8]-as szerkezeti egység, nem a raboktól tudja meg Anna a történeteket, és azonnal, ott, helyben következik az átok is. A [9] ezúttal nem a szokásos frázissal indít,²¹⁷ hanem egyenesen belevág: „Átkozott légy, hadnagy uram!” A két strófában sorolt négy átokelem közül az első három ismétlődik. Első eleme szokatlan: „*Vizelleted vérré váljon*” (nem „mosdóvized”), utána jön a többi (mindben feltűnő az alliteráció): „*Törülköződ meglobbanjon*”, „*Lovad lába megbotojjon*”, „*Pár pisztolod agyonlűjjon*”.²¹⁸

Boçfölda (Zala), Kolompár Márton „Tuba” (75). Buchbinder, 1953. VII. NI 6522.

30.²¹⁹

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [6a, 5], [4, 5], [6b, 5], [7, 5], [8], [5], [9]

vsz.-egységek: 2 1½ 1½ 1 2 2 2 1½ ½ 2

Legfontosabb jellemzők

Legszembeszökőbb tulajdonsága az előadásnak a megformáltsága (vagy éppen ziláltsága) a tekintetben, hogy szövegi egységei (a szerkezeti egységek) és zenei egységei (a dallamstrófák) hogyan viszonyulnak egymáshoz. A szöveg-egységek strófákba sorolódását érdemes a teljes szövegen áttekinteni.²²⁰ A hat-, illetve nyolcsoros strófák dallamsorismétlésekből adódnak. A szöveg és dallam egymáshoz illeszkedéséről itt csak annyit, hogy ebben az előadásban a nem-négysoros strófák lezárása egyben mindig szövegegység lezárása is. Az ugyanakkor nem áll, hogy egy-egy dallamstrófa kezdet szövegszerkezeti egység kezdete is.²²¹

A szövegszerkezeti egységek említésre méltó tartalmi elemei a következők:

A helységnevek: *Gyöngy vára*, *Gyöngy városa*, *Fehér-vár*. A [2]-ben, a vallatáskor kiderül, hogy Anna létezéséről tudnak, rákérdeznek: „*Van-é gyöngyörű hugocskád*”. Érdekes szerkezeti változtatás (az elemzett variánsok többségéhez

²¹⁷ „Átkozásom nem szokásom” (vagy hasonló), lásd III. fejezet., III.9.

²¹⁸ Az énekes öt évvel később a balladát lényegében ugyanúgy énekelte. Szerkezete változatlan maradt, de néhány különbséget azért mutat: nincs benne a „gyöngy madaram” megszólítás, és az átkok sorából egy motívum (vizeleted vérré váljon) kimarad. Az így lerövidült szakaszt a dallamstrófához egy új sorral igazította: „Igy hát neked véged legyen!”

²¹⁹ MNT XI. 525.

²²⁰ Függelék: 30. szöveg és dallam.

²²¹ Bővebben lásd az V. fejezetet.

képest), hogy a várba érkezve Anna nem mindjárt a bíróhoz megy a váltságdíjjal, hanem először bátyját keresi fel²²² (6. vsz.): „*Fehér Laci, édes bátyám, / Ébren vagy-é vagy meghaltál? / – Ébren vagyok, nem aluszom, / Most is rólad gondolkodom.*” Ehhez a „meghitt üdvözet” motívumhoz (amely leggyakrabban a [6]-os egység első eleme, ezért jelölöm a szerkezeti képletben [6a]-val) csatlakozik szorosán, még a dallamstrófán belül, a négysoros átvezetés a másik helyszínre, a bíróhoz.

Itt, a [4]-ben (8. vsz.): a bíró ajánlata: „*Háljál vélem éjszakára, / Szabad bátyád égy órára!*” Az idő megjelölése nyilván nem időtartamra, hanem időpontra vonatkozik, amire majd Anna vissza is tér a [6b]-ben, ahol elismétli a bíró ígéretét. De az éjszakai [7]-es jelenetben, amikor felriad (éjjel egy óra körül (?)) – mert múlt időben kérdez), megint megjelenik az idő (11. vsz.): „*Bíró uram, negyedégykor / Mi csörgött az udvarodon?*”. László figyelmeztetése a [6b]-ben (10. vsz.), a szokásos módon, önmagáról egyes szám harmadik személyben beszél: „*Néked szüzességéd vész, / Bátyád életét elvész!*”. (Itt, a szóismétléses szerkezetben nincs célzás a halálnemre, csupán a halálra.) A másfél szakaszos [8]-as egységhez csatlakozik az utolsó, kétsoros [5]-ös, amelyet itt nem nevezhetünk szó szerinti „átvezetésnek”, mert Anna összeesik a folyosón. Erre azonnal következik az átok, ezzel a bevezetéssel: „*Bíró uram, átkozásom nem szokásom*”. A mosdóvíz és törülköző átkelemek után új strófában sorakoznak a tizenhárom számhoz csatlakozók, amelyek a bíróra váró hosszú betegséget és lassú halált hivatottak előidézni.

Herencsény (Nógrád), asszony (55). Nagy Z., 1983. X. AP 12.980j

222 Vargyas Lajos műfaj-monográfiájában, „A halálraítélt húga” ballada bemutatására kiválasztott mindhárom, dallammal és teljes szöveggel közölt (73., 74., 75. sz.) változatában itt, tehát korábban, a cselekmény ezen pontján (a mi szövegkorpuszunkban emiatt unikálisnak számító 30. darabjához hasonlóan – az 50. csak töredék) jelentkezik a „meghitt üdvözet”. Nincs kizárva tehát, hogy a balladára mint típusra egészében véve nem minden általánosítható, amit elemzéseim a vizsgált dallamtípus változatai nagy többségére nézve megállapítanak! (Lehet azonban ugyanakkor véletlen is, hogy az általa közölt három balladavariáns – Békéshől, Gömörből és Szabolcsból – ebben a tekintetben egységes kontrasztot képvisel a dolgozat alapanyagával szemben.)

31.²²³

Szerkezeti váz: 1, 2, 3, 4, 6, 5, 8, 5, 9

vsz.-egységek: 2 1 2 2 1 1 2 1 3

Legfontosabb jellemzők

Máshol elemeztem.²²⁴ Kiváló énekes „Fehér László”-balladájának vizsgálata: hiányzik belőle a nélkülözhetetlennek mondott, központi, 7-es szerkezeti egység. Különössége, hogy az előadó végigéneкли a balladát anélkül, hogy érintené a drámai csúcspontot, azt a jelenetet, amikor beteljesedik, amit László előre vizionál: húga hiába hoz érte áldozatot, rútul becsapják. A kérdés tehát itt az volt: „el tudja-e viselni” ezt a hiányosságot a ballada, lehet-e érthető és élvezhető ennek ellenére is.

Fedémes (Heves), Bajzáth Ferencné Szabó Malvin (48). Borsai, 1975. VI. AP 9692h-9693a

32.²²⁵

Szerkezeti váz: 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 5, 9

vsz.-egységek: 1 2 2 2 2 1 1 1 3

Legfontosabb jellemzők

A ballada teljes, csak néhány részletében töredékes: az 1-ből hiányzik az „ostor” motívum és a börtön helyének megnevezése. (Hiányzik továbbá a 8-ból Fehér Anna kérdése, lásd lejjebb.) A 2-ben rákérdeznek (2. vsz.): „–*Van-e anyád, van-e apád, / Van-e gyönyörű hugocskád?*” László azt is elárulja, hogy Anna a Fehér-várban lakik. A 3-as egységből, Annának a kocsihoz intézett beszédéből kiderül, hogy messzire (hosszú útra) indulnak.

A 4-es egység után közvetlenül halljuk a 6-ost, tehát párbeszéd után párbeszédet. Mindkettő két strófa terjedelmű. A meghitt üdvözet itt nem szerepel, csupán egy kedves megszólítás: „*édes bátyám*”. A bíró szavait „mutatis mutandis” tolmácsolja Anna. (Itt is a „*Szabad leszel eggy órára*”²²⁶ az ígéret.) A figyelmeztetés (9. vsz.) megfogalmazása különös, kicsit ügyetlen: „*Ne hálj*

²²³ MNT XI. 528–529. VAR. a)

²²⁴ Lásd II. fejezet, 2. (136–140)

²²⁵ MNT XI. 533–543. VAR. a)

²²⁶ Lásd a 30. sz. azonos részéhez fűzötteket.

véle, a disznyóval, /'Z akasztófáralával! / Néked lányságodat veszi, / Bátyád életét nem menti.” Az éjszakai jelenet előtt nincs átvezetés, és ha előtte nem is, de utána hiányzik. Ez után, hogy (10. vsz.): „*Lovam hajtják itatásra, / Zabla zörög a szájába*”, azonnal a rabok adta felvilágosítást halljuk. Míg korábban éles képváltásokkal, jól követhető volt a cselekmény az átvezetések nélkül is, a [8]-as jelenet túl hirtelen következik, ráadásul Anna kérdése is hiányzik az elejéről. Ezután, az átok előtt halljuk e változat egyetlen [5]-ös epizódját (12. vsz.). A három strófában sokasodó átkok [9] sorolása végén, a 15. versszak második felében mintha az énekes egyszerre „kilépne Anna szerepéből”: jelenti, hogy az átok be is teljesedett: „*Tizenhárom esztendőre / Kivitték a temetőbe.*”²²⁷

Neszmély (Komárom), Lengyel Józsefné Csordás Zsófia (51). Borsai, Sperlné, 1973. I. AP 9337o

33.²²⁸

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [7], [5], [6], [5], [9]

vsz.-egységek: 2 1 2 2 1 1 2 1 3

Legfontosabb jellemzők

Másik fejezetben elemeztem,²²⁹ egy hasonlóan elhibázott, majd „kijavított”, másik változattal (11. sz.) párhuzamba állítva. Mindkettőben időrendi zavar keletkezik azzal, hogy a [6]-os és [7]-es egység sorrendje felcserélődik.

Andornaktálya (Borsod), Korozs Lajosné Bőgős Julianna (61). Borsai, 1974. IV. AP 8832h

²²⁷ Ez máshol is előfordul: 6., 19. Az átok beteljesedéséről tudósít (prózában az éneklés után): 46.

²²⁸ MNT XI. 502.

²²⁹ Lásd II. fejezet II/b/1.

34.²³⁰

Szerkezeti váz: ①, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑦, ⑤, ⑧, ⑨

vsz.-egységek: 2 2 2 1 3 1 1 6-s. 2 (4+6-s.)

Legfontosabb jellemzők

Minden lényeges egységet tartalmaz. Az ①-ben az ostor „drótostor” (valószínűleg az ostorhegyre utal, az szól nagyot). Az elfogásra szóló két biztatás közül a második különös: „*Ki kapára, ki ásóra!*” – mindenkit mozgósítanak, aki csak él. (Hasonlóan nagyszabású az üldözés a 29.-ben: „*Utána ment Gönc városa / Egész falu vidékivel*”).²³¹ A 2. strófa II. sora „*Fehér László meg van fogva*” kétszer hangzik fel, de ez nem a „balladai stílus” ismétlése, inkább romlásnak tűnik (redundancia). A ④-ben Anna a bírót (*tömlöckulcsárt*) nevéen szólítja, aki nem a két véka aranyat, hanem Annát kéri egy éjszakára László életéért. Ígérete így hangzik: „*Szabad lesz ő egy órára*”. A ⑥-os szerkezeti egység háromtagú, a testvérek igen meghitt hangütésű üdvözlésében László így beszél: „*Mindég rólad álmodozok*”. Annát a többi változatban, azonos helyen található figyelmeztetésekhez képest kevésbé indulatosan inti: „*Fehér Anna, édes húgom, / Ne háj vele, én azt mondom*”.²³² Még jelzővel sem illeti a tömlőctartót. A ⑦-es egység mindössze négy sorból áll: kérdés és felelet. A tíz soros átok ⑨ kettős csoportjának elemei a kenyér, mosdóvíz, törülköző, illetve a tizenhárom számhoz kapcsolt, hosszú betegségre és a halálra utaló kívánságok.

Kács (Borsod), Lex Mátyás (43). Barsi, 1969. VIII. Lsz 7537.

35.²³³

Szerkezeti váz: ①, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑦, ⑤, ⑧

vsz.-egységek: 2 2 1 1 3 2 1 2

Legfontosabb jellemzők

Ennek a változatnak rögtön az elején szokatlan motívumok jelentkeznek. A lólopás a „*fekete hombár*” alatt történik, amit vehetnénk egyszerűen félrehalásnak is (pl. fekete homály helyett), ha nem így folytatódna: „*Hombáriné*

²³⁰ MNT XI. 530.

²³¹ Lásd még 46.

²³² Lásd III. fej., III.6.

²³³ MNT XI. 533–543. VAR. k)

észrevette / Zsandárokkal elvitette”. A bebörtönzés helyét nem ismerjük meg, de az kiderül, hogy Lászlót nem csak „nehéz rabságra”, hanem halálra is ítélték. (Tehát nincs bravúros lólopás, zajkeltés, hajsza, mint általában a ballada „nyitóképében”.)

Anna és a kocsis jelenete is igen tömör, az odaút elbeszélésének viszont egy egész strófát szentel az énekes, de kimondottan idegen, mesei hangon fogalmaz: „*Mennek, mennek, mendegélnek...*” A bíróval való tárgyalásból csak részletet hallunk, nem mondja Anna, miért hozta az aranyat, a bíró sem tesz ígéretet. Később, a 6-os szerkezeti egységből az után, hogy a kedves kérdésre adott vallomásszerű válasz elhangzott (tehát a meghitt üdvözlét a szokott formában és kifejezésekkel), Anna szájából azéert megtudjuk, mit mondott a bíró. Itt is szerepelnek meglepő kifejezések: bíró helyett „*bíróság*” (talán az uraság mintájára) és a modernül-idegenül hangzó „*szabadlábra*”.²³⁴ László figyelmeztetésében nincs a bírót illető jelző.²³⁵ Az éjszakai jelenet első szakasza megint mesei hangütésű, különösen ez a sora: „*Hát egyszer csak éjfél tájba*”. A hálóhely itt „*gombos nyoszolya*”. A ballada a következő egységgel (8) véget is ér. A szokásos befejezés Fehér Anna átka nélkül csonka marad, hiányzik a „morális elégtétel”.

Márkháza (Nógrád), Bognár Pál (23). Ádám, 1928. BR A I.675 (2116)

36.²³⁶

Szerkezeti váz: 1, 3, x, 5, 4, 5, 6, 7, 5, 8, 9

vsz.-egységek: 2 2 1 ½ 2½ ½ 1½ 1 ½ 1½ 1

Legfontosabb jellemzők

Elbeszélő stílusú a bevezető (elemei: lólopás a Fekete-halom alatt, ostorpattanás, a vármegye csukta be Fehér Lászlót, a város neve: Szeged). A 2. versszak IV. sora rabének szövegébe illik: „*Szègedéből a tömleche, / A legnagyobb sötét-ségbe*”. Ez a két sor nem sokkal később ismétlődik, pici változtatással: „*Szege-débe*”, (tudniillik oda viszi Anna váltságdíjul a „*tál aranyat*”, „*tál aranyat, tál ezüstöt*”). Itt már Anna beszél a kocsisához. Az említett, ringató hatású ismétlések, amelyben mindig egy lépéssel tovább is visz a második tag, az egész 36.

²³⁴ Német kifejezés (auf freiem vagy freien Fuss) tükörfordítása.

²³⁵ Mint a 34.-ben sincs.

²³⁶ MNT XI. 474.

balladára jellemzők. Anna, megérkezvén a várba, először bátyját keresi meg.²³⁷ Különös az [X]-szel jelzett részlet, hiszen Anna intézkedni siet, a bíró nevét tudakolja (5. vsz.): „*Bátyám, bátyám, édes bátyám, / Kicsoda most itt a bíró?*”, de erre nem kap választ, hanem mintegy a „meghitt üdvözlés” helyett hangzik egy (később is, refrénszerűen föl-fölbukkanó) becéző metafora ismétléses szólama: „– *Anna, Anna, Fejér Anna, / Fejér Anna, szép vijola*”.²³⁸ Bár Lászlótól a kérdésre adott válaszát mi nem halljuk, az „elhangozhatott”, hiszen Anna a bírót már nevéen szólítja [4]-ben, sőt, a kétsoros átvezetőben is szerepel: „*El is mēnt most Fejér Anna / Horvát Miklós ajtójára*. (A további [5]-ös részek is mind kétsorosak.)²³⁹ Anna és a bíró párbeszédében is felhangzik a refrén, a bíró mondja: „*Kijeresztem a bátyádot, / Nyoszojamba fektethetlek, / Anna, Anna, Fejér Anna, / Fejér Anna, szép vijola*.” Itt azonban már nem kétséges, hogy ez a fajta elbeszélő mód még a megszokottnál is stilizáltabb. Az előbb tűnhetett még úgy, hogy László becézi e szavakkal hűgát, de itt a bíró használja szó szerint ugyanúgy a formulát. Nemsokára felhangzik azután még egyszer, László figyelmeztetésében. Ennek, a [6]-os egységnek a kezdete is szokatlan, csak töredék, amelyben csak ennyi áll: „*Bátyám, bátyám, édes bátyám, / Ne, mit mondott Horvát Miklós!*”, utána nem ismerteti a bíró kívánságát. László válasza, a figyelmeztetés pedig hasonlóképpen inkább csak jelzés (10. vsz.): „– *Szüességédet elveszi, / Nekem pedig fejem veszi, / Anna, Anna, Fejér Anna, / Fejér Anna, szép vijola*.” A testvérek „tanácskozásának” nincs olyan ereje, mint az e helyen megszokott, drámai erejű párbeszédnek.

A [7]-es igen sűrített: „– *Miklós, Miklós, Horvát Miklós, / Mi csörög az udvarodon? / – Lovam viszik az ivóra, / Zabla csörög a szájába*.” A [8]-asban felhangzik a „meghitt üdvözlés” szokásos kérdése: „– *Bátyám, bátyám, édes bátyám, / Aluszoll-é vagy meghaltál?*”, és mivel nem tudjuk, ki válaszol (nincs benne, hogy a rabszolgák), az már eddigre úgy hat, mintha ugyanolyan „külső hangtól” eredne, mint a refrén: „*Anna, Anna, Fejér Anna, / Ne kerestesd itt a bátyádot! / Zöld erdőbe, zöld mezőbe, / Akasztófa tetejébe*.”

Az átok szintén igen különös, egyetlen négysoros strófa, és nem is tartalmaz átokelemeket, egy sor után: „– *Átkozott légy, Horvát Miklós!*” csupán

237 Ezzel szerkezete hasonlóvá teszi 30.-hoz, csak itt nem fejlődik ebből ki a „meghitt üdvözlés” motívum.

238 Kálmány Lajos gyűjtésében is előfordul, refrénszerűen: „*Anna, Anna, Fehér Anna, / Fehér Anna, szép vilója!*” (Kálmány 1877–78).

239 A szövegegységek dallamstrófákhoz való viszonyát ábrázoló számsor csupán ez átvezető sorpárok miatt mutat olyan bonyolult képet. Lásd az V fejezetet.

indoklás következik.²⁴⁰ Anna ezzel: „*A bátyámnak fejét vëtted*” László „jóslatát” idézi, pedig az imént hangzott el, hogy hol találja: „*Akasztófa tetejébe*”! Ez az ellentmondás ugyan valószínűleg az előadó egyszerű tévesztése, ám egy egyszersmind a szövegekből kifejlő, a tartalmat jelentősen árnyaló tényezőre is fényt vet.

(Bukovina) *Székekyeve* (Temes), Daradics Ambrusné Szitás Zsuzsanna (77). Kiss L., 1968. XI. AP 7094j

37.²⁴¹

Szerkezeti váz: [1], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [5], [8], [5], [9]

vsz.-egységek: 1 1 2 1 4+6-s. 1 2 4+2+4-s. 1 6-s.

Legfontosabb jellemzők

Négy- és hatsoros dallamstrófák és egyes szövegszerkezeti egységek keresztződését figyelhetjük meg az előadásban.

A ballada nyitóegységei igen rövidek. Az indító jelenetben, ami egyetlen strófa, a szokásos elemek szerepelnek: lólopás a Fekete-halom alatt és az ostor. A helység neve, ahová behallatszott a zaj, viszont különös „beszélő név”: *Jaj-halom*. Anna és a kocsis készülődésének leírása is tömör. A [4]-es egység kétstrófás: Anna előadja, miért jött (a bírót nevéen szólítja), a bíró is, hogy mit akar. Az összekötő, átvezető [5]-ös nagyjából változatlan, végig a balladában. Anna szalad, *fölyosórol fölyosóra*, „*Rá a börtön (vagy a bíró) ajtajára*”. A [6]-os szerkezeti egységben megjelenik a „meghitt üdvözlés”: „– *Fehér László, édes bátyám, / Aluszol-é vagy meghaltál? / – Se nem alszom, se nem haltam, / Mindég rólad gondoskodtam*”. (A furcsa múlt idős ige valószínűleg formailag-akusztikailag a kettős ige pár második tagjához illeszkedik: „meghaltál? – se nem haltam – gondoskodtam”; jelentése azonban valószínűleg nem más, mint a többi változatban: érted aggódtam). A hármas osztatú egység másik két tagja hiányos. Anna pontosan tolmácsolja, mit mondott neki a bíró, de László a tiltását nem indokolja (így a rendszeren kétszer négy sor egy négyesre és egy fél strófára, összesen hat sorra zsugorodik). Az újabb átvezetés után immár harmadszor halljuk az ígéretet, hogy Lászlót hajnalra kiengedi a bíró.

²⁴⁰ Mint a 3.-ban, lásd majd III. fejezet, III.9.

²⁴¹ MNT XI. 536.

Az éjszakai jelenet [7] elején ugyanis Anna, megerősítésként, újra előhozza. Azonban, mint a rövid párbeszéd is tanúsítja, hiába. Megy is Anna a börtönajtóra, és [8] megismétli a „meghitt üdvözlét” nyitó kérdését (négy plusz két sor, az átvezetés és a kérdés). Mivel nincs a szövegben, hogy ki felel a kérdésre (rabtársak), meghökkentően hat a válasz kezdete: „– *Fehér Anna, édes hugom, / Ne keresd itt a bátyádat!*” Az utolsó átvezetés visszavisz a bírő ajtajára, és halljuk Anna átkait. A szokott bevezető mondat után az első átokelem a mosdóvíz vérré válása, de ezután egy szokatlan elem következik: „*Páros késed az asztalon / Mind a szivedbe szolgáljon*”.²⁴² A befejezésre megint egy, a lassú halált jelző elem kerül elő, a szokásos tizenhárom helyett egy másik „hármast” számmal: a harminccal.

Recsk (Heves), Puporka Dezső (58). Volly, 1962. IV. Lsz 29.588.

11–13 VERSSZAKOS BALLADÁK

38.²⁴³

Szerkezeti váz: [1], ([3]), [4], [5], [6], [5], [7], [9]

vsz.-egységek: 2½, ½, 7-s. ½+½, ½+½, ½+½, 3½ 2

Legfontosabb jellemzők

Szövevényesen fonódnak egymásba szöveg- és dallamegységek.

Az indítás az [1]-es egység „eszköztárából” a Fekete-halom alatt történt, felszerszámozott ló lopásáról tudósít. Az üldözés széles körű: „*Utánna mēnt a vármēgye, / Őtet fogni hogy mēglássza*”. Lászlóra kiáltják a „huncut” és „akasztófárávaló” jelzőket, ugyanezeket majd Anna figyelmeztetésekor ő a bíróra (itt hadnagy úr) alkalmazza. A [3]-as egységből, Anna készülődéséből csupán annyi szerepel, hogy megtudta, mi történt, és váltságdíjról sincs szó, csak közvetve, már a találkozáskor, a [4]-esben: „*Kiváltom én, azt fogadtam*”.

A [6]-os egység rövid, nincs meghitt üdvözlét, és László a tiltást: „*Ne légy azé a huncuté, / Az akasztanivalójé!*” nem indokolja (ami azt is jelenti egyben, hogy nincs előrevetítése az elkövetkezendőknek).

²⁴² Lásd majd III. fejezet III.9. Szokatlan – és logikátlan, ugyanis ez hamar megölné a bírót, akinek pedig hosszú szenvedés jár. De másféle, kellemetlen, mégis hirtelen halált okozó átokelemek is előfordulnak a szövegekben.

²⁴³ MNT XI. 483.

Ebben a változatban a 7-es, éjszakai jelenet (a „*palotában*”) a legkidolgozottabb, leghosszabb, három és fél strófa. Előfordulnak benne a műfajtól idegen kifejezések is, ráadásul ismételten. Annát így szólítja a bíró: „*Anna, Anna, Fejér Anna, / Kípirosult szép Diána*”, később: „*Aluszol-é, Fejér Anna, / Kípirosult piross alma*”, harmadszor: „*Kinyílt bimbó, arangyalma*”. Műköltői befolyásról árulkodó részletek ezek.²⁴⁴ A lánczörgést nem lóitatással, hanem mással magyarázza a bíró: a béresek mennek fáért, de Anna második felriadásakor, a puska lövésre, már bevallja az igazat neki. (Ezért hiányozhat a 8-as egység, és azonnal következhet az átok.)²⁴⁵ A megszokott „mosdóvíz” és „törülköző” motívumok után szokatlan elemek is megjelennek: „*mindened hamuvá váljon*”, „*Isten soha meg ne áldjon*”.

Istensegíts (Bukovina) – *Nagyvejke* (Tolna), Gáspár Simon Antal (60), Domokos Pál Péter., 1955. VII.

AP 6947b + AP 9790a (és még több gyűjtési alkalommal). A dallamtípusra (ugyanarra a dallamra) betyárballada szöveggel is éneklí (MNT XI. 484.).²⁴⁶

39.²⁴⁷

Szerkezeti váz: 1, 2, 3, 4, (5), 7, 5, 8, 9

vsz.-egységek: 2 2 1½ 1½ 1 2 ½ 1½ 6-s.

Legfontosabb jellemzők

A történet menetében hiányosság mutatkozik: a testvérek nem találkoznak, nem beszélnek egymással. Anna a börtönhöz csak az éjszakai jelenet után megy, ahol bátyját már nem találja.

²⁴⁴ Gáspár Simon Antal kirítt környezetéből a betű, az írás iránti rendkívüli vonzalmával. Nagy mennyiségű írásos anyagot állított elő, amelyet még mutatókkal is ellátott. Leírta énekrepertoárját, halottaskönyvek énekeit másolta le, történeteket is. Valószínű, hogy ponyvairodalmat is olvasott, másolt. (Domokos Mária és Németh István szíves tájékoztatása.)

²⁴⁵ Ilyen szintén a 29.

²⁴⁶ Vargyas Lajos 1976, II., 301.: „Kétségtelen, hogy [a ballada] élete, elterjedése, divata együtt jár a betyár- és pásztordalokkal; dallamaik is többnyire azonosak. Sokszor ugyanaz az énekes ugyanarra a dallamra [...] énekel betyárballadákat, betyár- vagy pásztordalokat és a »Fehér Lászlót«.”

²⁴⁷ MNT XI. 541.

A [6]-os szerkezeti egység hiányán kívül az átvezetések (5) körül sincs minden rendben: a képletben zárójellel ellátott átvezetés nem visz másik szín-helyre, a másik pedig töredékes.

Az [1]-esben érthetetlen a lólopás helyszíne. A megfogalmazásból: „*Rácsapott a szélső lóra*”, kiderül, hogy több lovat lopott László. Az elfogó a szokásos: „*Gönc várossa*”. A hely, amelyet László „kedves kis húgocská”-ja lakhelyéül a [2]-ben megnevez, szokatlan: „*Kint lakik a Fehér-hégybe, / Sűrű jerdő közepébe*” – bár az előbbi a családnevükkel összecseng (és nem vár, de utalhat a családi birtokra), az utóbbi (a sűrű erdő) a balladában a rabok szájából szóló közlésben (8) szokott megjelenni. Kocsisának Anna így jelenti, hová készülnek: „*Bevágatunk Gönc városba, / Török Miklós szobájába*”, tehát (legalább hírből) ismeri a bírót.

A [4]-ben kétszer is felhangzik Anna kérése: „*Szabadítsd ki ja bátyámat*”, a bíró szóval nem ígér, csak feltételét szabja meg.²⁴⁸

Kimarad tehát a kardinális párbeszéd báty és hűg között. A [7]-es egység két szakaszos. Anna kijelentése: „*Vél[é]d] hálok az éjtszaka! / Ki lesz bátyám szabadítva*” pótolja a bíró ki nem mondott ígérését. A 10. versszakban nem világos, ki beszél, töredékes, mozaikos ez a részlet: „*Éjfé]l után három óra. / Csörög zabl]a a szájába, / Viszik lovad itatóra / Török Miklós udvarába.*” (Az első sort általában Anna mondja, amikor felriad, a második-harmadikat a bíró, ám a negyedik kilóg a párbeszédből, ez csak külső hang, az elbeszélő hangja lehet.)

A befejezés felé innen már egyenesen halad az előadás. A [8]-as és az átkozást elbeszélő [9]-es részek a szokásosak.

Almágy (Gömör és Kis-Hont), Tóth Barna (55). Kiss L., 1958. XI. AP 2388a

²⁴⁸ „Csak egy éjjeli szállásod” – „hálásod” jelentésben (mint 21.).

40.²⁴⁹

Szerkezeti váz: [1], [3], [4], [5], [6], [7], [8], [5], [9]

vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 1 2 1 1½ ½ 1

Legfontosabb jellemzők

Másik fejezetben elemeztem,²⁵⁰ a 19 strófás, * jelzetű (a szerkezeti egységek bemutatására is kiemelt)²⁵¹ változattal összevetve, annak bemutatására, hogyan lehet a balladát hosszabban vagy rövidebben, 19 vagy 12 strófa terjedelemben, ugyanolyan teljesértékűen megfogalmazni, előadni.

Pétevéására (Heves), Földi Pálné Bocsi Anna (31). Bacskai, 1956. V. Lsz 29.572.

41.²⁵²

Szerkezeti váz: [1], [3+5], [6], [5], [7], [5], [8], [5], [9]

vsz.-egységek: 1 ½+1½ 2 1 3 1 1 1 8-s.

Legfontosabb jellemzők

Másik fejezetben elemeztem,²⁵³ hányzik belőle, a ballada első feléből a [2]-es, [3]-as, [4]-es egység, ami nem csupán aránytalanságot teremt, hanem ennek következtében a háttérben meglévő társadalmi-szociális vonatkozások, amelyek a szövegekörpusz egészéből rajzolódnak ki, itt egyáltalán nem jelennek meg.

De a hosszú, háromstrófás éjszakai jelenetben ([7]) mégis van egy kitétel, amivel a vagyonságát hangsúlyozza a bíró, amikor a zaj eredetét a lószerszám nemességével magyarázza: „*Réz annak a zabolája, / Aranyos a cikli szára.*”²⁵⁴

Szamosdara (Szatmár), Varga Jánosné (59). Novák, 1972. VI. AP 9916f

²⁴⁹ MNT XI. 502–504. VAR. b)

²⁵⁰ Lásd II/a fejezetrészben.

²⁵¹ Lásd a Bevezetésben.

²⁵² MNT XI. 507.

²⁵³ II. fejezet II/b/6.

²⁵⁴ Lásd még 12., 23.: arany kantárszár.

42.²⁵⁵

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [6], [5], [6], [7], [9]

vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 1 2 1 1 1 6-s.

Legfontosabb jellemzők

[1]: a lólopás a *„fekete malom”* alatt történt, az ostorcsapás Fehérvárra hallatszott fel. [2]: a vallatáskor rákérdeznek a gyönyörű húgra, akinek lakása ugyan csak Fehérváron, *„fehér házba”* van. A [3]-as jelenetben Anna ezt mondja pedig a kocsisának: *„Holnap megyünk utazásra...”* – úgyhogy a helyszínegyezés különös, bár László így mondja: *„Fent lakik az Fehérváron”*, tehát ha névben nem is, térben azért elkülönül a két hely. [4]: a bíróval folytatott párbeszéd csonka, az előadásban csak Anna ajánlata hangzik el. [6]: kevésbé drámai, mint általában. Ez abból fakad, hogy hangneme elbeszélő jellegű (7. vsz.): *„Fehér Laci, édes bátyám, / Beszélgettem a bíróval. / Azt mondta, hogy háljak vele, ...”* A korábbi hiányt pótolja viszont a [6]-os egység beszámolója.²⁵⁶ László figyelemztetésében az indoklás megfogalmazása kivételesen a természetes nyelvi szituációnak felel meg: *„Mer az becsületed veszi, / Engem pedig nem ereszt ki”*. (Itt nem a várható halálnemet, hanem az életfogytiglani bezárást vetíti előre.) Az ezután jövő átvezetés ([5]) nem tölti be tisztét, ugyanis nem visz máshová, mert Anna amúgy is a bátyjánál volt! Az ugyanoda visszatérésnek is érthető, sehová nem jutó mozgás leírásának másrésztől dramatikai szerepe mégis van: a lány tanácstalan bolyongását láttatja. Különösen pedig azért is, mert a folytatásban a „meghitt üdvözetet” halljuk, ami megerősíti elhatározásában, ezután dönti el, hogy áldozatot hoz. Hogy mégis támad némi zavar, azt a kérdés megfogalmazása okozza, mert ez: *„Fehér Laci, édes bátyám, / Ébren vagy-e vagy meghaltál?”* nem illik ide, minthogy épp az imént beszélgettek. A tévesztést az magyarázhatja, hogy más változatokban a kérdés, akár az első találkozáskor ([6]-ban), akár az éjszakai jelenet ([7]) után így is felhangozhat.

Hiányzik a [8]-as szerkezeti egység, egyáltalán, túl gyorsan peregnék az események, átvezetések itt már nincsenek, rátelepszik a folytatásra a „balladai homály”. A részletezőn elbeszélő első fél után ez mindenestre idegenül hat. Az átokban ([9]) nincs megszólítás, váltakozik a tegező és magázó viszonyulás: *mosdóvize, törülköződ, a szive, az ágyadba*.

Boncođföľde (Zala), Fábıán Józsefné (54). Bartók J., 1952. Lsz 29.582.

²⁵⁵ MNT XI. 524.

²⁵⁶ Számos esetben látjuk, hogy az egész [4]-es egységet pótolhatja a [6]-os.

43.²⁵⁷

Szerkezeti váz: [1+2], [3], [5], [6], [5], [7], [5], [8]

vsz.-egységek: 1½ 1½ 1 3 1 1 1 2

Legfontosabb jellemzők

[1]: a lólopás itt is a „*fekete malom*” alatt történt,²⁵⁸ az ostorcsapás „*belvárosba*” hallatszott fel. Két sor mint tényt közli az elfogást és vallasást. A [3]-as jelenet bővebb, szól a színaranyról is, amit a szabadítás érdekében kell felrakni a kocsiira. A 4. strófában már a várban lévő folyosókon (háromszor szerepel a szó!) látjuk Annát, aki a bátyjához megy. Az első párbeszéd [4] (Anna és a bíró között) hiányzik tehát, de itt, a [6]-osból derül ki, mit ajánlott a bíró. Ám előtte elhangzik a különösen bensőséges üdvözlés, (amelynek a kezdete később, a [8]-ban is szerepel majd). László így felel Annának: „*Ébren vagyok, nem aluszom, / Csak felülled álmodozom*”. Tiltása, figyelmeztetése különös, idegenül hangzik (7. vsz.): „*Ne hájly vele, a disznóval, / Nem leszek én szabad soha! / Az veszi el bátyád fejét, / Fehér Anna becsületét*”. A III. sorban szórendi hiba van (az eltávolító beszédmód nem szokatlan), a IV. sor pedig már nem is Annához szól. Az átvezetés után, amely itt is és később is tovább erősíti a folyosó-labirintus képzetet, a [7]-es egység a „*mi zörög*” – „*lovat hajtnak*” vázra épülő, rövid kérdésben és válaszban jelenik meg. Anna a folyosókon ([5]) újból eljut a börtönhöz, ahol ([8]) bátyját szólítja a már hallott kérdéssel, és amint felhangzik a rabok válasza, hol van a bátyja, a ballada megszakad. A szokott befejezés, az átok elmaradása hiányérzetet kelt: nincs erkölcsi elégtétel.²⁵⁹

Becsüölgye (Zala) Korneiser Karolin (53). Szabó M., 1954. VIII. Lsz 29.581.

44.²⁶⁰

Szerkezeti váz: [1], ([3]), ([5]), ([4]), [5], [6], [5], [7], [5], [8]

vsz.-egységek: 1 1 1 1 1 2 1 2 1 6-s.

Legfontosabb jellemzők

Kissé töredezett a cselekmény íve, és különös néhol a fogalmazásmód is. A nyitó szakasz azért elemeit tekintve hagyományos: Fehér Laci (!) lólopása a

²⁵⁷ MNT XI: 518–527. VAR.

²⁵⁸ Lásd még 42.

²⁵⁹ Lásd még 28., 35.

²⁶⁰ 533–543. VAR. o)

Fekete-halom alatt, ostorával nagyot csattant, ami elhallatszik „*várossában*”. Konkrét helymegjelölés azonban nincs, Anna lakhelyét sem tudjuk meg. A [3]-as részben csak elbeszélő szólam van, Anna „*Lészalad az istállóban, / Az istálló ajtajára*”. Nem folytatódik a készülődéssel, és nem tudjuk meg, hová, milyen folyosókra kerül. A törés azzal is nyilvánvalóbb, hogy az átvezetés így kezdődik: „*Fejér Anna éggyet sēm szól*”. Majd csak amikor ismétlődik az átvezetés, lesz értelme ennek a sornak, ugyanis előtte beszélt a bíróval ([4]). Váltásdíjat nem ajánl, igaz, nem is esett szó az előző egységben kincsek felpakolásáról. Újabb átvezetés után bátyjánál van ([6]), akit fölöttébb furcsa megszólítással illet (6. vsz.): „*Hallod-ë tē, hirēs betyár*”, és beszámol a bírójánlatáról. (Meghitt hangütésről itt egyáltalán nem beszélhetünk. Amikor az éjszakai jelenet után újból a börtönhöz megy, akkor is így szólítja meg bátyját, pedig a sor folytatása a máshol aggódást kifejező kérdés: „*Ébrēn vagy-ë vagy mēghaltál?*”). Nehéz elképzelni, hogy Anna szemrehányását fejezné ki a „*tē hirēs betyár*”, valószínűbb, hogy egyszerűen Fehér Lászlóról mint betyárról énekel az előadó. Elvégre lótolvaj László is, mint azok!

Annát így figyelmezteti László, önmagáról szót sem ejtve: „*Nē hálj vele, a gonosszal, / Hisz az akasztanivaló! / Elvész a böcsületéd, / Nékéd jelēnt szegénységēt.*” Suta megfogalmazás, de kifejez egyfajta társadalmi értékrendet: szegénység vár hűgára, ha a bírónak enged. Az éjszakai [7]-es részhez átvezetés visz, itt Anna megerősíti, miért jött vissza: „*Veled hállok az éjszaka, / Szabadítsd mēg éggy órára!*” A zörgésre felriadva a bírójó magyarázata nem nyugtatja meg, megy vissza a börtönhöz, ahol a raboktól megtudja, László azóta hová került: „*Nē itt keresd a bátyádat! / Zöld erdőben, zöld mezőben, / Az akasztófa tövében*”. Általában „*akasztófa tetejében*” – így szokták mondani, itt pedig ez áll: „*tővében*”. Talán még a holtukban is számkivetett kivégzettek sorsára utal a szokatlan helymeghatározás, akiket a temetőből kizár az erkölcsi norma.

Így, ezen a mélyponton végződik a ballada, az átok elmarad.²⁶¹

Hagyárosbörönd (Zala), Takács Lajosné Nagy Mária (46). Paksa, 1968. VIII. AP 762Qj.

Romlott dallam, második fele elcsúszott, hangneme átértelmeződött.

261 Töredékes, akárcsak az egyébként hosszú, hiszen 16 és 14 versszakos 28. és 35., és a szintén 12 versszakból álló 43.

45.²⁶²

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑤, ⑦

vsz.-egységek: 2 1 2 6+4-s. 1 2 1 1

Legfontosabb jellemzők

A ballada első két szerkezeti egységében a hagyományos elemek szerepelnek: lólopás a Fekete-halom alatt, ostorcsapás, mely behallatszott Gönc várába, Gönc városa elfogja, vallatják. A ③-ban Fehér Anna, amikor megtudja: „*Ostorával nagyot csapott, / Behallatszott Gönc városba*”, majd utasítja kocsisát, fogjon be és száz aranyat rakjon a kocsira. Az ez előtt elhangzott, idézett két sor itt ismétlés, mely mindig, ebben a változatban is, a történet elején hangzik fel, és László az, akinek ostorcsapása behallatszik a városba. Ismétlése valószínűleg egyszerű tévesztés. Ha mégis volna jelentése, akkor talán Anna indultkitörése, esetleg jeladása bátyjának (?).²⁶³ A bírónál játszódó jelenetet valódi párbeszédben halljuk. Az ⑤ átvezetés szabályos, majd másodszor is, először a börtönhöz, ezután vissza a bíróhoz vezet. A ⑥-os egységben (meghitt üdvözlés nélkül) beszélgetnek: Anna elmondja, mit ajánlott a bíró, László pedig figyelmezteti. A szokásos jelzőkkel illeti a bírót: *disznó, akasztófáravaló*, és megjósolja, mit tesz: „*Néked lányságodat vészi, / Bátyádnak fejét vèteti*”, az oly gyakori nyelvtani személyváltással, mint kívülálló beszél önmagáról. A történet az éjszakai jelenettel szakad meg, a végkifejlet előtt, amikor Anna riadt kérdésére a bíró hazug választ ad.

Nem tudni, miért nem énekelte végig az előadó a balladát, a gyűjtő (Tímár Sándor) ennyit jegyez meg: megakad, leáll.

Tardona (Borsod), Boros János (49). Tímár, 1974. X. AP 11.024a

²⁶² MNT XI. 529.

²⁶³ Más változatban ezzel nem találkoztam.

46.²⁶⁴

Szerkezeti váz: [1], [3], [4], [6], [7], [8], [9]

vsz.-egységek: 2 1 2 2 1 1 2

(a 8. vsz.-től kezdve a strófák hatsorosak)

Legfontosabb jellemzők

Másik fejezetben elemeztem.²⁶⁵ Nem szerepel benne az [5]-ös szerkezeti egység. Azt vizsgáltam az adott helyen, hogy nélkülözhető-e teljesen a cselekmény egyes mozzanatait helyhez kötő átvezetés. Arra jutottam, hogy egy helyen nagyon hiányzik az átvezetés: a [6]-os és a [7]-es szerkezeti egységek között.

Andrásfalva (Bukovina) – *Lengyel* (Tolna), Kelemen Ferencné Dobondi Mária (71). Kiss L. 1953. IV. AP 662a

47.²⁶⁶

Szerkezeti váz: [1], [3], [X], [6], [5], [8], [X]

vsz.-egységek: 2 2 3-s. 2½ 1 2 1

Legfontosabb jellemzők

Másik fejezetben elemeztem.²⁶⁷ Hiányzik belőle a [7]-es, éjszakai jelenet, de egy sor azért konkrétan céloz arra, ami történt. Azt firtattam az adott elemzésben, hogy egyetlen sorral pótolható-e egy igen lényeges szerkezeti egység hiánya.

Tarnaszentmária (Heves), Tóth Jánosné Mező Erzsébet (53). Kerényi, Csanak, 1955. IV. AP 1135a

²⁶⁴ MNT XI. 475.

²⁶⁵ Lásd II. fejezet II/b/9.

²⁶⁶ MNT XI. 538.

²⁶⁷ II. fejezet II/b/3.

48.²⁶⁸

Szerkezeti váz: ①, ③, ④, ⑤, ⑥, ⑤, ⑨

vsz.-egységek: 1 2 2 1 3 1 1

Legfontosabb jellemzők

Másik fejezetben elemeztem.²⁶⁹ A kardinális szerkezeti egységek közül nemcsak a ⑦ hiányzik, a ⑧-at sem tartalmazza. László figyelmeztetésére azonnal az átok (⑨) következik, mintha máris bekövetkezett volna mindaz, amit előrevetített.

Pásztor (Heves), idős asszony. Faludiné, 1987. Mg 6340/B/40.

²⁶⁸ MNT XI. 543.

²⁶⁹ II. fejezet II/b/4.

9 ÉS KEVESEBB VERSSZAKOS BALLADÁK (TÖREDÉKEK)

49.²⁷⁰

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, (X), ⑧, ⑨

vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 2-s. 2 2

Legfontosabb jellemzők

Másik fejezetben elemeztem.²⁷¹ Az 5. versszak IV. soráig szokványos a ballada menete, de váratlanul a ⑧-as egységbe jut a cselekmény a ③-as után, átugorva a ④-est, ⑥-ost és a ⑦-est! A katarzis teljességgel hiányzik ebből az előadásból. Még az egyébként súlyos átkok is súlytalanná válnak ettől. Mindössze annyit tudunk meg a balladából, hogy Lászlót lólopásért elfogják, vallatják, húga kincssel ki akarja szabadítani, de későn érkezik. Töredék, romlott a változat.

Jásztelek (Jász-Nagykun-Szolnok), Tuza Sándorné Fábik Regina (44). Halkovics, 1957. XII. Lsz 29.576.

50.²⁷²

Szerkezeti váz: ①, ②, (③) (⑤) (⑥) (X), ④, ⑤, (⑥)

vsz.-egységek: 1 1 ½, ½, 1½, ½ 2 ½ 2+6-s.

Legfontosabb jellemzők

Töredék. Az ①-es, indító jelenetből a zajkeltő ostor motívum hiányzik, de a következő, vallatást ② felidéző stróféval együtt mégis ismerős módon nyitja az énekes a balladát. A ③-as szerkezeti egység első fele is még a szokásos: „Anna meghallotta, / Hogy a bátyja be van zárva”, de itt ahelyett, hogy a kocsis eligazítását, a készülődést hallanánk, meglepő ugrással helyszínt váltunk, a következő két sorral: „Fehér Anna nem állhatja, / Szalad a tömlöcsrotéjra” – ami úgy hangzik, mint egy rövid átvezetés, folyosók emlegetése nélkül ⑤. Ezután következik a „meghitt üdvözet”, majd éles váltással Anna lényegretörő kérdése: „Hogy híjják a bíró gazdát”. László helyett egy katonától kap választ (X), és (átvezető rész nélkül) azonnal a bírónál termünk ④.

²⁷⁰ MNT XI. 501.

²⁷¹ Lásd II. fejezet II/b/5.

²⁷² MNT XI. 531.

Itt tehát, legtöbb változatunktól eltérően, Anna megérkezése után nem a bíróhoz siet, hanem előbb bátyját keresi fel.²⁷³ Más dallamtípushoz tartozó variánsok között különben ez nem számít formabontásnak!²⁷⁴ A bíróval folytatott párbeszéd szabályos kettős: előbb Anna ajánlata, majd feleletként ugyancsak négy soros strófában a bíróé. Utána a korábbi kétsoros átvezetés ismétlődik, majd azt halljuk, ahogy Anna tolmácsolja bátyjának, mit kíván tőle a bíró. A hatsoros strófa III–VI. sorában tökéletes, prózába átfordított ismétlését kapjuk a bíró szavainak. Itt szakad meg az éneklés: „*Háljak véle jéggy éjszaka, / Kieresztet esthajnalra*”. A balladának csak töredéke hangzott el: csupán a felvezetés. Még a rossz vég előrevetítése, a báty figyelmeztetéséig sem jut el!

Ostoros (Borsod), Képes Lászlóné Balogh Margit (38). Paulovics, 1965. VII. AP 5878h

51.²⁷⁵

Szerkezeti váz: [1], [(3)+(5)], [4], [5], [6]

vsz.-egységek: 2 ½+½ 2 1 3 (első strófája 6-s.)

Legfontosabb jellemzők

Másik fejezetben elemeztem.²⁷⁶ Ugyanúgy, mint az ott szintén tárgyalt 58.-ban, dióhéjban megvan a történet, de a [6]-os egységnél mindkettő megszakad. Nem a teljes balladát, csupán annak szinopszisát, „szüzséjét” közvetítik, töredékek.

Egyházasbást (Gömör és Kis-Hont), Dancsok Józsefné Vincze Erzsébet (72). Ág, 1959. VIII. AP 4353a

²⁷³ Ilyen még a 30. változat, ám az teljes, nem töredék.

²⁷⁴ Vargyas Lajos műfajmonográfiájában „A halálraítélt húga” balladatípust bemutató mindhárom példa (73–75.) ilyen szerkezeti felépítésű. (Anyagunkban pedig a 30.)

²⁷⁵ MNT XI. 540.

²⁷⁶ Lásd II. fejezet II/b/10.

52.²⁷⁷

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, ④, ⑤, ⑥

vsz.-egységek: 2 1 1 2 1 2

Legfontosabb jellemzők

A kezdő ①-es szerkezeti egységben két apró részlet tűnik ki a variánsok csoportjából: a lólopás helye: „*egy fekete halom alatt*”, és ahogy biztatják az üldözőket, Lászlóra ezt a jelzõt kiáltják „*a lopó*”. A vallatáskor (②) László csupán húga nevét árulja el, célzás nincs a szépségére (3. vsz.): „*De van nékem egy testvérem, / Fehér Anna annak neve*”. A készülődés, a ③-as jelenet tömör, Anna a kocsisát irányítja, hat lovát fogja be, minden aranyát rárakja – egy furcsa sort hallunk csak: „*Vidd a bíró udvarára*” –, mintha egyedül küldené a kocsisat. Csupán nyelvbotlás az egész, a következő pillanatban minden rendbe jön: a bíróval való tárgyalás két szakasza következik: először Anna, majd a bíró. Az aranyakat így utasítja vissza a bíró: „*Nem kell nekem az aranyad, / Van nekem elég aranyam. / Csak egy éjjel háljal velem, / Rögtön meg lesz szabaddítva!*” Nem tudni, tényleg van-e olyan gazdag a bíró, mint Anna, vagy csak nem törődik a pénzzel, annyira akarja a lányt. (Mindig visszautasítja a váltáságdíjat, de itt ezt halljuk: „*Van nekem elég aranyam*”). Az átvezetéssel Annát a börtön ablakához kísérik, ahol kettejük párbeszéde hangzik fel a ⑥-ban. A gyöngéd kérdést, amely a „meghitt üdvözlés” nyitánya szokott lenni, nem követi vallomásos válasz, hanem azonnal Anna számol be: „*Azt mondja a bíró uram, / Háljal vele egy éjszaka*”. László reakciója a szokott módon határozott, jelzői minősítik a bírót: „*ringyó*”, „*akasztanivaló*”, előre látja és láttatja a végetet: „*A bátyádnak fejét veszi, / Szüzességedet elteszi*”. Itt végződik az előadás, töredék marad, csupán a további fejleményeket vetíti előre, mint pl. az előző, 51. is.

Felnémet (Heves), Rófusz Józsefné Farkas Ilona (46). Borvendég, 1960. Lsz 29.570.

²⁷⁷ MNT XI. 499–517.VAR. b)

53.²⁷⁸

Szerkezeti váz: 6, 7, 5, 8, 9

vsz.-egységek: 2 1 1 6-s. 3

Legfontosabb jellemzők

A ballada töredék, a történet közepén, a 6-os egységénél kezdődik (1. vsz.): „– Fehér László, édés bátyám, / Hallod, mit beszél a bíró?” Onnantól teljesen végigéneкли az előadó a balladát. Annát figyelmezteti bátyja, a bíró jelzői: „disznó”, „akasztófárávaló”. Önmagának fejvesztést jósol, de a raboktól majd megtudja Anna (és a ballada hallgatósága), hogy nem lefejezték, hanem felakasztották. Előtte azonban halljuk a 7-es, éjszakai jelenetbeli párbeszédet a mozgolódás okozta zaj körül: „mi csörög?”, „lovam viszik”, és Annát „kísérhetjük” a folyosón a börtönajtóhoz (5), ahol megszólal a kérdés: „– Fehér László, édés bátyám, / Ébren vagy-é vagy meghaltál?”, mire jön a rabok válasza: „– Né itt keresd a bátyádot, / Zöld erdőbe, zöld mezőbe, / Akasztófa tetejébe”. Három, négy soros strófa az átok. A bevezetőre: „Nem átkozlak, nem szokásom” rációzó, hosszú átoksorozat gazdag apparátust sorakoztat fel a megszokott elemekből (kenyér, mosdóvíz, törülköző, tizenhárom sor patika, tizenhárom szekér szalma, végül tizenhárom esztendő után a temető).

Mivel nincs információ a gyűjtés körülményeiről, nem tudjuk, miért nem szerepel a felvételen a ballada első fele. A rögzített második rész mindenesetre zenei szempontból is értékes ballada-előadást őriz és közvetít.

Visonta (Heves), Kovács Sándorné Őzse Erzsébet (61). Szendrei, 1968. XI. AP 6632h

54.²⁷⁹

Szerkezeti váz: 1, x, 5, 4, 5, 9

vsz.-egységek: 2 1 1 2 1 4

Legfontosabb jellemzők

A történet homályos, a ballada csak töredék. Az 1-es szerkezeti egység (a szokásos motívumokkal: *lólopás* – itt Fehér Imre a tettes neve –, az erős *ostorcsapás*, ami *behallatszik* Gönc városába, majd a hajsza: *rajta, rajta!* és elfogatás)

²⁷⁸ MNT XI. 505.

²⁷⁹ MNT XI. 499.

még kidolgozott. A börtön, ahová zárják a tolvajt, nem Gönc városban, hanem Kassa várában van. A kétszakaszos kezdőrész után, a 3. versszakba egy lírikus szöveg, rabének szövegrészlete ékelődik: „Éjfél után egy órákor / Csörög-csattog a vasajtó, / Csörög-csattog a vasajtó, / Jön talán a tömlőctartó”. (A kezdősor és a szakasz utolsó szava viszont a ballada szókészletének megszokott elemei: az „éjfél után egy az óra” általában a 7-es, éjszakai jelenetben, Anna felriadása előtt szokott elhangozni, a „tömlőctartó” szóval pedig gyakran jelölik a hatalmával visszaélő bírót.) Az átvezető rész 5 itt jön először, de sem itt, sem később nem igazán találó, mert mindkét alkalommal így kezdődik: „Fehér Anna jerre nem szól”, de az első alkalommal még azt sem tudni, kiről van szó, és nincs is kihez, mihez szólnia. Később pedig, amikor ez változatlanul ismétlődik, azért nem értelmes, hogy Anna a börtöngazdához vezető folyosókon sétál végig, mert a két átvezető rész közötti 4-es jelenet amúgy is nála játszódott. Ez különben kettejük „megállapodása”, amely a kezdő részhez hasonlóan, arányosan kidolgozott. Mindkét szakasz három szövegsornyi anyagból épül, úgy, hogy a II. sort ismétli az énekes a III. dallamsorra.²⁸⁰ Itt következne a 6-os, 7-es, 8-as szerkezeti egység, de ezek mind kimaradnak, és jön hirtelen a balladavégi átok 9.

Nyírlugos (Szabolcs), Bakos Sándor (43). Kiss L., 1964. III. AP 4899e

55.²⁸¹

Szerkezeti váz: 1 3 6 5 8

vsz.-egységek: 1 1 2 1 2

Legfontosabb jellemzők

Homályos történet, a sarkalatos elemek közül hiányzik: a 4 (Anna és a bíró alkudozása), bár erről tudósít a 6-os, hiányzik a 7-es jelenet, a végén nincs katarzis, összeomlás, csak a kivégzés tényét tudatja. Még átok sincs. Töredékessége mellett egy-két kimondottan epikus, elbeszélő jellegű megfogalmazást is tartalmaz (3): „El is indult Kisigára, / Bátyja szabadítására”. (Hiányzik a kocsis, az aranyak.) Szerkezetileg is középpontja az előadásnak a 6-os jelenet báty és hűg között, a beszámoló és a figyelmeztetés. Ez a variánskörben legmegszokottabb mintát követi mind szerkezetben, mind megfogalmazásban.

²⁸⁰ Lásd az V. fejezetet.

²⁸¹ MNT XI. 500.

Az egyetlen [5]-ös, átvezető rész „fojosóról fojosóra”, a „sötét börtön ajtajára” vezet, ahol megint egy epikussá alakított sorpár jelenik meg: „Fehér Anna asz’ kérdezte, / Hol talál rá a bátyjára” (a lírai hangvételi kérdés helyett, amelyet ezen a ponton Lászlóhoz, édes bátyjához intéz más változatokban Anna). A válasz, a rabok felvilágosítása azonban a megszokott: „– Ne itt keresd a bátyádat! // Ne itt keresd a bátyádat! / Most vitték el a zsandárok / Zöld erdőbe, zöld mezőbe, / Akasztófa tetejére” – ezzel végződik az előadás.

Lele (Szilágy), Pályi Kiss József (46). Almási, 1971. III. Kolozsvári Folklor Int. Mg 2042 II k.

56.²⁸²

Szerkezeti váz: [1], [3], [4], ([6])

vsz.-egységek: 2 2 2 1

Legfontosabb jellemzők

Töredék. Csak a történet felét „beszéli el”. A [6]-ból hiányzik Anna beszámolója, csak bátyja reakcióját halljuk. Ez nem zavaró, mert előtte a [4]-ben hallottuk már, mi volt a bíró ajánlata. A töredékben felhangzó részek önmagukban nem keltenek „töredék” benyomást, mivel tartalmilag jól kidolgozottak, másrészt logikusan kapcsolódnak és vezetik a történet fonalát. A csonka [6]-os befejezéssel a (máskor is gyakran feltűnő) nyelvtani személyváltogatás következtében fellépő „eltávolító” hatás még kifejezettebbé válik. Így legalábbis a ballada „szüzségét” közvetíti az előadás.²⁸³

A dallam- és szövegstrófiák formai elváltozásai (két, háromsoros strófa a négyesorosak között), valamint a második dallamsor szokatlan pozíciója²⁸⁴ talán a gyengülő emlékezetnek tulajdonítható. A gyűjtő feljegyezte: „többre nem emlékezett”.²⁸⁵

Tiszaszalka (Bereg), Bíró Sándor (68). Schnöller, 1956. VIII. Lsz 29.597.

²⁸² MNT XI. 511–512. VAR.

²⁸³ Lásd az 51. elemzését: II. fejezet II/b/10.

²⁸⁴ Lásd az V. fejezetben

²⁸⁵ Helyszíni lejegyzés lévén kizárható, hogy bármiféle technikai probléma következtében maradt befejezetlen az előadás, a gyűjtő megjegyzése azért lényeges, mert jelzi, hogy rákérdezett a folytatásra.

57.²⁸⁶

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, ⑦

vsz.-egységek: 2 1 2 1

Legfontosabb jellemzők

Töredék, csak addig ép, míg eljut oda a történet, hogy Anna másnap indul bátyja szabadítására. Az ①-es szerkezeti egység két strófa, tartalmazza a zajkeltés eszközének, a biztatásnak, elfogásnak és vattatásnak motívumait, a ②-esből, a vattatáskor eső kérdésből-válaszból úgy tűnik, hogy Annáról tudnak, arról is, hogy milyen szép: „Van-ë gyönyörű *húgocskád?*”. László közli velük, hogy „*Fent lakik a Fehér várba*”. (Ezt az egységet egy hatsoros strófára énekli az előadó. A ③-as szerkezeti egység szabályos, kétstrófás egység. Itt azonban mintha „filmszakadás” történne – csak ragasztani sem lehet, mert elveszett a közepe és a legvége). Így ami „maradt”, a 6. versszak értelmetlenül fityeg: nem tudni, ki beszél, és a párbeszédet is nehéz értelmezni, mivel a helyszínváltásról sem tudunk, csak arról, hogy éjszaka van. Ráadásul azzal, hogy a készülődéskor ③ is lovakról volt szó, és itt ez szól: „*Lovam viszik itatásra*”, egy pillanatig úgy tűnik, mintha folytatódna a ballada.

Cegléd (Pest–Pilis–Solt–Kiskun), Kánya Sándor (35). Kiss L., 1957. XII. Lsz 29.592.

58.²⁸⁷

Szerkezeti váz: ①, ③, ⑥

vsz.-egységek: 2 2 3

Legfontosabb jellemzők

Másik fejezetben elemeztem.²⁸⁸ Leírását lásd az 51.-nél.

Alsóvály (Gömör és Kis-Hont), Kalas Lászlóné Seres Margit (44). Vargyas, 1963. XI. AP 5140d

²⁸⁶ MNT XI. 534.

²⁸⁷ MNT XI. 533–543. VAR. d)

²⁸⁸ Lásd II/b fejezet: II/b/10.

59.²⁸⁹

Szerkezeti váz: ①, ②, ③, ⑦

vsz.-egységek: 2 1 2 1

Legfontosabb jellemzők

Töredék. Szerkezetében egyezik az 57.-kel. Az 5. versszak után hirtelen ugrik a harmadik párbeszédre, és megszakad a történet. Érthetetlen, hasonlóképpen az 57.-hez. A különbség csak annyi, hogy itt még egy pillanatilag sem hat folytatásnak az utolsó versszak, mert megszólítással indul: „*Bíró uram!*”. A strófák mind négyesorosak.

Kerkakutas (Zala), Simon Vendel (42). Kerényi, 1955. IV. AP 1165d

60.²⁹⁰

Szerkezeti váz: ①, ②, ③+(⑤)

vsz.-egységek: 2 1 2

Legfontosabb jellemzők

Töredék. A ③-as egységig jut a ballada, amely Anna készülődését mondja el. Érdeklődése a töredéknek, hogy ebbe az egységbe beleszövődik egy olyan jellemző motívum vagy kép, ami ahhoz a helyszínhez kötődik, ahol a ballada során, éppen Anna megérkezése után, tehát később játszódik a cselekmény. Ez a kép a várban, a börtönt és a bírót/ömlőctartó szobáját összekötő folyosóké (4–5. vsz.): „*De ezt Anna meghallotta, / Hogy a bátyja jel van fogva. / Erre Anna semmit se szól, / Véigigsétál a folyosón. // Folyosóruul folyosóra, / Még az istálló ajtójára. / – Fogd be, kocsis a lovadat, / Rakjál rája száz aranyat!*” Önmagában tekintve, ennek itt ugyanúgy helye lehet: Anna is lakhat olyan nagy várban, amelyben hosszú folyosókon keresztül lehet az istállóhoz jutni. Egyébként pedig, ha Anna oda-vissza útjaira, a folyosókhoz tapadó labirintus-képzetre úgy tekintünk, mint a tépelődő lelkiállapot képi kivetülésére,²⁹¹ az is megengedné, hogy már itt, ezen a ponton, amikor tudomást szerez bátyja elfogatásáról, megjelenjen a rendszeren a másik helyszínen átvezető szerepet játszó, ⑤-ös szerkezeti egység.

²⁸⁹ MNT XI. 533–543. VAR. m)

²⁹⁰ MNT XI. 528.

²⁹¹ Lásd a Bevezetést, a szerkezeti egységek leírását.

A két indító egység szokványos. Az [1]-esben Fehér László lólopása a Fekete-halom alatt, az ostorcsapás Gönc városba behallatszó hangja, az elfogásra biztatás és annak megtörténte a vallatásig, mind benne van. A [2]-esben pedig László beszél húgáról: „*Csak egy aranyos húgom van, / Kinek nevű Fehér Anna.*”

Szokatlan tehát a „folyosóról folyosóra” sorok ilyen korai ([3]-as egységbeli) megjelenése a cselekmény fonalában, de csupán a variánsok összességének fényében. A felvételen hallható, nyolctagú csoport számára, akik együtt így énekelték, bizonyára nem volt az. (A szöveget illetően teljes az egyetértés közöttük, a dallamban itt-ott apró, egyéni variánsok mutatkoznak.²⁹² Arról nincs információnk, tudták-e a történet folytatását.) Mindenesetre figyelemre méltó, hogy ez a szövegi-képi elem: „*folyosóról folyosóra*”, szokásos környezetétől elszakadva is felbukkan, mert ez bizonyítja, hogy bár csak összekötő szerepű, átvezető elem, és a teljes balladákból néhol ki is hagyható, megjelenítő erejénél fogva élesen bevésődik az emlékezetbe.

Tardona (Borsod), csoport (4 asszony, 4 férfi). Tímár, 1974. X. AP 11.024b

61.²⁹⁵

Szerkezeti váz: [1], [2], [3]

vsz.-egységek: 2 1 1

Legfontosabb jellemzők

Töredék, szerkezeti egységeit tekintve egyezik az előzővel: a cselekmény csupán Fehér Anna készülődéséig jut el. Az [1]-esben a szokott elemek közül egyéni a megfogalmazás: „*Rávágott az első lóra*” – ez az, ami behallatszik Gönc városba. Az „*első ló*” mindenesetre arra utal, hogy nem egyet, hanem több lovat lopott Fehér László, a Fekete-halom alól. A kétszakaszos egységben a hajszát festő biztatás („*rajta, rajta!*”) és a börtönbe zárás is benne van. A [2]-ben a vallatók szájából hangzó megszólítás: „*Fehér László, híres betyár!*” méltó a figyelemre. A vizsgálat körébe tartozó balladavariánsok között van még egy, ahol ez szerepel: a 44.-ben egyenesen húga szólítja így Lászlót. Ezekben a helyeken tehát maga a „betyár” szó is előfordul, ki is mondatik tehát, hogy Fehér László olyasmit cselekszik, ami a betyárok közé sorolja. A [3]-as

²⁹² Lásd a Kották között, a Függelékben.

²⁹³ MNT XI. 542.

következő két sorából pedig: „*Fogd be, kocsis, hat lovamat, / Rakd föl kincsem, aranyamat!*” kiviláglik az ellentmondás, ami a betyárélet és a család tehetősége között feszül.

Almágy (Gömör és Kis-Hont), Balázs István (38). Kiss L., 1958. XI. AP 2390c

62.²⁹⁴

Szerkezeti váz: [1], [6]

vsz.-egységek: 1 2

Legfontosabb jellemzők

Töredék. Kezdeté is szokatlan, a lólopás és az elfogás indoklása: „*Fehér László lovat lopott, / Egy hejébe hatot fogott. / A vármegye irigylette, / Ezért vasra ráverette*”. Az elbeszélőmód ugyanúgy különös, mint az indok: „*A vármegye irigylette*”. Ebben máris állásfoglalás van: nem csupán a törvényellenes cselekedet, a lopás juttatta Fehér Lászlót börtönbe, hanem a tetteivel kiváltott ellenézés, „irigység” is. Az indítás után pedig az egyik központi egység, a [6]-os hangzik el, Anna és László párbeszédének részlete. Különös eleme, hogy maga Anna is „*akasztófárávaló*”-nak titulálja a bírót, ahogy beszámol Lászlónak az ajánlatáról. (Ezt romlásnak, esetleg tévesztésnek lehet tekinteni, rendszeren László figyelmeztetése hívja fel Anna figyelmét a veszélyre.) A válaszban azután el is hangzik még egyszer az említett jelző, előtte még egy másik: „*csavargó*”. Az intelem pedig előrevetíti a tragédiát: „*Néked becsületed veszi, / Bátyádnak a fejét veszi*”. Ennyi jelenik meg a balladából, a három strófa olyan, mint egy színopszis, a „szüzsé” ismertetése.²⁹⁵

Gesztely (Zemplén), Balla Sándor (32). Lévainé, 1955. V. AP 1205a,

²⁹⁴ MNT XI. 551j. c)

²⁹⁵ Lásd az 51.-nél is: II. fejezet II/b/10.

63.²⁹⁶

Szerkezeti váz: ①, ②

vsz.-egységek: 1½ 1½

Legfontosabb jellemzők

Töredék, csak az első két szerkezeti egységet tartalmazza. Az ①-es a következő mozzanatok sorakoztatja fel: lólopás, ostorcsattanás, hajsza, elfogás. A ②-esből, ahogy László hűgáról vall, már sejteni engedi, hogy a továbbiakban szerepe lesz. „– *Nincsen apám, nincsen anyám, / Csak egy csinos kis hugocskám, / Kinek neve Fehér Anna. / Fent lakik a Fehér várba.*” Itt szakad meg az előadás. (A körülményeket nem ismerjük, nem tudjuk, miért.)

Cégénydányád (Szatmár), Szarka Lajos (55). Kiss L., 1960. VII. AP 3510c

64.²⁹⁷

Szerkezeti váz: ①, ③

vsz.-egységek: 2 1

Legfontosabb jellemzők

Töredék, csak a ballada eleje, a vallatás mozzanatának kihagyásával. Az ①-es szerkezeti egység hosszabb, kidolgozottabb, a ③-as rövid, egystrófányi.

Buzita (Abauj-Torna), Kiss Lajosné Lukács Gizella (40). Kiss L., 1969. XI. AP 9879c

65.²⁹⁸

Szerkezeti váz: ①, ⑧

vsz.-egységek: 1 2

Legfontosabb jellemzők

Töredék, melyben érdekes módon az elejéhez az énekes a ballada vége felé megjelenő ⑧-as szerkezeti egységet fűzi. Ebben Anna kérdésének indításából:

²⁹⁶ MNT XI. 515.

²⁹⁷ MNT X. 515.

²⁹⁸ MNT XI. 520.

„Fehér Laci, jédés bátyám, / Ébren vagy-ë vagy mëghaltál?” valami felvillan a történet „érzelmi háttéréböl”, a rabok válaszában pedig a tragikus végkifejletből.

Nagyréde (Heves), Felföldi Imre (60). Paulovics, 1965. XI. AP 6076c

66.²⁹⁹

Szerkezeti váz: ①

vsz.-egységek: 2 (4+3-s.)

Legfontosabb jellemzők

A töredékben az első szerkezeti egység hangzik fel, a szokott motívumokkal: *Fehér* (L.), *Fekete*-halom (a fekete-fehér oppozíció), a zajkeltő ostor, a „szélső ló” (több lovat lopott), behallatszik, Gönc városa, a hajszára biztatás: „*rajta, rajta!*”, az elfogás. A rövidebb strófában a szövegsor ismétlésére („*Fehér László jel van fogva, / Fehér László jel van fogva*”) be kell fejezni a dallamot, tehát a III. dallamsorban különös „huszárvágással” rögtönöz az énekes lezárást: a dallamkezdetéhez hozzáfűzi a IV. végét.⁵⁰⁰

Sírok (Heves) Borits István (31). Kerényi, Csanak, 1955. IV. AP 1138f

67.⁵⁰¹

Szerkezeti váz: ①, ③

vsz.-egységek: 1 1

Legfontosabb jellemzők

Töredék. Az ①-ben jellemzően megjelenik a fekete-fehér oppozíció és az ostor hangja, amit meghall Fehérvára. Az elfogásról már nincs szó itt, de a ③-as jelenetben, ahol Fehér Anna neve nem hangzik el, az utolsó sorban azért kiderül, ki intézkedik és mi célból: „*Bátyám szabadítására*”.

Érsekvadkert (Nógrád), Buzás János (22). Lajtha, 1935. MF 2753b.

²⁹⁹ MNT XI. 533–543. VAR. c)

⁵⁰⁰ Lásd még a V. fejezetet.

⁵⁰¹ MNT XI. 518.

68.³⁰²

Szerkezeti váz: 8

vsz.-egységek: 2

Legfontosabb jellemzők

Kétszakaszos töredék, de nem az elejét, hanem a ballada 8-as szerkezeti egységét idézi fel az énekes a két, négysoros strófával, ahol Anna kérdésére a rabok válasza felel – és bátyja halálhírével („*Ne itt keresd ... Akasztófa tetejébe...*”) véget is ér az ének.

Füzesabony (Heves), Kaló Miklósné (60). Pesovár E., Mező J., 1956. I. AP 6558i
Az utolsó hat balladatöredék mind egystrófás (közülük négy négysoros, egy három-, egy ötsoros), és mindegyik a ballada elejét mutatja be.

69.³⁰³

1 : 5 sor

Legfontosabb jellemzők

A negyedik sorhoz: „*Behallatszott Gyöngy várába*” csatlakozik még egy sor, amelyben már a bíró is felbukkan: „*Birónak az ablakába*”. (A IV. dallamsor ismétlésére.)

Tarnaörs (Heves), Magda Ferencné. DPP. 1954. X. Lsz 29.574.

70.³⁰⁴

1 : 4 sor

Legfontosabb jellemző

A ballada legeleje, a legszokásosabb megfogalmazásban.

Nagybalog (Gömör és Kis-Hont), Ibos András (65). Ág, 1958. Lsz 29.568.

³⁰² MNT XI. 504.

³⁰³ MNT XI. 512.

³⁰⁴ MNT XI. 499–517. VAR. a)

71.³⁰⁵

1: 4 sor

Legfontosabb jellemzők

Csak a ballada legeleje, jellemző, de a vizsgált balladákban ritkább motívumokkal: „*Minden nyeregzsérszámostul, / Csikós fékkel, kantárostul*”. Hiányzik belőle a zajkeltés és a hozzá kapcsolódó helységnév, ami egyben a börtön helyszínének megnevezése is. Az elfogásról nincs benne szó.

Andrásfalva (Bukovina)–*Hidas* (Baranya), Önböli Józsefné Önböli Katalin (66). Kiss L., 1953. VII. Lsz 24.574.

72.³⁰⁶

1: 3 sor

Legfontosabb jellemző

Az előzőhöz hasonló, de a négy szövegsorból csak az első három hangzik el. (A dallamból a III. sor marad ki.)

Rozsály (Szatmár), Bak József (75). Martin, 1965. AP 9977m

73.³⁰⁷

1: 4 sor

Legfontosabb jellemző

A ballada indítása, a leggyakoribb megfogalmazásban (lólopás, ostor, Gönc városa).

Besenyőtelek (Heves), Hídvéghy Sándor (47). Sólyom, 1955. VII. Lsz 29.569.

³⁰⁵ MNT XI. 487j.

³⁰⁶ MNT XI. 551j. d)

³⁰⁷ MNT XI. 509.

74.³⁰⁸

1 : 4 sor

Legfontosabb jellemző

A 71. és 72. szövegmotívumaival.

Bodony (Heves), Gábor Mátyásné Kovács Erzsébet (58). Kerényi, 1957. VII. AP
2443a

³⁰⁸ MNT XI. 537.

II. A TERJEDELEM KÉRDÉSE ÉS NÉHÁNY KÜLÖNLEGES ESET

A II. fejezet két fő részre tagolódik. Az elsőben – II/a – egy terjedelmesebb és egy jóval rövidebb változat párhuzamos szerkezeti vizsgálatával azt szeretném bemutatni, hogy a ballada felépítésében jelentős szerepet játszó egységek megléte és a megfogalmazás mennyiben befolyásolják a teljességet, épséget. Tekinthejtük-e egyenértékűnek a két változatot?

A második, hosszabb rész – II/b – pedig, amely többszattú, a „normálistól” különböző mértékben és különféleképpen eltérő változatokat elemez, és vizsgálja esetenként, hogy mennyiben mondható romlásnak az elváltozás, illetve romlottak a változat. A szóbeliségben élő műfaj alkotásmódjának titkaihoz szeretnék közelebb jutni néhány, az I. fejezetben már nagy vonalakban bemutatott eset közelebbi vizsgálatával.³⁰⁹

³⁰⁹ Az I. fejezetben rövidebben tárgyalt változatokkal itt foglalkozom részletesebben.

II/A HOSSZABBAN VAGY RÖVIDEBBEN
KÉT – TERJEDELEMBEN JELENTŐSEN KÜLÖNBÖZŐ –
BALLADA ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

A *⁵¹⁰ JELZETŰ, 19 STRÓFÁS ÉS A 40. SZÁMÚ, 12 STRÓFÁS BALLADA

Szerkezeti felépítésük

*

Szerkezeti váz: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 5, 7, 5, 8, 5, 9]

40.

Szerkezeti váz: [1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, (5,) 9]

A fenti képletek összehasonlításából következő első észrevétel minden bizony-nyal az, hogy az első ballada jóval terjedelmesebb, hiszen több alkotóelemből épül föl. A rövidebb ballada nem tartalmazza a [2]-es szerkezeti egységet (László vallatási jelenetét), és csak egyszer alkalmazza az „átvezető” szerepet betöltő [5]-öst (illetve később még egyszer, de csak két sor erejéig). A hosszabb balladában ez az elem négy alkalommal jelenik meg. Hogy lássuk, vajon tekinthető-e egy hosszabb és egy rövidebb balladaváltozat egyenértékűnek, egyformán teljesnek e különbség ellenére is⁵¹¹, a balladákat alkotóegységenként kívánatos összemérnünk. Meglehet ugyanis, hogy egyes részletek tömö-
rebb vagy bővebb kifejtése ugyanúgy befolyásolja a terjedelmet, mint az alko-
tóelemek száma. A kérdés a választott balladák esetén tehát egyrészt az, hogy
nélkülözhető-e a [2]-es jelenet és feltétlenül szükség van-e minden átvezető [5]
-ös egységre, illetve az, hogy az eltérően fogalmazott részletek mennyiben
alakítják a változatokat. A két ballada teljes szövegét lásd az elemzés után.

⁵¹⁰ A számozás rendjétől eltérő, megkülönböztető * jelzést azért vezettem be, mert a szer-
kezeti elemzés alapját képező egységek megállapítására és leírására ezt a balladát választ-
ottam (ez az „etalon”), minthogy az összes egységet tartalmazza és elég részletező,
ugyanakkor eléggé tipikus. Kötetbeli száma MNT XI. 502–504. VAR. a)

⁵¹¹ Ezt feltételeztük a dallamtípus összes balladavariánsának számbavétele során is (1. fe-
jezet).

1

*-ban:

1. Fehér László lovat lopott / A Fekete-halom alatt. / Ostorával nagyot pattant, / Behallatszott Gönc városba/várába. //
 2. Gönc városba, rajta, rajta! / Fehér László el van fogva. / (Fehér Lászlót, hogy elfogták, / Vallomásra szólították.)
-

40.-ben:

1. Fehér László lovat lopott / A Fekete-halom alatt. / Rákiált a szélső lóra, / Behallatszik Gönc városba.
 2. Gönc városa, rajta, rajta! / Fehér László el van fogva. / (Eztet Anna meghallotta, / Beszalad az istállóba.)
-

Az 1-es szerkezeti egységek hosszban egyezők (a 2. vsz. III–IV. sora egyikben sem tartozik már hozzájuk), és a megfogalmazásban is sok azonos elemet tartalmaznak. Tartalmilag egyedül a figyelemfelkeltő zajt okozó eszközben különböznek: ostor, illetve kiáltás. A rövidebből az is kiderül, hogy Fehér László több lovat lopott (a „szélső” ló).

3

*-ban:

4. Fehér Anna, hogy megtudta, / Hogy a bátyja el van fogva, / Leszalad az istállóba, / Istállónak ajtajába. //
 5. – Fogd be, kocsis, a lovamat, / Rakd rá minden aranyamat! / Holnap megyünk messzi útra, / Bátyám szabadítására.
-

40.-ben:

2. ... Eztet Anna meghallotta, / Beszalad az istállóba.
 3. – Fogd be, kocsis, a lovadat, / Rakjál rája színaranyat! / Holnap megyünk messze útra, / Bátyám szabadítására.
-

A [3]-as szerkezeti elemek méretben eltérőek. A hosszabb balladában meglévő [2]-es egység (vallatás) hiányzik a rövidebből, ahol az [1]-eshez közvetlenül kapcsolódik (a strófa utolsó két sora már a [3]-as része). A másikban mindössze ennyi a [3]-as egység bevezetése: „Eztet Anna meghallotta, / Beszad az istállóba”. Az „eztet” az elfogatásra vonatkozik. A hosszabb balladában László vallatásakor már kiderül, hogy van egy gyönyörű, Fehér Anna nevű húga, új strófakezdet nyitja hát a [3]-as szerkezeti részt, és egy négy soros szakasz tudósít Anna aktivizálódásáról: „Fehér Anna, hogy megtudta, / Hogy a bátyja el van fogva, / Leszad az istállóba, / Istállónak ajtajába”. Ehhez képest a másik ballada két sora sokkal tömörebben fogalmaz, hiszen az elfogatásra utal a tárgyragos mutatószó, és ebből is megtudjuk, hogy Anna az istállóba szalad. (Információ szempontjából nem számít többletnek a pontosítás, hogy „az istálló ajtajába”, csupán a ballada *stilisztikájának* egyik jellemzőjét, az *ismétlést, variált ismétlést*: „Leszad az istállóba, / Istállónak ajtajába” hiányolhatjuk a rövidebb megfogalmazás e pontján.) Hogy kicsoda is Anna, ugyanúgy kiderül, a kocsihoz intézett szavaiból („*bátyám szabadítására*”). Egyébként e jelenet bevezető motívuma (Anna meghall, megtud valamit, és mozgásba-cselekvésbe lendül) már az [5]-ös, gyakran ismételt, átvezető elemet előlegezi, ami később a várban, a bíró szobája és László börtöne közötti folyosókon zajló, kétségbeesett ide-oda járkálását (támolygását vagy futkosását) közvetíti.

A folytatás – ahol Anna utasítja a kocsiat – sorról sorra, csaknem szóról szóra megegyezik a két változatban.

[4]

*-ban:

6. – Bíró uram, adjon Isten! / – Adjon Isten, ami nincsen! / – Hoztam neked sok aranyat, / Szabadítsd ki rab bátyámat! //

7. – Nem kell nekem az aranyad, / Csak egy éjjeli hálásod. / Háljál velem egy éjszaka, Szabad lesztek egy órára!

40.-ben:

4. – Bíró uram, adjon Isten! / – Adjon Isten, adjon Isten! / – Hoztam neked színaranyat, / Szabadítsd ki a bátyámat! //

5. – Nem kell nékem színaranyad, / Csak egy éjjeli hálásod. / Háljál velem egy éjtszaka, / Szabad lesz ő egy órára.

A 4-es szerkezeti egység a két balladában szoros egyezést mutat. Hosszuk azonos: két strófa, és ezen belül felépítésük, a párbeszéd szólamainak változása is, a sorszerkezet is egybevágó. Apró, lényegtelen különbségek vannak csupán: „*Adjon Isten, ami nincsen!*”, illetve „*Adjon Isten, adjon Isten!*”; „*sok aranyat*”, illetve „*színaranyat*”; „*a bátyámat*”, illetve „*rab bátyámat*”; „*Szabad lesztek egy órára!*”, illetve „*Szabad lesz ő egy órára*”.

5

*-ban:

8. Erre Anna semmit nem szólt, / Végigsétált a fojosón, / Fojosórú fojosóra, / Megy a börtön ajtajára.

40.-ben:

6. Erre Anna semmit sem szól, / Végigsétál a folyosón, / Folyosóról folyosóra, / Megy a börtön ajtajára.

A 4-es és 6-os szerkezeti egységeket összekötő 5-ös elem a két balladában teljes egészében megegyezik.

Mivel a balladák szerkezeti felépítést ábrázoló képleteiből is látható, és feljebb meg is állapítottuk, hogy az „átvezető” és „színváltozást” jelző 5-ös szerkezeti egység a hosszabb balladában még háromszor előfordul, míg a másokban összesen egyszer, illetve még egyszer, de csak két sor erejéig jelenik meg, a továbbiakban az összehasonlításban nem számolunk vele.

6

*-ban:

9. – Fehér László, édes bátyám, / Hallod, mit beszél a bíró? / Háljak véle az éjszaka, / Szabad leszünk egy órára. //

10. – Ne hálj vele, a disznóval, / Akasztófáralóval! / Neked lányságodat veszi, / Nekem pedig fejem veszi.

40.-ben:

7. – Fehér László, édes bátyám, / Hallod, mit mondott a bíró? / Háljak vele egy éjszaka, / Szabad leszel egy órára. //

8. – Ne hálj véle, a gonosszal, / Akasztófáralával! / Néked lányságodat veszi, / Bátyádnak fejét véteti.

A két balladában énekelt ⁶-os szerkezeti egység, csakúgy, mint a ⁴-es, egymáshoz nagyon hasonlít. A Lászlót megszólító kérdésben csupán a „beszél” és „mondott” szinonimák térnek el. A többi pedig, ami tulajdonképpen a ⁴-esben elhangzottak pontos visszaadása, csak annyiban különbözik, amennyiben ott is eltért egymástól:

* a ⁴-esben volt: „Háljál velem egy éjszaka, / Szabad lesztek egy órára!” – a ⁶-osban lett: „Háljak véle az éjszaka, / Szabad leszünk egy órára”.

40. a ⁴-esben volt: „Háljál velem egy éjtszaka, / Szabad lesz ő egy órára” – a ⁶-osban lett: „Háljak vele egy éjszaka, / Szabad leszel egy órára”.

Anna tehát – a szükséges változtatásokkal – teljesen szöveghűen fordítja át a bíróval folytatott párbeszéd kifejezéseit az elbeszélő módhoz alkalmazva (nyelvtani személyváltásokkal: „háljál velem” → „háljak vele”; „szabad lesztek” → „szabad leszünk”; illetve „szabad lesz ő” → „szabad leszel”).

László válasza Anna beszámolójára minden esetben figyelmeztetés, tiltás. A bírót illető jelzői erősen negatívak (pl. *huncut*, *bitang*, *piszok*, *kutya*, *gonosz*), és a rákövetkező, statisztikailag kiemelkedően egyöntetűnek, csaknem állandónak mondható, egyetlen kifejezés a következő sorban: „*akasztófáralával*”. A III–IV. sor pedig az eljövendő tragédia előrevetítése. Az itteni összehasonlításunk alapjául vett két változatban László saját magáról szóló „jóslata” a megfogalmazásban, a nyelvtani személyt tekintve különbözik: „*Nekem pedig fejem veszi*”, illetve „*Bátyádnak fejét véteti*”.³¹²

³¹² A jelzőkről, kifejezésekről, a nyelvtani személyváltoztatásról és a kivégzésnemekről lásd IV. fejezet IV.2., 5., VI.

7

*-ban:

12. – Bíró uram, egy az óra, / Mi csörög az udvarodba? / – Lovam viszik itatásra, / Zabla csörög a szájába.

40.-ben:

9. – Éjfélt után egy órakor / Mi csörög az udvarodon? / – Lovam viszik itatásra, / Zabola cseng a szájába.

Az éjszakai jelenet a két balladában szinte teljesen egybevágó. Kis különbség, hogy a hosszabb balladában Anna megszólítással kezdi kérdését (a néven nevezéssel erőteljesebb, szinte felelősségre vonó lesz a hangnem). Hasonló funkciójú az időpont említése mindkét balladában, mivel emlékeztet az ígéretre: (a 4-es egységben): „*Szabad lesztek (illetve leszél) egy órára*”.

8

*-ban:

14. – Fehér László, édes bátyám, / Ébren vagy-e vagy meghaltál? / Felelik a többi rabok: / – Ne itt keresd rab bátyádat!

15. Zöld erdőbe, zöld mezőbe, / Akasztófa tetejibe, / Akasztófa tetejibe, / Sűrű erdő közepibe.

(16. Erre Anna semmit sem szól, / Leroskadott a fojosón. / Fojosóruul fojosóra, / Megy a bíró ajtajára.)

40.-ben:

10. – Fehér László, édes bátyám, / Élsz-e még vagy meg is haltál? / Felelik a többi rabok: / Ne itt keresd a bátyádat!

11. Zöld erdőbe, zöld mezőbe, / Akasztófa tetejébe./ (Erre Anna semmit sem szól, /Végigsétál a folyosón.)

A fenti, kétrészes 8-as egység első strófái kis különbséggel egyeznek egymással. Anna bátyját szólítja, de helyette a rabtársak válaszolnak. A szerkezeti

egység részletes elemzésében³¹³ olvasható, hogy Anna kérdése itt a variánsokban hányféleképpen formálódik. Egyébként pedig az itt nem szereplő, ún. *meghitt üdvözlés* kifejezéseit használja, ismétli. A rabok válaszából tudja – tudjuk – meg, hogy Lászlót kivégezték, felakasztották (nem „fejét vették”). A második strófa a hosszabb balladában egy egész, négy soros strófa, a rövidebb balladában fele ennyi. Első két soruk megegyezik, teljes strófává az elsőben ismétléssel bővül, a III. sor a II.-at változatlanul ismétli, a IV. pedig variálja az I. sort. Hasonlóan a följebb írtakhoz, amikor a [3]-as szerkezeti egységet elemeztük (a „*Leszabad az istállóba, / Istállónak ajtajába*” sorokhoz kapcsolódóan), a „balladás” ismétléssel van itt dolgunk. Éppen csak annyit közöl, mint a rövid két sorral a másik balladában, amihez a csonka [5]-ös átvezetés csatlakozik. A hosszabb balladában a négy soros átvezetés itt, a [8]-as és [9]-es egység között – mint a vizsgált dallamtípus néhány variánsában – többet nyújt az egyszerű helyszínváltozásról való tudósításnál (hogy Anna hová megy a folyosókon), mert érzelmi kifejezésre is szolgál, árnyal. Csakhogy az összeomlás rajza több esetben melodramatikusra „sikerül”, mert leroskad (fizikailag!), és mégis megy.³¹⁴

[9]

*-ban:

17. – Bíró uram, átkozásom nem szokásom, / Mosdóvized vérré váljon, / Törülköződ lángot hányjon, / A kenyered kőé váljon!

18. Tizenhárom sor patika / Ürüljön ki a számodra, / Tizenhárom kazal szalma / Rohadjon el az ágyadba!

19. Tizenhárom esztendeig / Nyomjad az ágyad fenekit, / Tizenhárom esztendőre / Vigyenek a temetőbe!

40.-ben:

12. – Átkozásom nem szokásom, / De ha megfog, azt se bánom. / Mosdóvized vérré váljon, / Törülköződ lángot hányjon!

A ballada az átokkal végződik, úgy teljes. Amikor ez elmarad, hiányzik egy igen jelentős elem: a morális elégtétel. Nagyon gyakori az átkok halmozása.

³¹³ Lásd III.8. fejezet

³¹⁴ Lásd erről III. fejezet 5.5. rész.

Előfordul, hogy még a dallamot is befolyásolja a különféle rosszkívánságok egymásutánja, az addigi, általában meglehetősen stabil strófaszerkezet a befejezéskor megtörik, és dallamsorisméltésekkel megnövekszik a dallamstrófa.³¹⁵ Itt vizsgált két balladánkban ez nem történik meg, a rövid, egyszakaszosban szóba sem jöhetne, de a háromstrófásban is megmarad a szokott, négysoros forma. A két leggyakoribb (és kezdő) átokeletemet: a mosdóvíz vérré váljon, a törülköző lángot hányjon, a rövid ballada egyszakaszos és a hosszabb háromszakaszos átkában egyaránt tartalmazza. A hosszabb átoksorozat ezeken kívül még öt elemmel erősíti a „büntetést”, a kenyere kővé váljon, hosszú betegséget és halált kíván változatos és érzékletes módon: „tizenhárom patika” és „tizenhárom szekér szalma” se legyen elegendő az ágyban fekvő felgyógyulásáig, azaz pusztulásáig. És még konkrétan fogalmaz a vége: „Tizenhárom esztendeig nyomjad az ágyad fenekit, tizenhárom esztendőre vigyenek a temetőbe!” Mindkét átok bevezetésekor megjelenik a formulaszerűen használt, furcsa kifejezés: „*átkozásom nem szokásom*”. A statisztika szerint a dallamtípus balladáit 9-es egységeinek kétharmadában az átkot Anna ezzel a kijelentéssel kezdi.³¹⁶ Összehasonlításunk alapját képező két balladánk közül a rövidebbik ehhez a kezdő formulához még hozzáfűzi: „*De ha megfog, azt se bánom*”. Ez a mondat a variánskörben ezen kívül csak másik háromban tűnik még fel. Mindkét bevezető megjegyzés az átkozás és az átok jelentőségét nyomatékosítja.

A két ballada kétféle átkát egyformán súlyosnak érezhetjük. Míg a hosszabb újabb és újabb részletekkel szolgál, a rövidebb az átokmondás nem-mindegyikét külön is hangsúlyozza. Ezzel – mondhatni – ellensúlyozza a hosszú átoksorozat hiányát. A két, legősbibb képzeteket hordozó (egyébként a variánsokban leggyakrabban előforduló) víz-vér-tűz elemeket felvillantó sorok hasonlóképpen betöltik a morális elégtétel-szolgáltatás feladatát.

³¹⁵ Vargyas 2002, 144–145.

³¹⁶ Lásd III. fejezet 9.1.1.

A FENTIEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A 19, illetve 12 versszakos két ballada összevetése után meg kell állapítanunk, hogy alkalmas volt-e a mindkettőben bennefoglalt szerkezeti elemek összehasonlítása mint módszer arra, hogy az előzőleg feltett kérdésekre választ kapjunk.

A kérdések a következők voltak:

1. tekinthető-e egy hosszabb és egy jelentősen rövidebb balladaváltozat egyenértékűnek, egyformán teljesnek,
2. nélkülözhető-e a [2]-es jelenet, és feltétlenül szükség van-e mindegyik átvezető [5]-ös egységre.

Előzetes feltevésünk szerint az eltérően fogalmazott részletek alakíthatják úgy a változatokat, hogy a terjedelmi különbség ellenére mindkettő teljesnek érezhető.

Célszerű először a második kérdésre válaszolni. A dallamtípus összes „A halálraítélt húga” balladájának szerkezeti vizsgálatából³¹⁷ is kitetszik, hogy a történet megáll a lábán a [2]-es jelenet nélkül.³¹⁸ Ezen a ponton a hosszabb ballada két adalékkal szolgál: megtudjuk, hogy a testvérek szülei nem élnek, és elhangzik, hogy Fehér Anna gyönyörű. A tény, hogy nincsenek már szülők, árnyalhatja, bizonyos értelemben magyarázhatja kettejük, báty és hűg igen szoros egymáshoz való kötődését. (NB. összehasonlításunk tárgyát képező két balladánkból hiányzik az a bensőséges viszonyról árulkodó, meghitt üdvözlésváltás kettejük között, ami számos, elemzett variánsunkban benne van!)

Az [5]-ös egység igen változó számban szerepel vizsgálatunk törzsanyagában, az adott két változatban négyszer, illetve „másfélszer”. Szerepe az átvezetés, a „színváltásról” tudósítás. Amikor elmarad, tömörebb a ballada, és jó esetben az ún. balladai homály fel sem lép vagy eloszlatja maga a soros párbeszéd. Amikor megjelenik az átvezetés, világosabbá teszi a helyzetet, eligazít a cselekményszál vezetésével (olyan, mint a mutatópálca a vásári képmutogató kezében³¹⁹). Ha többször megjelenik, jellemző módon ismétél, és a több-

³¹⁷ Lásd az I. fejezetet.

³¹⁸ A [2] vallas hiányzik a következő számúakból: 11., 12., 14., 15., 20., 23., 24., 25., 29., 34., 35., 36., 37., 38., 40., 41., 43., 44., 46., 47., 48., 51. (53., 54., 56. tör.), 58., 62. (64–74.: tör.)

³¹⁹ Vö. Olosz 2011, 145.

szörös ismétlés többlettel szolgál pusztán önmagában is: miközben a drámai kifejelet felé visz, Anna lelkiállapotának romlását, válságba jutását is közvetíti.

Az első kérdésre a fentiek választ nyújtanak. Mivel a két szerkezeti egység megléte vagy hiánya még nem befolyásolja alapvetően a ballada épségét, úgy látszik, valóban a részletekben rejlik, hogy a hosszabb vagy rövidebb változatot miképp ítéldjük meg. Hozzá kell tennünk ehhez, hogy a választott 19, illetve 12 strófás ballada hibátlanul vezeti végig a balladai cselekményt. Számos esetben előfordul ugyanis, hogy előadói figyelmetlenség vagy egyéb ok miatt az előadásban a folyosókon bolyongó Anna „eltéved”, a helyszínek összekeverődnek, és így a történet íve megtörik. Ilyenkor az átvezetés éppenséggel „félrevezet”, és valóságos labirintussá válik a vár, ahol már többé maga az előadó sem igazodik el...³²⁰ Máskor az 5-ös kihagyása éppenhogy pozitív hatású lehet – mint a fent elemzett 40. számú balladában, az éles képváltásoknak stilisztikai ereje van, a jól formált párbeszéddek egymásutánja világosan követhető cselekményvezetés esetén drámai erejű. (Anna folyosóról folyosóra bolyongása pedig, amint láttuk, szintén valamiféle többletet nyújt, de másfélét.)

320 Lásd 33., II/b/1.

A KÉT BALLADA SZÖVEGE

*

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ostorával nagyot pattant,
Behallatszott Gönc városba/várába.

2. Gönc városba, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót, hogy elfogták,
Vallomásra szólították.

3. – Van-e apád, van-e anyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy gyönyörű hugocskám,
Kinek neve Fehér Anna.

4. Fehér Anna, hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszalad az istállóba,
Istállónak ajtajába.

5. – Fogd be, kocsis, a lovamat,
Rakd rá minden aranyamat!
Holnap megyünk messzi útra,
Bátyám szabadítására.

6. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, ami nincsen!
– Hoztam neked sok aranyat,
Szabadítsd ki rab bátyámat!

7. – Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem egy éjszaka,
Szabad lesztek egy órára!

8. Erre Anna semmit nem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosórú fojosóra,
Megy a börtön ajtajára.

9. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod, mit beszél a bíró?
Háljak véle az éjszaka,
Szabad leszünk egy órára.

10. – Ne hálj vele, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Neked lányságodat veszi,
Nekem pedig fejem veszi.

11. Erre Anna semmit nem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosórul fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

12. – Bíró uram, egy az óra,
Mi csörög az udvarodba?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

13. Erre Anna semmit nem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosórul fojosóra,
Megy a börtön ajtajára.

14. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd rab bátyádat!

15. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejibe,
Akasztófa tetejibe,
Sűrű erdő közepibe.

16. Erre Anna semmit sem szól,
Leroskadott a fojosón.
Fojosóru! fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

17. – Bíró uram, átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon,
A kenyered kőé váljon!

18. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom kazal szalma
Rohadjon el az ágyadba!

19. Tizenhárom esztendeig
Nyomjad az ágyad fenekit,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

Andornaktálya (Borsod), Karanyic Gáborné Vízi Mária (43). Marosy Gy., 1953.

40.

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Rákiált a szélső lóra,
Behallatszik Gönc városba.

2. Gönc városa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Eztet Anna meghallotta,
Beszalad az istállóba.

3. – Fogd be, kocsis, a lovadat,
Rakjál rája színaranyat!
Holnap megyünk messze útra,
Bátyám szabadítására.

4. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam neked színaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

5. – Nem kell nékem színaranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem egy éjszaka,
Szabad lesz ő egy órára.

6. Erre Anna semmit sem szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a börtön ajtajára.

7. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod, mit mondott a bíró?
Háljak vele egy éjszaka,
Szabad leszel egy órára.

8. – Ne hálj véle, a gonosszal,
Akasztófáralóval!
Néked lányságodat veszi,
Bátyádnak fejét véteti.

9. – Éjfél után egy órakor
Mi csörög az udvarodon?
– Lovam viszik itatásra,
Zabola cseng a szájába.

10. – Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még vagy meg is haltál?
Felelik a többi rabok:
Ne itt keresd a bátyádat!

11. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.
Erre Anna semmit sem szól,
Végigsétál a folyosón.

12. – Átkozásom nem szokásom,
De ha megfog, azt se bánom.
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

Péteváására (Heves), Földi Pálné Bocsi Anna (31). Bacskai, 1956. Lsz 29.572.
Kisgyermek korában nagynénjétől tanulta, otthon. Fonóházakban meg társaságban szokták énekelni. Az Alföldön is hallotta, máshogyan. Ott is énekeltek munka után, férfiak, nők, akik jól tudták.

II/B ROMLOTT BALLADÁK? TÖREDÉKEK?

Ebben a fejezet részben egyes, a szövegkorpuszunk darabjait sorra vevő, I. fejezetben már bemutatott „Fehér László”-balladákat külön kiemelek.³²¹ Azt vizsgálom rajtuk, hogy a „normál” szerkezeti felépítéstől való kisebb-nagyobb eltérésük mit eredményez és emiatt hogyan minősítendőek. Mindenképpen romlásnak veendő-e a tapasztalt elváltozás és romlottnak-e a változat?

Ehhez az áttekintéshez esetenként szükséges a vizsgált dallamtípusbeli dallamokra énekelt változatok vonatkozó variánsait (a „párhuzamos megoldásokat”) is megnézni, amelyek sorozatai a következő, III. fejezetben szemlélhetők. A főként strukturális elváltozásokat mutató variánsok elemzéséhez gyakran a vizsgálati szintek kettős optikájára van szükség. A szerkezeti elváltozás regisztrálásán kívül a konkrét megfogalmazásig „mikroszkopikus” szövegelemzéssel kell közelíteni (de legalábbis nagyító alá helyezni részleteket) ahhoz, hogy láthassuk, milyen mechanizmus működhetett egy-egy deformáció hátterében. Az előadás közben fellépő tévesztés és helyenként a hiba korrigálása különösen azért érdekes, mert a szóbeliségben, változatokban élő műfaj sajátosságaira, az alkotásmódra közvetlenül mutat rá.

Az elemzett példasorozatban az alábbi eseteket vizsgáljuk:

Két, a cselekmény időrendje által meghatározott szerkezeti egység sorrendcseréje (a 11.-ben és a 33.-ban), nélkülözhetetlennek mondott szerkezeti egység, illetve egységek kihagyása (a 31.-ben, a 41.-ben, a 48.-ban), az egyik egység szokásos belső felépítéstől való eltérése (a 10.-ben). Végzetes torzuláshoz vezet-e a rendellenesség, romlás, vagy helyrehozható valahogy, és hogyan, ha ennek szükségét érzi az előadó? Pótolhat-e egy hiányzó szerkezeti egységet egyetlen sor beszúrása (47.)? Látni fogunk olyan esetet, amikor helyrebillenthető volt a kizökent időrend, és olyat is, amikor nem. A katarzis teljes kimaradása (49.) vagy a történet fonalának hirtelen elszakadása (az 51.-ben és az 58.-ban) jóvátehetetlenül tökéletlen, romlott, illetve töredékes variánsokat eredményezett. Tanulságos megkeresni, hol vannak a buktatók (ilyenek az ismétlődő elemek: 26., 46.).

Azt is érdemes meggondolni, miképpen lehet tovább differenciálni a töredékes, romlott balladák között, mivel nem mindegy, hogy összefüggéstelen részletek hangzanak-e el vagy egy bizonyos pontig azért eljut a cselekmény

³²¹ I. fejezetbeli helyükön rövidebben foglalkoztam ezekkel a változatokkal, részletesebben itt írok róluk.

és legalább előrevetíti a folytatást. (A részletek pedig – amelyeket felvettek vagy leírtak – nem biztos, hogy töredékek részletei, véletlen körülmény is okozhatta, hogy csak egy-két strófányit énekelt valaki a gyűjtőnek.)

Szükséges volt ebben a vizsgálatban a balladaváltozatok teljes szövegét közvetlenül az elemzéshez illeszteni, a szerkezeti egységek bekeretezett azonosító számaival együtt. Dőlt betűvel jelöltem néhány olyan szövegrészt, amelyről a variáns tárgyalásakor külön szólok.

1. IDŐRENDI ZAVAR

Először a dallamtípushoz tartozó balladáink közül két olyan változatot vizsgálunk meg (11. és 33.), amelyek szövegében a szerkezet szempontjából azonos hiba jelentkezik. Azzal, hogy a 6-os és 7-es szerkezeti egységek egymással „helyet cserélnek”, a történet mindkettőben zavarossá válik. Érdekes nyomon követni, a két énekes próbálkozik-e javítással és hogy milyen sikerrel jár kikeveredésük a zűrzavarból.

A 11. ballada énekese három teljes strófát énekel majd újból, így kísérli meg helyrehozni a hibát. Balladája 19 versszakossá nő. A 15 szakaszos 33. ballada énekese pedig a felvétel után meg is jegyzi, hogy elrontotta: „De egy versszakot kihagytam” – mondja, majd pótlásként a 9. versszak után az előbb elhagyott 8-as egységet toldja, de a korábbi dallamstrófa-szerkezettől elütő, hevenyészett formában.

Mindkét ballada eltérő részletességgel ugyan, de elbeszéli a lólopást, tudósít Fehér László elfogásáról, húga intézkedéséről, a bíróval való tárgyalásáról. A 33., amelyben a vallatási jelenet (2-es egység) is hallható, hét strófa után, a 11. pedig, amelyben az elfogatásról csak a 3-as jelenetből értesülünk („Holnap megyünk Fejérvárra, / Bátyám szabadítására”) öt strófa után bicsaklik meg, mindkettő a 4-es szerkezeti egység után.

11.³²²

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ollyat pattant az ostora,
Behallatszott Gönc városba.
2. Gönc városbul Fejérvárra,
Fejér Anna jablakába.
- 3 – Fogd be, kocsis, a lovadat,
Rakjá rá sok kincstárokát,
3. Vékával az aranyakat,
Tányérral a tallérokat!
Holnap megyünk Fejérvárra,
Bátyám szabadítására.
- 4 – Török Antal, bíró uram,
Hoztam egy véka jaranyat,
Hoztam egy véka jaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!
5. – *Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
– Háljak veled egy éccaka?
– Bátyád ki lesz szabadítva.*
6. – Török Antal, bíró uram,
Hoztam egy véka jaranyat,
*Hoztam egy véka jaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!*
- 7 – Alszol-ë már, Fehér Anna,
Kivirított bazsarózsa?
– Së nem alszok, së nem nyugszok,
Mert én nagy lánccsörgést hallok.

³²² MNT XI. 509. VAR.

8. – Aludj, aludj, Fejér Anna,
Kivírtott bazsarózsa!
Lovam viszik itatóra,
Zabla csörög a szájába.
- 5 9. Erre Fehér Anna nem szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Úgy mëgy a börtónajtóra.
- 6 10. – Fejér László, kedves bátyám,
Hallod-ë, mit mond a biró:
Háljak vele jëgy éccaka,
Të ki lëszël szabadítva!
11. – Në hálj vele, ja gonosszal,
Az akasztanivalóval,
Mert szűzességëd elvëszí,
A bátyádnok fejét vëszí!
- 5 12. Erre Fehér Anna nem szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Török Antal szobájába.
- 7, 5 13–15. = 7–9. vsz.
- 8 16. Felelik a” ttöbbi rabok:
– Në itt keresd a bátyádat!
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.
- 9 17. – Átkozásom nem szokásom,
De ha mëgfog, a” ssë bánom.
Mosdóvized vére váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

18. Amely erdőn kérésztülmész,
Ott fa sēhol sē teremjēn,
Amely rétēn kérésztülmész,
Ott ēgy szāl fū sē teremjēn!

19. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyadba!

Felsőábrány (Borsod), Matisz József (54). Víg, 1960. IV. AP 4264a

A [4]-es szerkezeti egységben a bíró szavai után: „*Nem kell nekem az aranyad, / Csak egy éjjeli hálásod*” Anna visszakérdez – mint aki nem hisz a fülének: „– *Háljak veled egy éccaka?*”, és a bíró válaszára megismétli a párbeszéd nyitászakaszát (*Török Antal, bíró uram, /: Hoztam egy véka aranyat ./ Szabadítsd ki a bátyámat!*). Rendszeresen itt színváltás történik, Anna megy a börtönajtóhoz, és beszámol az egyezségről Lászlónak, de ez most elmarad, és helyette máris az éjszakai jelenet [7] jön. Az ezt követő átvezetés visz majd a börtönajtóhoz, ahol máskor Anna kérdésére – László helyett – már csak a rabtársak felelnek. Itt viszont az énekes visszakanyarítja a történetet, és beszúrja ide a kihagyott (kifelejtett?) [6]-os szerkezeti egységet (ahol – Anna beszámolóját hallván – bátyja óva inti attól, hogy a bíró kívánságát teljesítse). Ennek a párbeszédnek ide kerülése teljes logikai képtelenséget eredményez, hiszen már be is következett a tragédia, amelyet Fehér László (aki már ott sincs, hiszen nagy láncscsörgéssel elhurcolták) előre sejt, és figyelmezteti is rá hűgát. Az énekes a jelek szerint korrigálni akar, amikor – mintha mi sem történt volna – a 12. versszakban újabb átvezetéssel visszatér a már egyszer elhangzott [7]-es, éjszakai jelenetre és megismétli a 7–9. strófákat. Mivel ennek a harmadik versszaka újból a tömlőcajtóhoz vezet, folytatható a rabok válaszával is, és végigvihető a történet. A gyűjtő (Víg Rudolf) kérdésére, kitől tanulta a balladát, azt feleli az énekes, hogy ötéves korában, „édesanyámtúl, ő is ilyen hosszan tudta”. Talány marad, hogy az időrendi hibával és annak utólagos korrigálásával együtt tanulta-e tőle, de nem valószínű. Mint ahogy azt sem tudhatjuk, észrevette-e, hogy zavaros menetű a cselekmény vagy egészen ösztönösen, öntudatlanul javított. Eltévedni könnyű volt, mert a [4]-es szerkezeti egységet – kétrészes párbeszéde után – az első ismétlésével háromszakaszosra bővítette az

énekes, és a megismételt strófa utolsó sora így szól: „Szabadítsd ki a bátyámat!”. Több változatban is kezdődik úgy a sorrendben később következő, éjszakai jelenet, hogy Anna jelentkezik a bírónál és visszautal az egyezsége (pl. a 37.-ben: „Török Antal, bíró gazda, / Veled hálok egy éjszaka, / Veled hálok egy éjszaka, / ha Kiengeded szép hajnalra //.” Tehát itt is, változatunkban a *kiszabadításról* folyik a szó. Színváltás nincs tehát, marad Anna azonnal a bírónál. Itt támadhatott hiányérzete az előadónak, ha *ezután pótolta a bátyjal folytatott párbeszédet*. Az átvezető [5]-ös elem segítségével ezt könnyen meg is oldhatta, mert az, ha a börtönszínhez vezet, Anna helyben is van, kérdezheti-keresheti bátyját, amire a [6]-osban László, a [8]-as egységben pedig már a rabok felelnek. *A formulaszerűen ismétlődő „folyosóról folyosóra” egyrészt vezetheti, másrészt viszont könnyen össze is gubancolhatja a cselekményszálakat*. A 11. számú ballada 9., átvezető strófája az ismétléskor ugyanúgy megfelelt hát szerepének.

A kritikai kiadásban balladánk azért került a jegyzetek közé, mert első dallamsora „némileg műdalos”. Attól, hogy szövegébe hiba csúszott, és logikai bukfenc keletkezett, még főszövegben szerepelhetne (a közlési rendben a zenei szempontok döntenek). A hiba, illetve a javítása, hogy az éjszakai jelenet három strófáját kétszer halljuk, egyszersmind felerősíti egy, a szövegműfaj szempontjából, a változatok sorozatában megszokott kifejezések köréből³²³ kilógó metafora stílusbeli idegenségét, ahogy a bíró szólítja Annát: „*kivirított bazsarózsa*”. Ritkán fordul elő, de előfordul hasonló, erősen „műköltészet-gyanús” elem, érdekes módon a balladának ugyanezen a helyén (pl. 38. „*Kípirosult szép Diána*”, „*Kinyílt bimbó, arangyalma*”). A 11. számú ballada első dallamsorához fűzött szerkesztői megjegyzés – „némileg műdalos” – mindenesetre a népdalok, népballadák szövegei között különösnek ható „*kivirított bazsarózsa*” kifejezés révén egy irányba mutat a szöveg a műfajtól néhol elütő jellegével.³²⁴

Másik, 33. számú balladánk énekesé észleli, hogy előadásában hibázott: „*egy versszakot kihagytam*”. (Különös a szakkifejezésnek számító szóhasználat, talán a gyűjtőktől hallhatta.) A 61 esztendő andornaktályai asszony fiatal summáslányként tanulta a balladát Bihar megyében, más falusiaktól, közölte Borsai Ilona gyűjtővel az 1974-es felvételkor.

³²³ Lásd II.7.

³²⁴ A zenében és szövegben egyaránt tapasztalt, ilyenféle apró „műfaji kilengések” olyan módon egyáltalán nem feltételezik egymást, hogy szorosan összetapadnának. Ez itt kivételes.

33.³²⁵

- ① 1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ostorával nagyot pattant,
Behallatszik Gönc városban.
2. Gönc városba rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót hogy elfogták,
Vallatásra szólították.
- ② 3. – Van-*ë* japád, van-*ë* janyád?
– Nincsen anyám, nincsen apám,
Van *ë*gy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
- ③ 4. Fehér Anna hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Lészaladt az istállóba,
Istállónak ajtajára.
5. – Fogd be, kocsis, a lovamat,
Rakd rá a sok aranyamat!
Holnap m*ë*gyünk messze útra,
Bátyám szabadítására.
- ④ 6. – Bíró juram, adjon Isten!
– Adjon Isten, ami nincsen!
– Hoztam nék*ë*d sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!
7. – Nem kell nék*ë*m az aranyad,
Csak *ë*gy éjjeli hálásod.
Háljál velem *ë*ggy éjszaka,
Bátyád szabad *ë*ggy órára!

³²⁵ MNT XI. 502.

- 7 8. – Bírójuram, ëggy az óra,
Mi csörög az udvarodban?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.
- 5 9. Erre Anna semmit nem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Mëgy a bátyja ajtajára.
- 6 10. – Bátyám, bátyám, édes bátyám,
Hallod, mit beszél a bíró?
Háljak vele jëggy éjszaka,
Szabad lészél ëggy órára.
11. – Ne hálj vele, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Néked lányságodat vëszí,
A bátyádöt mëgöletí.
- 5 12. Erre jAnna sëmmit nem szól,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Mëgy a bíró ajtajára.
- 9 13. – Bírójuram, átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vére váljon,
Törülközöd lángot hányjon,
A kënyered kőjé váljon!
14. Tizënhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizënhárom kazal szalma
Rothadjon el az ágyadban!

15. Tizénhárom esztendejig
Nyomjad az ágyad fenekét,
Tizénhárom esztendőre
Vigyének a temetőbe!

Andornaktálya (Borsod), Korozs Lajosné Bőgős Julianna (61). Borsai, 1974. IV. AP 8832h

Az előadásban (az első elénekléskor) ugyanazt a hibát találjuk, mint a 11. számú balladában, *az időrendi sorrend itt is felborul*. Felépítésük annyiban tér el, hogy ebben a 2-es rész (vallatás) is szerepel, hiányzik belőle viszont a 8-as (ahol a rabok közlik Annával, mi történt a bátyjával), ami pedig a másikban megvan. Itt is megelőzi a 7-es a 6-os szerkezeti egységet, de az előadó végigéneklte a balladát, és csak utólag korrigál.

Ennek a balladáának a vonalvezetése is a 4-es szerkezeti egység után törik meg. Mint a 11.-ben, utána a 7-es jelenet következik, az átvezetés, színváltozás nélkül. Csak *míg a másik balladában egy versszakisméltléshez kötődik hozzá helytelenül a folytatás, itt a második strófa utolsó kifejezése „tehet róla”*. A 7. versszak utolsó sorából *„Bátyád szabad éggy órára!”* ez a kifejezés: *„éggy órára”* hozza maga után (valószínűleg a lírai népdalversszakok gyakori, asszociáció vezérelte kapcsolódási mintájára³²⁶) a 6-os szerkezeti egység átugrásával a 7-es egységet (8. vsz.): *„Bíró juram, éggy az óra, / Mi csörög az udvarodban?”*. Az utána következő 5-ös epizód a börtönajtóhoz vezet (9. vsz.): *„...Fojosóról fojosóra, / Még a bátyja ajtajára”*. Csakhogy nem a soron következő 8-as részhez, ahol bátyját már nem találja. (Az a szerkezeti egység már később sem jelenik meg ebben az előadásban.) Mint a 11.-ben, itt is visszakanyarodik a 6-oshoz a cselekmény, amelyben a báty figyelmeztetése (rendesen már korábban) előrevetíti a tragédiát. Ez persze zavaró, mert úgy hat, mintha még meg sem történt volna (11. vsz.): *„Néked lányságodat vészi, / A bátyádot megöleti”*. Innen újabb átvezetéssel (5) a bíró ajtajához megy Anna (de a 7-es jelenet nem ismétlődik, mint a 11. sz. balladában), és következik az utolsó, befejező rész, a 9-es, az átok (13. vsz.): *„– Bíró juram, átkozásom nem szokásom...”* stb. A 8-as egységet nélkülözi tehát a ballada, bátyja kivégzéséről nem tudósítja senki Annát, mégis „tudja”, mi történt, a történet itt nem szenved csorbát. A ballada hallgatósága is tudja, és hogy

³²⁶ Rudasné 1979.

talán kisebb a zökkenő, abban annak is szerepe lehet, hogy a *tragédia előrevetítése a [6]-os egységben, az időrendiség felborításával annyira közel kerül a végéhez*. A 11. versszakban hangzik László szájából: „Néked lányságodat vészi, / A bátyádot megöleti”, és azzal már megy is Anna a bíró ajtajához, hogy átkaival elárassza (13. vsz.-tól).

Végül a felvételtől, ahol az ott lévők között vita is támad afelől, hogy mi maradt ki, kiderül, hogy megjegyzését az előadó nem a rendes helyéről kihagyott [6]-os egységre értette, hanem a [8]-asra, hiszen a [6]-ost elénekelte, csak nem a [4]-es és a [7]-es közötti helyén, a [8]-ast viszont nem. Utólagos korrigálási kísérlete, amit a hangfelvétel megörökített, az éneklés elnagyoltsága miatt nem volt lejegyzésre méltó. Mégis értékes adalék néprajzi szempontból az, ahogy reflektál saját produkciójára és hogy fontosnak érzi, hogy legjobb tudása szerint tolmácsolja fiatakorától őrzött balladáját. S minthogy a gyűjtéskor mások is ott ültek, a közösség véleményéről is képet alkothatunk. (Csoportosan is előadja hat asszony a balladát: 17.³²⁷)

2. KÖZPONTI SZERKEZETI EGYSÉG HIÁNYA

A 31. egy kiváló énekes „Fehér László”-balladája, amelyből hiányzik a nélkülözhetetlennek mondott [7]-es szerkezeti egység.

A fenti, megbomlott időrendű két balladához hasonlóan, ebben is minden szabályosan folyik a [4]-es egység végéig: László lovat lop, elfogják ([1]), vallatják ([2]), Anna a segítségére indul ([3]), felkeresi váltságdíjával a bírót, aki viszont másféle árat szab ([4]). Ebben a változatban időzavar helyett más rendellenesség található: az előadó végigéneкли a balladát anélkül, hogy a drámai csúcspontot érintené. Azt a jelenetet, amikor beteljesedik, amit László előre vizionál: húga hiába hoz érte áldozatot, rútul becsapják. A kérdés tehát itt ez: a ballada el tudja-e viselni ezt a hiányosságot, lehet-e érthető és élvezhető ennek ellenére is.

³²⁷ MNT XI. 503.

31.³²⁸

- ① 1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot pattant az ostora,
Behallatszott Gönc városba.
2. – Gönc városba, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér László el van fogva,
Vallatásra van szólítva.
- ② 3. – Van-ë apád, van-ë anyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
- ③ 4. Fehér Anna ezt megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva.
Lészaladt az istállóba,
Istállónak ajtójába.
5. – Kocsis, fogd be a lovadat,
Pakolj fel sok aranyamat!
Holnap mëgyünk Gönc városba,
Bátyám szabadítására.
- ④ 6. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, ami nincsen!
– Hoztam neked sok aranyat,
Szabadítsd ki/a bátyámat!
7. – Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem egygy éjszaka,
Szabad lessz ő egygy órára!

³²⁸ MNT XI. 528–539. VAR. a)

- 6 8. – Ne hálj vele, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Neked lejárásod vészi,
Nekem fejemet ütteti.
- 5 9. Ere jAnna egyet sē szólt,
Összejesett a fojosón.
Fojosórol fojosóra
Mëgy a bátyja ajtójára.
- 8 10. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-ë vagy mëghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!
11. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Sűrű erdő közepébe,
Sűrű erdő közepébe,
Akasztófa tetejébe.
- 5 12. Ere jAnna egyet sē szólt,
Összejesett a fojosón.
Fojosórol fojosóra
Mëgy a bíró ajtójára.
- 9 13. Bírójuram, átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vére váljon,
Törülköződ lángot hányjon,
A kenyered kővé váljon!
14. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom kazal szalma
Rothadjon el az ágyadba!

15. Tizenhárom esztendejig
Nyomjad az ágyad fenekit,
Tizenhárom esztendőre
Vigyének a temetőbe!

Fedémes (Heves), Bajzáth Ferencné
Szabó Malvin (48). Borsai, 1975. VI.
AP 9692h-9693a

Fehér Anna és a bíró párbeszéde után minden átvezetés nélkül szólal meg a figyelmeztetés (8. vsz.). Mivel színváltás nem volt, nem tudjuk, hol folytatódik a történet, ráadásul Anna szavait sem halljuk, amelyekkel bátyjának elbeszéli, mit mondott a bíró. A versszak IV. soráig nem is lehetünk biztosak abban, kitől halljuk a szentenciát (feltéve, hogy egyébként nem ismerjük a balladát): „*Ne hálj vele, a disznóval, / Akasztófáralóval! / Neked lejárásod vészi, / Nekem fejemet ütteti*”. László figyelmeztetésében gyakran nem a természetes nyelvtani szituáció dominál. Önmagáról beszél (néhol így: „*Nekem fejemet véteti*”; „*Ingemét és félakasztanak*”), de sokkal több változatban hallunk harmadik személyű formákat: „*Bátyádnak fejét véteti*” vagy „*A bátyádot félakasztják*”.³²⁹ Ebben a változatban e ponton a beszélőt, Lászlót a *személyes beszélmód azonosítja*. Anna erre bekövetkező reakciója: „*Összeesett a fojósón*” (9. vsz.) bár lélektanilag „érthető”, a többi szövegváltozatot ismerve különös, ugyanis a figyelmeztetés után rendszeren az következik, hogy bátyja akarata ellenében cselekszik, a bírónak odaadja magát. Ez az [5]-ös összekötő elem azonban már sejteti, hogy szokatlan variánsal állunk szemben. Nemcsak azért, mert a néhány más változatban is³³⁰ megtalálható, melodramatikus színezetű, leroskadással vagy összerogyással kombinált folyosóról folyósóra menetelt vetíti elénk, hanem *gyakorlati funkcióját – hogy az egyik színhelyről a másikhoz vezesse Annát (és vele a ballada hallgatóit) – nem teljesíti*, mert Anna oda érkezik, ahonnan elindult: „a bátyja ajtajára”. Itt tehát *megtörik a történet íve, kimaradt az éjszakai jelenet*. Még mindig vagy újból a báty ajtajánál vagyunk. Mégis, innentől megint a szokott mederben folyik tovább minden. A [8]-as jelenetben a rabok elbeszéléséből kiderül, hogy Lászlót felakasztották, a következő összekötő elem, amely formulaisméltlése révén ugyanaz, mint az előbb, immár nem hat különösnek,

³²⁹ Lásd III.6. (a IV. sor birtokos személyjele).

³³⁰ 4., *, 7.

és „működik” is: az összeesett Annát a bíró ajtajához vezeti, hogy elkeseredésében súlyos átkokat zúdítson fejére. Úgy tűnik, végül mégis helyreököknt a ballada. A 8. és 9. versszakok között hiányzó [7]-es szerkezeti egység, az éjszakai jelenet kihagyása zavarossá tette (egy időre) a történetet. Fehér László figyelmeztetése [6] azonban, ami előrevetítette az eseményeket, úgy funkcionál, mintha nem pusztán jóslat volna, hanem egyben már annak beteljesülése is. (Ha így vesszük, könnyebb elfogadnunk Anna összeroskadását is, ami csak később, a halálhír hallatán szokott bekövetkezni. És feltehetően ez az oka annak is, hogy sok töredék ballada ér véget a [6]-os jelenettel, megelégedvén a cselekményvázal, a „szüzsével”.³³¹) Ez a ballada azonban nem áll itt meg, a *morális elégtételt* is megadja a történet főszereplőjének (Annának) és egyúttal a balladával élő énekesnek, illetve hallgatóságának is. Ha minősíteni akarjuk ezt a változatot, azt mondhatjuk, hogy a kitűnő énekes sodró lendületű előadása szinte elfedi a történet teljességének hiányát, a szöveget tekintve viszont némiképp romlott változatnak kell tekintenünk.

3. SZERKEZETI EGYSÉGET HELYETTESÍTŐ SOR

Kárpótolhat-e egyetlen sor egy lényeges hiányzó szerkezeti egységért? (Helyettesítheti-e a szerkezeti egységet?) (47.)

47.³³²

- [1] 1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot csattant az ostora,
Behallatszott Gönc városba.
2. Nagy Gönc város, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
El van fogva, el van zárva
Fehérvári nagy fegyházba.

³³¹ Lásd lejjebb, 51., 58.

³³² MNT XI. 538.

3. Ezt a húga meghallotta,
Hogy a bátyja jel van fogva.
Parancsol a kocsissának,
Fogjon be mindjáj” lovakat,
4. Fogjon be mindjáj” lovakat,
Rakjon fél sok aranyakat.
– Bemegyünk majd Fehérvárra,
Fehérvári nagy fegyházba.

- X 5. *Be is értünk Fehérvárra,*
Fehérvári nagy fegyházba.
Bekopogtat *bétyármódra*:

- 6 – Alszol-é má”, kedves bátyám?

6. – Nem alszok én, mer nem tudok,
Mindig rólad gondolkozom.
– Török Antal azt mondotta,
Háljak itten éjszakára.

7. – Nő hálj azzal a gonosszal,
Akasztófárávalóval!
Szűzességédét elvészi,
László bátyád fejét vészi.

- 5 8. Mëgyën Anna folyosóra,
Folyosóru az ajtóra,
Az ajtóru a szobába,
! *Fölféküdt a singolt ágyba*.

- X 9. Mëgyën Anna az ablakra,
Bekopogtat *bétyármódra*.

- 8 – Fehér László, kedves bátyám,
Alszol-é már vagy meghaltál?

10. Feleli *a másik* neki:
– Ne jitt keresd a bátyádat!
Zöld erdőbe, sík mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

- 5 11. Ezé” Anna semmit sē szót,
Végigszaladt a folyosón,
X Török Antal elejébe,
Nagyot vágott a fejére.

Tarnaszentmária (Heves), Tóth Jánosné Mező Erzsébet (53). Kerényi, Csanak, 1955. IV. AP 1135a

A lólopás és elfogatás elbeszélése után csak nehezen vált át a megszokott párbeszédes formába a ballada. A 3-as jelenetben is dominál az elbeszélő jelleg, kivéve a 4. versszak utolsó két sorát. A szokatlan, átvezetés szerepű (X-szel jelölt) sorok: „*Be is értünk Fehérvárra, / Fehérvári nagy fegyházba*” folytatják ezt a mesélős hangnemet, amellet félig-meddig azt a benyomást keltve, mintha még mindig Anna beszélne a kocsihoz, mert megmarad a többes szám első személy az igeragozásban, csak múlt időbe helyezve. Az előző két sor csaknem pontos ismétlése nyugtázza, hogy megérkeztek (mint amikor a mesemondó így beszél: mentek, mentek, mendegéltek, míg csak oda nem értek). A következő sor: „*Bekopogtat betyármódra*” megint igencsak furcsa. Annára vonatkozik, és majd megismétlődik később, a 9. versszakban, mindkét helyen Lászlót kérdező megszólítása előtt: „*Alszol-ē má’, kedves bátyám?*”, illetve később, balsejtelemmel: „*Fehér László, kedves bátyám, / Alszol-ē már vagy meghaltál?*”³³³ A „*betyármódra*” itt minden bizonnyal a merészen, vakmerően szinonimája, de a dallamtípus változatanyagában ritka (vagy szokatlan) a kifejezés.³³⁴ Előfordulása ugyanakkor „beszédesen támogatja” azt a megállapítást, hogy a betyárköltészet 19. századi divatja hatására kapott új lökést ennek a balladának az élete. Amellett, hogy a balladai alap-

³³³ Lásd a „meghitt üdvözet”-ről írtakat és a 6-ban és 8-ban felsorolt variánsokat (III. fejezet III.6. és III.8.).

³³⁴ A népzenei típusrend 18.066.0/1–3 jelzetű típusában viszont gyakran előfordul a „*Három betyár a csárdában*” kezdetű szövegben (*Bekopogtat betyár módra: / – Van-ē idehaza gazda*), a Járdányi-féle *Magyar népdaltípusok* I. kötetében ki is adott dallammal (I/113.).

helyzet kétségtelenül legmeghatározóbb eleme a lólopás.³⁵⁵ Az egész balladatípusra összességében vonatkozik, hogy Fehér László vétsége nem más, mint amit a betyárok űznek általában: állateltetés, konkrétan lólopás. Fehér László a törvény előtt betyár.³⁵⁶ Húga, Anna pedig hozzá (pozitív értelemben) méltó, női megfelelője.

A [6]-os egység, minthogy pontos követője általában, kifejezéseit tekintve is a [4]-esnek, könnyen pótolhatja, és itt pótolja is annak hiányát. (Megjegyzésre méltó, hogy – mint más variánsokban szokásos – itt is elváltozik László figyelmeztetésében az élőbeszéd szerinti nyelvtani személy, ráadásul nem is így mondja: „*Bátyád fejét*”, hanem néven nevezi magát: „*Szűzességédet elvész, / László bátyád fejét vész*”, mintha nem is önmagáról szólna. Így még erősebb az érzésünk, hogy nem a szereplőt, hanem a ballada énekesét halljuk.) Anna beszámolója és László óvó figyelmeztetése után következik rendre az éjszakai jelenet: [7], ami ebből a változatból is, hajszál híján, kimarad (mint ahogy a 31.-ből teljesen ki is maradt). A „hajszál” mindössze egy sornyi, amely a [6]-os jelenet utáni átvezetés, a színváltás („*Megyén Anna folyosóra, / Folyosórul az ajtóra, / Az ajtóru a szobába*”) után hangzik fel: „*Fölfeküdt a singolt ágyba*”. Ennyiből azért már kiderül, mire szánta el magát. *A máshol általában egy-két, de néha akár három-négy szakasz terjedelmű [7]-es szerkezeti egységet ez az egyetlen sor helyettesíti itt*, már amennyire ez lehetséges. Az utána jövő rész a megszokott, kivéve azt, hogy a „felelik a rabok neki” helyett *„feleli a másik neki”* áll, talán abban az értelemben, hogy más, nem a bátyja, vagy akár kétszemélyes cellára is gondolhatunk, ahol már csak a „másik” maradt. A ballada *befejező szakasza* viszont teljesen *„kibillen” a szokott keretek közül*, Anna átok helyett a műfajhoz cseppet sem illő elégtételt vesz: *„Végigszaladt a folyosón, / Török Antal elejébe, / Nagyot vágott a fejére”*.³⁵⁷ Ez a váratlan, suta befejezés sokkal többet ront a balladaváltozaton, mint a kardinális éjszakai jelenet hiánya, amit – láthattuk – ügyesen kompenzált egyetlen sor.

³⁵⁵ Vargyas 1976, II., 301. és Küllős 1990, 117.

³⁵⁶ Lásd IV. fejezet IVI.1.

³⁵⁷ *Publ.* Típuskatalógus I. kötet II/29a. (Kár, hogy a jóformán bohózatba illő befejezésű, néhol stílustalan szöveggel énekelt ballada képviseli e kiadványban első helyen a dallam-típust.)

4. TÖBBSZÖRÖS HIÁNY

A 48.-ból nemcsak a 7 hiányzik, (mint a fönt elemzett 31.-ből), hanem a 8 -at sem tartalmazza.

48.³³⁸

1 1. Fehér László lovat lopott,
Ostorával nagyot csapott.
Föhallatszott Gönc várába,
Gönc várának kastélyába.

3 2. Fehér Anna hogy męgtudta,
Hogy a bátyja jel van fogva,
Lęszaladt az istállóba,
Istállónak ajtajára.

3. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjá' rája aranyakat!
Elmęgyünk mi hosszú útra,
Bátyám szabadítássára.

4 4. – *hogy* Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten! – Fogadj Isten!
Hoztam néked sok aranyat,
Szabadítsd męg a bátyámat!

5. – *ęj* Nem kell nekęm az aranyad,
Csak ęgy ęjjeli hállásod.
Háljál vélem ęgy ęjszaka,
Bátyád męg lęsz szabadítva!

5 6. Erre Anna sęmmit sę szól,
Vęgigszalad a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Lę a börtön ajtajára.

³³⁸ MNT XI. 543.

6 7. – Hallod-ë te, édës bátyám,
Ébren vagy-ë vagy alszol tán?
– Ébren vagyok, nem aluszom,
Most is rólad álmodozom.

8. – Hallod-ë te, édës bátyám,
Mit mond az a gonosz bíró?
Háljak vélle egy éjszaka,
Bátyám még lesz szabadítva.

9. – Në hálj véle, a pizsokkal,
Az akasztanivalóval!
a Szüzességedet elveszi,
Bátyád fejét lémetszeti.

5 10. Erre Anna sëmmit së szól,
Végigszalad a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Föl a bíró szobájába.

9 11. – Átokmondás nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

Pásztó (Heves), idős asszony. Faludiné, 1987. Mg 6340/B/40.

Ez a balladaszöveg kétségtelenül nem teljes értékű. Az 1-es jelenet után (a vallatási jelenet mellőzésével) egyenesen fut a cselekmény a 3-ason keresztül a 4-esen (a bíróval való egyezkedés jelenetén) át egy összekötő, szabályosan a vár másik színhelyére, a börtönhöz *levivő* (!) folyosókon keresztül vezető elemmel (5) a bátyához, hogy ennek a változatnak a fő jelenetéhez érjen. A 6-os szerkezeti elem itt hármas szerkesztésű, egy-egy eleme egy-egy strófa. Először elhangzik a vallomásszerű, kölcsönösen szoros érzelmi kötődésről árulkodó meghitt üdvözlés a testvérek között, majd Anna szóról szóra elismétli a bíróval folytatott párbeszédét (ugyanolyan módon, mint ahogy a * és 40.

ballada összehasonlító elemzésében³⁵⁹ is olvasható): teljesen szöveghűen, csak a nyelvtani személyváltások okozta különbségekkel. Csupán a „bátyád” – „bátyám” formula merevsége kirívó a testvérek között egyébként folyó tegező beszédmódból. Az eltávolító hatású egyes szám harmadik személy használata különös. (Hasonló okokból más változatokban is gyakran suta a bíró szavainak Anna által való tolmácsolása). De az egység harmadik szakaszában (9. vsz.), ahol László figyelmezteti Annát: „Né hálj véle, a piszokkal, / Az akasztanivalóval! / Szüzességedet elveszi, / Bátyád fejét lémetszeti”, ugyanez a helyzet. Igen gyakori a variánsokban ez a szám- és személyegyeztetésbeli különösség, melynek hatására viszont a figyelmeztetés szinte önállósul, és mint egy baljós szózat, szentencia, már-már helyettesíti a dolog tulajdonképpeni bekövetkezésének elbeszélését. Itt is ez történik. Bár a testvérek párbeszédét követő átvezetés (5; 10. vsz.) még a szokott folytatást sejteti, mivel a folyosón *fölfelé*, a bíró szobája felé mutat, ahol a következő, 7-es (éjszakai) jelenetet várnánk, a ballada fonalában szakadás, vonalában törés történik. *Kimarad a jelenet, sőt még a következő 8-as is*. A történet nem tér ki arra, hogy Anna a bíróval hál és éjjel gyanús zajokra ébred, arra sem, hogy a bírónak sikerül-e megnyugtatnia vagy elmondja-e az igazat neki, vagy hogy Anna a raboktól tudja meg, hogy bátyját kivégezték. *László figyelmeztetésére azonnal az átok 9* következik, mintha máris bekövetkezett volna mindaz, amit előrevetített. Az átok szimplább, mint általában, de elemei a leggyakoribbak.

Ez a variáns közel áll ahhoz, hogy a 6-os egységgel befejeződő töredékek közé soroljuk. Mégsem mindegy azonban, hogy az átok megjelenik a végén (ami egyrészt bizonyítja, hogy László figyelmeztetése halálosan komoly valósággá vált, másrészt közvetíti az erkölcsi állásfoglalást)!

5. A KATARZIS ELMARAD

A 49. esete: töredék (hiányzik 4, 6, 7), romlott.

Ez a ballada a szokásos egységekkel kezdődik, de még a 4-esig sem érkezik el, azaz eljut, de nem oda, ahová várnánk. Az 5. versszak első négy sora után pedig, bár vannak ismerős elemek, a történetnek csak morzsáira lelünk. A szerkezeti vázból is látszik már mindez:

1, 2, 3, x, 8, 9

³⁵⁹ Lásd a II/a fejezettrészt.

49.³⁴⁰

① 1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Csörög-csattog az ostora,
Behallatszik *Gönc városba*.

2. *Gönc városnak...*
Fehér László el van fogva.

② Kérdik tőle a zsandárok:
– Van-e apád, van-e anyád?

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy szőke kis hugocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Bent lakik a Gönc városba.

③ 4. Fehér Anna hogy ezt hallja,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszalad az istállóba,
Istálónak ajtajába.

5. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjatok fel sok aranyat!
*Menjünk gyorsan Gönc városba,
Bátyám szabadulására!*

④ – Fehér László, kedves bátyám,
Hoztam néked sok aranyat.

⑤ 6. – *Fehér László, kedves bátyám,
Alszol-e vagy meghaltál már?*
Felelik a többi rabok:
– Ne keresd itt a bátyádot!

³⁴⁰ MNT XI. 501.

7. Elvitték a te bátyádat
Messze-messze, más vidékre,
Messze-messze, más vidékre,
Fenyves erdő közepébe.

9] 8. – Az a határ ne terenyen,
Amerre a bátyám vitték,
Az az erdő száradjon ki,
Amerre a bátyám vitték!

9. Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon,
A kenyered sárrá váljon!

Jásztelek (Jász–Nagykun–Szolnok), nő (44), Halkovics 1957. Lsz 29.576.

A 2. versszak első sorában a hiányos (kipontozott) szövegrész³⁴¹ talán az előző sort egészíti ki (hasonlóan a fenti 48. elejéhez: „Föhhallatszott Gönc várába, / *Gönc várának kastélyába*”), de ebben a variánsban a „*Gönc városnak*” helyett valószínűleg „*Gönc városa, rajta, rajta*” hangozhatott, legalább is a folytatásból ez következne. A vallatáskor László Anna lakhelyéül Gönc városát jelöli meg. Ez ellentmondáshoz vezet, mutatja a 3]-as egységben a kocsisnak adott parancs: „*Menjünk gyorsan Gönc városba, / Bátyám szabadulására!*” (Anna nem lakhat ugyanott, ahová bátyját zárták, vagy ha ott lakik, nem kellene kocsisát Gönc városba irányítania – hacsak, mint némely változatban, nem a helyi kastélyból mennek a várba.) Odaérve nem a bíróhoz megy, hanem Lászlóhoz (az 4]-szel jelölt részben), akihez így szól: „*Fehér László, kedves bátyám, / Hoztam néked sok aranyat*”. Más előadásban előfordul, hogy a várba érkezve Anna előbb bátyjához megy, de leginkább azért, hogy megtudakolja a bíró nevét, és ezután indul, hogy felkeresse a váltságdíjjal.³⁴² Itt viszont a bíróval folytatott tárgyalás rész teljesen ki is marad. Azután a 6. versszak indulása elsősre olyan látszatot kelt, mintha a 6]-os szerkezeti egységet nyitná (amellyel pótolható volna a kimaradt párbeszéd, mint azt sok változatban halljuk, mert

³⁴¹ A balladáról helyszíni lejegyzés készült, hangfelvétel nem.

³⁴² Lásd 30.

Anna szinte szó szerinti ismétlését adja beszámolójában). Az indítás után: „Fehér László, kedves bátyám, / *Alszol-e vagy meghaltál már?*” azonban kiderül, hogy még csak nem is erről van szó. Ugyanez a kérdés (amely a hangütése miatt „meghitt üdvözetnek” nevezett elem kezdete) nem csak az első találkozás előtt hangozhat fel, hanem később, az éjszakai jelenet után is, amikor Anna rémülten szalad a börtönajtóhoz. Hogy kardinális jelenetsorok maradtak ki a balladából, mivel Anna kérdésére a rabok felelnek, itt derül ki. *A 8-as egységbe jutottunk a 3-as után, átugorva tehát a 4-est, 6-ost és a 7-est! Megállapíthatjuk, hogy a katarzis teljességgel hiányzik ebből az előadásból, és emiatt még az egyébként súlyos átkok is súlytalanná válnak.* Mindössze annyit tudunk meg a cselekményből, hogy Lászlót lólopásért elfogják, vallatják, húga kincssel ki akarja szabadítani, de későn érkezik. A szöveg csupán az 5. versszak IV. soráig a szokásos, továbbá a vége: az átok második szakasza, de annak még a címzettje sem ismert ebben a változatban. Így a határra, az erdőre és valaki „ismeretlenre” vonatkozik. A balladaváltozat tehát – nyugodtan mondható – *erősen töredékes és romlott.*

6. HIÁNYOK A BALLADA ELSŐ FELÉBEN, ARÁNYTALANSÁG

41. Hiányzik a [2]-es, [3]-as, [4]-es egység.

41.³⁴³

[1] 1. Fejér László lovat lopott,
Az ostora nagyot szólott.
– Rajta, fiúk, fogjátok meg,
A tömlöcbe zárjátok be!

[3] 2. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva,
[5] *Fojosórúl fojosóra,*
Kedves bátyja ajtajára.

[6] 3. – *Hallod-é te,* kedves bátyám,
Mit mondott a börtöngazda?
Háljak vele az éccaka,
Szabad leszel má hajnalra.

4. – Ne hálj vele, *ja* bitanggal,
Az akasztanivalóval!
Néked lányságodat veszi,
Nekem fejemet véteti.

[5] 5. *Fehér Anna jere se szólt,*
Visszasétált a fojosón,
Fojosórúl fojosóra,
Börtöngazda ajtajára.

[7] 6. – *Hallod-é te,* börtöngazda,
Véled hálok az éccaka,
Véled hálok az éccaka,
Szabadítsd ki a bátyámat!

³⁴³ MNT XI. 507.

7. Éjfél után három óra,
Mégse alszik Fejér Anna.
– *Hallod-é te*, börtöngazda,
Mi csörömpöl az udvarba?

8. – Kocsisom lovát itassa,
Annak zürög a szerszámja,
Réz annak a zabolája,
Aranyos a cikli szára.

5 9. Korán reggel / Reggel korán Fejér Anna
Visszasétál a fojosón,
Fojosórúl fojosóra,
Kedves bátyja ajtajára.

8 10. – *Hallod-é te*, kedves bátyám,
Aluszol-é vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
Most vitték el a zsandárok.

5 11. = 5. vsz.

9 12. – Nem átkozlak, nem szokásom,
A kenyered kővé váljon,
A kenyered kővé váljon,
Türülköződ langot hányjon!
Harminchárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Harminchárom szekér széna
Rothadjon el az ágyadba!

Szamosdara (Szatmár), Varga Jánosné (59), Novák 1952.

A változat elnagyolja a kezdést. Az indító 1-es egység után a balladában hol van, hol nincs szó László vallatásáról (2), az viszont merőben szokatlan, hogy a 3-as (ahol Anna felkészül, kocsisát irányítja és indul bátyja szabadítására) – mint itt – hiányozzon. A 2. strófában két sor mintha pedig ezt a részt indí-

taná, de az utána következő sorpár a szokásosan később megjelenő, átvezető [5]-ös egységet idézi („*Fojosórúl fojosóra, / Kedves bátyja ajtajára*”). Ezzel tehát azon nyomban a várban termünk. De nem a bírónál, hanem rögtön Fehér Lászlónál. Anna beszámol neki az itt börtöngazdának nevezett bíró ajánlatáról. Láttuk, elég sok variánsban helyettesíti a [4]-es szerkezeti egységet a [6]-os. A két szerkezeti egység tartalmukban (és kifejezéseikben) párhuzamos sorai tanúsítják,³⁴⁴ hogy ez alkalmasint a tömörítés megfelelő eszköze. Itt azonban az elbeszélésből teljes egészében *kimarad* mindaz, ami arra utalna, hogy Fehér Anna (és László) milyen *társadalmi-szociális háttérrel* rendelkezik. Azt halljuk csak az énekestől, amint Anna elmondja, tőle mit követelnek bátyja szabadságáért, a váltságdíjról, aranyakról, kincsekről semmit. Hogy mit veszünk ezzel? Fehér László közönséges lótolvajnak tűnik, akinek ostorcsapását meghallják, és elfogják, hűga pedig érte jön, hogy érdekében közbenjárjon. A börtöngazda nem egy, a törvénynek fittyet hányó, gazdag nemesemberrel és a kincsekkel színültig rakott kocsin érkező, bátyja szabadságát pénzzel megváltani akaró hűggal áll szemben! László figyelmeztetésével a folytatás innentől szokásos: a jelzőkkel és az előrevetítő kettős jóslat alliterációjával, továbbá a halálnem (lefejezés) megnevezésével. De minthogy itt Fehér László nem az, aki „valójában”, a börtöngazdára kiáltott jelzők (*bitang, akasztanivaló*) leginkább haragjáról és jó megérzőképességéről árulkodnak. Az anticipált fejtétel és a bírót illető második jelző között így nem feszül az az ellentét, ami az ép változatokból kiolvasható: hogy tudniillik Lászlót nem csupán megöleti, hanem méltatlan halálbüntetésre, akasztásra ítéli az „*akasztanivaló*”, aki hűgát meggyalázta. Megjegyezni való, hogy a [8]-as egységben itt a halálnemről nincs szó, a rabok csak ennyit mondanak: „*Most vitték el a zsandárok*”. Így aztán ez a törvénytelenység itt kifejezésre sem jut. (Ennyiben konzekvens a változat, és csak a variánskör ismeretében, a többi változat fényében érzékeljük igazán a társadalmi háttérrel hiányát.) A történet folyása a [6]-os egységtől kezdve megszokott, de vannak benne ügyetlenségek. Aránytalan a túlzott tömörség után a sokszor (háromszor és korábban egy sorpár erejéig) felhangzó összekötő egység (így lesz 12 strófányi a terjedelem). Szokatlan a párbeszédet indító „*Hallod-é, te*” Anna szájából. A 4. strófa (László figyelmeztetése) után az énekes megtorpan, a folytatás zökken is: „*Fehér Anna jere se szólt*” (ahelyett, hogy „... erre nem szólt”). Bár a testvérpár tehetőségéről

³⁴⁴ Lásd III. fejezet a [4]-es és a [6]-os szerkezeti egység egymással harmonizáló elemeihez: III. fejezet 6.II.1.

és származásáról árulkodó elemek hiányoznak, az éjszakai jelenetben benne van az, ahogy a bíró a „csörömpölés” okát a lószerszám leírásának részletezésével (réz, arany) indokolja.³⁴⁵

A felvétel közben itt, a [7]-es szerkezeti egység után megáll az előadó, és ezt mondja: „*Pihenek mán egy kicsit. Há' hosszú e' nagyon, ojan nehéz nekem!*” A végén pedig megkönnyebbülten: „*Jól van!*” Zeneileg viszont kiemelkedő színvonalú az előadás, a kritikai kiadás jegyzete külön is kiemeli.³⁴⁶

³⁴⁵ Lásd IV. fejezet IV.2.).

³⁴⁶ „Szép, érzelemmel teli, drámai hangvételű előadás, olykor csuklásszerű díszítőhangokkal, közbeékelte szünetekkel. Az éneklés a pásztoros előadásmód jellemzőit mutatja, ami ezen a tájon nem szokatlan, nőknél azonban nagyon ritka.” (MNT XI., 1070.).

7. ISMÉTLŐDŐ ELEMÉK – ÚTVESZTŐ

26. – kétszeres zökkenő a „meghitt üdvözlétnél”.

26.³⁴⁷

① 1. Fehér Laci lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Dúrogat az ostorával,
Behallik a Gönc várában.

2. – Város népe, rajta, rajta,
Fehér Lacit hogy megfogják!
Fehér Lacit meg is fogták,
Valltatóra állították.

② 3. – Nincsen anyám, nincsen anyám,
Van egy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Bent lakik a Gönc várába.

③ 4. Fehér Anna, hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszaladt az istállóba.
Kocsisának emígy szóla:

5. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjunk fel sok aranyakat!
Holnap megyünk hosszú útra,
Bátyám szabadittására.

④ 6. – Adjon Isten, bíró uram!
– Adjon Isten, édes húgom!
– Hoztunk neked sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

³⁴⁷ MNT XI. 533–543. VAR *n*)

7. – Nem kell nekem sok aranyad,
Csak egy éjjeli szállásod.
Háljál vélem egy éjszaka,
Szabad *leszel* egy órában!
8. – Ne hálj avval a disznóval,
Az akasztanivalóval!
Mert lányságodat elveszi,
Bátyádnak fejét veteti.
9. – *Fehér Laci, édes bátyám,*
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
– *Ébren vagyok, nem aluszok,*
Csak terólad álmodozok.
10. Fehér Anna semmit sem szól,
Végigsétáll a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a biró ajtajába.
11. – Biró uram, éjfél tájban
Mi zörög az udvarában?
– Lovad visznek itatásra,
Zabla csörög a szájában.
12. Erre Anna semmit sem szól,
Végigsétáll a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajába.
13. – *Fehér Laci, édes bátyám,*
Élsz-e te még vagy meghaltál?
– *Ébren vagyok, nem aluszom,*
Felelik a többi rabok.

14. – Ne itt keresd a bátyádat!
Zöld erdőben, zöld mezzőben,
Zöld erdőben, zöld mezzőben,
Az akasztó tetejében.

9 15. – Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Türölköződ lobbot hányjon,
A kenyered kővé váljon!

16. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

Kerecseny (Zala), Mallinger Jánosné (19). Kiss L., 1958. VI. AP 7777j

E fejezetben a 49. balladánál tárgyaltuk, hogy a „*meghitt üdvözetnek*” nevezett elem kétszer is jelentkezik a ballada során, nemcsak a testvérek első találkozásakor, hanem később, a bírónál zajlott éjszakai jelenetet követően is. A 26. számú balladában kisebb zavarok, homályok után a cselekmény íve megtörik. Ennek okai: a *helyszínonosságból fakadó ellentmondás* (2): „*Bent lakik a Gönc várába*” [Anna], és ehhez (3): „*Holnap megyünk hosszú útra, /Bátyám szabadittására*”, majd (4) a bíró Annának ígéri: „*Szabad leszel egy órában*” (a többi változatban e helyen László szabadulásának idejéről van szó).

A kétszeres törést a „*meghitt üdvözet*” kérdése okozza a 9. strófában. A 4-es szerkezeti egység után, a 8. strófában szólal meg a figyelmeztetés, amelyet László szájából szoktunk hallani. Ezután hangzik csak fel Anna kérdése: „*Fehér Laci, édes bátyám, /Ébren vagy-e vagy meghaltál?*”, és következik rá a vallomásos válasz. A 8. és 9. versszak felcserélése különös hatást kelt, mintha a szentencia: „*lányságot elveszi, bátyádnak fejét veteti*” valahonnan „*kívülről*” jönne. (Ezt erősíti az a beszédmód, amikor – mint itt is – önmagáról harmadik személyben szól László.) Hogy nem szokásos a sorrend, és így nem László figyelmeztetését követően megy Anna a bíróhoz, hanem az után, hogy ezt hallja tőle: „*Csak terólad álmodozok*”, lélektanilag pedig némiképp más

színezetet ad tettének.³⁴⁸ Másodszor már a megfelelő helyen, az éjszakai riadalmában [8] szólal meg az aggódó kérdés, a baj csak az, hogy Fehér László itt is felel rá: „Ébren vagyok, nem aluszom”, ami lehetetlenség, hiszen nincs már ott. Az énekes észbe is kap, és korrigál: „*Felelik a többi rabok*”. Anna aggódó kérdése a börtönajtónál az [5]-ös átvezető egységhez hasonlóképpen működik annyiban, hogy mindkettő ismétlődik, és pontosan kell helyükre illeszkedniük. Ha az átvezetés nem jó helyre kalauzol vagy nem vezet máshová (mint pl. a fenti 31. 9. versszakában), *eltévedünk a folyosók útvesztőjében*. Ugyanilyen óvatosan kell Anna minden börtönbeli látogatásakor a teljes vagy részleges „meghitt üdvözet” formulát alkalmazniuk az énekeseknek.

8. TÖREDÉKES SZERKEZETI EGYSÉG

10. – a [6]-os egység nem teljes.

Ebben a balladában azt vizsgáljuk, mit okozhat egy többszakaszos szerkezeti egység csonkasága. Ezúttal *nem értelmi zavart!*

10.³⁴⁹

[1] 1. Fehér Laci lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ojat vágott ostorával,
Behallatszott Fehérvárra.

2. Fehérvárra, rajta, rajta,
Fehér Lacit hogy elfogják!
Fehér Lacit el is fogták,
Vallatóra szólították.

[2] 3. – Van-e apád, van-e anyád,
Van-e gyönyörű hugocskád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
De van gyönyörű hugocskám,

³⁴⁸ Lásd a következő elemzést is: 10. (10–11. versszakok és a magyarázat).

³⁴⁹ MNT XI. 533–543. VAR. g)

4. Kinek neve Fehér Anna,
Bent lakik a Fehér várba.
Kinek neve Fehér Anna,
Bent lakik a Fehér várba.
- 3 5. Eztet Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
Leszalad az istállóba,
Istállónak ajtajába.
6. – Fog’ be, kocsis, a lovakat,
Rakjál rája szinaranyat!
Holnap megyünk hosszú útra,
Bátyám szabadítására.
- 4 7. – Jó estét hát, bíró uram!
Hoztam néked szinaranyat,
Hoztam néked szinaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!
8. – Nem kell nékem szinaranyad,
Csak egy éjjel hálja’ vélem.
Egy éccaka hálja’ vélem,
Kiszabadítom reggelre!
- 5 9. Erre Anna semmit sem szólt,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a cella ajtajára.
- 6 10. – Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy alszol már?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Most is rólad gondolkozok.

5 11. Erre jAnna semmit sem szólt,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

7 12. Éjfél után egy az óra.
– Mi csörög az istállóba?
– Lovat visznek itatásra,
Zabla csörög a szájába.

5 13. = 9.

8 14. – Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy alszol már?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

15. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
A bitófa tetejébe,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
A bitófa tetejébe.

5 16. Erre Anna semmit sem szólt,
Összeroskad a fojosón.

9 – Átkozásom nem szokásom,
Azt se bánom, hogyha megfog.

17. Mosdóvized vérré váljon,
Tűrülköződ lángot hányjon,
A te szived mindig fájjon,
A te szived holtig fájjon!

18. Tizenhárom szekér szalma
Rohadjon el az ágyadba,
Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra!

19. Tizenhárom esztendőre
Kísérnek a temetőbe,
Tizenhárom esztendőre
Kísérnek a temetőbe.

Csépa (Jász-Nagykun-Szolnok), Mészáros Mátyás „Puci” (42), Schnöller, 1956. Lsz. 29.590. Műdalos és cigányos fordulattal.

A ballada meglehetősen terjedelmes: 19 strófás. Az összes szerkezeti elemet tartalmazza. Az összekötő [5]-ös egység négy ízben szerepel, bár negyedszer (16. vsz.) csak kétsornyi hosszúságú. Három és fél strófát tesz ki az átok. Ennek ellenére a darab mégsem teljes értékű. A hiányérzet oka a [6]-os egység *részlegessége*, amelynek fő dramaturgiai szerepe az, hogy tudassa, mi történt a bíróval folytatott tárgyaláson, és László erre válaszként elhangzó kemény, határozott és elutasító (Annát figyelmeztető) reakcióját közvetítse. Ez általában két strófa terjedelmű, de gyakran megelőzi az említett két strófát a „meghitt üdvözlésként” emlegetett szakasz. Ebből derül ki, milyen közeli, szoros kapcsolat van a testvérek között. Ha ezt mégsem tartalmazza a [6]-os egység, a történet attól még nem csorbul, a három strófa közül a másik kettő képezi a jelenet gerincét. Ha a balladában benne volt a [4]-es jelenet, ahol Anna és a bíró párbeszédét már megismertük, az újdonságot ezen a ponton egyedül László figyelmeztetése hordozza. Ennek a résznek a hiánya súlyos hatással van a továbbiakra: nem keletkezik veszélyérzet és feszültség, és nincs konkrét előre vetítése sem a tragédiának. Ebben a változatban ez a helyzet. Ilyen körülmények között pedig más fényben tűnik fel Anna cselekedete. A bíró ajánlattétele után Anna végigsétál a folyosón, bátyja cellájához, és ott (10. vsz.) gyöngéden érdeklődik: „*Fehér Laci, édes bátyám, / Ébren vagy-e vagy alszol már?*”. Hallván pedig bátyja válaszát: „– *Ébren vagyok, nem alszok, / Most is rólad gondolkozok*”, azonnal dönt. Egyáltalán nem merül föl hát egy csöppnyi racionális fontolgatás sem, bekövetkezhet-e, amit László, józan előrelátással (más variánsokban) előre megjósol, hanem itt Anna csakis érzelmi alapon határoz. Igaz, amikor László tiltása ellenére cselekszik, akkor sem árulja el semmi, mit érez, gondolhatjuk önfejűnek, hősnek vagy naivnak is. De itt, *ebben a balladában, a [6]-os jelenet tanúsága szerint egyedül kettejük viszonya*³⁵⁰ *motiválja Fehér*

350 Más variánsok néha még kifejezettebben utalnak a gyöngéd kapcsolatra: „Csak felőled/terőlad álmodozom” (pl. 6., 26.), erről lásd: III. fejezet 6-os szerkezeti egység megjelenési formái.

Anna döntését. Az átvezető [5]-ös egységekben szereplő, Anna mozgását leíró igék adnak némi támpontot ahhoz, milyennek képzelhetjük lelkiállapotát, itt „végigsétál” és „megy”, míg sok más változatban szalad, kiszalad, végigszalad, sírva sétál... stb.³⁵¹ A [6]-os szerkezeti egységnek különösen azokban az esetekben van emblematikus szerepe, amikor László figyelmeztetése túllép közvetlen szerepén, és jóslatból, a tragikus fejlemények előrevetítéséből átlényegül magává a tragédiává (pl. a 31. sz. balladában, ahol hiányzik a [7]-es jelenet), valamint olyankor, amikor a ballada éppen a [6]-os szerkezeti egységgel ér véget. Az utóbbiak töredékek.³⁵²

9. ÁTVEZETŐK NÉLKÜL

46. – nem szerepel benne az [5]-ös szerkezeti egység. Vajon teljesen nélkülözhető-e a cselekmény egyes mozzanatait helyhez kötő átvezetés?

46.³⁵³

[1] 1. Lovat lopott Fejér László
A Fekete-halom alól,
Kantárostól, pokrócostól,
Egész nyeregszërszámostól.

*2. Utánna mēnt Gönc várossa,
Ótöt fogni hogy mēglássa,
Egész város falujival,
És csakugyan hadnagyostól.*

[3] 3. Fejér Anna, hogy mēghallta,
Hogy a bátyja fogva vala:
– Fog' bé, kocsis, a lovakot,
Tégy melléjem sok arangyat!

³⁵¹ Lásd III.5. fejezet.

³⁵² Lásd e fejezet végén a 10. alfejezetet (51., 58.).

³⁵³ MNT XI. 475.

4. *Isten jó nap, hadnagy uram!*
– *Fogadj Isten, gyöngymadaram!*
Mét jöttél te, szép *aranykám/madárkám?*
– A bátyámért, hadnagy uram.

5. Ha a bátyámot kijadná,
Az Isten és/A jó Isten mēgáldaná.
– A bátyádat kiadatam,
Ha az enyém lész, *angyalom*.

6. – Bátyám, bátyám, Fejér László,
Aluszol-ē vagy mēghótál?
– Nem aluszom, nem hótam mēg,
Csak terollad gondolkozom.

7. – Édēs hugom, Fejér Anna,
Ne add hēzzá te magadot!
Szüzességēd és elromlik,
Ingēmēt és *fēlakasztanak*.

7. Amint csēnetnek, pēnetnek:
– Talán az én bátyám viszik!
– Nem a te bátyádot viszik,
Katonájim maséroznak,
Katonájim maséroznak,
Azok csēnetnek, pēnetnek.

8. – Bátyám, bátyám, Fejér László,
Aluszol-ē vaj mēghótál?
– A te bátyád ne itt keresd!
Ződ erdőbe, sík mezőbe,
Ződ erdőbe, sík mezőbe,
Akasztófa tetejibe.

9 10. *Té're ese Fehér Anna,*
Ugy átkozá Horvát Miklóst:
 Mosdóvize vére váljon,
 Törülője langot hányjon,
 A kényere kűjé váljon,
 Kése benne összetörjön!

11. Mikor félül a lovára,
 Út előtte gajasodjék,
 Út előtte gajasodjon,
 Lova lába mégbotoljon,
 Lova lába mégbotoljon,
 S a nyaka jës ott kitörjön!

Andrásfalva (Bukovina) – *Lengyel* (Tolna), Kelemen Ferencné Dobondi Mária (71). Kiss L. 1953. IV. AP 662a

A ballada indító egysége a variánsok összességét tekintve a nagy többségtől eltérő motívumokkal (kantár, szerszám), az ostorcsapás (zajkeltés) szerepeltetése nélkül jeleníti meg a lólopást. Az elfogatást is elbeszéli, méghozzá ennek látványosság erejét hangsúlyozva (2. vsz.): „*Utánna mēnt Gönc várossa, / Őtöt fogni hogy meglássa, / Egész város falujival, / És csakugyan hadnagyostól.*” A vallatás jelenet hiányzik. A 3-as egységben Anna befogatja a lovakat és feltéteti az aranyat, de a kocsisnak nem mondja, miért és hová mennek. Azonnal a hadnagy úrnál termünk: 4, őt köszönti Anna. A váltságdíjról nincs szó, hacsak az Annára bőven ömlő becéző szavak (*gyöngymadaram, madárkám, később angyalom*) mellett felhangzó „*aranykám*” nem elszólás. (Nem az, de minthogy összecseng az aranyakkal, a ballada hallgatóságában felidézheti a szóalak a bizonyára felajánlott kincset is.) Pénz helyett a párbeszéd szövegében Anna Isten áldását kéri-ajánlja a hadnagy úrnak bátyja szabadságáért. Ő pedig a szokásos feltételt szabja. Azonnal következik erre a másik párbeszéd (6-os szerkezeti egység), a bensőséges hangvétellő üdvözlettel. Az nem hangzik el, ahogy Anna tolmácsolja az iménti egyezkedést, de László reakciójából következik, hogy beszámolt neki. Az érzelmi töltését tekintve szokásos a figyelmeztetés, némiképp tartalmilag is, a megfogalmazásban azonban különös: „*Édēs hugom, Fejér Anna, / Ne add hēzzá te magadot! / Szüzességēd és elromlik, / Ingēmēt és félakasztnak.*” (Nincs rím, még betűrím sem, és akasztást

említi! A dallamtípus változatai között csupán a 18.-ban fordul még ez elő, legtöbbször fejvesztést jósol magának, gyakran pedig általánosságban említi a megöletését.)³⁵⁴ *Eddig a pontig* (a 7-es szerkezeti egység) *a tömör szerkesztésmód nem okozott bizonytalanságot, homályt. Itt viszont nagyon hiányzik az 5-ös átvezető, helyszínváltásról tájékoztató egység.* Hely és idő ismeretlen, a folytatás ez: „*Amint csēngetnek, pēngetnek: / – Talán az én bátyám viszik! / – Nem a te bátyádot viszik...*” Ha nem ismerjük a balladát, itt nem tudnánk hirtelen, mi történik! Ráadásul a magyarázat, a kifogás is szokatlan: katonák masíroznak. A szintén átvezetés nélkül következő 8-as egység eleje legalább ismerős, mivel ismétli a „meghitt üdvözlés” elejét, és a válaszból kiderül, mi történt. Bátyja halálhírére Anna összeomlik. A legtöbb változatban visszamegy (a szokásos 5-ös összekötő egység a hallgatóságot is átvezeti) a bíróhoz-tömlőctartóhoz, hogy átkot szórjon a fejére: 9. Itt viszont ezt halljuk: „*Té're ese Fehér Anna, / Ugy átkozá Horvát Miklóst*”. Gondolhatnánk, hogy a térdre esés egyfajta ún. *allomotív*,³⁵⁵ ami egyszerűen helyettesíti, ahogy máskor, más variánsokban összerogy, összeesik Anna, de mivel éppen ebben a változatban hallottuk, ahogy megérkezésekor bátyja szabadságáért az Isten áldását kérte-ígérte a hadnagynak, itt sajátos értelmet nyer a póz. A középkori átkok, sőt, az egyházi kiátkozás jut az eszünkbe, ahol meztelen térdre hullva végezték ezt a szertartásszerű rítust. Az átkok egy része a szokásos: mosdóvíz, törölköző, kenyér, (a kenyérrrel kapcsolva a kés motívum is), a vége azonban egyéni: „*Mikor fēlül a lovára, / Út elōtte gajasodjék, / Út elōtte gajasodjon, / Lova lába mēgbotoljon, / Lova lába mēgbotoljon, / S a nyaka jēs ott kitōrjön!*”

A tartalmi folyamatosság megszakadásával, a 7-es, éjszakai jelenettől az előadás formai változást is mutat: a 8. versszaktól kezdve a négysoroság hatsoroságra vált.³⁵⁶

Az éneklés befejeztével az előadó hozzáfűzi (rajta van a hangfelvételen): „S azt mondják, úgy es lett!!!”³⁵⁷

³⁵⁴ Lásd a III. fejezetben a 6-os szerkezeti egység variánsait.

³⁵⁵ Alan Dundes, amerikai mesekutató terminusa – aki *szimbolikusan azonos funkciót betöltő, különböző változatokban megjelenő elemekre* használja a kifejezést (Dundes 1980) – érvényes volna erre, amennyiben funkcióban és jelentésben a térdre esés itt nem térne el a hasonló helyen megjelenő, más változatokbeli elemektől. Véleményem szerint, eltér. Lásd még III. fejezet 9.I. végét.

³⁵⁶ Vö. 46.-ról az V. fejezet példacsoportban is.

³⁵⁷ Előfordul, hogy magába a balladába belekomponálva bekerül (az utolsó átkelemre, a temetőbe jutásra vonatkoztatva), hogy az átkok beteljesültek. Ilyen: 6., 19., 32.

10. TÖREDÉKEK – „SZÜZSÉ”

A töredékek között vannak olyanok is, amelyekben csak részlegesen ugyan, de dióhéjban azért benne van a történet, sejteni, mi következik, és ha jól sikerül a megfogalmazás és az előadás, akkor néha mintha a szellemi-morális mondanivalóból is megcsillanna bennük valami. (Legalább is az értékítélet érződik.) Ezek a [6]-os szerkezeti egységnél szakadnak meg, nem a teljes balladát, csupán a ballada színopsziszt, „szüzséjét” közvetítik. Hiányzik belőlük a cselekmény végigkövetése, sőt a valódi állásfoglalás is, azaz az erkölcsi elégtétel (ami ennél a balladánál az átok). Ilyenek pl. az 51. és az 58.

51.³⁵⁸

[1] 1. Lovat lopott Fehér László

jA Feketë-halom alól.

Ollyat pattant a nyeregbe,

Mëghallotta Gönc vármëgye.

2. Hogy a mëgye mëghallotta,

Fehér Lászlót el is fogta.

El is fogták, mëgkötözték,

A börtönbe be is tették.

[X] 3. Fehér Anna mëghallotta,

Hogy a bátyja jel van fogva.

Gyorsan mënt a komëndóra,

Komëndóról az ajtóra.

[4] 4. – Török Miklós, bírójuram,

Adok ëgy véka jaranyat,

Adok ëgy véka jaranyat,

Ha kiadja a bátyámat!

³⁵⁸ MNT XI. 540.

5. – Nem kell kincsöd, sém aranyod,
Csak éggy éjjeli hálásod,
Nem kell kincsöd, sém aranyod,
Csak éggy éjjeli hálásod.

5] 6. Fehér Anna eztet hallja,
Kiszaladt a folyosóra,
Folyosóról folyosóra,
Sötét zárka jajtájára.

6] 7. – *Kedves bátyám, Fehér László!*
Török Miklós azt akarja,
Török Miklós azt akarja,
Háljak véle jéggy éjszaka,
Háljak véle jéggy éjszaka,
Të ki lészël szabadulva.

8. – *Kedves húgom, Fehér Anna,*
Ne hálj véle jéggy éjszaka,
Ne hálj véle, *ja gonosszal,*
Akasztófáralóval!

9. Neköd szűzességöd vészzi,
Bátyádnak fejét véteti,
Neköd szűzességöd vészzi,
Bátyádnak fejét véteti.

Egyházasbást (Gömör és Kis-Hont), Dancsok Józsefné Vincze Erzsébet (72).
Ág. 1959. VIII. AP 4353a

1] Lászlót ostorának pattogása leplezi le. Bár a szövegben nincs benne a hangot adó eszköz, és a sor: „*Ollyat pattant a nyeregbe*” értelmezése önmagában nem könnyű, de a folytatás elárulja, hogy a „pattant” ige nem azt jelenti, hogy nagyot ugrott a nyeregben vagy felpattant a lóra, hanem csatogtat, pattintgat, hiszen meghallották a zajt. (A köznyelvi és nyelvtanilag helyes alak „*pattintott*” volna.) Meghallotta Gönc vármegye, és Fehér Lászlót elfogta. Az általános jelentésű, köznévi alany igencsak aktívan cselekvő.

(Nem hétköznapi persze a szöveg, hanem költői. És mindenki érti, miről szólnak a sorok. A 2. strófa közepén azután „animálódik” az összefoglaló köznévf, többes szám harmadik személyűbe váltanak az igék: *el is fogták, megkötözték, be is tették.*) A 3. strófa Fehér Annához visz, aki sietve cselekedett: „*Gyorsan mēnt a komēndóra, / Komēndóról az ajtóra*”. A változatok zömében ezen a helyen a kocsisal folytatott párbeszédet halljuk, itt ez hiányzik, az [x] ezt jelzi. Majd később derül ki, hogy váltságdíjat, aranyat visznek Török Miklósnak. (A fent idézett két sor, funkcióját tekintve az átvezető [5]-ös szerkezeti egységnek felel meg, ami a szövegállomány nem-töredékes változataiban néha már ezen a ponton megjelenik.) A [4]-es egység, a bíróval folytatott párbeszéd szerkezete a szokásos: Anna ajánlata és a bíró válasza, akinek a részéről ígéret itt nem hangzik el. Ezután egy átvezetés ([5]) következik; érdemes az ígére figyelni: „*kiszaladt*”, mert ez mintegy „előkészíti” a hűg és báty beszélgetésének, különösen az első, ismétlésekkel tűzdelt, hosszabb, formabontó strófából érezhető zaklatottságát. A [6]-os szerkezeti egység, bár háromszakaszos, nem a szokásos beosztású (általában ez a felépítése: bensőséges, érzelmes köszöntés, utána Anna beszámolója, majd László figyelmeztetése). A meghitt üdvözlöt egy-egy megszólítás helyettesíti: „Kedves bátyám, Fehér László” és „Kedves hűgom, Fehér Anna”. Anna zaklatott strófája (7. vsz.) két ismételt sorral hatsorossá bővül, László intó válasza is ismétlésekkel tűzdelt. A kettőjüket sújtó, rossz véget felvázoló, jóslatszerű előrevetítés tartalmazza a bírót illető szokásos (gonosz, akasztófárávaló) jelzőket is.

Fehér Lászlónak hűgához intézett figyelmeztető szavaival végződik a változat (hasonlóan az 52., 56. és a jelen bemutatásban soron következő 58.-hoz). A báty – mint sok más változatban is – önmagáról szólva az egyes szám első személyt harmadikkal helyettesíti: „*Bátyádnak fejét véteti*”. Ez eltávolítással a közlés általánosabbá válik. Sejtjük csupán, mi fog történni, mégis, mivel ezzel véget is ér ez a ballada, *a személytelen közlés átminősül szentenciává*, a drámai cselekmény valójában az ún. szüzsére redukálódik. Fehér László figyelmeztetése ilyenkor túllép „eredeti jogkörén”, jóslathól végzetté válik.³⁵⁹

³⁵⁹ Normál menetben is gyakori a nyelvtani szám- és személyváltás ezen a helyen: „Bátyádnak fejét véteti”, de ahol folytatódik a történet, ott ez kevésbé tűnik különösnek.

58.³⁶⁰

① 1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alól.
*Rácsapott a szélső lóra,
Bevágatott Gönc városba.*

2. – Gönc várossa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót el is fogták,
Négyes börtönbe bezárták.

③ 3. Fehér Anna, hogy megtudta,
Hogy a bátyja jel van csukva,
Mindjárt mondja a kocsisnak:
– Rak” fel kincsem, aranyamat!

4. Holnap reggel nyolc órára
Bevágatunk Gönc városba,
Bevágatunk Gönc városba,
Négyes börtön udvarába.

⑥ 5. – László, László, édes bátyám,
Aluszol-e vagy meghaltál?
– Se nem alszom, se nem nyugszom,
Mindig rólad/Csak terólad gondolkozom.

6. – László, László, édes bátyám,
Azt mondta *ja* börtöntartó,
Háljak véle egy éjszaka,
Bátyám ki lesz szabadítva.

7. – Anna, Anna, édes húgom,
Ne hálj véle, a gonosszal!
Néked szüzességed veszi,
Bátyádnak fejét elveszi.

³⁶⁰ MNT XI. 533–543. VAR d)

Alsóvály (Gömör és Kis-Hont), Kalas Lászlóné Seres Margit (44). Vargyas, 1963. AP 5140d.

Ez a változat is, az előző, 51.-hez hasonlóan, csak a történet első felét beszéli el. Az [1]-es szerkezeti egység első strófájának III–IV. sorából („*Rácsapott a szélső lóra, / Bevágtatott Gönc városba*”) kiderül egyrészt, hogy László több lovat lopott és hogy nem elvágtatott, hanem (tüntetőleg?) bevágtatott a városba. (Az ostor – amit külön nem említ a változat – itt nem a hanghatás, a zajkeltés kelléke, hanem a lovakat vágásra ösztönző eszköz.) Fehér László látványos feltűnést akar kelteni, aminek okát nem ismerjük.³⁶¹

Elfogják, és „négyes börtönbe” zárják. Anna mondja is kocsisának ([3]), miután felrakatja kincseit és aranyait, hogy „*Bevágtatunk Gönc városba, / Négyes börtön udvarába*”. (A négyes börtön jelentése négyszemélyes cella, a szókapcsolat: „négyes börtön udvara” tehát inkább a formula-természetűen kezelt „négyes börtön” kifejezés ismétlésének köszönhető. Olyan kifejezésnek, ami a szóbeliségben ismételni való, még ha éppen az aktuális helyen nincs is határozott jelentése. (Ezen a ponton a változatkörben leggyakrabban a cél szerepel: „Bátyám szabadítására”, vagy a hely pontosítása, mint alakilag itt is. A jelentést szorítja itt háttérbe a forma, a séma, mert az nem valóságos hely megjelölés, hogy „*négyes börtön udvarába*”.)

Amint az más előadásokban is előfordul néha (pl. a 43.-ban, 55.-ben), kimarad az első párbeszéd ([4]), és arról a második ([6]) tudósít. Ebben a változatban a háromrészes egységet nyitó *meghitt üdvözlés* feltűnően erős érzelmi töltetű, különösen a vallomásszerű válasz: „*Se nem alszom, se nem nyugszom, / Mindig rólad [vagy] Csak terólad gondolkodom*”. A másik két szakaszban, Anna beszámolójában és László figyelmeztetésében is megjelenik a szintén gyakori nyelvtani jelenség: a szám és személy elváltoztatása. Anna mintha magázni kezdené Lászlót (valójában a bíró szavát használja): „*Hájjak véle egy éjszaka, / Bátyám ki lesz szabadítva*”, László pedig önmagáról mint kívülálló, egyes szám harmadik személyben szól: „*Néked szüzességed veszi, / Bátyádnak fejét elveszi*”. Minthogy ezzel a változat be is fejeződik, ez az eltávolodás annyira nem hat különösen, inkább a valóságos szituációtól eltérő beszédmód révén kiemeli a jóslat erejét.

³⁶¹ A magyar ballada külföldi megfelelőiben Vargyas felmutatja a hasonló motívumokat balladamonográfiájában: Vargyas 1976. II., 300., (Lásd még könyvünk IV/3. fejezetében: László megítélése).

Az énekes mindenesetre elégedetlen volt saját előadásával, mert az éneklés után hozzátette: „*Még a láncok is csörögtek*”. Feltehetőleg a folytatásra, a [7]-es jelenetre gondolt, amit már nem énekelt el, tudniillik amikor Fehér Anna éjjel felriad a zajra.

ÖSSZEGZÉS

A fenti elemzések tanulságait összefoglalni nem könnyű. A tíz kategóriába sorolt tizenkét eset majdnem mindegyikénél, úgy gondolom, megfogható (de legalább is feltételezhető), hogy milyen tényezők játszottak közre az előadás során keletkezett hiba létrejöttében, és mi segítette egyes esetekben annak korrigálását. Mielőtt azonban a konkrét változatokra visszautalnék, két, felmerülő kérdést kell tisztázni.

1. Indokolt-e és nem belemagyarázás-e az, ha egy bizonyos változat bizonyos hibáját más változatokban előforduló megoldásokkal összefüggésben értelmezem?

Ha elfogadjuk, hogy az egy élő szóbeliség létrehozta változattömeget szövegkorpuszként – mint az azt alkotó változatok összességét – tekinteni nem abszurd vállalkozás, azzal együttjár, hogy ez is elfogadható.³⁶² A vizsgált szövegkorpuszt egy ballada többféle előadása, ráadásul azonos dallamtípusoz tartozó dallamokra énekelt változatai alkotják.

2. Vajon a fent elemzett példacsoport alapján meghatározható-e, konkrétan mit értek „romlott”, „hiányos”, „zavaros” változaton?

Az előző kérdésre adott válaszban benne rejlik az is, hogy a típus variánsait mint az összes előforduló változat képezte variáns tömböt szükséges szem előtt tartani és az azt alkotó darabokat egymáshoz viszonyítani. Ha tehát minősítünk vagy címkézünk, azt mindig a többihez képest (és nem egyetlen, tökéletesnek kikiáltott előadáshoz viszonyítva) kell tennünk. A balladát sokféle változatban őrizték meg és adták tovább az előadók, nem azért választottam ki a sok, „teljesnek” mondható előadásból egyet, mintha az volna „a legideálisabb” megtestesítője a Fehér László-balladának, hanem csupán azért, hogy a szerkezeti elemzéshez szükséges egységeket kivonhassam belőle. A

³⁶² Az összehasonlító folklorisztika bevett módszere pl. a mesetípusok közös motívumok alapján történő összevetése és azonosítása (Aarne-Thompson-katalógus), Alan Dundes „allomotive” fogalmának széles körű alkalmazása pedig a mesetípusbeli variánsok értelmezésében más, de funkcionálisan egyező motívumok behelyettesíthetőségére épít. A típusban gondolkozás az összefüggések kutatásának feltétele.

többféle megoldású, „teljes” balladákhöz mérten minősíthetők egyes változatok romlottnak vagy hiányosnak, netán zavarosnak. A példák, amelyek rendhagyó megoldásokat mutatnak, a „típus egészéhez” mérendők tehát, egyenként pedig mind valamiképpen azt mutatják, milyen széles skálájú a megoldások lehetősége. A „hiányos” még lehet akár ép is, a „zavaros” kitisztulhat, a „romlott” sem feltétlenül elvetendő (még ha kétségtelenül negatív is megítélése).

A FEJEZETBEN ELEMZETT ESETEK ÁTTEKINTŐ ÖSSZEGZÉSE

Az elsőben (11., szerkezeti egységei sorrendje: 1 3 4 7 5 6 5 7 5 8 9) egy strófaismétlés és annak utolsó sora miatt – mivel az más változatokban a 7-es kezdeténél is elhangozhat – a rendszeren *későbbi jelenet*: 7 *előre kerül*, lemarad előle először a 6-os egység. *Tesz* azután *egy hurkot* a ballada, Anna visszatér a börtönhöz (5) – különben is ez szokott következni –, és így el lehet énekelni, helyes folytatásával, ami előszörre kimaradt (6). Csakhogy ez ismétléssel is jár: a 7-es egységet újból halljuk, viszont az *időrend helyrezökken*, a színhelyváltást közvetítő átvezető szakasz (5) pedig mindennek segítségére van.

Ugyanezt a két szerkezeti egységet (a 6-ost és a 7-est) cseréli fel időben a 33. változat is (szerkezeti egységei sorrendje: 1 2 3 4 7 5 6 5 9). Itt, feltevésem szerint, *egyetlen kifejezéshez kötődik az elcsúszás*. A bíró ajánlata így hangzik: „*Háljál velem égyg éjszaka, / Bátyád szabad égyg órára!*”, erre következik, hogy „*Bíró uram, égyg az óra, / Mi csörög az udvarodban?*”. Az éjszakai jelenettől az átvezetés a börtönhöz vezet, itt jön a 6-os egység, amelyben Anna bátyjával beszél, aki azonban a „reális időszámítás” szerint ekkorra már nincs is ott, sőt talán nem is él. Elhangzik a figyelmeztető passzus László szájából, amelyben megjósolja, mi lesz kettőjük sorsa, ezután Anna visszamegy és elátkozza a bírót. Érdekes módon az énekes (amint hozzáfűzött megjegyzéséből kiderült) észrevette, hogy hibázott, de nem abban látta a hibát, hogy felcserélte az időrendet, pedig az sokkal zavaróbb, mint hogy kifejejtette a 8-as szerkezeti egységet. A 8-as egység kihagyását pedig az magyarázhatja, hogy a 6-os egység *jóslatszerű előrevetítése* nem a megszokott helyen szólalt meg, hanem *jóval később*, a ballada utolsó előtti jelenetében. Mintegy helyettesítve így a kimaradt 8-as szerkezeti egységet (amely tájékoztat László kivégzéséről), követhette máris az átok.

A cselekmény tekintetében a 31. balladában is minden zavartalan egy darabig, de itt nem időrendi tévesztés történik, hanem kimarad belőle a „kihagyhatatlan” 7-es, éjszakai jelenet. (Szerkezeti felépítése: 1 2 3 4 6 5 8 5 9). A drámai csúcspont nélkül érthető-e a történet? Itt *Anna összeesése* a 6-os egység figyelmeztetése után a *kulcsfontosságú* momentum. Hogy ez éppen itt, nem később, bátyja halálhírére történik (mint a legtöbb változatban), mutatja, hogy *az előrevetített vízió a valóság szerepét teljességgel magára öltheti*. Zökken ugyan a ballada menete, de egy színváltozást nem hozó átvezetés után elhangzik még a két utolsó szerkezeti egység is. A felvételen nem feltűnő a hiba, az énekes kiváló, ismert, nagy tudású előadó.

A 47. balladaváltozathoz (szerkezeti felépítése: 1 3 x 6 5 7 1 x 8 5 x) szintén a 7-es szerkezeti egység hiányzik, azaz hiányozna, ha a László figyelmeztető szózatát (6) követő átvezetés végén az új színhely megjelölése nem lenne annyira konkrét („*Főfeküdt a singolt ágyba*”). Így az éjszakai jelenetre történik *legalább is utalás*.

A 48.-ból (szerkezeti felépítése: 1 3 4 5 6 5 9) nemcsak hogy a 7-es szerkezeti egység hiányzik teljesen (mint a 31.-ből), hanem a 8-as is. Kis híján azokhoz a töredékekhez sorolhatjuk, amelyek megállnak László jövődőlésénél. Mégis, mivel ez a ballada Anna átkával, szokásosan ér véget (9), inkább csak *töredékesnek* mondjuk, nem *töredéknek*.

Nem így állunk a 49.-kel (szerkezeti felépítése: 1 2 3 x 8 9). Ennek első három egysége ép csupán, és hirtelen, kihagyva hármat jut a 8-as szerkezeti egységhez a cselekmény. A romlás ahhoz köthető, hogy a testvérek párbeszédét indító, ún. *meghitt üdvözlés kezdősorai ismétlődhetnek a ballada során* (a 6 és a 8 elején). Véletlenül ugorhatott így a 6-os kezdetéről a 8-asra az előadó, és innen folytatta. Az átkok viszont *hiába sorolódnak*, mivel a bíróról, akit illetnek, a balladában egy szó sem esik. A változat *töredékes, romlott*.

A 41.-ben (szerkezeti felépítése: 1 (3) (5) 6 5 7 5 8 5 9), amelyet szintén ugyanígy kell minősítenünk,³⁶³ az arányok éppen fordítottak. Itt a ballada első felében található a hiányok, a 2. strófában Anna már a börtönnél van, a következő pedig már a 6-os szerkezeti egység. Azonban nem a terjedelemmel van baj (12 strófás!),³⁶⁴ hanem a fő hiba az, hogy egyáltalán nincs szó a kiszabadítás módjáról, ugyanis a bíróval való tárgyalásról beszámoló rész is csonka (csak az ő kikötését közvetíti). Így azután a *társadalmi–szociális hát-*

³⁶³ Töredékes, romlott, függetlenül attól, hogy zeneileg pedig kiemelkedő színvonalú.

³⁶⁴ Lásd II/a „Hosszabban vagy rövidebben...” c. fejezetben két változat összehasonlító elemzését, ahol a rövidebb (teljesnek ítélt variáns, 40.) terjedelme éppen 12 strófa.

tér teljes egészében ismeretlen marad. Ezt is a teljes szövegtörzs fényében, illetve a balladatípus ismeretében hiányolhatjuk. (Az előadó, aki pedig nagyon jó énekes, a ballada éneklése közben egyszer megtorpan, később meg is áll, megjegyzést is tesz, végül pedig valósággal megkönnyebbül, amikor befejezte.)

A *meghitt üdvözlés ismétlődése* a ballada során hasonlóképpen *zavart okozhat*, ha nem a megfelelő helyen hangzik el, csakúgy, mint az átvezető passzusok, amikor nem jó helyre vezetnek. Példa erre a 26. változat (szerkezeti felépítése: 1 2 3 4 x6 5 7 5 8 9), ahol Anna tettének motivációját átszínezi, tehát némi *jelentésmódosítást* okoz az elem első előfordulása. Másodszori megjelenésére a kellő helyen kerül sor, de az előadó *eltéved a cselekményben*, Lászlót (holtában) megszólaltatja,³⁶⁵ és csak utána helyesbít.

Hasonló *jelentésmódosító hatása* van *ugyanennek az elemnek* a 10. változatban (szerkezeti felépítése: 1 2 3 4 5 (6) 5 7 5 8 5 9), csak míg az előző esetben sorrendcserével került máshová a szerkezeti egységen belül, itt teljesen önállósul, és a háromtagú egységből egyedül, a másik kettő nélkül hangzik el.

Tömörebb lehet az 5-ös, átvezető szerepű szerkezeti egység nélkül egy változat, *teljes hiánya* azonban *zavaróan* is hathat. Példa erre a 46. (szerkezeti felépítése: 1 3 4 6 7 8 8), ahol a 6-os és a hiányos 7-es szerkezeti egységek váltásánál jól jönne az átvezetés.

A drámai cselekmény valójában az ún. *szűzsére redukálódik* a 6-os szerkezeti egységgel végződő variánsokban. Ilyen *töredék* a fent bemutatott 51. (szerkezeti felépítése: 1 x 4 5 6) és 58. (1 3 6) is.

Ahogy az összerakásnak (szerkesztésmódnak) befolyása van a jelentésre, *az apróbb motívumoknak, még egy-egy szónak is lehet jelentésmódosító szerepe.*

A teljes áttekintéshez háttérként szükség van a következő, III. fejezetben felsorakoztatott, összes „megoldás”, a „variánsarzenál” ismeretére, használatára. Az adott dallamtípusbeli dallamokra énekelt változatok részleteinek párhuzamos feltérképezését és vizsgálatát azért tartom szükségesnek, mert – mint már kifejtettem – felteszem, hogy a ténylegesen elhangzott balladaszövegek elemei „együttest”, egységet (vagy hálózatot) alkotnak, amire joggal támaszkodni lehet. A szerkezeti egységek szerinti variánsok aprólékos bemutatása lesz a vizsgálat kettős fonalának másik szála.

³⁶⁵ És ez nem „A megszólaló halott” balladatípus!

III.

A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK, VÁLTOZATAIK TÜKRÉBEN

Az első fejezetben egyenként, folyamatukban (*vertikálisan*) elemzett balladák után itt a szerkezeti egységeket veszem sorra, és megvizsgálom mind a kilencet, változataikban. Elsősorban önmagukban, a ballada folytatásától (és előzményétől) eltekintve szemlézem az egyes részeket, fő célom itt a variánsrészek egymás mellé helyezése, mégpedig lehetőleg a rokon megoldások együvé csoportosításával. A felsorolás révén egymás mellé/alá (ha közeli), illetve még mindig egymás közelébe helyezett (ha távolabbi variáns) szövegrészek ily módon mintegy *horizontálisan* összevethetővé válnak,³⁶⁶ és ebből fakadóan az azonos funkciójú jelenetek különféle megfogalmazási módjai is világosabban szemlélhetők. Bizonyos elemek meglétének vagy hiányának, egy-egy jellegzetes fordulatnak vagy kifejezésnek is jelentésmódosító hatása lehet. Célom a dallamtípus balladáiban felhangzott variációs lehetőségek felsorakoztatásával az is, hogy megmutassam, potenciálisan mennyire cserélhetők, „helyettesíthetők be” egymással a megfelelő részletek. (Ez utóbbi természetesen szükségessé teszi az elemek képzeletbeli újra összeillesztését is, „a balladává”). Az is érdekes, és hasonló összeállítás nélkül nehezen lenne nyomon követhető, hogy az egyes nagyobb és apróbb részletek *variálódási hajlam* tekintetében mennyire térnek el egymástól. Minthogy jelentős szerepük van az egyes motívumoknak, a variációk tárházának bemutatása egyrészt azok köré rendeződik, másrészt a formai sajátosságok mentén halad. *Szerkezeti egy-*

³⁶⁶ A horizontális irány a papír kétdimenziósságából adódóan, természetesen virtuálisan értendő, valójában az egymásnak megfelelő variánsrészeket egymás mellé legfeljebb papirusztekercsen helyezhetnénk. De erre való az elvonatkoztatási képességünk, mint ahogy az ellentétes irányban, vertikálisan is össze tudjuk állítani, képzeletben, a cselekmény építőelemeiből a balladát.

ségenként változik a rendezőelv aszerint, hogy a variánskészlet elemeit összefüggéseik bemutatására milyen szempont vagy szempontok szerint lehet leginkább csoportosítani.

AZ 1-ES SZERKEZETI ELEM MEGJELENÉSI FORMÁI A DALLAMTÍPUS BALLADÁIBAN

RÖVID ISMERTETÉSE, JELLEMZÉSE

Kiindulópont: cselekmény (lólopás, üldözés, elfogatás és bebörtönzés) helye, (ideje), jellemző motívum: hangos ostorcsapás. A ballada *nélkülözhetetlen kezdőeleme*.

A VÁLTOZATCSOPORTOK

1.1.: négy soros kezdő, 1-es szerkezeti egységek variációi

4-sorosak/1: jellegzetes motívumokkal (ostor-zajkeltés)

Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alatt.	Ostorával nagyot csattant,	Behallatszott Gönc várába. 1.
Fehér Laci ...	„ alól.	„	Elhallatszik városában. 44.
Fehér László ...	„ alatt.	Égyet vágott ostorával,	Behallatszott Gönc várába. 9.
„	„	Nagyot pattant az ostora,	Behallatszott Jaj-halomra. 37.
„	„ alól.	Nagyot pattant ustorával,	Elhallatszik Gönc várába. 65.
Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alól	Nagyot csattant az ostora,	Meghallotta Gönc városa. 70.
„	A Fekete-halom alatt.	Ollyat pattant az ostora,	Elhallatszott Gönc városba. 73.
„	Ostorával nagyot csapott.	Föhallatszott Gönc várába,	Gönc várának kastélyába. 48.

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

4-sorosak/³⁶⁷: jellegzetes motívumokkal (lószerzám)

Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alól,	Mindén nyereg-szerszámotul,	Csikós fékkel, kantárostul.	71.
"	" alatt.	Lovat lopott szerszámotól,	Cifra nyereg-kantárostól.	74.

4-sorosak/3: jellegzetes motívumok nélkül, tényszerűen

"	" alól,	Amér ötet elítélték,	Mindjár börtönbe vetették.	22.
"	" alatt.	Fehér Lászlót ott megfogták,	Tömlöc fenekire zárták.	50.
"	Egy hejébe hetet fogott.	A vármegye irigylette,	Ezért vasra ráverette.	62.

4-sorosak/4: drámai: „rajta, rajta!„

Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alatt.	Rajta, rajta, Gönc várossa!	Fehér László el van fogva.	55.
"	Az ostora nagyot szólott.	– Rajta, fiúk, fogjátok meg,	A tömlöcbe zárjátok be!	41.

4-sorosak/5: jellegzetes motívumok nélkül, a „vallatás” motívum is megjelenik

Fehér Laci...	A Fekete-halom alatt.	Fehér Lacit el is fogták,	Vallatóra szólították.	6.
Fehér László ...	"	"	"	32.
"	"	Fehér Lászlót hogy megfogták,	"	18.

³⁶⁷ Mindkét esetben töredékről van szó, az énekesek a gyűjtéskor csak egy strófát énekeltek.

1.2.: hatsoros (4+2 sor) kezdő, 1-es szerkezeti egységek variációi

6-sorosak/1: jellemző motívumok: zajkeltés, meghallják (elfogják, vallatják).

Elbeszélő jellegű

Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alatt.	Olyat pattant az ostora,	Behallatszott Gönc városba.	Gönc városbul Fejér várra,	Fejér Anna ablakába. 11.
„	Hat fekete-...	Olyat cséttent ustorával,	... Fehér-várra.	A zsandárok rajtafogták,	Fehér Lászlót már elfogták. 21.
Fehér Laci ...	A Fekete-...	Olyat pattant ostorával,	Behallatszik ...	Fehér Lacit hogy megfogták,	A vallatóra hajtották. 28.
Fehér Laci ...	A fekete malom alatt.	Nagyot pattant ostorával,	Fölhallik az Fehérvárra.	Fehér Lacit el is fogták,	Vallatóra szólították. 42.
„	„	... durrant ...,	Felhallatszik belvárosba.	„	„ 43.

6-sorosak/2: jellemző motívumokkal, drámai: „rajta, rajta!”

Fehér László ...	A Fekete-halom alól.	... csörrent az ostora,	Behallatszott Gönc városba.	Rajta, rajta, Gönc várossa!	Fehér László el van fogva. 2.
„	A fekete falu alatt.	Egyet csördít ostorával,	„	„	„ 3.
„	A Fekete-halom alatt.	Nagyot pattant az ostora,	Elhallatszott Gönc várába.	Gönc városa, rajta, rajta!	„ 13.
„	„	Ojat ...	Behallatszott Gönc városba.	Rajta, rajta, Gönc várossa!	El van Fehér László fogva. 20.
„	„	Nagyot ...	Meghallotta Gönc városa.	„	Fehér László el van fogva. 24.
„	„	Rákiált a szélső lóra,	Behallatszik Gönc városba.	Gönc városa, rajta, rajta!	„ 40.
„	„	Csörögcsattog az ostora,	„	„	„ 49.
„	„	Nagyot csattant	Felhallatszott ...	Rajta, rajta, Gönc várossa!	... meg van fogva. 63.

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

Kivételes: 6+1 hétsoros (a VI. sor ismételve)

Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alatt.	Nagyot csördít az ostora,	Gönc városa meghalotta.	Gönc városa, rajta, rajta!	Fehér László el van fogva,	Fehér László el van fogva! 56.
Lovat lopott Fehér László	"	Rávágott a szélső lóra,	Behallatszott Gönc városba.	"	"	" 66.

1.3.: nyolcsoros (4+4 sor) kezdő, [1]-es szerkezeti egységek variációi

8-sorosak/1: jellemző motívumok: zajkeltés, meghallják (elfogják, vallatják).

Elbeszélő jellegű

Lovat lopott Fehér László	A Fekete alól.	Ollyat pattant a nyeregbe	Még halotta Gönc vármégye.	Hogy a megye meghalotta,	Fehér Lászlót el is fogta.	El is fogták, megköztözték,	A börtönbe be is tették. 51.
Fehér László lovat lopott	... alatt.	Ojat szólt az ostora,	Gönc városa meghalotta	Gönc városa meghalotta,	Fehér László el van fogva.	Fehér Lászlót, hogy elfogták,	Rögtön börtönbe zárták. 64.
"	"	Nagyot pattant ...	A vármégye ...	A vármégye ...	Szégedébe be is csukta,	Szégedéből a tömlecebe,	A legnagyobb sötétségbe. 36.
"	"	... csattant ...	Béhallatszott Gönc városba.	Béhallatszott Gönc városba,	Török Károjudvarába,	Török Károjudvarába.	Fehér László el van fogva! 25.
"	A fekete hombár alól.	Hombárné észrevette,	Zsandárokkal elvitette.	Zsandárokkal elvitette,	Nehéz rabságra vettette.	Nehéz rabságra vetették,	És halálra elítélték. 35.
Lovat lopott Fehér László	... halom alól.	Kantáros-tól, pokrócostól,	Egész nyereg-szörszámostól.	Utánna ment Gönc várossa,	Őt fogni hogy meglássa,	Egész város falujával,	És csakugyan hadnagystól. 46.

8-sorosak/2: jellegzetes motívumokkal, drámai: „rajta, rajta!”

Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alól.	Nagyot pattant ostorával,	Behallatszott Gönc várára.	Gönc várossa, rajta, rajta!	Fehér László el van fogva,	Fehér László el van fogva,	Kisérik a börtönházban. 23.
„	„	Olyat szólott drót ostora,	Behallott Gönc városába.	Rajta, rajta, Gönc várossa!	„	Ki kapára, ki ásóra!	Fehér László meg van fogva. 34.
„	„	Lovat lopott kantárostól,	Mindén-félé szerzős-túl.	Nagyot csattant az ostora,	Gönc várossa meghalotta.	Gönc várossa rajta, rajta!	Fejér László el van fogva. 14.
„ hallo-magyról	Rácsapott a szélső lóra,	Behallatszott Gönc városba.	Rajta, rajta, Gönc várossa!	Fehér László el van fogva,	Fehér Lászlót el is fogták,	Sötét börtönbe zárták. 39.
„	A Fekete-halom alatt.	Nagyot csattant az ostora,	„	Nagy Gönc város, rajta, rajta!	„	El van fogva, el van zárva	Fehérvári nagy fegy-házba. 47.
Fehér Imre ...	„	Ojat szólott ...	Gönc várossa meghalotta.	Rajta, rajta, Gönc várossa!	Fehér Imre ...	„	A kassaji híres várba. 54.
Fehér László alól.	Rácsapott a szélső lóra,	<i>Bevágta-tott</i> Gönc városba.	Gönc várossa, rajta, rajta!	Fehér László ...	Fehér Lászlót el is fogták,	Négyes börtönbe bezárták. 58.
„	„	Rávágott az első lóra,	Behallatszott Gönc városba.	„	„	„	A börtönbe be is zárták. 61.
„	„	Rácsapott a szélső lóra,	Nagyot csördült az ostora.	<i>Kutya</i> Horvát meghalotta,	Hogy a lovát elrabolta.	Fogjátok el a <i>bítangot</i>	Az <i>akasztófáraváló!</i> 12.

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

8-sorosak/3: jellegzetes motívumokkal, drámai: „rajta, rajta!”,
a „vallatás” motívum is megjelenik

Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alatt.	Ostorával nagyot pattant,	Béhallik Gönc városába.	Gönc városa, rajta, rajta!	Fehér Lászlót hogy elfogja.	Fehér Lászlót el is fogták,	Vallatóra szólították. 4.
"	"	"	Behallat-szik Gönc városba.	Gönc városba, ...	Fehér László el van fogva.	Fehér Lászlót, hogy elfogták,	Vallatóra ... 17.
"	"	"	... városban.	"	"	"	" 33.
"	"	"	... városba.	"	"	Fehér Lászlót el van fogva,	Vallatóra van szólítva. 7.
"	"	"	Behallat-szott Gönc városba / várába	"	"	Fehér Lászlót, hogy elfogták,	Vallomásra ... *
"	"	Égyet vágott ostorával,	... várába.	Gönc városa, ...	Fehér Lászlót elfoghatja!	Fehér Lászlót el is fogták,	Vallatóra szólították. 9.
"	"	Ostorával ojat csapott,	Gönc városba behallat-szott.	"	"	Fehér Lászlót, hogy elfogták,	Vallatóra ... 8.
... Laci ...	"	Ojat vágott ostorával,	Fölhallat-szott Fehérvárra.	Fehérvárra, rajta, rajta!	Fehér Lacit meg kell fogni!	Fehér Lacit megválták,	Rögtön vallatóra fogták. 5.
"	"	"	Behallat-szott ...	Fehérvárra, ...	Fehér Lacit hogy elfogják!	Fehér Lacit el is fogták,	Vallatóra szólították. 10.
... László	A Fekete-halmok alól/alatt	Nagyot pattan az ustora,	... Gönc városba.	Gönc városban, ...	Fehér László el van fogva.	... Lászlót ...	Vallatóra ... 19.
"	... halom alatt.	"	"	... városba, ...	"	Fehér László el van fogva,	... van szólítva. 31.

„FOLYOSÓRÓL FOLYÓSÓRA”

Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alatt.	Ostorával nagyot csapott,	Behallatszott Gönc várába.	Gönc városa, rajta, rajta!	Fehér László el van fogva.	Fehér Lacit el is fogták,	Vallatásra szólították. 45.
„	A Fekete-halom alatt.	Nagyot pattant ostorával,	Behallatszik Gönc várába.	... városa, ...	Fehér Lászlót hogy elfogja!	Fehér Lászlót el is fogták,	Vallatóra szólították. 27.
„	Egy fekete ...	Nagyot pattant az ostorával,	Elhallatszott Gönc városba.	„	El kell fogni azt a lopót!	„	Vallatni is kezdték őt már. 52.
... Laci ...	A Fekete- ...	„	Béhallatszott Gyöngy várába.	Gyöngy várossa, ...	Fehér Lacit hogy elfogják.	Fehér László el van fogva,	Vallatóra szólították. 30.
„	„	Dúrokat az ostorával,	Behallik a Gönc várában.	Város népe, ...	Fehér Lacit hogy megfogják!	Fehér Lacit meg is fogták,	Vallatóra állították. 26.
Fehér Laci/ László lovat lopott	„	Nagyot csattant ostorával,	Behallatszik ... várába.	Gönc váriak, ...	Fehér László el van fogva.	Fehér Lászlót hogy elfogták,	Vallatóra szólították. 57.
Fehér László ...	A fekete hegyek pattant ...	„	Gönc városa, ...	Fehér Lászlót hogy elfogja!	Fehér Lászlót el is fogták,	„ 59.
„	A Fekete-halom alatt.	Ostorával nagyot csapott,	Behallatszott Gönc városba / várába.	„	Fehér László el van fogva.	„	„ 60.

1.4.: rendhagyó felépítésű (sorszerkezetű) kezdő, 1-es szerkezeti egységek variációi

3-soros: jellegzetes motívummal (lószerszám)

Fejér László lovat lopott.	Lovat lopott kantárostól,	Minden nyereg-szerszámostól. 72.
----------------------------	---------------------------	-------------------------------------

5-soros: jellegzetes motívummal (ostor)

Fehér László lovat lopott	Egy fekete halom alól.	Ostorával nagyot csattant,	Behallatszott Gyöngy várába,	Birónak az ablakába. 69.
---------------------------	------------------------	----------------------------	------------------------------	-----------------------------

4+6-soros: jellegzetes motívumokkal, drámai: „rajta, rajta!.,

Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alatt.		Kilenc lovat kantárostul,	Mindenféle szerszámostul.	
Rácsapott a szélső lóra,	Nagyot szólott az ostora.	A nagy bíró meghallotta,	Utána megyen vágatva.	Rajta, rajta, fogjátok meg,	A börtönbe zárjátok be! 15.

2 × 4-soros +2 sor: jellegzetes motívumokkal

Fejér László lovat lopott	A Fekete-halom alatt,	Mindén nyereg-szerszámostól,	Kötőfékkel, kantárostól.
Utánna mént a vármegyé,	Őtet fogni hogy meglássa.	Fogjátok még a <u>huncutot</u> ,	Az <u>akasztófáralvót!</u>
Vigyétek le a tömlőcbe,	Annak és a méjségibe! 38.		

4×4-soros: komplex (elbeszélő, majd drámai, a vattatásig jut)

Fehér László lovat lopott	A Fekete-halom alatt,	Csinos fényes kantárostul,	Minden nyereg-szerszámostul.
Egyet durrant ostorával,	Meghallotta Gönc városa.	Utána ment Gönc városa	Egész falu vidékivel.
Fogjátok meg a <u>huncutot</u> ,	Az <u>akasztófáralvót!</u>	Kezét-lábát vasra verni,	Kezét-lábát vasra verni,
Tegyétek le a temlecbe,	Annak is a fenekére!	Kezét-lábát vasra verni,	Mindent véle kivallatni. 29.

2×6-soros (2×4-ből, minden második sor ismételve): elbeszélő, majd drámai, a vattatásig jut

Fehér Laci lovat lopott	A Fekete-halom alól,	A Fekete-halom alól.	Nagyot csattant ostorával,	Behallatszott Gönc várába,	Behallatszott Gönc várába.
Gönc városa, rajta, rajta,	Fehér Lacit hogy elfogja,	Fehér Lacit hogy elfogja!	Fehér Lacit el is fogták,	Vallatóra állították,	Vallatóra állították. 16.

A táblázatszerű elrendezés következtében a tartalmilag és formailag szoros rokonságot mutató részletek egymás mellett/után szerepelnek, és így nemcsak a *felépítésbeli*, hanem a *kifejezés szintjén is* sűrűn mutatkozó azonosságok vagy hasonlatosságok szemlélhetők.

Egy-egy sorozaton érdemes akár külön, soronként is végigfutni, mert szemléletessé vált, így jól megfigyelhető, hogy mennyire változékony vagy éppen stabil egy-két mozzanat megfogalmazása.

Szembetűnő pl. (a sok *macskaköröm* is jelzi), hogy a ballada két kezdősora mennyire *stabil*. Alig van olyan változat, amelyben az első sorpárban ne jelenne meg a fehér és fekete *oppozíció*: Fehér László és a lólopás a Fekete-halom vagy fekete malom, vagy falu, vagy homály alatt. A leleplező, de sok változatban direkt kihívónak értékelhető *zajkeltés* mozzanata sokféleképpen jelenik meg. Össze lehet gyűjteni, hogy az ostorcsapást hányféle hangutánzó szóval érzékeltetik a változatok (csattan, pattan, durran, csördít, csörög-csattog, vág, csap), a vágatás sebes irama is érzékletes, László bravúros bevágatása a városba (1.3.: 58.), kilenc vagy hat lóval való manőverezése, amint rákiált vagy rávág a „szélső lóra”, az üldözők biztatása: rajta, rajta – a hajsza majd-hogynem filmszerűen megjelenik. Érdekes a jelzőkre figyelni, amelyekkel Lászlót illeti az, aki az üldözőket biztatja (1.3.: 12., 1.4.: 38., 29.), mert ugyanazok a ballada egy későbbi szakaszában néhol visszatérnek, de már éppen nem rá vonatkozóan. Az áttekintés a *formai sokféleség* kavalkádjával is meglepetést szerez. A hosszabb, összetettebb formákban sok a sorismétlés, de még több az ismétlést variálva, az előzőbe kapcsolva, onnan továbblépő, újabb mozzanathoz kötő alakzat,³⁶⁸ pl. 1.3. *nyolcsorosak/3* – a szerkezeti egység 6-7. sora (a „Gönc városa, rajta, rajta” után: *Fehér Lászlót hogy elfogja. / Fehér Lászlót el is fogták, /* (Vallatóra szólították) (4.), vagy: *Fehér László el van fogva. / Fehér Lászlót, hogy elfogták, /* (Vallatásra szólították) (17.).

³⁶⁸ A gondolatritmus ilyen megnyilvánulását nevezi Kardos Tibor „előre lökődő”-nek. Kardos, 267.

A 2-ES SZERKEZETI ELEM MEGJELENÉSI FORMÁI A DALLAMTÍPUS BALLADÁIBAN

RÖVID ISMERTETÉSE, JELLEMZÉSE

Vallatás: epizód jellegű, *nem feltétlenül szükséges* egység. Helyszín: a vár

A VÁLTOZATCSOPORTOK

Két nagy tömbbe rendeztem a 2-es szerkezeti egység szövegvariánsait aszerint, hogy Fehér Anna neve hogyan kerül szóba. Az első tömbben azok találhatóak, amelyekben a vallatók nem kérdeznak rá László hűgára, hanem ő említi. Az öt alcsoportot az határozza meg, hogy a báty mit árul el hűgáról. A második tömbbe azok a szövegrészek kerültek, amelyekben a vallatók kérdezik Fehér Lászlót Annáról.

2.I. A vallatók nem kérdezik Lászlót hűgáról

2.I.1.: László először nem beszél Annáról.

2×4-soros (az első fele elbeszélő)

Fehér Lászlót kilenc zsandár,	Kilenc pandur vallatja már.	De ő nem vall más egyebet,	Hogy őnéki nincs sénkije.
– Sēm ēggy apám, sēm ēggy anyám,	Csak ēggy <i>aranyos</i> hűgocskám,	Kinek neve Fehér Anna.	Bent/Fent lakik az/ő Fehérváron/Fehérvárott. 1.

2.I.2.: László a kérdésre válaszol, említi hűgát (név, lakóhely nélkül)

4-soros

Fehér Lászlót ott vallatják,	– Van-ē apád, van-ē anyád?	– Nincsen apám, nincsen anyám,	Csak egy <i>gyönyörű</i> hűgocskám. 50.
– Fehér László, híres bētyár,	„	„	Van <i>takaros kis</i> hűgocskám. 61.

2.I.3.: Lászlót kérdezik, válaszában említi húgát (név) – (itt már az 1-es végén: vallatás)

4-soros

– Van-e apád, van-e anyád?	– Nincsen apám, nincsen anyám,	Csak egy <i>gyönyörű</i> hugocskám,	Kinek neve Fehér Anna. *, 17., 31.
”	”	Van egy <i>gyönyörű</i> hugocskám,	” 33.
”	”	Csak egy <i>aranyos</i> húgom van,	” 45. 60.
”	”	Csak egyetlen hugocskám van,	” 7.
”	”	De van nékem egy testvérem,	Fehér Anna annak neve. 52.

2.I.4.: Lászlót kérdezik, válaszában említi húgát (név, lakóhely) – (itt is volt már az 1-es végén: vallatás)

2+4-soros

Kérdik tőle: van-é apád,	Kérdik tőle: van-é anyád?		
– Nincsen apám, nincsen anyám,	Csak egy <i>gyönyörű</i> hugocskám,	Annak neve Fehér Anna.	Benn lakik a Fehér várba. 21.
Kér'ték/Kérdik tőle a zsandárok:	– Van-é apád, van-é anyád?		
– Nincsen apám, nincsen anyám,	Csak egy <i>csinos/barna</i> kis hugocskám,	Kinek neve Fehér Anna.	Ott lakik a Fehér várba. 2., 3.
Kérdik tőle a zsandárok:	– Van-e apád, van-e anyád?		
– Nincsen apám, nincsen anyám,	Csak egy <i>szőke kis</i> hugocskám,	Kinek neve Fehér Anna.	Bent lakik a Gönc városba. 49.
Kérdezték is a zsandárok:	– Van-e apád, van-e anyád?		
– Nincsen apám, nincsen anyám,	Csak egy <i>csinos kis</i> hugocskám,	Kinek neve Fehér Anna.	Fent lakik a Fehér várba. 63.

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

Azt kérdezi a kapitány:	– Van-e apád, van-e anyád?		
– Nincsen apám, nincsen anyám,	Csak egy <i>csinos kis</i> húgocskám,	Kinek neve Fehér Anna.	Künn lakik a Fehér várba. 13.

2x4 soros

Kérdi tőle a kapitány:	– Van-é apád, van-é anyád?	– Nincsen apám, nincsen anyám,	Csak egy <i>kedves kis</i> húgocskám,
Fehér Anna annak neve.	Kint lakik a Fehér-hegybe,	Kint lakik a Fehér-hegybe,	Sűrű erdő közepébe. ³⁶⁹ 39.

2.I.5.: Csak László válasza, említi hűgát (név, lakóhely) – (itt már az 1-es végén: vallatás)

4-soros

– Nincsen apám, nincsen anyám,	Csak egy <i>gyönyörű</i> húgocskám,	Kinek neve Fehér Anna.	Bent lakik a Fehér várba. 4.
			Fent ... 18.
„	... <i>aranyos</i> ...	Annak neve ...	Bent ... 9.
„	„	Kinek neve ...	„ 22.
„	Van egy <i>gyönyörű</i> ...	„	Bent lakik a Gönc várába. 26., 59.
„	Van egy <i>aranyos</i> ...	Úgy hívják, hogy ...	„ 8.
„	Csak egy <i>gyönyörű</i> húgocskám,	„	Benn lakik Fehér városba. 19.

³⁶⁹ Különös a lakóhely megnevezése. A Fehér-hegy kevésbé, mert abban a családnév legalább benne van, a „*Sűrűúterdőközepébe*” pedig általában a 1-es szerkezeti egységben hangzik el, amikor a rabtársak tájékoztatják Annát, hol keresse bátyját.

II. A VALLATÓK RÁKÉRDEZNEK LÁSZLÓ HÚGÁRA

2.II.1. A válaszban: csak lakóhely

2+4-soros

– Van-e apád, van-e anyád,	Van-e <i>gyönyörű</i> hugocskád?		
– Nincsen anyám, nincsen apám,	Van egy <i>gyönyörű</i> hugocskám.	Fent lakik az Fehérváron,	Fehérváron fehér házba. 42.

2.II.2. A válaszban: név és lakóhely

2+4-soros

– Van-e apád, van-e anyád,	Van-e <i>gyönyörű</i> hugocskád?		
– Nincsen apám, nincsen anyám,	De van <i>gyönyörű</i> hugocskám.	Húgom neve Fehér Anna.	Fönt lakik a Fehérvárba. 28.

4+2-soros

– Van-e anyád, van-e apád,	Van-e <i>gyönyörű</i> hugocskád?	– Nincsen apám, nincsen anyám,	Van egy <i>gyönyörű</i> hugocskám,
Kinek neve Fehér Anna.	Fenn lakik a Fehérvárban. 5.		
– Van-e anyád, van-e apád,	Van-e <i>gyönyörű</i> hugocskád?	– Nincsen apám, nincsen anyám,	De van <i>gyönyörű</i> hugocskám,
Kinek neve Fehér Anna.	Bent lakik a Fehérvárba. 30.		

8-soros: (4+2×2)

– Van-e apád, van-e anyád,	Van-e <i>gyönyörű</i> hugocskád?	– Nincsen apám, nincsen anyám,	De van <i>gyönyörű</i> hugocskám,	Kinek neve Fehér Anna,	Fent lakik a Fehérvárban,	Kinek neve Fehér Anna,	Fent lakik a Fehérvárban. 6.
”	”	”	”	”	Bent ...	”	Bent ... 10.
”	”	”	Van egy ...	”	Fent ...	”	Fent ... 57.
– Van-e anyád, van-e apád,	”	– Nincsen anyám, nincsen apám,	”	”	”	”	” 32.

6+3-soros

Van-e apád, van-e anyád,	Van-e <i>gyönyörű</i> hugocskád,	Van-e gyönyörű hugocskád?	– Nincsen apám, nin- csen anyám,	Van egy <i>gyönyörű</i> hugocskám,	Van egy gyönyörű hugocskám,
Kinek neve Fehér Anna.	Fent lakik a Fehér várba,	A harmadik kis szobába. 16.			

2.II.3. A kérdésre szűkszavú válasz: se név, se lakóhely

– Van-e apád, van-e anyád,	Van-e <i>gyönyörű</i> hugocskád?	– Nincsen apám, nincsen anyám,	Van egy <i>gyönyörű</i> hugocskám. 27.
-------------------------------	-------------------------------------	-----------------------------------	--

A felosztási szempontot (a vallatók rákérdeznek-e vagy nem Annára) *a névhez tapadt jelző szerepe* miatt tartom érdekesnek. A 2.II. csoportban a vallatók szájából hangzik el először: „Van-e *gyönyörű* hugocskád?”. Kivétel nélkül mindig ezzel a jelzővel, tehát állandó jelzővel hangzik el a kérdés, és László válaszában is ugyanígy szerepel. Értelmezhetjük a rákérdezést úgy, hogy Fehér Anna szépségének híre ment, így él a köztudatban. A másik, 2.I. csoportban szintén sokszor szerepel a „gyönyörű” jelző, de ezen kívül néhány egyéb is felbukkan (aranyos, csinos, kedves, takaros, barna, *szőke*), csupán két olyan esetet találhatunk, ahol nincs jelző (7., 52.). A csoport variánsaiban a vallatók csak apjáról-anyjáról kérdezik, és László, amikor hűgát mint egyetlen hozzátartozóját említi ellenségei előtt, ugyanúgy jelzőkkel ékesíti. Ő az, aki előhossa, hogy egy gyönyörű (aranyos stb.) húga van, és alkalmasint nevét és lakóhelyét is elárulja. A tragikus végbe torkolló történet szempontjából nézve ez különös.³⁷⁰ A ballada előadása folyamán azonban ilyenfajta meg gondolások nyilván nem munkálnak a tudatban vagy tudat alatt, a lényeg az, hogy Annára úgy utaljon az énekes, hogy gyönyörű. (Már amennyiben tartalmazza az „ő balladája” a 2-es szerkezeti egységet, az epizód szerepet betöltő vallatási jelenetet.) Ha az összes fent felsorolt részletre mint koherens egységre tekintünk, megállapíthatjuk, hogy Anna jelzője hasonló az antik eposzok „epitheton ornans”-ához, amennyiben a személy egy jellemző tulajdonságát

³⁷⁰ Olosz Katalin azzal magyarázza főként saját, a korai erdélyi balladagyűjtés anyagában lévő, idevágó példái nyomán ezt a „nem túl invenciózus költői fogást” (mármint hogy „Fehér László alku tárgyaként említi a hűgát”), hogy ennek a párbeszédnek kell megteremtenie „a kapcsolatot a kistílvú betyárhistoria és Fehér Anna tragikus története között.” Olosz 2011, 85.

kiemeli, és reá vonatkoztatva, hozzá tapadva, konzekvensen megjelenik, függetlenül a szövegekörnyezettől, azaz itt attól, hogy éppen ki említi.

A 2-es szerkezeti egység (vallatás) hiányzik: 11., 12., 14., 15., 20., 23., 24., 25., 29., 34., 35., 36., 37., 38., 40., 41., 43., 44., 46., 47., 48., 51., 53., 54., 56., 58., 62., 64–74. (a töredékeket is beleértve).

A 3-AS SZERKEZETI ELEM MEGJELENÉSI FORMÁI A DALLAMTÍPUS BALLADÁIBAN

RÖVID ISMERTETÉSE, JELLEMZÉSE

Fehér Anna reakciója: segít. Utasítja kocsisát. Helyszín: Fehér Anna udvara.
Lényeges elem.

A VÁLTOZATCSOPORTOK

3.1.: kétszakaszos 3-as szerkezeti egységek variációi

1. vsz. elbeszélő, 2. vsz. Anna – kocsisához

Fehér Anna, hogy megtudta	Hogy a bátyja el van fogva	Leszalad az istállóba,	Istállónak ajtajába.	– <i>Fogd be,</i> kocsis, a lovamat,	Rakd rá minden aranyamat!	Holnap megyünk messzi útra,	Bátyám szabadítására. *
”	”	Leszaladt ...	”	”	Rakd rája sok aranyamat!	”	” 17.
”	”	”	... ajtajára.	”	Rakd rá a sok ...	”	” 33.
”	”	Leszalad ...	Az istálló ajtajába.	... a lovadat,	Rakjál rájuk sok aranyat!	”	” 59.
”	”	Leszaladt ...	”	... a lovakat,	Rakjá rája aranyakat!	Elmegyünk mi hosszú útra,	” 48.

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

Fehér Anna, hogy megtudta	Hogy a bátyja el van fogva	Leszalad az istállóba,	Kocsisának emígy szóla:	– Fogd be, kocsis, a lovamat,	Rakjunk fel sok aranyakat!	Holnap megyünk messzi útra,	Bátyám szabadtására. 26.
Mikor Anna ezt megtudta	„	Leszalad az istállóhoz	Az istálló ajtajához.	„	Rakjál rája színaranyat!	„	„ 6.
„	„	Lészaladt az istállóba,	... ajtajába.	– Gyorsan, kocsis, fogd be lovad,	Rakjál rája sok aranyat!	„	„ 9.
„	„	Kifutott ...	„	– Fogd bé, kocsis, a lovakat,	Rakjál rájuk színaranyat!	„	„ 32.
Fehér Anna, hogy ezt hallja,	„	Leszalad ...	Istállónak ajtajára.	... a lovatat,	Rakjatok fel sok aranyat!	Menjünk hamar Gönc városba,	... 3.
„	„	„	... ajtajába.	... a lovakat,	„	... gyorsan	... szabadtulására! 49.
„	„	„	... ajtajára.	<i>Költi fel a kocsisokat,</i>	<i>Szedjenek egy zsák aranyat!</i>	Hajtsunk rögtön Gönc városba,	... szabadtítására! 2.
Fehér Anna meghalotta,	„	Leszaladt ...	Az istálló ajtajába.	– Fogd be, kocsis, a lovamat,	Rakd fel a sok aranyamat!	Holnap megyünk ...	„ 7.
Eztet Anna ...	„	Leszalad ...	Istállónak lovakat	Rakjál rája színaranyat!	... hosszú útra,	„ 10.
„	„	Kiszaladt ...	Az istálló ajtajában.	– Kocsis, fogd bé a hat lovat,	Rakodjál még színarannyal!	... messze ...	„ 23.
Eztet Anna hogy megtudta	„	Bészalad ajtajába.	– Fogd bé, kocsis, a lovakat,	Rakjunk rája aranyakat!	... hosszú ...	„ 4.
„	„	Leszaladt ...	„	„	Tegyél ...	Holnap megyek messze földre	„ 18.
Mikor Anna meghalotta,	Hogy a bátyja el van fogva	Leszaladt az istállóba	Istállónak ajtajába.	– Fogd bé, kocsis, a lovamat,	Rakjál rája sok aranyat!	Holnap megyünk messze útra,	Bátyám szabadtítására! 8.

„FOLYOSÓRÓL FOLYOSÓRA”

Fehér Anna ...	„	<i>Bemegyén</i> az istállóhoz	... ajtájához.	... a lovakat,	... színaranyat!	„	„	57.
„	... be van...	<i>Kimegyen</i> az istállóba	... ajtájára.	... hat lovat,	Tegyél két véka aranyat!	... Gönc városra,	„	34.
... ezt megtudta	„	Leszaladt az istállóba	„ Ajtájába.	– Kocsis, fogd be a lovat,	Pakolj fel sok aranyamat!	... városba,	„	31.
... meghallotta,	„	<i>Ostorával nagyot csapott,</i>	<i>Behallatszott Gönc városba.</i>	– Fogd be, kocsis a lovat,	Rakjál rája száz aranyat!	Mert most megyünk messzi útra,	„	45.
Mikor Anna azt megtudta,	„	<i>Kísértált</i> az istállóba,	Ráparancsolt a kocsisra.	... a lovakat,	Rakjál rájuk színaranyat!	Holnap megyünk utazásra,	Bátyám szabadtására.	42.
Meghallotta Fehér Anna,	Hogy a bátyja fogva volna,	Fogva volna a temleche,	Annak is a fenekébe.	... hat lovat,	Rak' mellé tál aranyakat!	Kívátom én a bátyámat	Tál ezüsttel, tál arannyal.	29.

A két vsz. belső szerkezete megváltozott: Anna rendelkezése nem a 2. vsz. elejére esik

Fehér Anna meghallotta,	Hogy a bátyja el van fogva.	<i>Sirva</i> mondja a kocsisnak:	– <i>Fogd be,</i> kocsis, a lovakat!	Fogd be, kocsis, a lovakat,	Rakjál kincset, sok aranyat!	Menjünk el Gyöngy városába	Bátyám szabadtására.	15.
... ezt meghallja,	„	<i>Parancsolja</i> kocsisának:	... hat lovat	... hat lovat	Pakold fel sok aranyamat	Gyorsan gyerünk Gönc várába,	„	13.
... meghallotta,	„	<i>Beszólt</i> az istállóba:	... a lovakat!	... a lovakat!	Rakd reá sok aranyadat,	Rakjál rája színaranyat,	„	27.
... hogy megtudta,	... csukva	Mindjárt mondja a kocsisnak:	– <i>Rak' fel</i> kincsem aranyamat!	Holnap reggel nyolc órára	Bevágatunk Gönc városba,	Bevágatunk Gönc városba,	<i>Négyes börtön udvarába.</i>	58.
Fehér Anna meghallotta/hogy ezt hallja,	Hogy a bátyja rabságban van,	Kocsisának <i>mindjá'</i> mondja:	<i>Hónap mēnünk</i> hosszú útra.	Hónap mēnünk hosszú útra,	Bátyám szabadtulására.	<i>Fogd be,</i> kocsis, a lovakat/ lovat,	Rakjál rája sok aranyat!	1.

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

Ezt meghallta Fejér Anna,	Mindjárt szólott a kocsis- nak:	– Fog’ be, kocsis, a lovamat,	Tegyél nekem tál aranyat!	Tál aranyat, tál ezüstöt,	<i>Had vigyem el Szégedé- be</i>	<i>Szégedébe a tömlec- be,</i>	<i>A legna- gyobb sötétség- be!</i> 36.
Ezt a húga meghal- lotta,	Hogy a bátyja fel van fogva.	<i>Paran- csol’ a kocsissá- nak,</i>	Fogjon be mind- já” lova- kat,	Fogjon be mind- já” lova- kat,	Rakjon fél sok aranya- kat.	– <i>Beme- gyünk majd Fehérvár- ra,</i>	Fehérvári nagy fegyház- ba. 47.
Fehér Anna, hogy megtud- ta, be van fogva,	<i>Lesza- ladt az istállóba,</i>	Az istálló ajtájába.	<i>Mondja ott a kocsisok- nak:</i>	<i>Fogjatok be hat lovakat</i>	Fogjátok be a lova- kat,	Rakunk rája szín- aranyat! 28.

3.2.: két szakasznál rövidebb 3-as szerkezeti egységek variációi

2+4 sorosak

Fehér Anna meghal- lotta,	Beszaladt az istállóba.		
– Fogd be, kocsis, a lovakat,	Rakjunk rá sok arany- nyakat!	Elmegyünk mi Gönc városba,	Bátyám szabadítására. 40.
Fehér Anna ezt meg- tudta,	Kiszaladt az istállóba.		
– Fogd be, kocsis, a lovakat,	Rakjál rája színara- nyat,	Rakjál rája színara- nyat,	Bátyám szabadítására! 43.
– Fogd be, kocsis, a lovadat,	Rakjá rá sok kincstá- rokat,		
Vékával az aranya- kat,	Tányérral a tallérokát!	Holnap megyünk Fehérvárra,	Bátyám szabadítására. 11.
Fehér Anna meghal- lotta,	Hogy a bátyja el van fogva,		
– Fogd be, kocsis, hat lovadat,	Tegyél fel sok aranyat!	Tálval mérjék az aranyat,	Vékával a huszasokat. 24.

4+2 soros

– Fog” be, kocsis, lovajimat,	Rak” fél kincsem, aranyomat!	Holnap reggel nyóc órára	<i>Bevágatunk</i> Gönc városba,
<i>Bevágatunk</i> Gönc városba,	Török Miklós szobájába. 39.		

1×6-soros

Fehér Anna meghallotta,	Hogy a bátyja jel van fogva.	– Fogd bé, kocsis, a lovadat,	Rakjál kincset, sok aranyat,	Rakjál kincset, sok aranyat,	Szabadítsuk ki a bátyámat! 12.
-------------------------	------------------------------	-------------------------------	------------------------------	------------------------------	--------------------------------

2×3-soros

Fehér Anna meghallotta,	Hogy a bátyja el van fogva,	Hogy a bátyja el van fogva.
Parancsolja kocsisának:	– Fog’ be, kocsis, a lovakat,	Rakassál fel aranyokat! 56.

3.3.: két szakasznál hosszabb $\boxed{3}$ -as szerkezeti egységek variációi

2+4+4 soros

Erre Anna meghallotta,	Hogy a bátyja be van fogva.		
Leszalad az istállóban,	Az istálló ajtajában.	– Fogd be, kocsis, a lovamat,	Rakjál rája színaranyat,
Rakjál rája színaranyat!	Holnap megyünk hosszú útra,	Holnap megyünk hosszú útra,	Bátyám szabadítására. 5.

6+6 soros

Mikor Anna meghallotta,	Hogy a bátyja el van fogva,	Hogy a bátyja el van fogva,	Leszaladt az istállóba,	Istállónak ajtajába,	Istállónak ajtajába.
– Fogd be, kocsis, a lovakat,	Rakjál rájuk színaranyat,	Rakjál rájuk színaranyat!	Holnap megyünk hosszú útra,	Bátyám szabadítására,	Bátyám szabadítására. 16.

3.4.: a két szakaszt egybe zsúfoló (hiányos) 3-as szerkezeti egységek variációi

a) hiányzik (vagy különös) a szokásos kezdés, de kiderül, miért és hová mennek

– Kocsis, fogd be hat lovamat,	Rakd rá minden aranyamat!	Vidd a bíró udvarára,	Eressze ki a bátyámat! 52.
– Hallod-ë tã, jó kocsisom,	Fogd be jãzt a hat lovadat!	Holnap mëgyünk hosszú útra,	Bátyám szabadítására. 21.
– Fogd be, kocsis, a lovakat,	Rakjunk rája sok aranyat,	Sok aranyat a bírónak,	Bátyám szabadulására! 22.
– Fogd bë, kocsis, a lovamot,/lovadat,	Rak' fël kincsem s aranyamat!	Vágtass be Fehérvárára,	Török Miklós udvarába/konyhájába! 14.
– Fogd be, kocsis, a lovakat,	Rakd kocsidat aranyakkal!	Holnap megyünk hosszú útra,	Bátyám szabadítására. 67.
Fehér Anna meghalotta,	Hogy a bátyja el van fogva.	El is indult Kisigára,	Bátyja szabadítására. 55.

b) hiányzik, miért és hová mennek

Fehér Anna meghallotta, /hogy mëgtudta,	Hogy a bátyja ël van fogva.	– Fogd bë, kocsis, hat lovamat,	Rakd fël kincsem,/mindën aranyomat. 25.
Fehér Anna meghalotta,	„	„	Rakd föl kincsem, aranyamat! 61.
„	„	... a lovakat,	Rakjuk fel az aranyakat! 37.
„	„	„	Rakjunk fël sok aranyakat! 64.
Fejér Anna, hogy mëghallta,	... fogva vala:	„	Tëgy mellëjem sok aranyat! 46.
Eztet Anna meghalotta,	Beszaladt az istállóba.	... hat szép lovam,	Rakjá rája sok aranyat! 19.
Húga mondja a kocsisnak:	– Kocsis, fogd be lovaiddat,	Fogd be, kocsis, lovaiddat,	Rakd föl összes aranyimat! 35.

3.5.: töredékes, hiányos vagy rendhagyó \square -as szerkezeti egység variációi

Megtudta, jezt Fejér Anna,		Hogy a bátyja fogva vóna.						38.
Fejér Anna meghal- lotta,		Hogy a bátyja el van fogva.		Lészalad az istálló- ban,		Az istálló ajtajára.		44.
Fehér Anna meghal- lotta,		Hogy a bátyja el van fogva,		Fojosórúl fojosóra,		Kedves bátyja ajtajára.		41.
De ezt Anna meghal- lotta,	Hogy a bátyja el van fogva.	Erre Anna sémmit sē szól,	Végigsétál a folyo- són.	Folyosó- rul folyo- sóra,	Megy az istálló ajtójára.	– Fogd be, ko- csis a lovadat,	Rakjál rája száz aranyat!	60.

A 3.1.-es szám alatt szereplő variánsok mind csaknem azonos felépítésűek, két négysoros strófából állnak, és tartalmilag is hasonló összetételűek. A felsorakoztatott egységek legnagyobb csoportja (24 változat) határozottan stabilnak mutatkozik, ezekben jellemzően a 2. strófa elején kerül sorra Fehér Anna rendelkezése. Az ide tartozó, de más belső elrendezésű csoportot 8 variáns alkotja. Ezek mindegyikében a szerkezeti egység két kezdősora és az utolsó sor a legkevésbé változékony.

A jelenet azonos vagy hasonló megfogalmazásban leggyakrabban felhangzó sorai majdnem minden változatban szerepelnek. Az „el van fogva” és a kocsist utasító „fogd be” azonos tőből eredő, különböző igekötős igéi akusztikailag rímelnék egymásra. Sok a részleges ismétlés is.

A 3.2.-es és 3.3.-as alatti, az előző nagy csoporttól sorszerkezetben eltérő, annál rövidebb vagy hosszabb formában megjelenő szerkezeti egységben is nagyjából hasonló megfogalmazásokkal találkozunk.

A 3.4.-es csoportba egyetlen négysoros strófából álló változatok tartoznak, ezeket két alcsoportra lehetett osztani aszerint, hogy a szűkre szabott terjedelem következtében mi marad ki belőlük.

A 3.5. variáncsoport (a fenti utolsó csoport) változataihoz érdemes *egyenként magyarázatot* fűzni, mert itt az előzmény és a folytatás ismerete nélkül nemigen értelmezhetők a rendhagyó megoldások.

38.

Anna és a kocsis párbeszéde helyett mindössze két sor áll, amiből kiderül: Anna megtudta, mi történt. Töredék? Csak ez a jelenet csonka, mivel nem szól a készülődésről, hiányzik a kocsisnak adott instrukció, nincs szó a felpakolt

kincsekről. Előtte ép az 1-es jelenet (a 2-es hiányzik), a 3-as után pedig a bíróhoz megy Anna, ahol közvetve, de esik szó a kiváltásról (4-es): „Kiváltom én, azt fogadtam”. (Bár nem tudjuk meg, hogyan, mert a szokásos váltságdíjat nem említi.) A 3-as szerkezeti egység ezek ismeretében inkább szegényebbnek, mint töredékesnek ítélnélhető.

44.

Nem folytatódik ez a szerkezeti egység, csak sejteti, miért szalad Anna az istállóhoz. A következő jelenetben már a várban, a folyosókon, a bíró ajtaja előtt jár. A változat I. fejezetbeli tárgyalásában bemutatom, hogy több helyen is töredezett a cselekmény íve.

41.

Ez az egység ebben a változatban töredékességével nem áll egyedül, mivel nemcsak a vallatás (2) maradt ki, és itt, ugyanúgy, mint a 38.-ban, csak két sor tartozik a 3-as szerkezeti egységhez, a folyosó-motívum már nem, mert az „kedves bátyja ajtajához” vezet. Hiányzik a következő, 4-es egység, a bíróval való párbeszéd is. (Ez utóbbinak a lényege ugyan kiderül a 6-os egységből.)

60.

Így végződik, töredék! A ballada csak a 3-as egységig jut (4–5. vsz.), de beleötöződik egy későbbi motívum: 5, amelyik jellemzően a történet másik színhelyén játszódó, további eseményekhez kapcsolódik, a folyosók útvesztőit idézi fel. (Önmagában nem volna furcsa ez a beékelődés, mert miért is ne lehetnének Anna lakhelyén is folyosók? A változatok összessége tükrében ítéljük csupán ezt szokatlannak.)

A 4-ES SZERKEZETI ELEM MEGJELENÉSI FORMÁI A DALLAMTÍPUS BALLADÁIBAN

RÖVID ISMERTETÉSE, JELLEMZÉSE

Első párbeszéd: Anna és a bíró között. Helyszín: a vár, a bíró szobája. *Nélkülözhetetlen elem.*³⁷¹

A VÁLTOZATCSOPORTOK

A szerkezeti egység jellemzően két strófából álló párbeszéd.

Az 1. strófa tartalmilag-dramaturgiaiilag kétféle, így tovább bontható: 1) előbb párbeszéd (köszönés és fogadása), majd Anna felajánlása bátyjáért: 4.1/a, 2) kezdettől fogva Anna beszél: 4.1/b.

A 2. strófa az ép változatokban mindig a bíró ajánlata (4.2.).

Kétstrófás, szabályos felépítésű szerkezeti egység variációi

4.1/a

4.2.

1. vsz. beszédszólamok:

Anna, a bíró, ismét Anna. 2. vsz.: a bíró

– Bíró uram, adjon Isten!	– Adjon Isten, adjon Isten!	– Hoztam neked szín-aranyat	Szabadítsd ki a bátyámat!	Nem kell nekem szín-aranyad	Csak egy éjjeli hálásod.	Háljál velem egy éjtszaka	Szabad lesz ő egy órára. 40.
”	”	”	”	”	... szállásod.	... az éjszaka	Szabad lesz az ... 32.
”	”	”	”	Nem kell nekém az aranyod,	Csak egy éjjeli hálásod.	Háljál velem egy éjszaka,	Kiszabadul egy órára! 2., 3.
”	”	... aranyakat,	Szabadítsd még ...	”	”	”	Szabad lesz az égy órára! 4.

³⁷¹ De alkalmanként helyettesítheti a 6-os szerkezeti egység, amelyben Anna beszámol bátyjának a bíróval folytatott megegyezésről (a 4-es szerkezeti egységben elhangzottakat interpretálva).

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

– Adjon Isten, bíró uram!	– Adjon Isten, adjon Isten!	– Hoztam neked színaranyat,	Szabadítsd ki a bátyámat!	Nem kell nekem színaranyad,	Csak egy éjjeli hálásod.	Hájlál vélem egy éjszaka,	Szabad lesz az égy órára! 6.
Horváth Imre, adjon Isten!	„	... két véka aranyat,	Szabadítsd ki az aranyad,	Csak egy éjjeli hálásod.	„	... lesz ő ... 34.
– Bíró uram, adjon Isten!	„	– Aranyat hoztam magának,	Bátyám szabadulására.	„	„	... éjszaka,	„ 22.
„	„	– Hoztam neked sok aranyat,	Szabadítsd ki a bátyámat!	„	... szállásod.	... az éjszaka,	„ 9.
„	„	„	„	„	Csak egy éjjel maradj nálam,	Csak egy éjjel maradj velem,	Megszabadul egy órára. 19.
– Adjon Isten, bíró uram!	– Adjon Isten, édes húgom!	– Hoztunk ...	„	... sok aranyad	Csak egy éjjeli szállásod.	Hájlál vélem egy éjszaka,	Szabad lesz az egy órában! 26.
– Bíró uram, adjon Isten!	– Adjon Isten!	– Hoztam ...	„	... az aranyad, hálásod. az éjszaka,	Szabad lesz az egy órára! 7.
„	Adjon Isten! – Fogadj Isten!	„	Szabadítsd még ...	„	„ égy éjszaka,	Bátyád még lesz szabadítva! 48.
– Isten jó nap, hadnagy uram!	– Isten hozott, gyöngy madaram	– Kívátom én a bátyámat	Tál ezüsttel, tál arannyal.	Nem kell nekem tál ezüstöd,	Nem kell nekem tál aranyod.	Kiadom én a bátyádat,	Ha egy éjjel véled hállok. 29.
– Bíró uram, adjon Isten!	– Adjon Isten, adjon Isten!	– Adjon Isten, adjon Isten!	Sok aranyat hoztam neked.	... az aranyad,	Csak égy éjjeli hálásod.	Hájlál vélem éjszakára,	Szabad lesz az egy órára! 1.
– Bíró uram, adjon Isten!	– Adjon Isten, ami nincsen!	– Hoztam neked sok aranyat,	Szabadítsd ki a bátyámat!	„	„ égy éjszaka,	... lehet egy órára! 17.

„FOLYOSÓRÓL FOLYOSÓRA”

– Bíró uram, adjon Isten!	– Adjon Isten, ami nincsen!	– Hoztam néked sok aranyat,	Szabadítsd ki a bátyámat!	Nem kell nekem az aranyad	Csak egy éjjeli hálásod.	Háljál velem égy éjszaka,	Bátyád szabad égy órára! 33.
”	”	”	”	”	”	”	Szabad lesz ő egy órára! 31.
”	”	”	... rab bátyámat!	”	”	”	... lesztek egy órára! *
”	”	Itt hozom a sok aranyam,	Engedje ki a bátyámat!	Nem kell nekem az aranyad,	Van nekem elég aranyam.	Csak az éjjel háljál velem,	Rögtön meg lesz szabadítva! 52.

4.1/b

4.2.

1. vsz.: Csak Anna beszél

2. vsz.: a bíró

– Adjon Isten, bíró uram!	Hoztam néked színaranyat	Hoztam néked színaranyat	Szabadítsd ki a bátyámat!	– Nem kell nekem színaranyad	Csak egy éjjel háljál velem	Csak egy éjjel háljál velem	Kiszabadítom reggelre! 5.
”	”	”	”	”	”	”	Reggelre bátyád szabad lesz! 28.
– Jó estét hát, bíró uram!	”	”	”	”	”	Egy éccaká hálja’ velem,	Kiszabadítom reggelre! 10.
– Uram, uram, bíró uram,	... aranyakat,	... aranyakat,	”	... az aranyod	Csak egy éjjeli hálásod.	Háljál velem égy íccaká	Szabad lesz az égy órára! 18.
– Jó napot tē, Török bíró!	”	”	”	”	... szállásod.	... éjszákát,	... ő majd égy órát! 21.
– Bíró uram, Török Károj,	... kincsem, aranyomat,	... kincsem, aranyomat,	”	... kincsed sem aranyod,	... hálásod	... éjszaka	Bátyád ki lesz szabadítva! 25.

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

– Hal- lod-é te, börtön- gazda,	Hoztam néked kincset, sok ara- nyat,	Hoztam néked kincset, sok ara- nyat,	Szaba- dítsd ki a bátyá- mat!	– Nem kell né- kem a te pénzed,	Sem a vékával mért kincsed	Háljál velem az éjszaka	Szabad lesz bá- tyád hajnalra! 12.
– Török Antal, bíró uram,	... égy véka, ara- nyat,	... égy véka aranyat,	..	– Ném kell nékem az aranyad,	Csak egy éjjeli hálásod	– Háljak veled egy éccaka?	– Bátyád ki lesz szabadít- va. 11.
– Török Miklós, ...	Adok ...	Adok ...	Ha kiadja a bátyá- mat!	– Nem kell kincsed, sém ara- nyod,	Csak egygy éjjeli hálásod,	– Nem kell kincsed, sém ara- nyod,	Csak egygy éjjeli hálásod. 51.
..	Szaba- dítsd ki a bátyá- mat!	Háljál velem egy éjszaka,	Bátyád kilész szabadít- va! 14.
– Hal- lod-e te, börtön- gazda,	Kapol ...	Kapol	– Nem kell né- kem az aranyad.	Háljál velem az éjszaka,	..	Ki lesz bátyád szabadít- va! 54.
..	Hoztam kincset, sok ara- nyat!	Eztet mindet neked adom,	Ha a bátyám kiszaba- ditom.	... a te kincsed,	Sem vékával az ara- nyad.	..	Szabad lesz bá- tyád hajnalra! 15.
– Török Miklós, neked ...	Lovat, kocsit ráadás- nak.	Szaba- dítsd ki a bátyámat	... sok ara- nyad,	Minek nékem sok ara- nyad. 13.
..	Áldjon ... egek atyja!	Adok neked sok aranyat, az ara- nyad,	Sem tíze- sed, sem huszasod.	Háljál velem az éjszaka,	Ki lesz bátyád szabadít- va! 20.
– Török Bálint, egek ura!	Hoztam	Sem vékával a huszasad. 2.
.. egy éjsza- ka,	Bátyád ki lesz ... 3.
– Bíró uram, adjon Isten,	– Bíró uram, adjon Isten,	Csak egy éjjeli hálásod.	..	Bátyád szabad egy órá- ra! 8.

– Török Antal, bíró gazda,	Az én bátyám el van fogva.	Adok neked sok aranyat,	Szabadítsd ki a bátyámat	– Nem kell nekem sok aranyad,	Háljál velem az éjszaka.	Háljál velem az éjszaka.	Kiengedem szép hajnalra! 37.
– Halod-ë tē, Horvát Miklós,	Ereszd ki a Fehér Lászlót!	Tállal mérēm aranyomat,	Vékával a húszasomat.	– Nēm kell nekēm tál aranyod	Sēm vékával a húszasod.	... ëggy ...	Kieresztēm esthajnalra! 50.

4.3. A 4-ES SZERKEZETI EGYSÉG RENDHAGYÓ ALAKULÁSAI

4.3/a Kétstrófás, a szabályos, 2×4 soros szerkezettől eltérő változatok

6+4 sor (1. vsz. III–IV sorban betoldás)

– Bíró uram, adjon Isten!	– Adjon Isten, adjon Isten!	– <i>Bíró uram, azt hallottam,</i>	<i>Hogy a bátyám él van fogva.</i>	Hoztam aranyat,	Szabadítsd ki a bátyámat!
– Nem köll nekem sok aranyad,	Csak egy éjjeli hállásod.	Háljál velēm ëggy éjszaka,	Szabad lesz ő egy órára! 45.		

2+4 sor

– Török Miklós, bíró uram,	Szabadítsd ki <i>ja</i> bátyámat!		
<i>de</i> Szabadítsd ki <i>ja</i> bátyámat,	Adok egy véka <i>ja</i> aranyat!	– Nem kell kincsed, sēm aranyad,	Csak egy éjjeli szállásod! 39.

4+2 sor

– Hadnagy uram, hadnagy uram!	A bátyámért, hadnagy uram,	Kiváltom én, azt fogadtam.	Hogy kiadná az én bátyám.
– Bátyádat én kiadtam,	Ha az enyém lesz, galambom. 38.		

4+3 sor

– Török Miklós, börtöngazda,	Áldja meg az egek ura!	Adok egy véka aranyat,	Szabadítsd ki a bátyámat!
– Nem kell nekem az aranyad	Háljak veled egy éccaká,	Bátyád ki lesz szabaddítva! 56.	

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

4+8 sor (hozzátapadt az 5-ös szerk. egység)

– Bíró uram, adjon Isten!	– Adjon Isten, adjon Isten!	– Hoztunk neked színaranyat,	Szabadítsd meg a bátyámat!				
– Nem kell nekem a színaranyad,	Háljál velem éjszakára.	Háljál velem éjszakára,	Szabad bátyád éggy órára!	<i>(Erre Anna sémmit sém szólt,</i>	<i>Végig-sétált a folyosón</i>	<i>Folyosórú folyosóra,</i>	<i>Mégy a tömlőc ajtajára)</i>
							30.

5+4 sor

– Bíró uram, adjon Isten!	– Adjon Isten!	– Hoztam neked színaranyat,	Szabadítsd ki a bátyámat,	Szabadítsd ki a bátyámat!
Nem kell nekem az aranyad,	Háljál velem egy éjszaka,	Szabad lesz ő egy órára,	Szabad lesz ő egy órára!	16.

2+4+4

– Miklós, Miklós, Horvát Miklós,	Eresztes' ki a bátyámat!		
Hoztam neked tál aranyat,	Tál aranyat, tál ezüstöt,	Tál aranyat, tál ezüstöt,	Eresztes' ki a bátyámat!
– Kijeresztem a bátyádot,	Nyoszojamba fektethetek,	Anna, Anna, Fejér Anna,	Fejér Anna, szép vjola. 36.

4.3/b Egy strófába tömörítik a kettőt:

– Bíró uram, bíró uram,	Szabadítsd meg éggy órára!	– Háljál velem az éjszaka,	Szabad lesz majd éggy órára! 44.
– Bíró, hoztam színaranyat,	Szabadítsd ki a bátyámat!	– Nem kell nekem az aranyod,	Csak egy éjjeli hálásod. 27.
– Bíró, bíró, Török Antal,	Nesze, itt van a tál arany!	– Nem kell nekem tál aranyod,	Csak egy éjjel veled hálók. 35.

4.3/c Hiányos szerkezeti egység:

Nincs válasz

– Bíró uram, adjon Isten!	– Adjon Isten, adjon Isten!	– Hoztam neked szinaranyat,	Szabadítsd ki a bátyámat! 42.
---------------------------	-----------------------------	-----------------------------	----------------------------------

(de utána azonnal beszámol Lászlónak, és abból kiderül a bíró válasza)

Nincs előzmény

– Nem kell nékem az aranyad,	Se vékával a huszasod.	Háljál vélem az éjszaka,	Bátyád ki lesz szabadulva! 24.
------------------------------	------------------------	--------------------------	-----------------------------------

(de előtte a kocsis utasítja a kincsek felpakolására, a bíró válaszából pedig világos, miért jött)

AZ 5-ÖS SZERKEZETI ELEM MEGJELENÉSI FORMÁI A DALLAMTÍPUS BALLADÁIBAN

A SZERKEZETI EGYSÉG (ELEM) ISMERTETÉSE, JELLEMZÉSE

A ballada meghatározott pontjain vissza-visszatérő *epizódnak*, amely tudósít Fehér Anna jövés-menéséről a várban, elsődleges szerepe mindig a következő egység előkészítése, a helyszín előlegezésével. Jellemző eleme a balladának, de alkalmanként *mellőzhető* is.

Míg egyrészt a cselekményszálat vezeti (ez sok esetben a balladán belüli vezérfonal), hiszen a színváltásokkal lép tovább a történet, *dramaturgiai funkcióján* kívül egyéb jelentősége is van. A *lélektani ábrázolás kellékévé* is válhat: az előadás folyamán ismételten fel-felhangzó, „folyosóról folyosóra” kifejezéssel szinte emblematikusan asszociálódó képzetek Anna nehéz, egyre válságosabbá váló helyzetének labirintus jellegét, kilátástalanságát érzékeltetik.

Anna várbeli közlekedése két irányban: a bírótól bátyjához, bátyjától a bíróhoz, azaz a börtönajtó és a bíró szobája között történik. Egy-egy változatban belül az azonos szerepű, ismétlődő egység szövegformulái, kifejezésfordulatai csekély mértékben változnak (ritka a kivétel ez alól, pl. a 14. sz., ahol az előadás folyamán a szerkezeti egységnek csupán II–III. sorai maradnak változatlanok).

Az ép balladákéihoz hasonló átvezető részeket tartalmazó töredékeket is bevettem a felsorolásba, mivel fogalmazásmódban általában megtartják a megszokott sémát. Ezek azonosítószámát zárójelbe teszem, az 53. sz. balladát kivéve.³⁷²

Az egyszakaszos átvezető egység variálódását – eltérően az eddigiektől – soronként, illetve a középső két sort együtt mutatom be.

³⁷² Az 53. sz. balladának az eleje hiányzik, és mivel az 5-ös, összekötő szerkezeti elem rendszeren amúgy is az első vári jelenet (4-es) után lép csak be, ebben az áttekintésben nem számít töredéknek.

AZ 5-ÖS SZERKEZETI EGYSÉG VARIÁCIÓI

5.1.

I. sorok (a ballada folyamán általában többször, néha variálva hangzának el)

nem szól

Fehér Anna semmit se(m)/nem szól(t)	1., 15., 26.
Erre Anna ... szól(t)	5., *, 7., 8., 9., 10., 16., 17., 18., 19., 21., 22., 23., 26., 27., 28., 33., 34., 40., 48., (55.)
... egyet ...	6., 31., 32., 44., 45.
Fehér Anna erre nem szól(t)	3., 20., 24., 37., (54.)
... sem	15., 20., 41.
Erre Fehér Anna nem szól	11.
Erre Anna nem szól semmit	(52.)
ere Fehér Anna nem szól semmit	12.
Akkor Anna semmit se szól	(53.) (55.)
Nem szól erre Fehér Anna	29.

hall

Fehér Anna ezt meghallja	13.
Fejér Anna, hogy ezt hallja	14.
Fehér Anna eztet hallja	(51.)
Fehér Anna err" a szóra	35., 39.
... nem hallotta	14.
... meghallotta	14.
... nem hallgatta	25.
... nem hallgatott	35. ³⁷³

egyéb

Ekkor Anna a folyosón	42.
Megy az Anna folyosóra,	43.
Megyén ...	47.
Korán reggel/ Reggel korán Fejér Anna	41.
Fehér Anna reggel jókor	20.
Szalad, szalad Fehér Anna	37.

373 Vitatható, hogy ez az egy sor (a ballada 10. strófája elején) az átvezető egység töredékének számít-e, de a kifejezés ehhez közelíti. A folytatás nem a folyosók..., mégis átvezető funkciójú, mivel a következő sor ez: „Gombos nyoszolyán aludott”, lásd 5.6/d).

5.2.-3.

II-III. sorok

Végigsétál(t) a folyosón,	<i>Folyosóról folyosóra,</i>	1., 2., 3., 4., 5., 6., *, 7., 9., 10., 11., 12., 15., 17., 18., 19., 20., 22., 26., 27., 28., 32., 33., 34., 40., 44., 45., (52.), (53.), (54.), (55.)
Visszasétál(t) a folyosón,	„	7., 8., 23., 41.
Kiszaladt a folyosóra,	„	13., 14., 39., (51.)
Leszaladt a folyosóra,	„	25.
Végigszalad a folyosón,	„	21., 48.
Sírva sétál a folyosón,	„	23., 24.
Végig-végigsétálgatott,	„	42.
Felugrik a folyosóra,	„	35.
Folyosókról folyosókra,	„	37., 43.

5.4.

IV. sorok

Megy a börtön (cella) /a bíró ajtajára (ajtájába, ajtajához).	1., 4., 5., 6., *, 7., 8., 9., 10., 17., 18., 19., 22., 26., 27., 40., 45., (53.)
Megyen börtön ajtajára.	9.
Megyen a börtönyajtóra/temlőcajtóra	24.
Úgy megy a börtönajtóra.	11.
Megáll a börtönajtóba.	34.
Ment a börtön ablakára.	(52.)
Szalad az egyes ajtóra.	35.
Szalad a börtönyajtóra /Török Károly szobájába.	25.
Rá a börtön /bíró ajtajára.	37.
Le a börtön ajtajára /Föl a bíró szobájába	48.
Rá /a bátyja ajtójára.	43.
Sötét zárka (börtön) ajtajára.	51., (55.)
Megy a rabok ajtajába / a bíró szobájába.	28.
Megy a bíró ajtajára.	32.
Megy a bátyja / bíró ajtajára.	33., 43., 44.
Bíró uram ajtajára.	43.
Szolgabíró szobájára(-ba).	24.
Börtöngazda szobájába.	(54.)
Négyes börtöny ajtajára /Török Miklós konyhájára.	14.
Megy a börtön ajtajára / bíró szobájában (ajtajára).	23.
Megy a börtön /Török bíró ajtajára.	21.

Fehér László ajtajára /Török Bálint (Antal, Miklós) szobájába.	2., 3., 11., 13.
Fehér László / Török Miklós szobájába.	20.
Börtöngazda / Kedves bátyja ajtajára.	12., 41.
Fehér László / Börtöngazda ajtajára	15.
Fehér Laci ajtajáho.	42.

5.5.

Külön figyelmet érdemelnek a [8]-as szerkezeti egységet követő, a [9]-eshez elvezető szakaszok. (László halálhíréről értesülve Anna a bíróhoz megy, hogy átkával elégtételt vegyen rajta.)

5.5/a

Erre Anna nem szólt semmit,	Összerogyott a folyosón.	Folyosóru! folyosóra,	Mégy a bíró ajtajába. 3., 4.
... semmit nem szólt,	Összeroskadt	„	„ 7.
... égyet sē szólt,	Összejesett a fojosón.	„	... ajtajára. 31.
... semmit sem szól,	Leroskadott ...	„	„ *
Fehér Anna össze- rogyva	Kiszaladt a folyosóra	„	Török Miklós szobájára. 14.

5.5/b – kivételes formában:

Erre Anna jeggyet sem szólt,	Összeesett a fojosón. 6.
... semmit sem...	Összeroskad ... 10.

Erre /Anna sēmmitt sēm szólt,	Összejesett a folyosón. 30.
Erre Anna semmit sem szól,	Végigsétál a folyosón. 40.

Erre Anna semmit se szól,	Összeesik a folyosón,	Összeesik a folyosón. 16.
---------------------------	-----------------------	------------------------------

5.6. Kivételes szerkezetű variánsok

5.6/a Szokatlanul korán (a 3-as szerk. egység után)

		Nem szólt erre Fejér Anna,	Csak elmént a folyosóra,
Fojosóról a rostéjra,/ ... palotára	Hogy akadna ja bátyjára. 38. ³⁷⁴		
		Erre Anna sēmmit sēm szól,	Végigsétál a folyosón.
Folyosórul folyosóra,	Megy az istálló ajtajára. 60.		

5.6/b A „meghitt üdvözet” után, illetve a 4-es és 6-os szerkezeti egységekhez tapadva

8-soros strófa része (a dallam második felének ismételtetésével)

Erre Anna sēmmit sēm szól,	Végigsétált a folyosón,	Folyosórú folyosóra,	Megy a bírótömlő ajtajára. 30.
----------------------------	-------------------------	----------------------	-----------------------------------

5.6/c A 4-es és 7-es³⁷⁵ jelenet után

6-soros átvezetés

Erre Anna semmit se szól,	Végigsétál a folyosón,	Végigsétál a folyosón,	Folyosóról folyosóra,	Megy a börtön ablakára,	Megy a börtön ablakára. 16.
„	Sétálni kezd a folyosón,	Sétálni kezd a folyosón,	„	„	„ 16.

374 Szabályos négysoros dallamstrófához illeszkedve: 29. sz., 9. vsz.

375 Az éjszakai jelenet után ez a hosszú, „komótos” átvezetés szokatlan. Vö. a kétsoros egységgel: 39. sz. (5.6/e).

5.6/d Átvezetés a 7-es szerkezeti egységhez

7- és 5-soros átvezetés

Fejér Anna nem hallotta.	Kiszaladt a folyosóra,	Folyosóról folyosóra,	Konyhájból szobájára,	Egyenesen az ágyára,	Konyhájából szobájára,	Egyenesen az ágyára. 14.
Fehér Anna jerre szóra	„	„	Török Miklós szobájába,	Szobájából az ágyára. 39.		

4-soros, kivételes megfogalmazás³⁷⁶

Mégyén Anna folyosóra,	Folyosóru az ajtóra,	Az ajtóru a szobába,	Fölfeküdt a singolt ágyba. 47.
Nem szól erre Fehér Anna,	Kimegyen a folosóra,	Folosóru palotára,	Lefekszik gyöngy nyoszolára. 29.

2-soros

Fehér Anna nem hallgatott,	Gombos nyoszolyán aludott. 35.
----------------------------	-----------------------------------

5.6/e Egyéb

2-soros átvezetések

Fehér Anna jerre szóra	Kiszaladt a folyosóra. ³⁷⁷ 39.
El is mēnt most Fejér Anna	Fejér László rostéjára. 36.
Mindjárt szaladt ...	Horvát Miklós ajtójára. / Fejér László rostéjára. 36.
Mégyén Anna az ablakra,	Bekopogtat bētyármódra. 47.
Fehér Anna nem állhatja,	Szalad a tömlöcrestéjra. 50.

³⁷⁶ Nem sorisméltéses, hanem motívumisméltéses láncolat (folyosó → ajtó → szoba → ágy, folyosó → palota → nyoszolya).

³⁷⁷ (a 4-es és 7-es után)

Nem a forma kivételes³⁷⁸

Ezé' Anna semmit sē szót,	Végigszaladt a folyosón,	Török Antal elejébe,	Nagyot vágott a fejére. 47.
Fehér Anna meghallotta,	Hogy a bátyja el van fogva,	Fojosórúl fojosóra,	Kedves bátyja ajtajára. 41.

A fenti bemutatásból a következők szűrhetők le: nagyszámú variánst kellett felsorakoztatni, ám tekintettel arra, hogy a balladának ez a szerkezeti eleme kivételesen egy-egy változaton belül többször is felhangzik, azaz előadásonként nem egyetlen előfordulással számolunk, ez a nagy szám mégsem annyira nagy. Minden előfordulás hozhat új variánselemeket. A vizsgált ballada-előadások az [5]-ös szerkezeti egység tekintetében legjobban abban térnek el egymástól, hogy hol és hányszor alkalmazták az átvezetést. (Ezt az egyes számokat leíró szerkezeti képletek megmutatják.)³⁷⁹

Az áttekintés első részéből (5.1.–5.4. szövegei) látható, hogy a szövegsorok változékonysága ez átvezető funkciójú szerkezeti egység megformálásában eltérő mértékű. Az I. sorok variánsai a cselekvési reakciót megelőző „szól” vagy „hall” igék köré csoportosulnak, *a II–III. sorok valóban „együtt lélegzene- nek”, a folyosó motívum megjelenik már a II. sorokban, a III.-ban pedig, kivétel nélkül – hasonlóan a ballada indító képéhez (Fehér László lovat lopott...) – stabilan ismétlődik a „folyosóról folyosóra” megfogalmazás.* A IV. sorok mozgást kifejező igével indulnak, vagy *rá-, le-, föl-* szócskával, és mindig helymeghatározó főnévvel végződnek. A szövegváltozatokhoz rendelt számcsoportok jelzik, mely megfogalmazások a leggyakoribbak a vizsgált körben. Az utána következő bemutatás szemlélteti a szerkezeti elem funkciójának megfelelően sokoldalú megjelenési módokat. Különbő kontextusban, igen változatos formákban bukkan föl az átvezető egység: 5.6/a–e.

Az egyes változatokon belül való ismétlődés (a közel egységesnek mondható megfogalmazásból eredően) a *tévesztés veszélyét* is magában hordozza. A legtöbb esetben gyakorlatilag változatlanul maradó első három szövegsor

378 1. A 47. befejezése: az első két sor nem különös, annál inkább a vége. A ballada műfajától hirtelen messzire, a vásári komédia világába kerülünk, ahol átok helyett egyfajta Paprika Jancsi-féle igazságtévéshez méltó véget ér a történet. 2. A 41. részlete: az [1]-es szerkezeti egységtől a [5]-osig ívelő úrt próbálná áthidalni. (Lásd az I. fejezet elemzéseit.)

³⁷⁹ Lásd az I. fejezetet.

miatt könnyen előfordul, hogy a helyszín megnevezését elvétí az énekes, amitől a történet zavarossá válik („elszakad a fonál”).³⁸⁰

Vizsgált dallamtípusbeli balladánkban eltérő mennyiségben szerepel az átvezető epizód. Találunk olyat, ahonnan hiányzik, ilyenkor mintha az a bizonyos, ún. klasszikus „balladai homály” lengené be a cselekményt, de teljesen azért nem telepszik rá, ha a párbeszédek a megfelelő sorrendben követik egymást. A másik véglet az, amikor az epizód az összes színváltásról számot ad. Anna a bátyját fogva tartó várban rendszerint először a bírót (tömlöctartót...) keresi meg, aki a felajánlott váltságdíj helyett másféle alkut akar Annával kötni (4). Anna válasz nélkül otthagyja, és bátyjához siet (5), akinek beszámol a helyzetről. László átlát a szitán, figyelmezteti hűgát, hogy ne higgyen a bírónak (egyben előrevetíti a végzetet) (6). Anna nem hallgat rá, visszatér a bíróhoz (5), és vele hál (7), az éjszakai jelenetben felriad a zajra, rosszat sejtve bátyjához siet (5), ahol a többi rabtól értesül László kivégzéséről (8). Újból a bíróhoz megy (5), hogy átkaival elárassza (9). Előfordul, hogy mind a négy várbeli színváltásról külön tudósít a ballada.³⁸¹

Hogy több vagy kevesebb 5-ös „betétet” tartalmaz a ballada, eleve megszabja a terjedelmet. Arra, hogy egy hosszabb, 19 strófás és egy lényegesen rövidebb, 12 strófába foglalt ballada egymással lehet teljesen egyenértékű mind a tartalom, mind a kifejezés, a stílus oldaláról, példaként állhat a * jelzetű és a 40. sz. ballada összehasonlítása.³⁸²

380 Lásd pl. a 11. elemzését (II. fejezet, II.b/1.).

381 Ilyen pl. a * (és a terjedelmesebb változatok közül még 5., 6., 7., 8., 9., 10., 12., 13., 14., 15.) Az az eljárás, hogy a párbeszédeket elbeszélő funkciójú, eligazító szerepű egységek kötik össze, a középkori vásárokon nagy népszerűségnek örvendett, ún. képmutogató produkciókban a leírások szerint alkalmazott azon gyakorlattal vonható párhuzamba, ahogy a táblákra festett illusztratív jeleneteket megéneklő mutatványos a pálcájával a hallgatóság figyelmét újból és újból a következő jelenetre irányítja. (Vö. Olosz 2011, 144–145., akiben szintén felmerült ezzel az „állandósult szövegszerkezettel” kapcsolatban, hogy „a balladai történéseket nemcsak énekkel, nemcsak ponyvanyomtatványon népszerűsítették, de képekben is megmutatták”. – (A portugál főváros 20. századi nagy „fado”-divatjáról és annak mai felélesztett népszerűségéről, „revival” jelenségéről számot adó, kitűnő, Carlos Saura rendezte film (Fados, 2007) egyik részlete bemutat egy ilyen archaizáló, kosztümös vásári képmutogató jelenetet.)

382 II. fejezet II/a. (A hosszabb négy, a rövidebb egy, illetve „másfél” 5-ös egységet tartalmaz.)

A 6-OS SZERKEZETI ELEM MEGJELENÉSI FORMÁI A DALLAMTÍPUS BALLADÁIBAN

A SZERKEZETI EGYSÉG (ELEM) RÖVID ISMERTETÉSE, JELLEMZÉSE

Második párbeszéd: Anna és bátyja között. Helyszín: a várbörtön ajtaja. *Nélkülözhetetlen* elem, általában két strófa: Anna beszámolója, majd erre László figyelmeztetése. Gyakran³⁸³ megelőzi egy rövidebb, gyöngéd hangvételű üdvözlét, ilyenkor egy strófával bővebb a szerkezeti egység.

6.I. Az említett kölcsönös üdvözlés, amely a szerkezeti egység kezdetén szólal meg, külön tanulmányozásra érdemes, méghozzá érzelmi töltése miatt. A strófa két részre oszlik: az első felében Anna, második felében László beszél. A variánsokat a háromféle (alább bekeretezett) kérdés köré csoportosítottam.

Ébrenlét – halál

– Fehér László, kedves bátyám,	Ébren vagy-ë vagy meghaltál?	– Ébren vagyok, nem aluszok,	Mindég rólad gondolkodok. 1.
... édes ...	„	„	Csak felőled álmodozom. 6.
– Hallod-é te, kedves ...	„	– Se nem élek, se nem halok,	Mindég rólad gondolkodok. 12.
– Fehér László, édes ...	„	– Ébren vagyok, nem aluszom,	„ 13.
– Hallod-ë te, édes ...	„	– Nëm aluszok, ébren vagyok,	„ 21.
– Fehér László, édes bátyám,	„	– Ébren vagyok, ébren vagyok,	Épp tőrolad álmodozom. 22.
„	„	– Ébren vagyok, nem aluszok,	Csak terólad álmodozok. 26.
„	„	„	Mindég rólad ... 34.
„	Alszol-é vagy meghaltál már?	– Se nem alszom, se nem nyugszom,	Mindég rólad gondolkodom. 2.
– Fehér László, édes bátyám,	Aluszol-ë vagy meghaltál?	– Se nem alszom, se nem nyugszom,	Csak felőled gondolkodok. 25.

383 Nem szerepel a „meghitt üdvözlés” a következőkben: 4., *, 7., 8., 9., 11., 15., 17., 19., 23., 29., 30., 31., 32., 33., 36., 38., 40., 41., 42., 44., 45., 49., 51., 53., 55., 56. (összesen 27 változatban, a kétségtelen töredékeket nem számítva).

„FOLYOSÓRÓL FOLYÓSÓRA”

„	„	– Se nem alszom, se nem haltam,	Mindég rólad gondoskodtam. 37.
– Bá-tyám, bátyám, Fejér László,	„	– Nem aluszom, nem hótam még,	Csak terólad gondolkozom. 46., 58.

Élet –halál

– Fehér László, édes bátyám,	Élsz-e még vagy meghaltál már?	– Se nem élek, se nem halok,	Csak terólad... 3., 20.
„	Élsz-e még te, vagy meghaltál?	„	Mindig rólad... 24.
„	Élél-ë még vagy mëghaltál?	„	Most is 50.

Ébrenlét –alvás

„	Ébren vagy-e vagy alszol már?	– Ébren vagyok, nem aluszok,	„ 10.
– Fehér Laci, kedves bátyám,	„	„	Tefelőled gondolkozok. 28.
– Hallod-ë te, édes bátyám,	... Alszol tán?	„	Most is rólad álmodozom. 48.
– Jó reggelt hát,	Ébren vagy-e vagy aluszol?	„	Csak terólad gondolkozok. 5.
– Fehér László,	„	„	Mindig rúlad ... 18.
– Bátyám, bátyám, édes bátyám,	„	„	„ 35.

Kivételes szerkezetű variánsok

6-soros

– Fehér Laci, édes bátyám,	Ébren vagy-e vagy mëghaltál,	Ébren vagy-e vagy mëghaltál?	– Ébren vagyok, nem aluszok,	Most is rólad gondolkozok,	Most is rólad gondolkozok. 16.
----------------------------	------------------------------	------------------------------	------------------------------	----------------------------	-----------------------------------

5-soros

– Fejér László, kedves bátyám,	Fehér László, édes bátyám,	Alszol-ë ma” vagy mëghaltál?	– Së nem alszok, së nem nyugszok,	Csak tőérted hërvadozok. 14.
--------------------------------	----------------------------	------------------------------	-----------------------------------	---------------------------------

2-soros

– Fehér László, édes bátyám,	Aluszol-e vagy meghaltál? 27.	(folyt.: Hallod, mit mondott a bíró!)
„	Itt élsz-e még vagy meghaltál? 52.	(folyt.: Azt mondja a bíró uram,)

Az I. sorokban bátyját egyféleképpen szólítja meg Anna (csak a jelzők váltják egymást): „*Fehér László, édes / kedves bátyám*”. A II. sorban Anna kérdése háromféleképpen hangzik változatainkban. A III. sor (László válasza) az első fajta kérdésre: „– *Ébren vagy-e vagy meghaltál?*”, többféleképpen felel. A 13 válasz közül nyolc a másik két alternatíva (ébredés–alvás, élet–halál) egyikével felel; pontos válasz, amely visszautal az ébredés és halál alternatívára, csak öt változatban van.³⁸⁴ A másik két kérdéscsoportra adott válaszok ezzel szemben mind konzekvensek és egyöntetűek (erre: *Élsz-e még vagy meghaltál már?* – „*Se nem élek, se nem halok*”, illetve erre: *Ébren vagy-e vagy aluszol?* – „*Ébren vagyok, nem aluszok*”). A IV. sorok tartalmilag pontosan megegyeznek, a szerető féltésnek, aggodalomnak adnak hangot, különféleképpen. Az ebben szereplő ígék beszédes tanúi az erős érzelmi kötődésnek: leggyakoribb (19-szer fordul elő) a „gondolkodom-gondoskodom”. (Az utóbbi a tájnyelvben hordozhatja az előbbi jelentést, de azért alaki ritkasága miatt inkább hangsúlyozza a „gond” szótó eredeti – a feladatot, problémát a jelentéskör homlokterébe vonó jelentésárnyalatát.) Az „álmodozom” kifejezés (négyyszer) és a „hervadozok” (kétszer) szerepel a variánsokban. Ez utóbbi két ige használata okozza azt az érzést, hogy a két ember érzelmi kötődése erősebb, mint ami testvérek között megszokott.³⁸⁵

A meghitt üdvözlésnek nevezhető motívum bevezető sorai (a megszólítás és kérdés) néhány esetben később, a [8]-as egység elején is felhangzanak.³⁸⁶

³⁸⁴ Ide számítom a „*Se nem alszom, se nem nyugszom*” választ is, ahol a „nyugszom” ígének csupán egyik lehetséges jelentése a túlvilági nyugalom. Az ötsoros változatban az „*Alszol-é má? vagy meghaltál?*” kérdésre adott válasz is ezt a jelentést erősíti: „*Sé nem alszok, sé nem nyugszok*”. Mégis, a háttérben a nyugtalanság jelentés is ott munkál, mint azt a IV. sorok ki is fejezik.

³⁸⁵ A kérdésre visszatérek a IV. fejezetben.

³⁸⁶ Lásd később, a [8]-as szerkezeti egység tárgyalásánál. Meg kell említeni, hogy „A halálraítélt húga” típusnéven szereplő balladánk nem ehhez a dallamtípushoz tartozó melódiákra énekelt szövegeiben többször találkozhatunk a „meghitt üdvözléssel” a cselekmény más pontján, korábban is, mint tárgyalt variánsainkban. (Bár nálunk is van egy kivétel, az 50. sz., ahol még a [4]-es szerkezeti egység – Anna és a bíró tárgyalása – előtt felkeresi hűg a bátyját). Vargyas Lajos balladamonográfiájában mindhárom, kottával és teljes szövegével

6.II. A történet szempontjából legfontosabb szerepe a 6-os szerkezeti egység összetevői közül azonban a kétstrófás párbeszéd résznek van: Anna beszámolójának a bíróval/tömlőcstartóval folytatott „alkuról”, majd László reakciójának: féltő figyelmeztetésének.

A párbeszédet azért vizsgáljuk különválasztva, mert az első szakasz a ballada menetében egy korábban (a 4-es egységben) elhangzott résszel, a második viszont a későbbiekkel tart – mind tartalmi, mind szöveg szerinti – kapcsolatot.

6.II.1. Anna beszámolója Lászlónak

– Fehér László, kedves bátyám,	Hallod, mit beszél a bíró?	Háljak vele egy éccak,	Szabad leszél egy órára. 4., 9., 17.
... édes	”	”	... leszünk * ...
”	”	”	... lesz majd ... 53.
– Bátyám, bátyám, édes bátyám,	”	”	... leszél ... 33.
”	... mit mond a bíróság?	”	Téged bocsát szabadlábba. 35.
– Fehér László, édes bátyám,	... mit mondott a bíró?	”	Szabad leszél egy órára. 40.
... Laci, ...	Hallod-e, mit mond a az	” 6.
... László, ...	”	”	” 7.
”	”	... egy	Bátyám szabad 8.
”	”	”	Të ki leszél szabadítva! 11.
– Fehér László, édes bátyám,	Hallod-e, mit mond a bíró?	Hogy egy éjjel háljak vele,	Megszabadulsz egy órára. 19.
”	”	Háljak véle/jéjszakára,	Szabad leszél... ... 30.

a balladatípus képviselőre kiválasztott változatában – 73., 74., 75. – előbb jelenik meg ez a motívum, mint a mi anyagunkban. A könyvből az is kiderül, hogy az említett motívum vándormotívum, a „Két kápolnavirág” (Kádár Kata) balladában is szerepel: lásd Vargyaskönyv 27. kotta szövegében. (Annak a balladának nem testvérek, hanem szerelmespár a főszereplői.)

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

"	"	... az éjszaka,	"	32.
"	"	... egy ...	"	45.
"	Hallod, mit mond ez a bíró?	"	"	18.
... kedves	"	"	"	23.
... édes	... a tömlöckulcsár?	"	"	34.
... Laci, kedves a te bírád?	Csak egy éjjel háljak vele,	Reggelre te szabad leszel.	28.
– Hallod-é te, kedves bátyám,	Mit mondott a bör- töngazda?	Háljak vele, / az éjsza- ka,	Szabad leszel ma hajnalra.	12., 41.
... édes	"	"	... még	15.
"	Mit mond ez a Török bíró?	... egy éjsza- kát,	... majd egy órát.	21.
"	... az a gonosz éjszaka,	Bátyám még lesz szabadítva.	48.
– Fehér László,	Azt mondta a Török Károly,	"	Bátyám ki lesz szaba- dítva.	25.
"	Börtöngazda azt mondotta,	"	S te ki leszel szabadít- va.	2.
... kedves	Azt mondta a börtöntartó,	... egy	Të ki leszél szabadítva.	14.
"	Azt mondta / a bör- töngazda,	... egy ...	Szabad leszel viradtára.	13.
... édes	Mit mondott a szol- gabíró:	... az ...	Kiszabadulsz virra- dóra.	24.
– Édes bátyám, Fehér László,	Azt mondta / a bör- töngazda,	Háljak vele az éjsza- ka,	Ki lesz bátyád szaba- dítva.	55.
– Fehér Laci,	Beszélgettem a bíró- val.	Azt mondta, hogy háljak vele,	Szabad leszel egy órába.	42.
– Halljad/Hallod, hogy mit mond a bíró,	Fehérvári szolgabíró!	Háljak vele / éjsza- kára,	Szabad leszél éggy órára.	1.
– Hallod-é, mit mond a bíró,	"	"	"	22.

Kivételes formák:

6-soros (betoldás a III–IV. szövegsor):

Fehér László, édés bátyám,	Mit mondott a Horvát Miklós:	Nem kell neki tál ara- nyom,	Sëm vékával a húszasom.	Háljak véle jëggy éjszaka,	Kieresztet esthajnalra! 50.
-------------------------------	------------------------------------	------------------------------------	----------------------------	----------------------------------	-----------------------------------

4-soros, de tartalmilag csak 3

– Hallod-ë të, hirës bëtyár, mit mond biró?	Háljak vele az/ egy éjszaka,	Háljak vele az/egy éjszaka,	Szabad lëszël ëggy órára. 43.
– Azt mondta a bíró uram,	Háljak vele egy éj- szaka,	Háljak vele egy éj- szaka,	Szabad leszel egy óra mulva. 44.
– Azt mondta a bör- töngazda,	„	„	Ki lesz bátyám szaba- dítva. 20.
– Török Bálint azt mondotta,	„	„	Te ki leszel szaba- dítva. 3.
– Hallod-e, mit mond a bírád?	Csak egy éjjel háljak véle,	Csak egy éjjel háljak véle,	Kiszabadít majd reg- gelre. 5.

3-soros

– A bíró úr azt mondotta,	Háljak vele egy éjszaka,	Szabad leszel egy órára. 16.
---------------------------	--------------------------	---------------------------------

2-soros

– Török Antal azt mondotta,	Háljak itten éjsza- kára. 47.
Azt mondja a bíró uram,	Háljak vele egy éjsza- ka. 52.

A fentiekből kitűnik, hogy a szabályos formájúaknál meglehetősen homogén a strófa szerkezeti felépítése is, és a kifejezések is nagyon sokszor ismétlődnek. Nehéz ránézésre egy sort (oszlopot) kiemelni mint amelyik a legkevésbé variálódik, mégis megállapíthatjuk, hogy a III. sor a legstabilabb, hiszen a „vele hál” és az „egy/az éjszaka” kifejezésből épül kivétel nélkül³⁸⁷ mindegyik.

³⁸⁷ Helyesebben egyetlen kivétellel: „Azt mondta, hogy háljak vele” 41.

Amint említettem, ez a strófa kapcsolatot tart a [4]-es szerkezeti egységgel. Anna beszámolója a legtöbb változatban egészen a kifejezések szintjéig tér vissza a bíró válaszára, pontosabban annak lényegére: az általa szabott feltételre és ígéreterre. Tételesen nem sorakoztatom föl az erre mutató példákat, kísérletképpen viszont ellenőriztem, hogy a fenti „táblázat” IV. soraiban feltűnő „egy órára” kifejezést tartalmazó változatok (1., 4., 6., *, 7–9., 17–19., 21., 23., 32., 33., 40., 42.) a [4]-es szerkezeti egységeikben, a bíró ígéréteiben vajon mindenhol szerepeltették-e az „egy órára” kitélt mint László kiszabadításának határidejét. A válasz egyértelműen pozitív: mindegyikben szerepelt az adott kifejezés. (Egyedül a 42. sz. kivétel, itt csak a [6]-os egység beszámolójában halljuk, mit mondott a bíró, mivel a [4]-es szerkezeti egység hiányos.)³⁸⁸

6.II.2. László figyelmeztetése Annának

– Nő hálj velő, a <u>disznóval</u> ,	Akasztófáralóval!	Néked bécsülleted veszi,	A bátyádat megöleti. 1.
”	”	... szűzességed	A bátyádnak fejét veszi. 4.
”	”	... lányságodat ...	A bátyádot megöleti. 17., 33.
”	”	”	Bátyád életét nem menti. 32.
”	”	”	Nekem pedig fejem veszi. *
”	”	”	Bátyádnak fejét vete- ti. 45.
”	”	... leányságod ...	” 22.
”	”	”	A bátyádnak fejét veszi. 27.
– Nő hálj velő, a <u>disznóval</u> ,	Akasztófáralóval!	Néked bécsülleted veszi,	Nekem fejemet ütteti. 31.
”	Az akasztanivalóval!	”	Nekem a fejemet veszi. 7.

388 Lásd e fejezetben 4.3/c.

„FOLYOSÓRÓL FOLYOSÓRA”

„	„	Szüzességéd elrabolják,	A bátyádöt <i>fél-akasztják!</i> 18.
... avval a ...	Mer az akasztásra való!	Mer csak lányságod vesztenéd,	Bátyád fejt majd elvinné. 21.
„	Az akasztanivalóval!	Mert lányságodat elveszi,	Bátyádnak fejed veteti. 26.
... vele, a ...	„	Mer az becsületed veszi,	Engem pedig nem ereszt ki. 42.
„	Akasztófárávalóval!	Bátyádnak fejét elvészí,	Nekéd szüzességéd vészí. 9.
„	„	„	... lőjáságod ... 53.
„	<i>Nem leszek én szabad soha!</i>	Az veszi el bátyád fejét,	Fehér Anna becsületét. 43.
– Ne hálj avval a <i>bitanggal,</i>	Az akasztanivalóval!	Neked szüzességéd veszi,	Bátyádnak a fejét veszi. 5.
„	Akasztófárávalóval!	„	... fejét elvészí. 14.
„	„	Szüzességédet elveszi,	Bátyád fejét leütti. 20.
„	„	Neked lányságodat veszi,	Nekem pedig fejem veszi. 12.
... vele, a ...	Az akasztanivalóval!	„	... fejemet véteti. 15., 41.
... ... <i>piszokkal,</i>	„	Szüzességédet elveszi,	Bátyád fejét lőmetszeti. 48.
... vele, a <i>kutyával,</i>	Akasztófárávalóval!	Neked lányságodat elveszi,	Bátyádnak fejét véteti. 55.
... ... <i>gonosszal,</i>	„	... lányságodat veszi,	„ 40.
„	Az akasztanivalóval!	... szüzességéd veszi,	„ 56.
– Ne hálj avval a <i>gonosszal,</i>	Az akasztanivalóval!	Neked szüzességéd veszi,	Bátyád fejét lővéteti. 8., 23., 25.
„	„	Mert szüzességéd elvészí,	A bátyádnak fejét vészí! 11.

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

... ... <i>a huncuttal,</i>	„	Szüzeccségedet elveszi,	„ 29.
„	„	Néked veszi szüzességed,	Nékem pedig életemet. 24.
„	Akasztófáralóval!	„	László bátyád fejét vészi. 47.
„	Hisz az akasztanivaló!	Elveszi a böcsületéd,	<i>Néked jelent szüzességedet.</i> 44.
– Ne hálj veled, a bíróval,	Akasztófáralóval!	Néked szüzességed veszi,	Szegény bátyád fejét vészi. 6.
– Ne hálj te a csavargóval,	Ne a <i>semmire</i> valóval!	Mer teveled kedvét teszi,	Réggelre fejemet vészi. 28.
– Ne hálj veled, Fehér Anna,	<i>Ravasz az már, mint a kutyát!</i>	Néked szüzességed veszi,	Nékem fejemet véteti. 3.
– Fehér Anna, édes húgom,	Ne hálj véle egy éjszaka!	„	Bátyádnak fejét véteti. 13.
„	...	Szüzességed is elveszi,	Bátyád mégis tönkreteszi. 35.
„	... én azt mondom!	Szép lányságodat elveszi,	A bátyádat lefejezi. 34.
– Édes húgom, Fejér Anna,	Ne add hëzzá te magadot!	Szüzességed és elromlik,	Ingemét és <i>fél-akasztanak.</i> 46.
Fehér László azt mondotta:	– Ne hálj veled, a <i>gonosszal!</i>	Néked szüzességed veszi,	Nékem fejemet véteti. 2.

Kivételes formák:

8-soros a figyelmeztetés

Kedves húgom, Fehér Anna,	Ne hálj véle <i>jéggy</i> éjszaka,	Ne hálj véle <i>ja</i> gonoszszal,	Akasztófáralóval!	Néked szüzességed vészi,	Bátyádnak fejét véteti,	Néked szüzességed vészi,	Bátyádnak fejét véteti. 51.
---------------------------	------------------------------------	------------------------------------	-------------------	--------------------------	-------------------------	--------------------------	-----------------------------

6-soros figyelmeztetés

– Ne hálj veled, a disznóval,	Az akasztanivalóval,	Az akasztanivalóval!	Mert szüzességedet veszi,	Bátyád fejt is leveszi,	Bátyád fejt is leveszi. 16.
-------------------------------	----------------------	----------------------	---------------------------	-------------------------	-----------------------------

(2×4 sor: a figyelmeztetéshez tapasztva az 5-ös) –

– Nő háj véle, a disznóval	Az akasz- tanivaló- val!	Nékéd szüzes- ségéd vészi,	Bátyád életét elvész.	<i>Erre</i> Anna sémmit sém szólt,	Végigsé- tált a folyosón.	Folyosó- rú folyo- sóra	Mégy a bíró ajtájára. 30.
----------------------------------	--------------------------------	-------------------------------------	-----------------------------	--	---------------------------------	-------------------------------	--

2 sor a figyelmeztetés, utána kezdődik az 5-ös

– Ne légy azé a hun- cuté,	Az akasztanivalójé!	<i>Nem szólt</i> erre Fejér Anna,	Csak elmént a fojosó- ra, ... 38.
-------------------------------	---------------------	--------------------------------------	---

2 sor, ismételve, tartalmilag hiányos strófa

– Ne aludj a vén disznóval,	Akasztófáralával,	– Ne aludj a vén disznóval,	Akasztófáralával. 19.
--------------------------------	-------------------	--------------------------------	--------------------------

Az utolsóként hozott, kivételes formájú strófa egyesíti a szerkezeti egység két szakaszát, de abból a második már csonka, a tiltás indoklását ez is nélkülözi:

– Fehér Lász- ló, édes bá- tyám,	Azt mondta nekem a bíró,	Háljak vele egy éjszaka,	Majd kibo- csát szép hajnalban.	– Ne háj vele, a go- nosszal,	Akasztófára- valóval! 37.
--	-----------------------------	-----------------------------	---------------------------------------	-------------------------------------	---------------------------------

A 6-os szerkezeti egység második feléről: László figyelmeztetéséről (6.II.2.) a fenti, táblázatszerű bemutatás alapján megállapítható, hogy szokásos, négy-soros alakjában ugyanúgy következetes a kétrészes felépítés, mint ahogy az első felében: Anna beszámolójában is (6.II.1.). Abban az első rész megszólítással és a tárgy megjelölésével indít: „*Fehér László, kedves bátyám, / Hallod, mit beszél a bíró?*”, ami a III. sortól folytatódik a bíró feltételének és ígéretének felidézésével: „*Háljak vele egy éjszaka, / Szabad lészél egy órára*”. Ebben pedig, a változatok legnagyobb többségében a strófa kezdetén, azonnal a heves tiltást-tiltakozást hallani: „*Ne háj, vele, a disznóval*” (és egyéb minősítő jelzőket a „disznó” helyett (bitang, huncut, gonosz, kutya...), a következő sor legtöbbször ezt még megtoldja a megbélyegzéssel: „Az akasztanivalóval”, illetve „Akasztófáralával”. A strófa III–IV. sora tartalmazza a tiltás indoklását, mely egyszersemind előrevetítése annak, hogy mi történik majd Annával és mi Lászlóval. *A bírót akasztófáralónak minősítő 38 variáns igen nagy száma kiugró, és emiatt különösen éles reflektorfénybe kerül az ellentmondás, ami László önmagáról vizionált halála (fejvétele) és a tényleges halálnem (akasztás) között*

*fennáll.*³⁸⁹ A variánsok seregszemléjéből az is kitűnik, hogy a László szájába adott szavak a IV. sorban mindössze 12 változatban felelnek meg a természetes nyelvtani szituációnak, amikor ugyanis önmagáról egyes szám első személyben szól.³⁹⁰

A 6-os szerkezeti egység ilyenfajta átfogó áttekintésében itt most nem hangsúlyoztam külön, hogy a 6.II.1. (tehát Anna beszámolójának változatai) általában mennyire ismétlik, vagyis „idézik” a balladában korábban, a 4-es szerkezeti egységben hallott bírói feltétel kifejezéseit.³⁹¹

³⁸⁹ Erről egyrészt lásd a fejezet 8-as szerkezeti egységével foglalkozó részét, másrészt a IV.fejezetet. A „megjósolt halálnemekről” itt csak annyit, hogy a variánsok túlnyomó többségben (41 változatban!) szólnak lefejezésről, míg akasztásról csupán kétszer.

³⁹⁰ Ennek stilisztikai jellegzetességére és tartalmi vonatkozásaira néhol már az egyes balladák ismertetésénél is kitértem (az I. fejezetben), összefoglalóan lásd a IV. fejezetben.

³⁹¹ Erre a II. fejezet elején, a „Hosszabban vagy rövidebben” című összehasonlító elemzésben, a két ballada 6-os szerkezeti egységének tárgyalása külön is kitér.

A [7]-ES SZERKEZETI ELEM MEGJELENÉSI FORMÁI A DALLAMTÍPUS BALLADÁIBAN

A SZERKEZETI EGYSÉG (ELEM) RÖVID ISMERTETÉSE, JELLEMZÉSE

Harmadik párbeszéd: Anna és a bíró között. Helyszín: a vár, a bíró szobája, ideje: éjjel.

1 vagy 2 vsz.: Anna gyanúja, majd a bíró hazugsága. *Nélkülözhetetlen* elem.

7.1. Egysztrofás, négy soros szerkezeti egységek

7.1/a Elemei: idő, Anna kérdése, a bíró válasza

– Éjfél után üt /egy az óra.	Mi csörög az istállóba?	– Lovam viszik itatásra,	Zabla csörög a szájába. 1., 22.
... egy az óra.	„	– Lovat visznek/viszik ...	„ 10., 34.
„	... udvarodba?	„	„ 4.
„	„	– Lovam viszik itatásra,	„ 57. ³⁹²
... egy órákor	... lenn az udvaron?	„	„ 42.
Tizenkettőt üt az óra.	„	... itatóra,	„ 5.
– Éfél után égyggy órákkor	... ott az udvaron?	– Lovam viszik ...	„ 25.
„	... az udvarodon?	... itatásra,	Zabola cseng a szájába. 40.
Éfél után égyggy az óra.	... zörög ...	– Kocsis a lovát itatja,	<i>Arany annak a kantátja.</i> 23.

392 Szokványosságával a többi változat közé illeszkedő részlet csalóka, ugyanis az 57. csonka, romlott, töredék, a [5]-es szerkezeti egységet követi a [7]-es, és ezzel meg is szakad a ballada.

7.1/b Elemei: megszólítás, idő, Anna kérdése, a bíró válasza

– Bíró uram,éjféltájban	Mi zörög az udvarába?	– Lovat hajtják itatásra,	Zabla csörög a szájában.	6.
"	"	"	... zörög ...	32.
"	"	– Lovam viszik ...	"	59.
"	... csörög ...	– Lovat csörög ... 8., 9., 53.	
"	... csörgött vitték csörgött ...	19.
... egy az óra,	... csörög... udvarodba?	...	"	*, 17., 26., 33.
"	... zörög az istállóba?	"	"	7.

7.1/c Elemei: megszólítás, Anna kérdése, a bíró válasza

– Bíró uram, bíró uram,	Mi zörög az udvarába?	– Lovat hajtnak itatásra,	– Lovat hajtnak itatásra.	43.
... mi csörög kint,	Mi csörög kint, mi csörög kint?	– Lovam viszik itatóra,	Zabla csörög szájába.	45.
– Hallod-e te, börtön-gazda	Mi csörömpöl az udvarba?	– Kocsisom lovát itatja,	Csörög-csattog a szerszámja.	15.
... <u>kutya</u> bíró,	Mi csörög az udvarodban?	– Kocsis <i>hat lovát</i> itatja,	Zabla csörög a szájába.	21.
– Miklós, Miklós, Horvát Miklós,	... udvarodon?	– Lovam viszik az ivóra,	"	36.

7.1/d Elbeszélő:

Éjféltájban egy az óra.	Lovat visznek itatásra,	Lovat visznek itatásra,	Zabla csörög a szájába.	18.
... három óra.	Csörög zabla a szájába,	Viszik lovad itatóra	Török Miklós udvarába.	39.

Kivételes forma:

6-soros (sorisméltéses)

– Éjjél után egy órakor	Mi csörömpöl az udvaron,	Mi csörömpöl az udvaron?	– Lovam viszik itatóra,	Zabla csörög a szájába,	Zabla csörög a szájába.	16.
-------------------------	--------------------------	--------------------------	-------------------------	-------------------------	-------------------------	-----

Kivételes, hozzátapadva az 5-ös szerk. egység

– Bíró uram, negyed-egykor	Mi csörögött az udvarodon?	– Lovam vitték itatásra,	Zabla csörög a szájába.	Erre Anna sémmit sém szólt stb. 30.
----------------------------	----------------------------	--------------------------	-------------------------	-------------------------------------

7.2. Kétstrófás szerkezeti egységek

7.2/a Elemei: idő, megszólítás, Anna kérdése, a bíró (nyugtatgató) válasza

Éjjél után egy az óra.	– Török Bálint, börtön-gazda,	– Török Bálint, börtön-gazda	Mi csörög az udvaridba?	– Aludj, aludj, Fehér Anna	Kocsisod lovát itatja!	Réz annak minden szer-számja,	Csörög-csattog a kantárja. 2.
Éjjél után három óra,	Fehér Anna azt mon-dotta:	„	„	„	Kocsis a lovát itassa,	„	„ 3.
„	Mégse alszik Fejér Anna.	– Hal-lod-é te, ...	Mi csörömpöl az udvarba?	– Kocsi-som lovát itassa	Annak zürög a szer-számja	... a zabo-lája,	<i>Aranyos a cikli szá-ra.</i> 41.

Kivételes, 6-soros

Éjjél után három óra,	Mégsem alszik Fehér Anna.	– Hallod-é te, börtön-gazda,	Lánccsörgés van az udvaron.	– Kocsisom lovát itatja,	<i>Aranyos a kantárszára.</i> 12.
– Török Mik-lós, börtön-gazda,	Mi csörög az udvarodba?	– Aludj, aludj, szivem, Anna!	Kocsis a lovát itatja,	Réz annak a zabolája,	Csörög-pat-tog a szer-számja. 20.

7.2/b Elemei: A bíró kérdez, Anna nyugtalan, a bíró csitítja

– Al-szol-émár, Fehér Anna,	<i>Kivírtott bazsarózsza?</i>	– Sē nem alszok, sē nem nyugszok,	Mert én nagy lánccsörögést hallok.	– Aludj, aludj, Fejér Anna,	<i>Kivírtott bazsarózsza!</i>	Lovam viszik itatóra,	Zabla csörög a szájába. 11.
-----------------------------	-------------------------------	-----------------------------------	------------------------------------	-----------------------------	-------------------------------	-----------------------	------------------------------------

7.2/c Elemei: megszólítás, a feltétel megerősítése, ...

– Török Miklós, börtöngazda	Veled hálok egy éjszaka,	Veled hálok egy éjszaka,	Ha szabad lesz bátyám máma.	– Éjfél után három óra,	Kelj fel, Anna, viradóra!	Kocsisod lovát itatja,	Zabla csörög a szájába. 13.
– Török Antal, bírógazda,	„	„	<i>ha</i> Kiengeded szép hajnalra.	– Török Antal, bírógazda,	Csörgést hallok udvarodban!	– Lovam viszik itatóra,	Annak csörög a béklyója. 37.
– Visszajöttem, bíró uram,	... az az ...	Szabaddítsd még éggyórára!	– Bíró uram, bíró uram,	Mi zörög lenn az udvaron?	... hajtják itatásra,	Zörög a vas a szájába. 44.

Kivételes: elbeszélő módú, „mesés” 1. versszakkal

Fehér Anna nem hallgatott,	<i>Gombos nyoszolyán</i> aludott.	<i>Hát egyszer csak éjfél tájba</i>	Csörög a lánca az udvarba!	– Bíró, bíró, Török Antal,	Mi csörög az udvarodba?	– Lovam viszik itatóba,	Zabla csörög a szájába. 35.
----------------------------	-----------------------------------	-------------------------------------	----------------------------	----------------------------	-------------------------	-------------------------	--------------------------------

Kivételes, hiányos, illetve zavaros változat:

– Veled hálok egy éjszaka,	Legyen szabad egy órára!	Bíró uram, éjfél tájba	Mi zörög az udvarába? 27.
Éjfél után egy az óra,	Kelj föl, kelj föl, Fehér Anna!	Lovad viszik itatóra,	Csörög zabla a szájába. 14.

3+4 sor (az előtte lévő 5-ös egység utolsó sora átnyúlik)

Szobájából az ágyára.	– Török Miklós, bírójuram,	Véled hálok az éjtszaka!	Ki lesz bátyám szabadítva.	Éjfél után három óra.	Csörög zabla a szájába,	Viszik lovad itatóra	Török Miklós udvarába. 39.
-----------------------	----------------------------	--------------------------	----------------------------	-----------------------	-------------------------	----------------------	-------------------------------

A változatok seregszemléjét a táblázatos elrendezésbe nemigen illeszthető részletek felidézésével zárom. Az első (24. sz.) négystrófás, terjengős és a ballada stílusától igen elütő fogalmazásmódú, kivéve a megjelölt 3. strófát. A

rákövetkezőkben a zaj eredetének meghatározása szokatlan (béresek fáért járnak, puskalövés, illetve katonák masírozása).

„– *Hallod-e te, szolgabíró, / Veled hálok az éccaka, / Veled hálok az éccaka, / Szabadítsd ki virradóra!//*

– *Gyere hát be, Fehér Anna, / Gyere be hát a szobámba, / Gyere be már a szobámba, / Feküdjünk le a diványra!//*

– *Éjjél után egy órákor / Mi csörög az udvarodon? / – Lovam viszik itatóra, / Zabla csörög a szájába.//*

– *Aludj, Aludj, Fehér Anna / A szép gombos nyoszolyámba, / Fordítsd felém a farodot, / Had végezzem a bajodot.” 24.*

„(Fojosóról palotába, / És lefeküdt a diványra.) / – Anna, Anna, Fejér Anna, / Kípirosult szép Diána,//

Aluszol-é, Fejér Anna, / Kípirosult piross alma? / – Nem aluszom, nem nyughatom, / Mert a sok lánczörgést hallom. //

– *A bérésék fájért jártak, / Azok nagy lármával vannak. / Aluszol-é, Fejér Anna, / Kinyílt bimbó, arangyalma? //*

– *Nem aluszom, nem nyughatom, / Mert a puskalövést hallom. / – Csak aludjál, csak nyugodjál, / A bátyádnak vége van már.” 38.*

„Amint csengetnek, pēngetnek: / – Talán az én bátyám viszik! / – Nem a te bátyádot viszik, / Katonájim maséroznak, / Katonájim maséroznak, / Azok csengetnek, pēngetnek.” 46.

Mint a fenti 38.-ban is, a bíró végül maga árulja el végül Annának, hogy bátyját megölette.³⁹³

„– *Aluszol-e, Fehér Anna? / – Nem aluszom, nem nyughatom, / Nem aluszom, nem nyughatom, / Mer a sok lánc zergést hallom. //*

– *Csak aludjál, csak nyugodjál! / Lovat visznek itatóra, / Lovat visznek itatóra, / Zabla zereg a szájába. //*

393 E két változatban (38. és 29.) természetes hát, hogy kimarad a -as szerkezeti egység, és azonnal következik az átok.

– *Aluszol-e, Fehér Anna?* / – *Nem aluszom, nem nyughatom, / Nem aluszom, nem nyughatom, / Mer a sok lánc zergést hallom. / – Csak aludjál, csak nyugodjál, / A bátyádnak vége van már!*” 29.

Nem árulja el a bíró az igazságot, Anna mégis bizonyosan érzi, tudja, hogy becsapták, és azonnal átkoz:³⁹⁴

„*Éjféltájba hallja Anna, / Lánccsörgés van az udvarba. / Kérdi akkor a bírótól: / – Mi csörög lent az udvaron? //*

– *Lovam viszik itatásra, / A kocsisok udvarába. / – Átkozott légy, bíró uram, / Bátyám viszik a bitóra!*” 28.

Az egy strófából álló egységek (számukat tekintve nagyjából ugyanannyi a vizsgált anyagban, mint ahány kétstrófást találunk) egyszerűbbek, mint a hosszabbak. A két fő alkotórésze a 7.1.-es csoportoknak Anna kérdése és a bíró válasza. Kombinálódhatnak azért egyéb elemekkel is: az idő megjelenhet, és Anna megszólítja a bírót. A megszólítás általában semleges (tulajdon- vagy köznévvél történik), egy esetet kivéve: „*Hallod-e te, kutya bíró*” (21.). A válaszban a bíró a lóitatással járó zajra hivatkozik. Igen egyöntetű ennek megfogalmazása, a zablacsörgés itt a fő motívum. Hat lovát említi a bíró az iménti változatban, három változatban fordul elő, hogy saját lószerszáma nemes anyagát (arany) hangsúlyozza: 12., 23., 41. Ezek a motívumok, továbbá a fekvőhelyet megjelölő különleges kifejezések (dívány 24., 35., gombos nyoszolya 24.) valamiképpen a bíró státuszát szimbolizálják.³⁹⁵ *Műköltői eredetet* sejtető elemeket is tartalmaz néhány változat, és ezek az elemek mintha éppen ehhez, az éjszakai jelenethez, a 7-es szerkezeti egységhez társulnának a legszívesebben. Ilyen, ahogy a 11. sz. változatban „*Kivirított bazsarózsa*” megszólítással illeti Annát a bíró, továbbá a 38. sz. változatban felhangzó „*Kipirosult szép Diána*”, „*Kipirosult piross alma*”, „*Kinyílt bimbó, arangyalma*”

394 Érdekes viszont, hogy a 28. sz. folytatódik, de a 8-as szerkezeti egységben, a rabok feleletében nem szerepel a halálnem. (Lásd ott.)

395 Erről lásd még a IV. fejezetben. (Anna gazdag – a bírói tisztséget betöltő személyt körülvevő, pozíciójának megfelelő tárgyakkal a ballada elsősorban a helyszínt festi, de bizonyos feszültséget is teremt az Annához való, őt megillető materiális környezet hangsúlyozása és a helyzetéből fakadó kiszolgáltatottság.)

metaforák is.³⁹⁶ Egyik balladaváltozatunkon pedig végigvonul, mintegy refrénszerűen, a „*Fehér Anna, szép vijola*” kifejezés (36.).³⁹⁷

A 7.1/d kategória elbeszélő módú közléseit nehéz értelmezni (18. és 39. sz.), az előbbit azért, mert teljességgel mellőzi a drámaiságot, a másodikat pedig azért, mert nem lehet tudni, ki mondja, hogy „Viszik lovad itatóra”. Vannak ebben a szerkezeti egységben azonban más olyan változatok is, amelyekből (a valódi „szereposztás” hiányában) valamiféle *narratori hangot* lehet kihallani.

Éjfél után egy az óra,		<i>Kelj föl, kelj föl, Fehér Anna!</i>		Lovad viszik itatóra,		Csörög zabla a szájába. 14.	
– Török Miklós, börtön-gazda	Veled hálok egygy éjszaka,	Veled hálok egygy éjszaka,	Ha szabad lesz bátyám máma.	– Éjfél után három óra,	<i>Kelj, fel, Anna, viradóra!</i>	Kocsisod lovát itatja,	Zabla csörög a szájába. 13.

Felfogható ez egyfajta romlásnak is, különösen a sok-sok ép, párbeszédes megfogalmazású változat fényében. Azonban a narrátor, azaz az énekes előadó egyébként is hallatja hangját a balladában, és nem csupán itt. Csak néhány példa: a 12. sz. [1]-es jelenetében Fehér László ostorcsördítését „*Kutya Horvát meghallotta*” – ki más illeti ezzel a jelzővel a bírót? Vagy amikor Anna átoksorozata után az utolsó átok (vigyék ki a temetőbe) után ezt éneklük befejezésül: „Tizenhárom esztendőre kivitték a temetőbe” – ez szintén az előadó hangja. Előadáson kívül, már a ballada éneklése után is hozzáfűzte valaki, hogy „És úgy is lett!” – őrzi a hangfelvétel. De az efféle, állásfoglalás közvetítő attitűdtől megkülönböztetendő a narrátor mint mesélő hangja, aki gombolyítja a cselekmény fonalát és irányítja tekintetünket jelenetről jelenetre, egyik szereplőről a másikra, és kalauzolja a hallgatót is „folyosóról folyosóra”.

³⁹⁶ Egyes műfajokban, leginkább szokásénekekben (pl. regölésben a „Párizs gyermek”, névnapi köszöntőkben a „Phoebus” vagy betlehemesben számos elem) gyakorta fordulnak elő „irodalmias”, nem-népi gyökerű, hanem a műköltészetből, leginkább iskolai közvetítéssel (vagy ponyvanyomtatványból) beszivárgott motívumok.

³⁹⁷ Érdekes módon, abban éppen az éjszakai jelenet egészen tömör és egyáltalán nem különleges, lásd a 7.1/c szövegei között.

A [7.] szerkezeti egységet nem tartalmazzák:

Mint hogy gyakorlatilag „kihagyhatatlan”, a lista igen rövid.

47.: valódi [7.] rész nincs, de az előtte lévő [5]-ös végén egy sor utal rá: „Fölfeküdt a singolt ágyba”.

48.-ból hiányzik, továbbá a 49. sz. töredékből (amelyben a [3] után [8]következik),

továbbá a [6]-osnál végződőkből: 50., 51., 52., 56., 58., a [6]-os részig sem jutottakból: 61., 63., 64., 66., 67., valamint a csupán két részletből álló 62.-ből.

A [8]-AS SZERKEZETI ELEM MEGJELENÉSI FORMÁI A DALLAMTÍPUS BALLADÁIBAN

A SZERKEZETI EGYSÉG (ELEM) RÖVID ISMERTETÉSE, JELLEMZÉSE

Párbeszéd: Anna bátyjához szól, a rabok válaszolnak. Helyszín: a várbörtön ajtajánál. *Nélkülözhetetlen* elem.

8.1. Két strófa: 4+4 sor, a második felében ismétléssel

8.1/a (a 2. vsz. II. sorát ismétlik)

– Fehér László, kedves bátyám,	Ébren vagy-e, vagy meghaltál?	Felelik a többi rabok:	– Ne itt keresd a bátyádat,	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	(α) Sűrű erdő közepébe,	Sűrű erdő közepébe,	Akasztófa tetejébe! 1., 4.
... édes ...	"	"	"	"	"	"	" 7., 31.
"	"	"	"	"	Akasztófa tetejében,	Akasztófa tetejében,	<i>Kivitték a teme-tőbe.</i> 23.
"	"	"	... rab bátyádat,	"	"	"	Sűrű erdő közepibe. *
– Fehér Anna, ...	Aluszol-é, vagy meghaltál?	Felelik a többi rabok:	– Ne itt keresd a bátyádat,	Zöld erdőbe, sík mezőbe,	Akasztófa tetejében,	Akasztófa tetejében,	Sűrű erdő közepibe. 68. ³⁹⁸

– Fehér László, édes ...	Alszol-é, vagy meghaltál már?	„	– Ne keresd itt a bátyádat!	Mos” vitték el a zsandárok,	Zöld erdőnek közepébe,	Zöld erdőnek közepébe,	Akasztófa tetejében. 2.
... kedves ...	„	„	„	Elvitték a te bátyádat	Messze-messze, <i>más vidékre,</i>	Messze-messze, más vidékre,	Fenyves erdő közepébe. 49.
„	Élsz-e még, ...	„	„	„	Sűrű erdő közepébe	Sűrű erdő közepébe	Ott várja már a bitófa. 3.
„	Élsz-e te még, vagy meghaltál?	– <i>Ébren vagyok, nem aluszom,</i>	Felelik a többi rabok.	– Ne itt keresd a bátyádat!	Zöld erdőben, zöld mezőben,	Zöld erdőben, zöld mezőben,	Az akasztó tetejében. 26. ³⁹⁹

8.1/b (a 2. vsz. I–II. sorát ismétlik)

– Bá-tyám, bátyám, édes bá-tyám	Ébren vagy-e vagy aluszol?	Felelik a többi rabok:	– A bá-tyádat ne keresd itt!	Zöld erdőben, zöld mezőben,	Akasztófa tetejébe,	Zöld erdőben, zöld mezőben,	Akasztófa tetejébe. 35.√ ⁴⁰⁰
– Fehér Laci, édes bátyám,	... vagy alszol már?	„	– Ne itt keresd a bátyádat!	„	A bitófa tetejébe,	„	A bitófa tetejébe 10.√
„	Ébren vagy-e, vagy meghaltál?	„	„	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	Akasztófa tetejébe,	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	Akasztófa tetejében. 6.
– Fehér László, kedves	Ébren vagy-e, /vagy aluszol	Felelik a többi rabok:	– Ne itt keresd a bátyádat!	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	Akasztófa tetejébe,	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	Akasztófa tetejében. 18.√
„	Aluszol-e vagy meghaltál?	„	„	„	„	„	„ 43.√

³⁹⁸ Töredék, csak ezt a két strófát énekli az énekes. Az eleje így értendő: „Fehér Anna: – Édes bátyám...”.

³⁹⁹ Elrontja az énekes: László felel a kérdésre! (Az előadó észbekap és korrigál.)

⁴⁰⁰ A √-jelletknél ezzel véget is ér, átok nélkül, a ballada.

III. A NÉPDALTÍPUS FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADÁIT ALKOTÓ SZERKEZETI EGYSÉGEK...

– Fehér László, ...	Alszol-é már, ...	„	„	„	„	„	„	8.
... kedves bátyám,	Alszol-e még vagy meghaltál?	Megszólalnak többi ...	„	„	„	„	„	14.
...	Ébren vagy-e, ...	Felelik a ...	„	„	„	Sűrű erdő közepébe,	„	17.
– Jó reggelt hát, édes bátyám!	Ébren vagy-e vagy aluszol?	Kiszólalnak a többi rabok:	– Ne itt keresd a bátyádat!	Zöld erdőben, zöld mezőben,	A bitófa tetejében,	A bitófa tetejében,	A bitófa tetejében.	5.

8.1/c (az 1. vsz. utolsó sorát vagy sorait ismétlik a 2. vsz.-ban)

– Fehér László, édes bátyám,	Ébren vagy-e vagy meghaltál?	Felelik a többi rabok:	– Ne jitt keresd a bátyádat!	Felelik a többi rabok:	– Ne jitt keresd a bátyádat!	Zöld erdőbe, sík mezőbe,	Akasztófa tetejébe.	13.
„	Élsz-e még vagy meghaltál már?	„	„	Ne itt keresd a bátyádat!	Mert elvitték a zsandárok.	Elvitték már sík mezőre,	... tetejére.	20.
Fehér Anna asz kérdezte,	Hol talál rá a bátyjára.	„	„	„	Most vitték el ...	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	„	55.√

8.2. ismétlés nélkül

– Fehér László, édes bátyám,	Ébren vagy-é vagy meghaltál?	Felelték a többi rabok:	– Nö itt keresd a bátyádat,	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	Akasztófa tetejébe!	Most vitték, egy félórája,	Talán még is van már halva.	9.
... Laci, ...	„	Felelik ...	„	„	„	Most vitték őt akasztásra,	Nincs neki egy félórája.	65.

8.3. hatsorosak

8.3/a Hatsoros strófa

– Hallod-e te, édes bátyám,	Ébren vagy-e vagy meghóttál?	Felelik a többi rabok:	– Most vitték el a zsan-dárok	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	Akasztófa tetejébe. 15.
... hirés betyár,	”	”	– Nè itt keresd a bátyádat,	”	Az akasztófa tövében. 44.
– Hallod-e te, édes bátyám,	”	Erre kiszól egy katona:	”	... sík mezőbe,	Akasztófa tetejébe. 21.
– Fehér László, ...	”	Felelik a többi rabok:	”	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	” 34., 53. ⁴⁰¹
”	Aluszol-è ...	Kiszólnak a többi rabok:	”	... sík mezőbe,	” 25.
”	Élsz-e még te, ...	Felszólnak ...	”	Sík erdőbe, sík mezőbe,	” 24.
– Fehér Laci, kedves bátyám,	Ébren vagy-e vagy alszol már?	Felelik ...	”	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	<i>Kint nyugszik a temetőbe.</i> 28. ✓
– Bátyám, bátyám, Fejér László,	Aluszol-è vaj meghóttál?	– A te bátyád ne itt keresd!	Zöld erdőbe, sík mezőbe,	Zöld erdőbe, sík mezőbe,	Akasztófa tetejébe. 46.

8.3/b

4+2 sor

– Fehér László (Laci), édes bátyám,	Ébren vagy-è vagy meghaltál?	Felelik a többi rabok:	– Nè itt keresd a bátyádot,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	Akasztófa tetejébe! 22., 27., 30.		
– Fehér László, ...	Élsz-e még vagy meg is haltál?	”	”
Zöld erdőbe, ...	Akasztófa tetejébe! 40.		

⁴⁰¹ Töredék.

8.3/c

2+4 sor

– Fehér László, éldés bátyám,	Alszol-é már vagy meghaltál?		
Mégszólalnak a többi rabok:	– Nē/jitt keresd a bátyádat!	Zöld erdőbe, sík mezőbe,	Akasztófa tetejébe. 39.
– Fehér László, ...	Aluszol-é vagy meghaltál?		
– Fehér Anna, édes hugom, ⁴⁰²	Ne keresd itt a ...	"	" 37.
– Fehér László, kedves ...	Alszol-é már vagy ...		
Feleli a másik neki:	– Ne/jitt keresd ...	"	" 47.
– Bátyám, bátyám, édes bátyám,	Aluszoll-é vagy ...		
– Anna, Anna, Fejér Anna,	Ne kerestésd itt a bátyádot!	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	" 36.

8.3/d

Hiányos, nincs kérdés

Felelik a' többi rabok:	– Nē itt keresd a bátyádat!	Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	Akasztófa tetejébe. 11., 32.
-------------------------	-----------------------------	---------------------------	------------------------------

Hiányos a válasz

– Hallod-é te, kedves bátyám,	Ébren vagy-é vagy meghótál?	Felelik a többi rabok:	– Most vitték el a zsandárok. 12.
-------------------------------	-----------------------------	------------------------	-----------------------------------

6+3 sor (minden második szövegsor ismétlődik)

– Fehér Laci, édes bátyám,	Ébren vagy-e vagy meghaltál,	Ébren vagy-e vagy meghaltál,	Felelik a' többi rabok:	– Ne itt keresd a bátyádat,	– Ne itt keresd a bátyádat!
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,	Akasztófa tetejébe,	Akasztófa tetejébe. 16.			

⁴⁰² Tévesztés, lásd az I. fejezetet: a □-os szerkezeti egység elején is megszólalt „meghitt üdvözlét” kezdetét változatlanul énekelte itt is.

A fenti beosztás, amely ez esetben elsősorban a formai alakulás szerint osztályoz, azt mutatja, hogy a teljes kétstrófás (4+4 soros) szövegegységek mindig ismétlések (8.1. csoport), két kivétellel, ahol viszont az utolsó két sor nem tipikus, inkább hozzátoldás (8.2.). A 8.3. csoportjai, akár hatsoros dallamstrófához simul a szöveg (8.3/a), akár – bármelyik irányban – átnyúlik a következő strófa két dallamsorára (8.3/b és 8.3/c), ismétlés nélküliek. Megállapíthatjuk tehát, hogy ennek a szerkezeti egységnek a mondandója tulajdonképpen hatsornyi. Az ismétlés viszont sokféle lehetőséget rejt, és a stílushoz szervesen hozzátartozik.

A kérdés, amely Anna szájából hangzik, a korábbi, bátyjával folytatott párbeszéd alkalmával (a 6-os szerkezeti egységben) hallott, és ott választ, viszonzást is nyert, ún. *meghitt üdvözlés kérdésének ismétlése vagy variációja*. Azokhoz viszonyítva az itt megjelenő kérdések túlnyomó többségében (45 változathól 40) a vagy-vagy alternatíva (ébren vagy-e, alszol-e már stb. vagy...) második tagja a halált említi. Fehér Anna, érthető módon, itt már rosszat sejtve szólítja bátyját. (Egyszer ez is felhangzik: „Élsz-e még, vagy meg is haltál?” 40. sz.) A rabtársak válaszolnak. Felvilágosításukból kiderül, hogy Lászlót elvitték („zöld erdőbe, zöld mezőbe” vagy „zöld erdőbe, sík mezőbe”) és felakasztották. Az *akasztófa* (néha bitófa) említése egyöntetű a válaszokban. 43-szori felbukkanásával szembe alig állíthatunk néhány kivételt. Ilyen az egyébként is hiányos, négy soros 12., ahol csak ennyi hangzik: „Most vitték el a zsandárok”, a töredékes 49., amelyben a talányos jelentésű mondat akár a másvilágra is utalhat: „Elvitték a te bátyádat /Messze-messze, más vidékre”. A 28. is, ahol ugyan ebben a részben csak ennyi van: „Kint nyugszik a temetőben”, de az előző, 7-es, éjszakai jelenetben Anna rájön a csalásra, és így kiált: „Átkozott légy, bíró uram, /Bátyám viszik a bitóra!” Fejvesztésről egyik változat sem ejt szót!⁴⁰³

Ezzel a szerkezeti egységgel végződnek: 35., 43., 55.

⁴⁰³ Vö. László jóslatát saját pusztulásáról a 6-os szerkezeti egységben (ahol 41 változat említ lefejezést, 2 akasztást) és a IV. fejezet vonatkozó részét. Nagyságrendileg is egyensúlyban van tehát a két szerkezeti egység eltérő/ellentétes állítása a kivégzési módot illetően (azaz László vélekedése és azzal szemben a valóság).

Hiányzik a 8-as szerkezeti egység: 29., 38. (mert a bíró megmondta Annának 7-ben.), a 33. (zavaros változatból), továbbá a következőkből: 42., 45., 48., 50., 51., 52., 54.

Korábban végződő, töredék változatokból: 56., 58. (6-nál végződnek); 57. (7-nél végződik); továbbá a következőkből: 59., 60., 61., 62., 63., 64.

(A balladának csupán az elejét éneklő töredékeket a felsorolásnál nem vettem figyelembe.)

A 9-ES SZERKEZETI ELEM MEGJELENÉSI FORMÁI A DALLAMTÍPUS BALLADÁIBAN

A SZERKEZETI EGYSÉG (ELEM) RÖVID ISMERTETÉSE, JELLEMZÉSE

Befejező rész: **Fehér Anna átk**a, monológ. Hosszú felsorolása a bíró fejére idézett válogatott, súlyos kínoknak, szenvedéseknek. *Elengedhetetlen*, szerepe az, hogy a ballada végső, erkölcsi elégtételt szolgáltatson Annának (és egyúttal a balladával élő közösségnek).

Ezt a szerkezeti egységet a benne szereplő motívumokra építve mutatom be.

A BALLADAVÉGI ÁTOK RÉSZEI

9.I. Kezdet, bevezetés

9.I.1. Az „*Átkozásom nem szokásom*” formula és variációi

9.I.1/a

Átkozásom nem szokásom: 1., 2.,⁴⁰⁴ 4., 5., 6., 13., 16., 18., 21., 23., 26., 27., 32., 34., 37., 39., 42., 49., 54.

Nem átkozlak, nem szokásom: 15., 22., 41., 53.

Átokmondás nem szokásom: 48.

Átkozódni nem szokásom: 20.

Átkozódás nem szokásom: 3.⁴⁰⁵

9.I.1/b

A fenti formula, *hozzátoldással*

Átkozásom nem szokásom, / De ha megfog, a'ssë bánom: 8., 11., 19.,⁴⁰⁶ 40.

Átkozásom nem szokásom, / Azt se bánom, hogyha megfog: 10.

Bíró uram, átkozásom nem szokásom, / De ha megfog...: 19.

⁴⁰⁴ Előtte már megkezdi Anna az átkot, de először a határt átkozza meg, ahol bátyját a kivégzés helyszínére hurcolták. Utána fordul a bíróhoz a formulával: „Átkozásom nem szokásom”.

⁴⁰⁵ Lásd 9.I.2/b.

⁴⁰⁶ Egyszer megszólítással: „Bíró uram...” indul, máskor anélkül.

9.I.2.

Megszólitással

9.I.2/a

Bíró uram, átkozásom nem szokásom: *, 7., 30., 31., 33.

Bíró uram, átkozásom, átkozásom nem szokásom: 17.

Bíró uram, átkozásom, / Átkozásom nem szokásom: 9.

Török Miklós, bíró uram, / Átkozásom nem szokásom: 14.

Bíró uram, Török Károly, / Átkozásom nem szokásom: 25.

Hallod-é te, börtöngazda, / Nem átkozlak, nem szokásom: 11. 12.

Hallod-e te, szolgabíró, / Egyeb átkot nem kívánok: 24.⁴⁰⁷

9.I.2/b

Indoklással és formulával

Török Bálint, börtöngazda, / Verjen meg az egek ura! / Minden szavad csak ravaszság, / Igéreted csak hamisság. // Átkozódás nem szokásom, / ...: 3.

9.I.2/c

Indoklással, a fenti formula nélkül

Átkozott légy, Horvát Miklós! / Szüzességemét elvitted, / Szüzességemét elvitted, / A bátyámnak fejét vitted!⁴⁰⁸: 36.

9.I.2/d

Indoklás és formula nélkül

Átkozott légy, hadnagy uram: 29.

Hadnagy uram, hadnagy uram, / Átkozott légy, hadnagy uram: 38.

A formula (kifejezési „sablon”) előfordulási statisztikája: Az „Átkozásom nem szokásom” megfogalmazás 33 variánsban hangzik el. Mivel anyagunkban, a [9]-es szerkezeti egységben összesen 46 balladában szerepel ugyanebben a kontextusban az „átok” kifejezés, ez azt jelenti, hogy csupán 13 variáns áll

⁴⁰⁷ Kivételes az átkozás bevezetése, bár hasonló hatású, mint a formula: ugyanolyan ellentmondásos, ahogy azonnal utána áradni kezdenek az átkok, tíz soron keresztül.

⁴⁰⁸ Az aláhúzott „fejét vitted” az énekes nyilvánvaló tévesztése, az előző strófában ugyanis ez szerepelt: „Zöld erdőbe, zöld mezőbe, / Akasztófa tetejébe”.

szemben a 33-mal. Valószínűleg a belső rím miatt ilyen tetszetős ez a megformálás (átkozásom, szokásom),⁴⁰⁹

Hogy tulajdonképpen mi rejlik Anna átkozást nyitó, *vonakodást kifejező gesztusa* mögött, arra a legerőteljesebben a 46. következő részlete döbbsent rá: „*Té're ese Fehér Anna, / Ugy átkozá Horvát Miklóst*”. A térdre esést ugyan értelmezhetnénk úgy is, hogy a más variánsokban, a halálhírrrel szembesülő hűg fizikai összeomlását érzékeltető igék (összeroskadt, összeesett stb.)⁴¹⁰ szinonimája, de nem erről van szó. A térdre esés itt kimondottan *pozitúra*: a Feljebbvaló közbenjárásáért való folyamodás testhelyzete, áldásért vagy átokért.⁴¹¹ Az átok, az átkozás súlyos dolog, és emiatt van, hogy a variánsok ilyen nagy sokaságában jelenik meg Anna vonakodása, idegenkedése. Ennek kinyilvánítása pedig magának a tettnek, az átokmondásnak és az átok minden szavának csak még nagyobb hangsúlyt ad.

Négy változat ehhez a kezdő formulához („Átkozásom nem szokásom”) még hozzáteszi a következőt is: „De ha megfog, azt se bánom” (9.I.1/b). Bizonyára az átoktól való félelem, a kimondott szó hatalma (szómágia) és a mögöttes hiedelmek magyarázzák a megtorpanást: az átkozó fejére visszahullhat az átk,⁴¹² amennyiben ártatlant átkoz. A ballada menete során azonban egyre nyilvánvalóbb Anna sérelme, és kétségtelen a bíró gáztette. Két variáns azért még indoklást is nyújt: 3. és 36. (lásd 9.I.2/b és c-t.)

⁴⁰⁹ Ezen kívül pedig az összetétel ritmikája tetszetős: átkozásom / nem szokásom. Ez átokbéli nyitó sor megfogalmazásának közköltészetbeli jelenlétére Csörsz Rumén István hívta fel a figyelmem. (Az 1810-20-as években volt legnépszerűbb, és nyomtatásban is megjelent (1834) egy szerelmi dal, amelynek részlete a következő: „*Nem átkozlak, nem szokásom, / De sok sűrű sohajtásom / Felhat a” magas egekre, / Mind te felelsz meg ezekre.*”

⁴¹⁰ Lásd ebben a fejezetben korábban, az 5-ös átvezető egység 5.5/a és 5.5/b variánsait.

⁴¹¹ Két változatban (22., 38.) az átokszöveg része (!) az áldás megvonása (lásd 9.II/A). Itt kell hivatkoznom egyrészt az Oxford Dictionary of Folklore (szerk. J. Simpson, Steve Roud) „Átkok” szócikkére: „CURSES: Although invoking God's power to curse is generally done by the clergy, in previous centuries some lay people who believe themselves deeply wronged would utter a ritualized curse, kneeling on their bare knees in some public place in the presence of witnesses.” [Bár az átkozás az isteni hatalom közbenjárásáért egyházi személyek „tiszte”, régmúlt korokban polgári, laikus ember is végezhetette a rituálét, amennyiben komoly sértettsége bizonyos volt. Tanúk jelenlétében, nyilvános helyen, meztelen térden állva.], továbbá Pócs Éva 2002-es, Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán című tanulmánykötetében a Boszorkányság a vallás és mágia határán című írására, ahol olvashatunk a Csíkbán még ma is tapasztalható összefonódásról laikus falusiak és papi divinációk (átok-és áldásosztó) tevékenysége között. (Pócs 2002, 250–251.)

⁴¹² Vö. az „átok” címszó (Pócs Éva) a *Magyar Néprajzi Lexikon* I. kötetében. Az átokról mint rontó célú ráolvasásról, illetve a ráolvasásról mint a szómágia művészi, állandó szöveggé szerveződött kifejezésformáiról lásd *Magyar Néprajz* VII. „Szómágia” alatt, uő., 656.

9.II. A bíró fejére szórt átok elemei⁴¹⁵

9.II/A Elementáris erejük⁴¹⁴

9.II/A/1/a Enyhet adó, elemi szükséglet a tisztálkodás: *mosdóvíz* → *vér* (szín: áttetsző → vörös, képzet: tiszta → irtóztató).

Mosdóvized vérré váljon: 1., 2., 3., 4., 5., 6., *, 7., 8., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 19., 20., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 30., 31., 32., 33., 34., 37., 38., 39., 40., 42., 46., 48., 49., 53., 54.

össz. 40 var.

9.II/A/1/b Az előbbihez tartozik, a víz (vér!) eltávolítására⁴¹⁵ szolgáló *törülköző* → *láng* (tűz)

Törülköződ lángot hányjon: 1., 2., 3., 4., 5., 6., *, 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 17., 18., 19., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 29., 30., 31., 32., 33., 34., 38., 39., 40., 41., 42., 46., 48., 49., 53., 54.

össz. 41 var.

9.II.A/1/c Táplálék, elemi szükséglet: *kenyér* → *kő* (föld, sár)

A kenyered kővé (földdé) váljon: 1., 2., 3., 4., *, 7., 9., 13., 15., 17., 18., 20., 23., 24., 26., 31., 32., 33., 34., 41., 46., 49., 53., 54.

össz. 24 var.

9.II/B Hétköznapiabb jellegűek⁴¹⁶

9.II/B/1. Hosszú (kölséges) betegség

9.II/B/1/a 13 (33/19) *szekér (kaza) szalma* rothadjon meg az ágyadban

⁴¹⁵ A balladaváltozatok variációit külön nem, csak az elemek előfordulását regisztrálom ebben a részben.

⁴¹⁴ A 9.II/A és 9.II/B csoport átokelemei általában nem keverednek, hanem külön tömböt alkotnak, azaz itteni, általam végzett kettéválasztásuk nem művi!

⁴¹⁵ A mosdás, törülközés lehetetlenné válása egyben átvitt értelmű is: ne tudjon megtisztulni, lemosni magáról a bűnét.

⁴¹⁶ Ez nem azt jelenti, hogy az átkok ne volnának a rossz kívánságok abszurditásig menő túlzásai, hanem hogy a szalma valóban elrohad, a patika kiürül stb., ellentétben a 9.II/A csoport variánsai elemeinek a valóságtól teljesen elszakadó (mágikus) átváltozásaitól.

1., 2., 3., 4., 5., 6., *, 7., 8., 9., 10., 11., 12., 14., 15., 16., 17., 19., 20.,
21., 24., 25., 27., 30., 31., 32., 33., 34., 37., 39., 41., 42., 53.

össz. 33 var.

9.II/B/1/b 13 (33/19) sor (nagy) *patika* (gyógyszer) ürüljön ki a számodra

1., 2., 3. 4., 6., *, 7., 8., 9., 10., 11., 12., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20.,
21., 22., 24., 25., 26., 27., 30., 31., 32., 33., 34., 41., 53.

össz. 32 var.

9.II/B/1/c 13 *esztendeig* nyomjad az ágyad fenekit

*, 7., 17., 20., 31., 33.

össz. 5 var.

9.II/B/1/d 13 (75 pár) ökör ára kevés legyen patikára

2., 3., 15., 20.

össz. 4 var.

9.II/B/2. Halál: 13 esztendőre vigyenek a *temetőbe*

1., 4., 5., 6., *, 7., 8., 9., 10., 16., 17., 18., 19., 22., 26., 27., 30., 31.,
32., 33., 34., 53.

össz. 22 var.

9.II/C Egyéb

Lúddá váljon és az utcán kiabáljon (állattá, nevetség tárgyává váljon?): 2., 3.
Késed, villád neked álljon (a leghétköznapibb tárgyai fölötti uralma megszűn-
jön, sőt, kárát okozzák: kés!): 5. (páros késed – szivedbe szolgáljon 37.).

Acélbicskád elpattanjon, az is a szivedbe járjon: 24.

Pár pisztolyod agyonlűjjön: 29.

A te szived holtig/mindig fájjon: 10., 42.

Vizeleted vérré váljon: 29.

Ahány csillag van az égen, annyi nyilallásod legyen: 12., 15., annyi villám
érjen téged: 14.

Mikor félül a lovára, / út előtte gajasodjék⁴¹⁷: 46.

Lovad lába megbotoljon: 14., 29., 39. (... s a nyaka is ott kitörjön), 46.

Mindened hamuvá váljon: 38.

⁴¹⁷ Gajas: rögös, göröngyös (Tájszótár).

A határ (a birtok!)⁴¹⁸ megátkozása: 2., 3., 11., 49.

Isten soha meg ne áldjon: 22., 38.

Kivételes elemek a [9]-ben

Az átok beteljesüléséről tudósít 6., 19., 32. (prózában hozzáfűzve: 46.).

A bíró jóvátételt ajánl, amit Anna elutasít: 1.

Forma: a szöveg és a dallam egymáshoz igazodása

Mivel az átok (az ép, teljes változatokban) a ballada befejező egysége, formailag a legszabadabban alakítható. Egyetlen követelménynek kell eleget tennie: lezárni, lekerekíteni a szöveget és dallamot. Az átoksorozat szövegének a dallamstrófához igazítása, illetve a kettőnek egymáshoz illeszkedése anyagunkban a legkülönfélébb megoldásokat mutatja.⁴¹⁹

Ahonnán hiányzik Fehér Anna átka, azok, ha egyébként ép változatok is, híján maradnak az erkölcsi elégtételnek! Nem tudjuk, vajon miért állt le a [7]-es, éjszakai jelenet után a 45. ballada énekese vagy a [8]-as szerkezeti egység után a 35.-é. A 28. ballada sem átokkal végződik, de abban, különös módon, már az éjszakai jelenet során felhangzik legalább ennyi: „Átkozott légy, bíró uram, / Bátyám viszik a bitóra!”

Az átkot nélkülöző balladaváltozatok felsorolásában külön megítélés alá kell essenek azok, amelyek a [6]-os szerkezeti egységgel érnek véget. Nyilván ezek nem teljesek, de az Annát figyelmeztető, László szájából elhangzó, jóslatszerű szentencia végére, amely mintegy elbeszéli, mi fog történni, már nem kívánkozik átok. Az elbeszélés közegétől ugyanis eltávolít, az aktuális cselekményből – filmes kifejezéssel élve – „kizoomol” az előadás. Ezért aztán nem olyan értelemben hiányosak az itt végződők, mint a többi, befejezés nélküli,

⁴¹⁸ A határ, az erdőség, amelyen végighurcolták bátyját a kivégzés helyére, egyrészt a bírói tisztet betöltő személy érdekeltsege, birtokrésze, tehát számára vagyoni veszteség annak tönkremenetele. (Erre vonatkozhat konkrétan az átok. De még az akasztott emberrel kapcsolatos hiedelmek is belejátszhatnak a határ pusztulását kívánó átokba: Pócs Éva (Néprajzi lexikon I.) „átok” cikkelye említi, hogy „nem volt szabad a határon átvinni, mert jég verné el a termést”). Másrészt azonban jelképesnek is tekinthető a természetben, az embert körülvevő élővilágban tapasztalt pusztulás, amely – amint a lírai dalokban oly gyakran jelentkezik – mintegy szimbiózisban az emberrel, az emberi sorssal és lélekkel, együtt érez és együtt is hal a szenvedővel. Értelmezhető eszerint úgy is a határ megátkozása, mint Anna óhaja erre a „kozmosz együttérzésre”. (Vö. pl. Ahol én elmegegyek,/Még a fák is sírnak, ... Hulljatok, levelek...! stb.)

⁴¹⁹ Lásd az V. fejezetet

csonka változat, hanem inkább más jellegűek. Változataink közül ilyenek: 51., 52., 56., 58.

A sorból a csupán egy-két jelenetet tartalmazó töredékeket is kihagyva, az átok nélkül elhangzott változatok felsorolása a következő számokra korlátozódik: 28., 35., 43., 44., 45., 47., 55., 57., 59.

ÖSSZEGZÉS

Szerkezeti egységekre felszabdalt részeket tekintettünk át ebben a fejezetben, a variánsok csoportosításán keresztül. Ebből a seregszemléből képet kaphattunk arról, hogy a cselekmény egyes pontjain milyen mértékű és jellegű a dallamtípushoz kötődő ballada változatképződése. A „jelenetenként” felvázolt csoportok többnyire táblázatszerű megjelenítéséből az is kiolvasható, mely sorok és mely részletek stabilabbak és melyek változékonyabbak. Ugyanakkor szükséges minduntalan újraépíteni (virtuálisan) az egyes balladákat, mivel az egyes szerkezeti egységek egymáshoz kapcsolódása, tehát az előzmény és a folytatás, szolgálhat magyarázattal bizonyos, különösnek látszó jelenségekre. (Mint ahogy azt is figyelembe kell venni a megítélésnél, ha az illető ballada netán csak töredék, amikor pl. csak az első szerkezeti egységét rögzítette a gyűjtés, és nem tudni, hogyan folytatódott, ha folytatódott, vagy megszakadt-e később valahol. Láttuk az előző két fejezetben is, hogy számos változat áll meg a 6-os szerkezeti egység után, és ez kevésbé zavaró, mint amikor máshol marad abba az előadás.)

Megfigyelhető, hogy az 1-es egység azon csoportjában, ahol a jelenet elmegy egészen a vallatásig (2-es szerkezeti egység), tehát bekerül a vallatás szó a szövegbe, azok a változatok majdnem mind⁴²⁰ tartalmazzák is ezt az egységet. Viszont az nem áll, hogy ha a vallatást nem érinti az 1-es egység, az már ne is következhetne utána. Kiolvasható mindez a 2-es jelenetet mellőző variánsok szám szerinti felsorolásából, összevetve az előző egységgel.

A 3-as szerkezeti egység elején a leggyakoribb a következő két kezdősor: „Fehér Anna meghallotta, / Hogy a bátyja fógva volna”, de ha a második sor kimarad, az első pedig csak ennyit mond: „Eztet Anna meghallotta”, az tartalmilag éppúgy helytálló, amennyiben az elfogatással végződő 1-es jelenet után következik. Az ennek a szerkezeti egységnek a variációit tárgyaló fejezetrésznek a végén olyan variáns elemeket mutattam be, amelyek értelmezé-

420 Kivétel (mely erősíti a szabályt) a 29. sz.

séhez elengedhetetlen az előzmény és a folytatás ismerete (3.5.), ami azt a megállapítást is erősíti, hogy a szerkezeti egységekre szabdaltnak, egyik fajta elemzés nem helyettesítheti a változatok egyenkénti, valós megjelenítését: az *előadást* megfigyelő vizsgálatot. Másrészt viszont az is igaz, hogy az aktuálisan megszólaló kifejezések értelmezését segítheti és árnyalhatja a vonatkozó szöveghelyek nagyobb (teljes) variánskörének ismerete.

Az első párbeszéd (4-es) és a második (6-os) szövegformálásban is összefügg: ahogy Anna (azaz rajta keresztül a ballada előadója) beszámol Lászlónak a bíróval történt beszélgetésről, azokat a kifejezéseket ismételve, amelyeket ott hallottunk. A variánsok részenkénti, együttes bemutatása nyújt ahhoz is lehetőséget, hogy nagyságrendileg is megmérjessék már néhány korábban, a balladákat egyedenként és folyamatukban szemlélésekor is feltűnt jellegzetesség. Így pl. a jelzők szerepe: László figyelmeztetésében halljuk viszont az 1-es szerkezeti egységben, az ő (László) elfogatására biztató korábbi mondatokban elhangzott kifejezéseket.

Múlhat az 5-ös, átvezető egységen, hogy mennyire követhető a ballada menete. Vannak esetek, amikor a gyakori ismétlődés egy-egy változaton belül (az első három sor sokszor ugyanaz) kizökkenti az előadót, és elveszíti a fonalat, a történet összegubancolódik. Van arra példa, hogy az ún. balladai homály rátelepszik az előadásra, de ezt nem mindig a sűrűn betoldott és igen jellegzetes, visszatérő képet (Anna közlekedését a folyosókon oda-vissza, föl-le) felidéző rész oldja, vagyis oldhatja föl, és nem is muszáj mindig föloldania. Előfordul, hogy valahová nagyon kívánczogna egy átvezető 5-ös egység, és nincs ott (46.).⁴²¹ A szerkezeti elem – átvezető funkciójának megfelelően – sokoldalú megjelenési módjait a variánsok felsorakoztatásából tanulmányozni lehet. Különböző kontextusban, igen változatos formákban jelentkeznek az átvezető egység: 5.6/a–e. A színváltást betöltő szerepet nem mindig semleges kifejezések közvetítik, mint pl. „a bíró szobájára”, hanem ilyenek is, mint „singolt ágyra” vagy „gyöngy nyoszolyába”, és ezeknek külön jelentőségük lehet, azon is túl, hogy hangulatfestők.

A 7-es, éjszakai jelenetben gyakori az imént említett, a bíró státuszát körülíró, egyéb leíró részlet (pl. aranyos kantárszára van a lovának vagy hat lova van), ami így, a variánsok összességének tükrében kirívóbb, mint amikor magukban nézzük az egyes előadásokat. A többi variáns közé tökéletesen illeszkedik az 57. idevágó részlete, nem is sejteni, ha csak ezt az egységét tekintjük,

421 Lásd II. fejezet, II/b/9.

hogy egyébként csonka, romlott a ballada. Az éjszakai jelenetben sűrűsödnek olyan költői kifejező eszközök, amelyek némiképp elütnek a népballada alapanyagától. Műköltészeti hatást sejtetnek a „kivirított bazsarózsa”, „szép Diána” és hasonló metaforák, amelyekkel a bíró Annát illeti. Ugyanebben a részben feltűnnek néhol „kiosztatlan”, személyhez nem kötött beszédszólamok, mintha helyenként narrátor szólalna meg.

A 8-as szerkezeti egység párbeszéd Anna és a rabok között, de indítása megegyezik a 6-os egység elején felhangzó „meghitt üdvözet” kérdésével. A variánsok összehasonlítása megmutatja, hogy az itt megszólaló kérdésben sokkal többször fordul elő a halál, mint a 6-os jelenetbeli kérdésben. És míg a 6-os egység egy másik összetevőjében: László Annához intézett figyelmeztetésében László önmaga számára fejvesztés általi halált vizionál, a 8-as szerkezeti egységből kiderül, hogy kivégezték, de másféle módon.

A 9-es, a balladát lezáró egység variációinak áttekintéséből a kezdő, bevezető megállapítás jelentése és jelentősége leszűrhető. Az átoksorozat elemei pedig két fő csoportra oszthatók, sőt ezt a felosztást maguk a szövegek sugallják, mivel a balladában általában a két csoport elemei nem vegyülnek egymással.

Hogy a dupla sodrású vezérfonalat követő, kétféle szövegvizsgálat együtt milyen többletinformációkhoz vezetett, arról ad számot a következő, IV. fejezet.

IV.

A BALLADASZÖVEG KÉTFAJTA ELEMZÉSÉNEK EREDMÉNYEKÉPPEN KIRAJZOLÓDÓ TÖBBLETTARTALMAK

Az előző fejezetek során már itt-ott utaltam dolgozatom ez összefoglaló jellegű fejezetére. Mind a „vertikális” (az egyes balladaváltozatok – előadások önálló vizsgálata), mind a „horizontális” (az általam kilenc szerkezeti egységre osztott ballada tartalmi egységeinek konkrét megvalósulásai összegyűjtésén és rendszerezésén alapuló) elemzés felvetett érdekes, különös kérdéseket. A kezdeti indíttatás mögött, hogy egy dallamtípus által, tehát zenei szempontból jól behatárolható szövegekörpusz komplex vizsgálatával a variálás természetét megpróbálom kifürkészni, előre nem sejtett, másféle intellektuális kihívás (és „ajándék”) is rejtőzött. Az első fajta vizsgálatból is érdekes (és általánosabb) tanulságokat lehetett leszűrni: először azt, hogy csupán a ballada terjedelmétől nem függ, hogy ép és „egészséges” előadás szülessen, továbbá hogy a megszokottól, a szabványosan kifejlő cselekménytől eltérő, „romlottnak” tűnő ballada-előadásokat is érdemes közelebbről tanulmányozni, mert ezzel a szóbeliséggel együttjáró, kreatív alkotási módszerbe lehet kivételes bepillantást nyerni.⁴²² Mindezek mellett, a szövegekörpusz darabjainak egyenkénti bemutatása során, a változatok hasonlóságainak és különbségeinek önkéntelen regisztrálása közben is már felvillant néhány nyugtalanító kérdés, amelyek azután csak még tovább foglalkoztattak, mígnem a második fajta elemzés megerősítette, hogy ezek valóban méltók a figyelemre. Az egymással párhuzamosan szemlélhetővé tett szövegegység-variációkkal együtt már ha nem is végleges válaszokra, de legalább élesebb kontúrral körülrajzolható problémák felvázolására nyílik lehetőség.

⁴²² II. fejezet II/a és II/b elemzései.

Az alábbiakban a kettős szövegvizsgálat során előtérbe került eme kérdéseket tematikus egységekké alakítva, a három szereplő alakja (és a ballada csomópontjai) köré csoportosítva mutatom be.

I. FEHÉR LÁSZLÓ

1. Ki is ez a Fehér László? Betyár? Vagy renitens, önmagát a törvényen kívüli helyező nemesember?

A betyárköltészet, betyárballadák megénekelte, híres alakok között nem szerepel,⁴²³ pedig a betyárok úzta „főfoglatosság”, lólopáson kapják. Ez a ballada kezdő, alapszituációja. „A legtöbb változat indítása [...] olyan, mintha Fehér László, a balladai tragédia okozója betyár volna” – írja Küllős Imola kandidátusi disszertációjában.⁴²⁴ Nem tudjuk, miért lopott lovat, de hogy nem is egyet, hanem többet lopott, azt a változatok elárulják, sőt, néhány csatlakozó mellékkörülményről is képet adnak. Az általam vizsgált anyagba nem is ötvöződnek olyan további elemek, amelyek a betyárballadákban gyakran előfordulnak, de más dallammal énekelt ilyen, „betyárballadás” motívumokkal tűzdelt változataival lehet azért találkozni.⁴²⁵ Az I-es szerkezeti egység III. fejezetben bemutatott variánsaiból az a kép rajzolódik ki, hogy nem véletlen balszerencse folytán fogják el a lótolvajt. Lászlónak nagyot szól az ostora. De

⁴²³ A betyárok tetteit megéneklő népdalok, népballadák és az ezeket szívesen népszerűsítő, egykorú nyomtatott ponyvakiadványok alig foglalkoznak „személyével”. Könyvében Pogány Péter (1978, 104.) utal a betyár Zöld Marci históriájára vele kapcsolatban, amelyet Kodály gyűjtött és közölt, és megjegyzésére, hogy ugyanarra a dallamra énekelték (Ghymesben, Nyitrán) a Fehér Lászlót is (Ethn. 1907, 110–11.). Egy nyomtatott füzet címlapját is közli Pogány P. (107), amely Erdélyi János népköltési kiadványa után két évvel (1848) jelent meg (mint írja, az ott közölttől „kissé eltérő szöveggel”), amelyben szerepel egy női és férfi figura: Fehér Anna és a szüzességét elrabló hadnagy. NB. az Erdélyi János-gyűjtemény Fehér László-balladája (I. köt. 1846, 386.) éppenséggel eléggé bővelkedik betyárballadás motívumokban! Lásd még e dolgozat V. fejezetét. A magyar népballadákat nagy, tudományos monográfia keretében tárgyaló Vargyas Lajos „A halálraítélt hűga” típusnéven régi, klasszikus balladáink között tartja számon mint olyat, ami a betyárköltészet divata idején, a 18. század vége felé vált újra népszerűvé (Vargyas 1976, 301.). Könyvében a valódi betyárballadák egy másik, egészen különálló fejezetet alkotnak.

⁴²⁴ Küllős 1990, 117.

⁴²⁵ Pl. a Bartók gyűjtötte vésztői ballada, ahol Fehér László nem akarja megmondani a nevét, vagy a Seprődi János által Kibédén feljegyzett ballada, amelybe a „Betyár, hol az utazóleveled” jellemző, központi motívuma is beékelődik. (Publ. pl. Virágok vetélkedése, 67–68. Először Seprődi János közölte a Marosszéki dalgyűjteményben, Ethn.)

miért? Ha végignézzük az itt szereplő igéket, nemcsak a hangutánzás sokféle módja tűnhet szembe, hanem az is, hogy az aktív igealakok gyakoribbak, mint a passzívak. A leleplező hangeffektust kiváltó ostorcsapás mint zajkeltő motívum az általam vizsgált balladákban összesen 63-szor fordul elő (tehát általános!), ebből passzív (vagyis a hang véletlenül is keletkezhet) 21-szer, aktív (akár szándékosan keltett) hanghatásról 42-szer, azaz kétszer annyi esetben beszélhetünk. Kifejezetten hangsúlyos a cselekvés 10 változatban: „Olyat vágott / Egyet csapott – fölhallatszott” (5., 9., 29.), „dúroga (gyakorító képző!) – behallik” (26.). Több lóval való bravúros bánásmódról és ostorcsapásról ad hírt, a „szélső lóra” csap (12., 39., 61., 66.) vagy kiált (40.), kilenc lóval vágat (15.). Az 58.-ban nincs hanghatás, viszont „rácsapott – bevágatott”, azaz direkt „Bevágatott Gönc városba”! Ez utóbbi variáns is amellet szól, hogy itt valamiféle demonstratív cselekedetről van szó. Fehér László a Fekete-halom alatt vagy fekete homály alatt törvényt sért, de ezt nem titkolja, hanem betyár módjára hivalkodik tetteivel. Hogy miért, azt nem tudjuk, az indítékok nem világosak.⁴²⁶

Fehér Lászlót mi készíthette lólopásra, amikor társadalmi háttére világo-san gazdag családot rajzol köré? Azaz családot nem, de egy szépséges húgot, aki „bent lakik a Fehér-várban”, kincsük, vagyonuk van.⁴²⁷ Amikor Fehér Anna megtudja, hogy bátyját elfogták, azonnal intézkedik, a bőséges váltságdíj rendelkezésre áll.

Itt érdemes kitérőt tenni a *fekete-fehér* oppozícióra, ami a variánsok túlnyomó részében megjelenik.⁴²⁸ Kérdés, hogy ennek a jelentés szempontjából van-e szerepe-e, és ha igen, miféle.

2. Mit sugall a balladában konzisztensen jelen lévő *fekete-fehér* oppozíció?

Már a kezdőképet uralja a két alapszín: Fehér László – a Fekete-halom alatt... A személynevek (Fehér László, Fehér Anna) és a lakhely elnevezése, ami általában a vallatási jelenetben, a [2]-es szerkezeti egységből derül ki (Fehérvár, illetve a család nevét hordozó Fehér-vár), gyakran – homonímia révén – egye-

426 Mindenesetre, minthogy a lólopás jelenet annyira meghatározó és olyannyira a betyárookra jellemző, érthető, hogy a címke rákerül Lászlóra. A 61.-ben, a [2]-es szerkezeti egységben, a vallatáskor így szólítják: „Fehér László, híres betyár, / Van-e apád, van-e anyád?...” Sőt, változataink közül kettőben (43., 44.) maga Fehér Anna nevezi ugyanígy: „Hallod-é té, híres betyár, mit mond bíró?” (III. fejezet 6.II.1., a Kivételes formájúak között).

⁴²⁷ „Akiért [...] egy véka aranyat nem sajnálnak felkínálni váltságdíjúl, nem lehet közönséges lóköttő betyár, az gazdag úr.” (Küllös 1990, 117.)

428 Kivétel csupán: 41., 48., 62.

zik. De mint pl. a 42.-ben hangzó sorokban: „*Fent lakik az Fehérváron, / Fehérváron fehér házba*”, még melléknévként is elhangozhat, hogy „fehér”. Az elfogatás után börtönbe zárt Fehér László a legtöbb változatban Gönc várába vagy Gönc városba kerül, ide siet majd Anna utána, hogy kiszabadítsa. De vannak kivételek, pl. az 5. változatban a rendesen két, külön nevet viselő helység azonos: ahová az ostorcsapás felhangzik, az is Fehérvár, és Annáról László így vall: „Fenn lakik a Fehér várban”. Hasonlóképpen a 28.-ban a helység, ahová [1]-ben behallatszik az ostorpattogás, Fehérvár, és ahol Anna lakik: „Fönt”, „a Fehér várba” (mondja László a [2]-ben). (Végül is a lakhely érthető akár a család nevét viselő, akár fehér színű várnak, ami lehet az ugyanolyan elnevezésű városban is.)⁴²⁹ Családnévnek is vehető, ahogy a bírót a 22.-ben fejevári (vagy Fejevári) szolgabíróként említik. Ebben az esetben és olyankor is, amikor a rabság helye meghatározásában is benne van valamiképpen, a „fehér” szó jelentésköre nem korlátozódik csupán a személyekre.

A „fekete” viszont mindig csak a lólopás jelenetére, a helyszínre, illetve a sötétségre⁴³⁰ vonatkozik. A lopás történhet a Fekete-halom vagy Fekete-halmok (19.), a fekete falu (3.), fekete hombár (35.), fekete malom (42.), fekete hegyek (59.) alatt. A Fekete-halom egyébként valóságos földrajzi elnevezés, állítólag.⁴³¹ Lényeges, hogy a lólopáshoz kapcsolódó szín mindig a „fekete”. A sötétség leple alatt véghezvitt bűntetttről van itt szó, melynek elkövetője Fehér László, Fehér Anna bátyja. A színszimbolika is aláhúzza a kontrasztot: a lopás ugyan törvénysértő cselekedet, bűntett, de elkövetője nem közönséges gonosztevő. Ilyenformán a feltett kérdésre a válasz: a fehér–fekete oppozíciónak a balladában megvan a saját jelentése.

3. László megítélése egyöntetű-e a balladában? (A jelzők „jelzései” alapján.)

A lótolvaj üldözésének, elfogásának több változatban (a részletezőbb, hosszabbban megformált [1]-es szerkezeti egységekben, lásd a III. fejezetet) igen érzékletes a leírása. A mozgósítás, biztatás leggyakoribb kifejezése a „Rajta, rajta!”, és néhányszor elhangzik két jelző is, amelyekkel az üldözőket sarkallják a bűnöző elcsípésére, igazolván azt, hogy jogos és szükséges a kézreke-

429 Ilyen még a 10., 21., 42.

430 Más változatokban előfordul a „fekete homály alatt” is. Pl. Domokos–Rajeczky 1961, 58. (Léziped, székely telepes községből).

⁴³¹ Internetes információ alapján, a Wikipédiából: Hódmezővásárhely és Mártély közelében található ilyen nevű hely, alföldi kunhalomot jelöl, amelyek általában folyókanyarulat külső szélén elhelyezkedő, védett megfigyelőhelyek voltak.

rítési akció. Ez a két jelző a „huncut” és „akasztófáravaló” (III. fejezet 1.3.: 12., 1.4.: 38., 29.). László megítélése ebben a részben egyértelműen negatív a törvény oldaláról nézve. Amikor ugyanezeket a jelzőket (vagy hasonló jelentésű változataikat) később, a 6-os szerkezeti egységben halljuk újból, már fordul a megítélés,⁴³² ott azok a bírót (a törvény őrét) illetik. Vizsgált szövegállományunkban a fent említett mindhárom esetben (12., 29., 38.) a Lászlóra kiáltott jelzők később visszahullnak a bíró fejére.⁴³³

Feljebb, az 1. szakaszban már a zajkeltéssel kapcsolatban érintettem, hogy László tettének demonstratív jellegét határozottan lehet néhány szövegváltoztatban észlelni. Hogy kihívó magatartása milyen reakciót vált ki, legtárgyilagósbabban a 62.-ben fejeződik ki, ami szokatlanul tömör és elbeszélő stílusával egyébként elkülönül a többi variánstól: *„Fehér László lovat lopott, / Egy hejébe hatot fogott. / A vármegye irigylette, / Ezért vasra ráverette.”*

Látjuk tehát, hogy Fehér László nem csendben, az éjszaka leple alatt követi el tettét, hanem igencsak látványosan – legalább is számos variáns tanúsága szerint. Vajon úri kedvtelésből, virtusból cselekszik, mint Sándor Móric, az „Ördöglovas” (aki nem lopott lovat, de korabeli leírások szerint hajmeresztő mutatványokat végzett lovaival Pesten és Budán)? Vagy mint Jókai *Szegény gazdagok* című regényének álarcos grófja, Hátszegi Lénárd, ő is unja a gazdag nemesember életet, vonzza a betyárok világa, és önmagát törvényen kívül helyezhetőnek tartja?

Nem az igazságtevés romantikus vágya vagy a társadalmi berendezkedés elleni lázadás hajtja Fehér Lászlót, mint a betyárokat, hiszen ő maga gazdag.⁴³⁴ Húga várban lakik, hat lovat fogat be kocsijába (21.), és kincseket pakoltat föl rá, amikor Lászlóért indul.

⁴³² Bár hogy valóban fordul-e a megítélés, az mégsem olyan egyértelmű. Másképp hallgatja a történetet, aki ismeri és az elejétől fogva tisztában van azzal, hogy László nem gazember. A törvényt képviselni hivatott bíró szájából elhangzó jelzők helyénvalók, még ha Lászlót tette a betyárokhoz sorolja is, és a hallgatóság ezért vele szimpatizál. A megítélés bíró ellen fordulását, miután kiderül, hogy visszaél hatalmával, a korábban Lászlóra kiáltott, elítélő jelzők reá vonatkoztatott ismétlése azonban az említett három variánsban legalábbis kétségtelessé teszi.

⁴³³ Az előadások nagy többségében ezek a jelzők a történet kezdetén nem, hanem csak később jelentkeznek, és kizárólag a bíróval kapcsolatosak: 1. 4–9., 11., 12., 14–20., 22–27., 29–33., 37., 38., 40–42., 44., 45., 47., 48. 51–53., 55., 56., 62. (!) – az utóbbiban először Anna, utána László használja, az összes többi változatban László szájából hangzik el, amikor hűgát figyelmezteti a veszélyre.

⁴³⁴ Habár meg kell jegyeznünk, van rá példa, hogy jómódú nemesből is válhatott igazi betyár: ilyen volt Angyal Bandi, valódi nevén Ónody András. (Vargyas 1976, II., 658.)

A balladából nem derül ki, ezekre a kérdésekre mi a válasz. Azonban a mondanivaló szempontjából nem is ez a lényeg, hanem egyedül az alapszituáció: László fogságba kerül. Vargyas balladakönyvében kimutatja a külföldi párhuzamokat: ott általában gazdag főúrról van szó, aki kincsektől súlyos kocsijával nagy zajt csapva robog végig a város kövezetén.⁴⁵⁵ (Nem lótolvajról. A szembeötlő hasonlóságok: a gazdagság, a lovak és a zajkeltés motívumok.)

II. FEHÉR ANNA

KI Ő, ÉS MILYENNEK MUTATJA A BALLADA?

1. A „gyönyörű”, „aranyos” húgocska

A III. fejezetbeli, szerkezeti egységenként haladó variánsvizsgálatban, a [2]-es, vallatási jelenet bemutatásánál a változatok osztályozási fő szempontját abban jelöltem meg, hogy rákérdeznek-e a vallatók Annára vagy László magától büszkélkedik el húgával. A felsorakoztatott variánsok arra mutattak rá, hogy az Anna nevéhez tapadt jelző vagy jelzők (leggyakrabban a „gyönyörű”) jelenléte – függetlenül azok esetleges, bármiféle külön (a kontextustól függő) hírértékétől – szerves eleme a balladának. Az egyfajta állandó jelzőként szereplő, megrögzült szókapcsolat aktuális megjelenési helyétől függetlenül, Anna személyéhez tartozik, és szinte már a veszélyt előre sejtetően jelen van attól kezdve, hogy megemlítik.⁴⁵⁶

2. Anna státusza és cselekedete

Fehér László szép, hajadon húga gazdag. Várban lakik, körülötte személyzet van (kocsisát riasztja és utasítja, hogy készüljön az útra: [3]-as szerkezeti egység). Életkorát nem tudjuk, de fiatal lehet. Ha szülői felügyelet nélkül (és még nem házasságban) él, talán bátyja gyámkodik felette. Mindenesetre talpraesett, határozott személyiségre mutat helyzetértékelő képessége és azonnali reakciója az elfogatás hírére. Terve: váltságdíjjal kiszabadítja bátyját. Önállóan intézkedik, személyesen siet testvére segítségére. Rangjáról, társadalmi pozíciójáról a készülődési jelenetben több mozzanat is árulkodik (a variánsok

⁴⁵⁵ Vargyas 1976, II., 300–301.

⁴⁵⁶ Olosz 2011, 85.-ben kifejtett nézetével szemben („a bevezető idétnen párbeszéde – melyet akár úgy is lehet érteni, hogy Fehér László alku tárgyaként emlegeti a húgát”) véleményem szerint néhol ugyan furcsán hat a jelző, de ennyire semmiképpen!

egymás mellé helyezéséből látható): a felpakolt kincsek (színarany, tál arany, véka arany/ezüst) mellett még a többlovas hintó is (19., 21., 23. számú variánsok). Azután a bíróval való találkozáskor kiderül, hogy rangja nem sokat jelent a hatalommal szemben (4-es szerkezeti egység), annál többet ér személye, külseje, ártatlan-érintetlen lánysága. Ettől a ponttól kezdődik tulajdonképpen személyes drámája (felkeresi bátyját, 6-os szerkezeti egység, akihez erős, meghitt kapcsolat fűzi, és aki óva inti, ne higgyen a bíró ígéreteinek), járkál föl-le, végig a folyosókon, bátyjától a bíróig és vissza, míg végül feláldozza magát – fölöslegesen. Hogy mit él át, míg döntését meghozza, ahhoz a vissza-visszatérő 5-ös, egyik színhelyről a másikhoz vezető szerkezeti egységekben ismétlődő, „folyosóról folyosóra” kifejezés ismétlődése keltezte, labirintusképzet nyújt némi fogódzót. Mintha a lelki vívódás, a kiütkezés kivételése volna ez a balladán belül általában többször, variálódva ismétlődő kép.⁴⁵⁷ Miután a bíróval hál, ráébred (vagy megtudja), hogy közben Lászlót mégis kivégezték, amire már csak egyféleképpen reagálhat: bosszúból megátkozza a bírót. Ezzel (ugyanis az átkozásnak és az átoknak óriási ereje van)⁴⁵⁸ legalább is erkölcsi elégtételt vehet rajta, mindkettőjük nevében.

III. ANNA ÉS LÁSZLÓ KAPCSOLATA

Van a balladában (legalább is a változatok túlnyomó többségében) egy kissé zavarba ejtő részlet. Amikor – a vizsgált anyagban legtöbbször a 6-os szerkezeti egységben – hűg és báty az elfogatás óta először találkozik, olyan meghitt hangnemben üdvözlik egymást (jó néhány variáns szerint), ami szokatlan két testvértől. A megszólítás is kedves, de a László szájából hangzó válasz különösen az. (Kiváltképp a következő két példában: „*Sē nem alszok, sē nem nyugszok, / Csak tēérted hērvadozok*” – 14., „*Ébren vagyok, ébren vagyok, / Épp tērólad álmodozom*” – 22.). Ez a két szókapcsolat: *rólad álmodozom*, érteid hervadozok, nem annyira testvéri, mint inkább szerelmes kötődés kifejezéséhez illik.

A jellemzően a 6-os szerkezeti egység elején megjelenő, általam „meghitt üdvözlésnek” titulált motívummal kapcsolatban (ami különben, kezdő kérdésével több változatban a ballada során később is felbukkan) az immár az

⁴⁵⁷ Lásd I. fejezet 23. ballada leírását az 5-ös szerkezeti egységről.

⁴⁵⁸ Lásd lejjebb.

összes variánsra vonatkozó, soronkénti összevetés⁴³⁹ csak megerősítette azt, ami a dallamtípus balladáinak egyenkénti végigvizsgálása során⁴⁴⁰ is feltűnt: a párbeszéd fogalmazásmódja a két testvér közötti *kapcsolat rendkívüli intenzitását* sugározza. A megszólítás jelzői, Anna aggodalmas kérdése, de legfőképpen László válasza bensőséges, majd hogyan szerelmes hangvételűek. (Magától a drámai cselekmény lényeges tartalmi összetevőinek: az Anna áldozatvállalása és azt megelőzően bátyja segítségére sietés, valamint László részéről a féltve óvás mozzanatai erős kötődést bizonyító tanúságától eltekintve is – jobban mondva azon felül –, pusztán a *kifejezés szintjén* vizsgálódva erre jutunk.)

E különös jelenség okát találgatva kétféle lehetséges válasz merül föl. Egyrészt testvérek, báty és hűg között teremthettek szoros köteléket a régebbi korok társadalmi viszonyai, esetleg a nagycsaládi berendezkedésből eredhetett, hogy a báty (talán atya helyett is) komoly felelősséget érez hűga iránt és aggódik sorsáért, jövőjéért. A hűg pedig gyöngéd, hálás szeretettel viseltetik iránta, és önfeláldozó bátorsággal vállalja megmentését. („A régi magyar magánjog alapintézményei” internetes forrás⁴⁴¹ szerint „a 16 éves nő ... minden birtokjogáról tetszése szerint rendelkezhetett, de csak akkor, ha nem állt atyai hatalom vagy gyámság alatt, azaz ha már férjhez ment”. Anna nincs férjnél, életkorát nem tudjuk, egyedül dönt és cselekszik. Ha bátyja gyámsága alatt áll, annak esetleges veszta saját egzisztenciáját is veszélyezteti. László pedig nem véletlenül félti hűgát a bírótól, hiszen szüzessége elvesztésével jövőjét teszi tönkre.)

Másrészt bármennyire erős is a társadalmi berendezkedés meghatározta kötelék, önmagában mégsem magyarázhatja ezt a variánsokból sugárzó bensőséges-szerelmes hangütést. Vargyas Lajos nemzetközi áttekintéséből, külföldi párhuzamai bemutatásából kiderül, hogy azokban férj és feleség vagy szerelmespár szerepel testvérek helyett.⁴⁴² Elképzelhető hát, hogy a magyar ballada ezen vonása is a ballada eredetének teóriáját erősíti, ami ezek szerint nem csupán a szüzse vagy egyes motívumok egyezésében, hanem még a fogal-

⁴³⁹ III. fejezet 6.

⁴⁴⁰ I. fejezet

⁴⁴¹ A Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszék, ELTE honlapján található, a középkori magyar magánjogviszonyokat tárgyaló összefoglalás alapján (<http://majt.elte.hu/Tanszkek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/pallosjog.htm>).

⁴⁴² Vargyas L. 1976, II., 298–301.

mazásmód szintjén is megnyilvánulhat.⁴⁴³ Egy másik balladában, „*A két kápolnavirág*”-ban pedig az egymástól életükben elszakított szerelmesek (fiktív) párbeszéde szólal meg ugyanezen a hangon és hasonló kifejezésekkel: „Élsz-e, rózsám, vagy meghótál, / Vagy felőlem gondolkoztál? // Se nem élek, se nem halok, / *Csak felőled gondolkozok.*”⁴⁴⁴ Előfordulhat így az is, hogy egyszerűen a motívumkölcsonzésből fakad a „szerelmes hangvétel”.

IV. A BÍRÓ

KI ÉS MILYEN EMBER A BÍRÓ?

1. Elnevezései a balladaváltozatokban

A bíró megnevezésével a 4-es szerkezeti egység kezdetén találkozunk, amikor Anna megérkezik hozzá a váltságdíjjal, és megszólítja, köszönti őt. A III. fejezetben összegyűjtött variánsok alapján könnyen át lehetett tekinteni, melyek ezek és milyen gyakran fordulnak elő. Legtöbbször egyszerűen *bíró uram* (27-szer), egyéb köznév: *hadnagy uram* (kétszer), *börtöngazda* (háromszor); tulajdonnevek (amelyekhez néha köznév is társul, mint pl. *bíró uram* vagy *börtöngazda*: Horvát Imre vagy Miklós (háromszor), Török Bálint (kétszer), Török Károly (kétszer), Török Antal (háromszor), és Török Miklós (hat-szor). A vezetéknevek, érdekes módon, mind „idegen népnév” jelentésűek: Török⁴⁴⁵ és Horvát.

2. Módossága, és ennek szerepe a balladában

Bár kevésbé, mint Fehér László és húga, a bíró is minden bizonnyal tehetős. Erre nézve olyan részletekből következtethetünk, mint a némelyik változatban feltűnő szoba berendezésének rajza (a 7-es, éjszakai jelenetben), ahol kiemelten a fekvőhely, az ágy (aminek szerepe a történetben amúgy is jelentős) kap különleges hangsúlyt azzal, hogy mint egy „polgárabb”, rangosabb berendezési tárgyra hivatkoznak rá (divány 24., 38., szép gombos nyoszolya 24., singolt

⁴⁴³ A hangvétel értelmezésével kapcsolatban az is felmerült, hogy a ballada szövegezése régies nyelvhasználat nyomait viselheti, aminek következtében mai füllel esetleg másként értékelhetünk már bizonyos részleteket (Dávidházi Péter szíves megjegyzése).

⁴⁴⁴ Vargyas 1976, II., 112., 27. sz. 6–8. vsz.).

⁴⁴⁵ A névhasználat a földrajzi eloszlást tekintve vegyes, a vizsgált anyag gyűjtési helyeit e motívum szerint csoportosítva egy tényező tűnik csak föl: ahol tulajdonnévvel illetik a bírót, mind a négy gömöri variáns Török Miklóst említ, kivéve egyet, amelyik Török Károlyt.

ágy 47.). Ugyanebben a jelenetben, amikor a bíró a nyugtalanító külső zajokról akarja a lány figyelmét elterelni, őt megnyugtatni, feltűnő, hogy saját kocsisáról és lováról beszélve ilyesféle részletekkel toldja meg magyarázatát: „*Arany annak a kantárja*” (23.), „*Aranyos a kantárszára*” (12.), „*Réz annak a zabolája, /Aranyos a cikli szára*” (41.) – mintha Anna előtt a gazdagságát akarná hangsúlyozni. Fehér Anna várban (kastélyban) lakik, kincsestára van és kocsisa, lovai, hintója. Rangja magasabb, ám a szituációban, amelybe kerül, mindez mit sem számít. A bíróra ruházott, törvény adta hatalom pedig (Anna iránti vágyával párosulva) erősebb hajtóerőnek bizonyul, mint hogy megengedné, hogy a váltságdíj fejében futni hagyja Lászlót. A bíró a balladában mindig visszautasítja a váltságdíjat (4-es szerkezeti egység)! Sőt, az egyik variánsban önérzetesen indokol is (nem biztos, hogy a valót állítja): „*Van nekem elég aranyam!*” (52.) A váltságdíj visszautasítása egyfajta cserealapváltás az alkuban, amelynek a feltételeit ő akarja megszabni. Látszólag így méltányos az egyezség: a pénz helyett övé lesz Fehér Anna. Az indítékok pedig világosak: elsősorban a gyönyörű lány iránt érzett vágy, de emellett nagy szerepe lehet a bosszúvágnak is, aminek kiváltója feltehetően Lászlónak a törvényt semmibe vevő (életformát és gondolkozást is tükröző) tette. Minden bizonnyal ugyanúgy irritálja Fehér László törvénytisztegető magatartása, mint a család gazdagsága, ez indítja arra, hogy ranggal és pénzzel nem törődve, visszaélve hatalmából adódó előnyével, bosszút álljon rajtuk. Ráadásul a külvilág felé azzal a látszattal, hogy becsületes, a megvesztegetéstől elzárkózott, a bűnöst pedig törvény adta tisztének megfelelően megbünteti.

3. Jogcíme az ítélezésre: a pallosjog⁴⁴⁶

A rendi kor ítélezési joga volt (1848-ig) a pallosjog, amelyet a király kiváltságképpen egyes földesuraknak adományozott: a birtokuk határain belül elfogott bűnözőket más bíróság bevonása nélkül letartóztathatták, megkínóztathatták és kivégezhatték. A kiváltságot leggyakrabban akasztófa jelezte a birtok határán vagy a település központi helyén. (A címerpajzsokon látható, kardot tartó kar is ennek a jele.)

A fenti meghatározásból először ez emelendő ki: „a birtokuk határain belül elfogott bűnözőket”. Ez indokolja hát a ballada kezdetén, az 1-es szerkezeti egységben számos variánsban érzékletesen megjelenített üldözés óriási iramát,

⁴⁴⁶ Internetes összefoglalások alapján: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Pallosjog>, továbbá <http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/pallosjog.htm>.

a nagyszabású hajtóvadászatot⁴⁴⁷ László ellen, hiszen ha elhagyja a birtokhatárt, már kikerül a bíró hatásköréből!

Másodszer ez: „más bíróság bevonása nélkül...”, azaz lehet, hogy a bíró nem is „bíró”, hanem egyszerűen egy bíraskodásra felhatalmazott személy. Ebből fakadhat a variánsainkban is feltűnő, többféle titulus (*bíró uram, hadnagy uram, börtöngazda*). Fő, hogy személyes hatalma van akár kivégeztetni is az elfogott bűnözőt!

Harmadszor kiemelendő az akasztófa mint a pallosjog tárgyiasult jelképe (amely, ha nem a kiváltság szimbólumának⁴⁴⁸ tekintjük, akár a konkrét halál-nemre is utalhat, amivel szemben áll a pajzson megjelenő kard). Balladánkban pedig nem mellékes a kivégzés módja sem!

4. A kivégzés módja, a halálnemek

Feltűnt a változatok szövegeinek összehasonlításából, de már az egyes előadások vizsgálatánál is, hogy ellentmondás feszül a Fehér László által saját végzeteként vízionált halál módja és a tényleges kivégzési mód között. Ez utóbbi (az akasztás) ugyan többször jelzőként („akasztófárávaló”, „akasztanivaló”) bekerül a „szövegkontextusba”, pusztán szitokszóként. A 6-os szerkezeti egységben, ahol Anna beszámol a bíróval folytatott párbeszédéről, László válaszában (vagy nevezhetjük tiltásnak is) hűgát inti, ne higgyen az ígéretnek, mert mindkettőjükre végzetes lesz,⁴⁴⁹ ha enged a bírónak. Ami Annát illeti, szüzessége elvesztése a jövőjét veszélyezteti (ezt konkrétan ki is fejt a 44. két sora: „Elvészi a böcsületéd, / *Nékéd jelént szegénységét*”), sajátmagát illetően pedig minden változatban halált jósol, de nem akasztást, hanem fejelet általi halált. (Egészen pontosan 41 változatban szól lefejezésről és kettőben akasztásról.)⁴⁵⁰ Amiért pedig ez a halál, az akasztás nemtelennek számít az ő esetében, az a következő: Európában, halálbüntetés esetén, a közrendűekre várt általában akasztás, a nemeseket pedig lefejez-

⁴⁴⁷ Lásd III. fejezet 1.2., 1.3.

⁴⁴⁸ Szintén lexikonban olvasható, hogy akasztófán kívül egyéb kínzóeszköz, pl. kerék felállítás is megfelelt a célnak.

⁴⁴⁹ A III. fejezet 6.II.2. variánsai (III–IV. sorok).

⁴⁵⁰ Amiért ugyanitt, Anna figyelmeztetésekor László a bírót 38 változatban „akasztófárávaló”-nak aposztrófálja, ez az ellentmondás a jóslatbeli (szintén végzetes, de elvárható módon, rangjához méltóan lefolytatott kivégzés) és a tulajdonképpeni halálnem között még élesebben érzékelhető.

ték.⁴⁵¹ Ez indokolja a jóslatban megjelenő elvárást, és ezért a bíró gyalázatos ígéretszegését még tovább tetézi a méltatlan halálnem, amellyel Lászlót kivégezteti. (Ha László valóban betyár, szegénylegény lenne, akkor akasztást érdemelne, mint ahogy azt a betyárballadák is közvetítik. De akkor nem is számítana fővesztésre.)

5. Megítélése a balladában

A jelzőkről, amelyeket a bíró a ballada első jelenetében Lászlóra kiált az üldözők felé („Fogjátok el a *huncutot*, az *akasztófáralvót!*”), már korábban láttuk, hogy Lászlónak Annához intézett figyelmeztetésében – több más jelzővel együtt – megismétlődnek és a bíró fejére visszahullanak. László szájából ilyen jelzők hangzanak még: *disznó*, *bitang*, *piszok*, *kutya*, *gonosz*. Az ő véleménye a bíróról tisztán és egyértelműen kiderül. Anna számára akkor lesz csak világos, hogy milyen aljas a bíró, amikor megtudja, hogy Lászlót kivégeztette, és az ő reakciója erre az átkozás, aminél súlyosabb cselekedetet aligha képzelhetnénk el részéről. Vajon a ballada éneklője és hallgatósága (a közeg, amelyben a ballada él) miképpen viszonyul a bíróhoz és csalárd ígéretéhez, szörnyű tettehez, amellyel a testvéreket tönkreteszi? Nem kétséges, kinek, kiknek a pártján állnak-állunk, de ennek apró jelei is vannak itt-ott a szövegekben. Az [1]-es szerkezeti egységben az egyik variáns így fogalmaz: „*Kutya Horvát meghallotta, / Hogy a lovát elrabolta*” – ez a jelző elég egyértelmű, holott valójában még semmi nem történt azon kívül, hogy Fehér László lovat lopott. Az énekes hangja ki-kiszól néhol a szövegből. Az éjszakai jelenetben [7] is van úgy, hogy nehéz eldönteni, ki az, aki keltegeti Annát (13., 14.): „Éjfél után három óra, / Kelj fel, Anna, viradóra!”, „Éjfél után egy az óra, / Kelj föl, kelj föl, Fehér Anna!” – máshol ő kérdezi a bírótól, hogy hány óra, mert fölébred a zajra, de ez egyfajta „kívülről” jövő hang, biztosan nem a bíróé, hanem a „narrátoré”, aki természetesen Anna oldalán áll. Változataink között háromnak (6., 19., 32.) a végén, Anna átkait követően kommentár hangzik el, amely biztosít bennünket, hallgatókat arról, hogy az átok be is teljesült. (Valaki az éneklés befejeztével prózában közli ugyanezt.)

⁴⁵¹ Heraldikai lexikon (hu.wikibooks.org/wiki/Heraldikai_lexikon). Történelmünkben nyomon követhető a kivégzésnemek közötti különbségtétel jelentősége, elég, ha az aradi vértanúkra vagy Batthyány Lajosra gondolunk. (Batthyány inkább sebet ejtett nyakán, hogy ne történhessen meg, amitől annyira irtózott: hogy akasztófán csüngjön majd holtteste, mint egy közönséges gonosztevőé.)

V. AZ ÁTOK

Az átok nélkül befejezetlen a ballada, mivel anélkül nem következik be az „igazságtétel”, azaz hiányzik a morális elégtételszerzés, és nem jön létre megnyugtató egyensúly. A [9]-es szerkezeti egység variánsainak III. fejezetbeli összegyűjtése megmutatta, hogy Anna átka a legtöbb változatban egy formulával indul: „*Átkozásom nem szokásom*”, ami rendkívüliséget ad tettének, hogy mégis átkot mond. A bevezető kijelentés az áradó átoksorozatot még súlyosabbá teszi. Több változatban ehhez a következő hozzátétel is járul: „*De ha megfog, azt se bánom*”.⁴⁵²

VI. A NARRÁTOR HANGJA, ILLETVE A TÖRTÉNET ELŐADÓI ÉRTELMEZÉSE

Az előzőkben érintettem már az előadó, illetve interpretáló jelenlétét a balladában. Tulajdonképpen az összes elbeszélő rész tekinthető úgy is, hogy ott a beszédszólam az énekesé, aki a párbeszédekben azután átadja a hangot a ballada szereplőinek. Igen ám, de ez a „kívülálló jelenlét” néhol olyankor is megnyilvánulhat, amikor egy szereplő beszél, és olyan apróságokban is, mint a nyelvtani szám és személy rendellenes (vagy rendkívüli) használata. A [6]-os szerkezeti egységnek abban a szakaszában, ahol László Annához intézett tiltását indokolja, nagyon gyakori, hogy László önmaga előrevetített sorsáról nem a természetes módon, egyes szám első személyben szól. Íme, néhány példa: „*Nékéd lányságodat vészi, / A bátyádot megöleti*” (17.), „*Mer csak lányságod vesztenéd, / Bátyád fejét majd elvonné*” (21.), „*Nékéd szűzességéd vészi, / Bátyád fejét leveteti*” (23.).⁴⁵³ Itt pedig előtte, Anna beszámolójában is elváltozik a Lászlót illető részlet (második személyről harmadikra): „*Azt mondta a Török Károj, / Háljak velé éggý éjszaka, / Bátyám ki lesz szabadítva*” (25.) – ez utóbbi magázásnak is volna érthető, ha ugyanebben a variánsban az előző beszélgetésekben nem tegező lenne a testvérek párbeszéde. De vajon mi lehet a fenti példák mutatta nyelvtani „szabálytalanság” oka vagy értelme? A hatása feltétlenül valamiféle eltávolítás. Gondolhatnánk, hogy a rímelés az ok: szűzességéd veszi – fejét leveteti (az asszonáncon kívül még alliteráció is van,

⁴⁵² Lásd az átokról és átkozásról a III. fejezetben részletesebben: III.9.1.

⁴⁵³ Van persze kivétel is, itt önmagáról nem egyes szám harmadik személyben beszél: „*Nékéd lejányságod vészi, / Nékém pedig fejem vészi*” (22.).

ráadásul ugyanabból az igetöbblől származó igékkel: veszi, veteti), de nem ez az ok, hiszen akár így is szólhatna: Néked szűzességéd vészi, / Az én fejem leveteti. Az okot nem látjuk, viszont a következményt igen! Ez pedig az, hogy sok variánsban ez a figyelmeztetés éppen az eltávolító hatás révén egyfajta szentenciává válik, amelynek olyan kicsengése lesz, mintha már meg is történt volna mindaz, amit László előre megmond. Mintha itt véget is érne a történet. És sokszor véget is ér! Éppen ebben lehet a gyökere annak, hogy olyan sok változat (51., 52., 56., 58.) megáll a 6-os szerkezeti egység végén.⁴⁵⁴

Arra, hogy a balladaváltozatokat nem tanácsos egymástól teljesen elszigetelten tekinteni, hanem egy folytonosan, szinte előadásenként változó, valamilyen képlékeny anyagú „tömegként”, „halmazként” célszerű szemlélni, jó példa lehet a 27. számú balladaváltozat. Az I. fejezetben részletesen elemeztem, és éppen a 6-os szerkezeti egységgel kapcsolatban állapítottam meg különböző hiányait, rendellenességeit. Az ún. meghitt üdvözlétből csak Anna szólama szerepel benne, utána következik beszámolója a bíróval folytatott beszélgetésről, de ennek is csupán nekikezd. László figyelmeztetése viszont a megszokott, teljes formában elhangzik. Anna kérdése: „*Hallod, mit mondott a bíró*”, valódi közléssé lényegül (a „hallod” kérdésből „hallod” állítás lesz, csupán mivel a ballada már a 4-es szerkezeti egységben elbeszélte – nekünk – amit a bíró mondott). Nemigen tűnik fel, hogy László nem tudhatja még, amit mi már tudunk, hiszen, lám, válaszol is: „*Ne hájly vele, a disznóval!*”! Ha pedig van valaki a hallgatóságból, aki nem ismeri a balladát, innen megtudja, mi a bíró feltétele.

Szóbeliségben élő, folklór alkotások alapján, egy népballada szövegváltozatainak mégoly célzottan komplex szemléletű vizsgálata mellett is, lehet-e létjogosultságuk ilyen messzire vezető, a történelem- és jogtudomány területére merészkedő kijelentéseknek? Objektív források, évszámmal rendelkező okmányok nem bizonyítják, hogy éltek ezek az emberek és megesett az eset, még historikus költészeti nyoma sincs – semmi írott forrás! (A téma, a szűzsé külföldi előzményei, esetleges egykorú vagy későbbi rokonai sem számítanak most, se a 16. századi latin levél, amely egy milánói történetről számol be, se Bornemisza Péter *Postillája*, nem foglalkozunk a ballada olasz változataival sem.)⁴⁵⁵ Nincs „egyetlen” szöveg, amelyből a sok változat származik! Csak

⁴⁵⁴ Lásd II. fejezet II/b/10. Töredékek – „szűzsé”.

⁴⁵⁵ Mindezekről, sőt a dán balladákban megtalálható rokonságon keresztül a franciákhoz vezető szájakról is tudomást szerezhetünk Vargyas Lajos monográfiájából (1976, II., 297–

éppen a több helyről gyűjtött, tekintélyes számú változaton végigvitt szöveg-vizsgálatokból sugárzó és a sokféle, „mindig más, mégis ugyanazt” közvetítő üzenetek.

De lássuk csak, egy igen népszerű történész, George Duby hogyan számol be arról, milyen forrásokat használt *A nő a középkorban*⁴⁵⁶ című könyvében! Arról ír, hogyan, milyen írásos töredékekből alkothatunk fogalmat arról, mit gondoltak magukról a 12. századi nemesi családok. „Homályosan tükrözik [az írások] azt a képet, amelyet kis darabokból igyekszem összeállítani: vagyis azt, hogy milyennek látták a 12. századi lovagok a hölgyeket.”⁴⁵⁷ Egyik forrása egy főúri rendelésre genealógiát készített ember, akita a pozitivisták történészek megvetettek, és – mint Duby írja – „most is megvetik, maró gúnnyal illetik a képzelt és manipuláló Dudont. Én egészen kivételes értékű dokumentumnak tartom. Jómagam is pozitivista vagyok, de a magam módján. Szerintem a »tényleges« nem az »apró, igaz tények« valóságában van; magát a valóságot, tudom jól, sohasem ragadhatom meg. A »tényleges« az a konkrét tárgy, az a szöveg, amely őrizi a menthetetlenül elveszett gesztusok, szavak visszhangját és visszfényét. Számomra a tanú a fontos, az a kép, amelyet egy szerfölött intelligens ember adott a múltból, az, hogy mit felejtett ki, mit hallgatott el, miként bánik az emlékekkel, hogy ahhoz igazítsa, amit gondol, amit igaznak hisz, [...] amit igaznak és igazságosnak akarnak vélni azok, akik hallgatnak rá. Amikor Dudon Hosszúkarú Vilmos vagy Richárd anyjáról beszél, talán nem a pontos igazságot mondja. Ezzel tisztában vagyok. Mégis nagyon figyelek a szavára, mert megtudom belőle, hogyan képzelték el az őseket abban a hercegi udvarban.” És további kétszáz éven át használták, magyarálták és felhasználták, átköltötték írását, így „egymásra épülő rétegekben jut el hozzánk az emlékezet”.⁴⁵⁸

A fentiekben írásbeliségről van szó, írott töredékek felhasználásáról. De a mód, ahogyan ez a szöveg, amelyet alapul vesz a történész, keletkezhetett, és főként ahogyan továbbformálják, hasonló a szóbeliségre jellemző, képlékeny anyagkezeléshez. Lényegében itt is egyfajta hagyományozódásról van szó, a szöveg átformálódásairól. Esetünkben a folklór kutatójának az alapanyagot tekintve jobb helyzete van: dallamok hordozta, szabott formájú, szóbeliségben

301.).

⁴⁵⁶ Eredetileg 1996-ban, franciául, magyarul (Duby 2000).

⁴⁵⁷ Duby 2000, 123.

⁴⁵⁸ Duby 2000, 137.

továbbélő és alakuló, minden előadással, tehát folytonosan változó szövegekben megénekelte variánsok egész sora áll a rendelkezésére, melyek egyenként és együtt sokféle és sokszínű, mégis egyöntetűnek mondható képet alkotnak. Magukból a szövegvariánsokból a változategyüttes figyelmes tanulmányozása során elővillannak a fejezetben összefoglalt, mögöttes tartalmak (a karakterekről, a megítélésükről, a ballada közvetítette mentalitásról).

V. SZÖVEG ÉS DALLAM EGYÜTTESE A BALLADÁBAN

A gyakori félreértések „népdal” és „népballada” körül, amelyeket egyszerűen dalnak és balladának is nevezünk, talán elsősorban nyelvi, másodsorban történeti (és tudománytörténeti) gyökerűek. Erre egy Kodály-idézet világít rá:⁴⁵⁹ „A görögöknek Arisztotelész idejében még nem volt külön szavuk az ének nélküli versre, nekünk már nincs külön szavunk az énekes lírára: annyira benne élünk az énektelen vers korában, annyira lefoglaltuk ennek megjelölésére az énekes vers régi műszavait. [...] Csak a paraszt tart ma is ott, ahol a régi görög. Neki szöveg és dallam elválaszthatatlan egység. Énekszó nélkül még elmondani sem tudja a verset, annyira együtt él számára a kettő. [...] valamikor nemcsak a lírának volt nélkülözhetetlen alkotóeleme a dallam. Tudjuk, hogy Homérosztól a *Kalevaláig* minden naiv eposzt énekeltek. Dallam nélküli, olvasásra szánt epikus művek az irodalmak fejlődésének csak későbbi fokán jelentkeztek. Tudjuk, hogy a mi históriás énekeinket még mindig énekeltek. Tinódi dallamszerző is volt. [...] a históriás ének némely stílusbeli sajátosságát a dallam figyelembevétel nélkül csakúgy nem érthetjük meg teljesen, mint régi líránkét vagy a népdalét. Ami belőle elterjedt, élő előadásban terjedt, amit belőle a néphagyomány megőrzött, dallamostul őrizte meg.”

Érvényes mindez a balladára is. A népballada nem ballada, ha nincs dallama. A nemzetközi kutatásban a mi legismertebb szakkutatónkon, Vargyas Lajoson kívül a *Child*-balladákkal is foglalkozó Bertrand Harris Bronson hangsúlyozza ezt. „By definition the ballad is a song” – állítja.⁴⁶⁰ A balladadallamokról (az angol hagyományban, illetve az újvilági telepeseikében élő balladákról) megállapítja, hogy a műfaj létét, életmódját közvetlen és közvetett

⁴⁵⁹ Almási 2009, 241. Szöveg és dallam egysége című tanulmányában idéz Kodály Árgirus nótája című, 1920-as írásából.

⁴⁶⁰ Bronson: *The Interdependence of Ballad Tunes and Texts*, 1969, 39.

módon is elsődlegesen a zene határozza meg.⁴⁶¹ Úgy látszik, az angol balladadallamok jobban kötődnek egyes balladákhöz, mint nálunk, ott a kadencia és a metrum szabályozza a strófák belső szerkezetét is, míg a mi balladáink, kevés kivétellel, elvileg bármelyik, szótagszámban a szöveggel megegyező dallammal énekelhetők. A Bronson által leírtak szerint pl. ha két szereplő párbeszéde hangzik fel, mindkettőnek egy-egy strófa „adatik”, vagy el kell választania egy refrénsornak a két „szólamot”. A főkadencia és a záróhang pedig (egyfajta belső rímként) mindig a domináns és tonika. A mi balladáinkban ilyen szigorú megszabások nincsenek, mint ahogy dallamaink is jellemzően más modalitásúak. Még a dallamválasztás is szabad, vannak ugyan ún. balladás dallamaink (amelyekre balladát vagy leginkább azt szoktak énekelni), de gyakorlatilag egy-egy dallamtípus dallamaira bármilyen lírai dal vagy ballada énekelhető, ha a formai, metrikai követelmények megfelelőek. Mégis, a dolog természetéből adódóan, a balladaszöveget strófánként ismétlődően, variálódva, konstans módon magán hordozó *dallam szerepe nálunk is egyfajta szabályozás*. Almási István szavaival: „A népdalokban [...] voltaképpen két, azonos értékű művészet, zene és költészet van egyidejűleg jelen, s ezek többnyire egyenlőképpen alkalmazkodnak egymáshoz, illetőleg kölcsönösen hatnak egymásra. A dallam legfontosabb szerepe abban jut érvényre, hogy megszabja a szöveg versszakokba rendeződését.”⁴⁶²

Bartók *A magyar népdal* című, 1924-es összefoglalásának idevágó részlete⁴⁶³ közvetlenül kapcsolódik témánkhoz, mivel a ballada, amelyre hivatkozik, véletlenül éppen a vizsgált Fehér László-ballada. Idézem: „Fontos kérdés: vajon minden dallam saját speciális szövegéhez van-e kötve, mellyel elválaszthatatlan egységet alkot, vagy sem? A régi stílusnál a mai (illetve a gyűjtés idejében) megfigyelhető állapot szerint egyes dallamok általában véve egy bizonyos szöveghez vannak kötve (főleg az I., II., III. területen, pl. egy bizonyos ballada-szöveghez: így a 29. sz. dallamot csak a „Fehér László” szövegére éneklük ...)” A dallam, amelyről beszél, a Vésztőn, 1918-ban, Ökrös Rózától általa gyűjtött balladáé. Zenei variánsaival együtt, évtizedekkel később, 1992-ben ez a ballada megjelent a *Magyar Népzene Tára* VIII. (Vargyas Lajos szerkesztette) kötetében

⁴⁶¹ „As primary condition and chief limiting factor of the ballads' existence, it is the music that has always, both directly and indirectly, been shaping and defining and setting bounds and rendering inimitable this genre of popular art.” *Folk-song and Live Recordings*, 1969, 208.

⁴⁶² Almási 2009, 246.

⁴⁶³ BÖI 1966, 134.

a XLV. („Esteledik, alkonyodik” elnevezésű) dallamtípusban. A nevezett kötetbeli típusban hét „Fehér László”-ballada mellett 113 egyéb szövegű dallam is szerepel. A hét ballada⁴⁶⁴ közül három a Bartók-könyv megjelenése utáni, későbbi gyűjtésű, kettő sajátja, egy Vikár Béláé, amelyet ő (Bartók) jegyzett le, Lajtha 1922-es gyűjtését pedig ismerhette. A típusban szerepel egy általa gyűjtött keserves is. Mindezekből leszűrhető először is, hogy Bartók igen precízen finomítja megállapítását: „a gyűjtés idejében megfigyelhető állapot szerint” és „általában véve”, mert micsoda más léptékkal számolhatunk ma, amikor a népzenei gyűjtemény egyes szeleteiről, stílusairól és típusairól beszélünk! Másrészt az tűnik fel, hogy a dallamtípusba sorolt keservest nem is veszi számításba (hacsak nem ezért fogalmaz így: általában véve). Ha most megfordítjuk a kérdést, és a szöveg oldaláról tesszük föl (tehát hogy balladánkat milyen dallamokra éneklik), a *Magyar Népzene Tára* eddig megjelent VI–XII. „típusköteteteinek” szövegmutatóit átnézve megállapíthatjuk, hogy a hét kötetben elszórtan, újból és újból meg-megjelenik a ballada.⁴⁶⁵ Vargyas Lajos balladakönyvében a „A halálraitélt húga” típusal együttjáró 78-féle dallamot vázol fel, amelyek mindegyike mögött több szövegváltozat áll, összesen, a négy népzenei dialektusterületet tekintve,⁴⁶⁶ 445 balladaváltozatról ad számot. Nagy népzenei összefoglalásában: *A magyarság népzeneje* című könyvben⁴⁶⁷ a dolgozatomban vizsgált, 75 Fehér László-balladát hordozó típus rokonságát, „dallamcsaládját” is bemutatja (itt nem a balladával kapcsolatban), amelyből a szorosan vett, XI. kötetbeli dallamtípusra jellemző hangnemi változatosság (fríg, illetve dór hangsor) is kirajzolódik.

Kodály álláspontja a szöveg és dallam együttesét illetően igen határozott: „dallam és szöveg egymástól el nem választható, osztatlan egység. A népdal műfaját éppen a szöveg és dallam szerves kapcsolata teszi. Egyik sem teljes mű magában.”⁴⁶⁸ Ezzel természetesen nem egyes szövegek és egyes dallamok állandó kapcsolatára utal,⁴⁶⁹ hanem a korai népköltészeti kiadványok gyakorlatát nagyon sokáig (részben máig is) jellemző, azon fogyatékoságra reflektál,

⁴⁶⁴ MNT VIII. 303., 308., 322., 353., 395., 397., 399. Bartók gyűjtése a 395. és 399., Vikaré a 322., Lajtháé a 308.

⁴⁶⁵ MNT VI–VII.: két-két, (MNT VIII.: hét, lásd az előző lánjegyzetben), MNT IX–X.: három-három, MNT XI.: hat (három dallamtípusban) + 75 (ugyanabba a dallamtípusba tartozó dallammal: ez jelen elemzésem anyaga), MNT XII.: négy ízben.

⁴⁶⁶ Moldvai változatról nem ír.

⁴⁶⁷ Vargyas 1981¹, 2002²: 183. kottasorozat.

⁴⁶⁸ Kodály Zoltán 1969⁵: 5. *Az első kiadáshoz*, 1937, 5.

⁴⁶⁹ Rudasné Bajcsay Márta 2005.

hogy „dallamuktól megfosztott szövegeket” közölnek.⁴⁷⁰ Fiatalkori, nagyszalontai gyűjtése tanulságai között említi, hogy korábbi sejtését, miszerint a ballada valódi formája nem lehet stichikus, az ott hallott, énekelt *Bátori Kalára* igazolta.⁴⁷¹ (Egyébként a Fehér László-balladát és a *Három árvát* is gyűjtötte ott, egyazon dallamon, ugyanattól az asszonytól.)

Meglepő mindezek mellett mai, felsőoktatási tankönyvben ilyen kijelentést olvasni: „Történetileg megkülönböztetünk ún. régi stílusú [...] és új stílusú [...] balladákat. Az előbbi réteg a közép-európai népek balladáinak legrégebbi, rendesen középkori eredetű, de mindenképpen a 19. század előtt keletkezett rétege. Jellemzője többek között, hogy *nincs versszakokra tagolva*, nem találunk benne refrént (csupán a hatás fokozása végett használ mondatisméltéseket), sokszor rímeket sem, *s a leírást párbeszéddek helyettesítik.*”⁴⁷² Itt – az első kiemelt kijelentést illetően – a tévedés háttérében az működhet, hogy a dallamtalan közlések tagolatlan vagy helytelenül tagolt írásképe ivódott be ennyire a tudatba, és a *régi stílus* fogalom is asszociálódik a régimódi közlésformával, helytelenül.

Régi stílus és új stílus amúgy is mást jelöl a népzeneben, és mást a szöveges folklórban. A népzenei új stílus teljes tisztázása hosszú folyamat után, a közelmúlt intenzív kutatásai nyomán történt meg, Bereczky János tanulmányok sorozatában adott számot róla,⁴⁷³ mielőtt könyvét nemrég publikálta.⁴⁷⁴ A balladák új stílusához is sorolják (félíg-meddig) a Fehér László-balladát a szövegkutatók, amiért az elején megjenik a betyármotívum.⁴⁷⁵ Nem tagadják ugyanakkor régi korokba nyúló eredetét. Kriza Ildikó azonban a dallamot is érinti, amikor ezt írja róla: „A középkori gyökerű balladák egy része a XIX. században újra divatos lett. Kissé átalakított szövege *az új stílusú népdalok*

⁴⁷⁰ A 20. századi erdélyi balladakiadványok viszont arról tanúskodnak, hogy a folkloristák és a népzene kutatók következetesen törekedtek az együttműködésre. Olosz Katalin beszámolója (Olosz–Keszeg 2011, 146.) ennek nehézségeire is kitér, a mérleg azonban (magukkal a kötetekkel) ezt bizonyítja.

⁴⁷¹ MNGY XV. 2001, 552. [4v], 571. [114].

⁴⁷² Liszka 2011, 132. (kiemelések tőlem). Különösen az első, a tagolatlan formára utaló állítás meglepő, de a másodikat is nehéz értelmezni, hiszen a drámaiság, párbeszédesség a leírással szemben elsődlegesen jellemző a balladára (és nem csak a régi stílusúra), vö. pl. Vargyas 1976. I., 18.

⁴⁷³ Bereczky 2004a, 2004b.

⁴⁷⁴ Bereczky 2013.

⁴⁷⁵ Küllős 1990, 119. „Fehér László balladájában a mondanivaló érintetlen maradt, az elejére betoldott betyármotívumok csak értelmezik a korábbi szüzsét, »korszerűsítik«, aktualizálják a balladaszituációt.”

dallamával terjedt el, országos ismertségét ponyvák, közös munkára járók segítették. [...] Ez a ballada a legnépszerűbbek közé tartozik, a XIX. században betyárballadaként a népszínművekben is helyet kapott. [...] A XX. századi gyűjtések rendszeresen előforduló balladája [...] Ezernél több változatban áll rendelkezésre ez a ballada, amelynek *szövege a XIX. század végén egységesült, dallama Bartók meghatározása szerint az új stílushoz tartozik.*⁴⁷⁶ Ami a szöveg egységesülését illeti, elég, ha talán a dolgozatomban elemzett sokféle szövegvariáns nyújtotta, változatos képre utalok, ami azért – bármennyire is mind ugyanazt a balladát „mondják” el – némiképpen ellene szól ennek a megállapításnak, „dallamáról” pedig így, egyes számban nem beszélhetünk. Bereczky János tájékoztatása szerint új stílusú dallamtípushoz nem jellemző a ballada kapcsolódása. Szövegmutatójában, amely feltünteti a dallamtípusokhoz járuló összes szöveget, amennyiben egynél többször fordul elő a típusban, a Fehér László-ballada alig jelenik meg, ha pedig igen, nem az ún. kifejlett, hanem a korai új stílus szövegei között. (Bartók fent említett megállapítása⁴⁷⁷ így valószínűleg egy bizonyos variáns dallamára vonatkozik!)

Mindazonáltal *különös párhuzamosságot* láthatunk a balladaszöveg betyármotívummal való gazdagodása folytán újra divatosá vált balladaszöveg és a *népies műdalos vonásokat is mutató, szintén divatosá vált dallamtípus újabkori története*⁴⁷⁸ között. Ez a párhuzam erre a dallamtípusra, annak is egy altípusára vonatkozik. (Az általam vizsgált Fehér László-balladát hordozó altípus zömében dór hangsorú, mindössze öt dallam fríges, három pedig rendkívüli.)⁴⁷⁹ Ami a szöveget illeti, a kezdő betyármotívum egyrészt néhány,

⁴⁷⁶ Kriza Ildikó 2002, 92. (kiemelés tőlem – R. B. M.).

⁴⁷⁷ Forrását nem találom.

⁴⁷⁸ Ennek népzene-történeti vonatkozásairól Paksa Katalin írt tanulmányt. Paksa 2005, 199–212.

⁴⁷⁹ Paksa (2005) kifejti, hogy a teljes dallamtípus (mintegy 120 változat) zenei analízise, a szövegkapcsolatok és földrajzi elterjedés vizsgálata alapján volt lehetséges megállapítani, hogy a népi változatok elsődlegesen a Repülj, fecském, ablakára kezdetű népies műdallal szemben (melynek dallamrajza egyezik a MNT XI. kötet népdalanyagáéval). A dalt, amely 1847-ben tűnt föl Szigligeti–Szerdahelyi A csikós című népszínművében, nagyszámú 19. századi publikációja alapján a korabeli népies magyar zene egyik jeles reprezentánsának tarthatjuk. A 20. századi városi cigányzenekarok és falusi cigánybandák is játszották. Ugyanakkor élt vokális népdalként is, balladaszöveggel is. Fríg, illetve dór hangsorú dallamai több altípusba sorolódnak. A dór jellegű, gyakran pentaton fordulatokat is tartalmazó, zömükben a Fehér László balladájához kötődő dallamok különösen távol esnek a 19. században elhíresült fríg Repülj fecskémtől.

más dallamra fogott balladában⁴⁸⁰ még tovább közelíti az „igazi” betyárballadákhöz, másrészt műköltői elemekkel bővülése – tárgyalt szövegkorpuszunk egyes darabjaiban is⁴⁸¹ – egyfajta ízlésbeli elváltozásról árulkodik.

Korai népköltészeti gyűjtéseinknek köszönhetően legalábbis balladaszövegeink esztétikai értékei hamar tudatosultak a szépségre különösen fogékony emberekben: költőkben, irodalmároknál. Arany János a Fehér László-balladáról szót is ejt *Naiv eposzunk* című értekezésében: „...azon verses elbeszélés, mely egyenesen a nép közt támadt és írás segélye nélkül, szájhagyományban élt tovább, nem lehetett idomtalan tárgyhalmaz. Mostani népköltészetünk ugyan nem gazdag az ilyesekben: de a mivel birunk, az kétségtelenül magán hordja a költői alakítás bélyegét, elannyira, hogy némelyik, compositióját tekintve, mesterművekkel kiállja a versenyt. Csak a Fehér László című zsványballadára hivatkozom, melynek benső alkata, daczára a silány verselésnek, tökéletes költői compositió...”⁴⁸² (Legvalószínűbb, hogy Erdélyi János gyűjteményéből ismerte Arany a balladát,⁴⁸³ amely változatban a lólopás, üldözés, elfogás és vallasás igen részletező, nyolc strófát tesz ki, s ezért méltán nevezhette zsványballadának.) A folklór műfajok közül Arany stílus- és szerkesztésbeli esztétikumkeresésére Voigt Vilmos a mesével kapcsolatban mutat rá. Mint írja: „az ő versbe szedett meséje (a *Rózsa és Ibolya* 1847-ből) mindmáig a legkövetkezetesebben »szép« magyar tündérmese, mintegy mindazoknak a poétikai lehetőségeknek valósággá válása, amelyek az eredeti népmesékben csak részben formálódnak meg.”⁴⁸⁴

Kodály Zoltánnak meghatározó, kora ifjúkori élménye kapcsolódott a Fehér László-balladához. Visszaemlékezésében így ír erről: „A millenium idején két hétig Budapesten lehettem. Legnagyobb benyomásom a kiállítási falu volt. [...] Egyik házban egy fali tábla vonta magára figyelmemet. Fehér László balladája volt, vagy egy tucat különféle dallammal, gyűjtötte Vikár Béla.”⁴⁸⁵ Ami

⁴⁸⁰ Feltehetően a már említett, Bartók gyűjtötte vésztoi (más dallamra fogott – lásd 466. lábjegyzetet) ballada szövegének ismételt közreadásai is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a Fehér László-balladát többen a betyárballadákhöz sorolják. Benne ugyanis nem csupán a lólopás motívuma van jelen, hanem több, azokban előforduló elem (vasra verés, neve felől faggatás) is.

⁴⁸¹ Lásd pl. 24., 36., 38. (az utóbbi kettő különben „fríges” dallam, ennyiben zeneileg is „kilóg” a sorból).

⁴⁸² Arany János 1863, 296.

⁴⁸³ Erdélyi János: *Népdalok és mondák I.*, 386.

⁴⁸⁴ Voigt 1998, 251.

⁴⁸⁵ Idézi Szalay Olga 2004, 19. Ugyanott lásd Vikár másik, a Fehér László-ballada mellett *A halálra táncoltatott lány* változatait (26 dallammal), térképmelléklettel illusztrált bemu-

lenyűgözhetette, a ballada sokféle dallamhoz kötődésének szemléletes megjelölése lehetett.

Ezen a ponton azonban térjünk vissza az egyetlen dallamtípushoz sokféle szövegvariánssal kapcsolódó Fehér László-balladánkhoz. Amikor szövegek és dallamok együttesének vizsgálatára gondolunk, a népi alkotásoknál hiába keresnénk olyanfajta egymáshoz való idomulást, mint amit például egy vers megzenésítésétől várunk el és kapunk: hogy a szöveg kifejezéseire rezonáljon a dallamalakítás íve vagy a zenei hangsúlyok, hogy a dallam minden ízében a vers mondanivalójának kiemelését szolgálja. Itt azt tehetjük, hogy megfigyeljük, a két összetevő hogyan alkalmazkodik egymáshoz, *miképpen rendeződik a dallam hatására a szöveg strófákba*, esetleg *a dallamstrófa hogyan alkalmazkodik a szöveghez*. Ehhez vehetjük segítségül az I. fejezetben egyenként, minden változat „leképezéséhez” készített számsorozatokot (az egyes szerkezeti egységeké alatt elhelyezett másodikkal, amelyik azt mutatja, hogy az illető jelenetet hány dallam-, illetve szövegstrófára énekelték/beszélték el). Így nagyjából követhető a versszakeloszlás, szöveg és dallam egymáshoz idomulása vagy az egység időleges megbomlása, majd visszarendeződése.

A következő bemutatást néhány kiválasztott számra korlátozom. Előrebocsátom, hogy az esetek többségében az alsó „képletsor” inkább tartalmaz egész, mint törtszámokat, ami azt jelenti, hogy egy-egy szerkezeti egységet egy, két vagy három stb. strófában énekelnek el. Új dallamstrófába átnyúlás is előfordul, de mivel az általában négysoros, az eltolódás dallam- és szöveg-egységek között előbb-utóbb megszűnik (kétszer kétsoros „határátlépéssel”), és az együtt mozgás rendje visszaáll. Hogy az egymáshoz idomulás az általánosabb, követhető az I. fejezet elemzéseit bevezető számsorokon. Néhol jelzem azt is, ha a strófa további sorokkal bővül, de amikor ez a szöveggel „egyetértésben” történik (tehát a szövegszerkezeti egység négy sornál hosszabb, és ezért a dallamstrófa második felének ismétlésére vagy többszörös ismétlésére kerül ez a hosszabbítás), a képlet ezt nem (vagy csak ritkán)⁴⁸⁶ tükrözi.

tatójáról az 1900-as párizsi világkiállításon.

⁴⁸⁶ Ahol mégis jelzem, a sorok számát adom meg.

PÉLDÁK⁴⁸⁷

2.⁴⁸⁸

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [5], [8], [9]

vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 2 1 3 1 2 1 2 4

Amint a szerkezeti váz egységei és az azoknak megfelelő strófa-, illetve soreloszlás mutatja, a ballada elején, az első két szerkezeti egységben ezek nem simulnak össze, a jelenetváltás (a vallatásra) a 2. dallamstrófa közepén történik. Ez az aszimmetria utána megszűnik, a [3]-as szerkezeti egység új dallamstrófával indul. (Ilyen a 13. is.)

6.⁴⁸⁹

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [5], [7], [5], [8], ([5]), [9]

vsz.-egységek: 1 2 2 2 1 3 1 1 1 2 ½ 3½

Az utolsó [5]-ös, átvezető egység rövidebb, mint a dallamstrófa, csupán két soros, mivel nem illeszti az énekes az összeeséshez a színpadiasan erőltetettnek ható folytatást. (Itt ennyi hangzik csak: „*Erre Anna jeggyet sem szólt, / Összesett a fojosón*”, és mindjárt (a dallamstrófa közepén) az átokszöveg kezdődik. (A 7. sz.-ban pl. ugyanitt egy egész szakasz van: „*Erre Anna semmit nem szólt, / Összeroskadt a folyosón. / Fojosóról fojosóra, / Megy a bíró ajtajába*”). Az átokszózat hosszú, az utolsó strófa előbb ismétli az előző második felének szövegét: „*Tizenhárom esztendőre / Vigyenek a temetőbe!*”, majd a dallam utótagjára énekelt két sorban az előadó mintha „kilépne a balladából”, jelenti, hogy az átok be is teljesedett: „*Tizenhárom esztendőre / Elvitték a temetőbe*”.

⁴⁸⁷ A Függelék szövegein pontosan nyomon követhető a szövegegységek dallamstrófákhoz való illeszkedése.

⁴⁸⁸ MNT XI. 514.

⁴⁸⁹ MNT XI. 533–543. VAR. i)

24.⁴⁹⁰

Szerkezeti váz: [1], [3], (4), [5], [6], [5], [7x], [5], [8], [5], [9]

vsz.-egységek: 1½ [1½] 1 1 3 1 4 1 1 1 1 (12 sor)

A versszakokra tagolódás rendje kétszer is felbomlik: a 2. vsz. nyolcsoros, a 16. vsz. tizenkét soros (a dallam utótagjának két-, illetve négyszeres ismétlésével). Ez a dallam- és szövegszerkezet összefüggésében a következőképpen történik:

1. Az [1]-es szerkezeti egység két sorral túlnyúlik a dallamversszakon, azaz a 2. dallamstrófa első két sorára is kiterjed. A [3]-as jelenettel (Anna rendelkezése) folytatódik a 2. dallamstrófa, és így az már az utótag melódiájára kerül, amelyet még kétszer énekel az előadó, amíg a szerkezeti egység szövege lefut. (A szögletes bekeretezéssel jelzem, hogy itt a képlettel nem lehet pontosan körülírni a helyzetet.)

2. A tizenkét soros strófa az átok. Egyetlen szerkezeti egységet ([9]) énekel az előadó: mikor véget ér a dallamstrófa, nem kezd újat, hanem az utótagot még négyszer veszi. Az átkok sorolásával párhuzamosan, rendre ismétlődik a III–IV. dallamsor, és ez – érdemes megnézni a 16. versszakot⁴⁹¹ – teljes egybesimulása dallamnak és szövegnek, mivel innentől: „*A kenyered kővé váljon*”, minden átokelem egy-egy sorpár. Vargyas Lajos megfigyelése szerint nem ritka, hogy Fehér Anna átkánál szöveg és dallam ilyen különleges együttese létrejön.⁴⁹²

⁴⁹⁰ MNT XI. 528–529. VAR. b)

⁴⁹¹ Lásd a Függelékben.

⁴⁹² Vargyas 2002, 144–145. „Balladában igen művészi hatást tudnak elérni avval, hogy egy hosszabb szövegrészt nem mindig új és új dallamversszakra énekelnek, hanem megismételt 3–4. sorra. Ezáltal valami makacs visszatérést, megszakíthatatlanságot, vagy siettetést, érzelmi fokozást érzékeltethetnek (pl. a »Halálraítélt hűga« átkában). Nemesgyszer variálják is ezt a továbbhaladó szöveg alatt ismétlődő dallamrészt, [...]. Mindez a változatoságot szolgálja szöveg és dallam hosszan ismétlődő sorozatában.” Vargyas 1976. I., 26. ugyancsak Fehér Anna átkáról: „a dallam megismételt második felére éneklük a szöveg további részeit, [...] Ezzel a makacs ismétlettel kitűnően jellemzi [az énekes] a lány lelkiállapotát.”

30.⁴⁹³

Szerkezeti váz: [1], [2], [3], [6a,5], [4,5], [6b,5], [7,5], [8], [5], [9]

vsz.-egységek: 2 1½ 1½ 1 2 2 2 1½ ½ 2

A képletek tükrözik az előadás kivételességét. A szövegegységek strófákba sorolódását a legkönnyebb a teljes szövegen áttekinteni (a Függelékben: 30. sz.). Az 5. és 15. versszak hatsoros (a dallamstrófa második felét ismétli az énekes az utolsó két sorra), a 6., 8., 10. és 11. vsz. pedig nyolcsoros (kétszeres az utótagismétlés). Ám a két összetevő egymáshoz illeszkedése olyannyira szövevényes, hogy azt átlátni nem könnyű.⁴⁹⁴ Annyit azért megállapíthatunk, hogy *a nem-négysoros (hat-, illetve nyolcsoros) strófák lezárása egyben mindig szövegegység lezárása is. Az ugyanakkor nem áll, hogy egy-egy dallamstrófa kezdet szövegszerkezeti egység kezdete is.* Csak két példa a jelenség bemutatására: a hatsoros 5. vsz. kezdete a szövegszerkezeti egység szempontjából csupán folytatása az előző versszak két utolsó sorában kezdődő [3]-as jelenetnek; a nyolcsoros 10. vsz. elejére a [6]-os egység párbeszédének második fele, László figyelmeztetése esik, és ehhez „csapódik hozzá” (a dallamstrófa utótagjának ismétléseire) az átvezető [5]-ös egység, ami a másik színhelyre, a bírójához visz. Az átvezetők közvetlen hozzácsapódása az előző jelenetekhez minden esetben megtörténik, ebben a változatban sosem szerepelnek önálló strófaaként.

⁴⁹³ MNT XI. 523.

⁴⁹⁴ A balladaszöveg lejegyzési módját a zenéhez illeszkedésnek, a dallamstrófák rendjének kellene megszabnia. Nyomatott balladagyűjtemények, amelyek összeállítói a dallamot figyelmen kívül hagyták, ezt az elvet nem mindig követték. Ilyenkor csak találgatni lehet, milyen a szövegszakaszok előadásbeli, tényleges megoszlása. Egy sajnálatos félreértés okozta, saját tapasztalatra utalnék itt: Vári Fábián László 1992-es kárpátaljai balladagyűjtéséről készült (közreműködéssel) zenei lejegyzés, mert a dallamokról is számot akart adni. A kiadvány szövegeinek tagolása mégsem igazodik a dallamstrófákhoz. Hiányzott a szerkesztői egyeztetés, és ebből adódóan még a dallamvariánsok helyhez kötése sem igen követhető. Másból fakadt, de zavart idézett elő a kötet címadása is. A figyelemfelkeltés szándéka vezethette a gyűjtőt, hogy egy, a vidékre nem jellemző ballada sorait emelje ki címmel: *Vannak ringó bölcsők*, csak azért, mert valaki elénekelt neki *A falba épített feleség* egy változatát. Még egy tájékoztató jegyzet sem akadályozhatta meg, hogy akár egyetemi jegyzetbe kerüljön az ebből következtető, téves megállapítás, a határon kívüli újabb magyar kutatásról rajzolt körképben: „...a már publikált típusok között ott szerepel a legészakibb előfordulású *Kőműves Kelemen* is. Kárpátalján először szinte hamisított, újabban hiteles közlések jelennek meg.” (Katona Imre: *A magyar folklór*: 4. fej. Ballada, 1998, 189.)

36.⁴⁹⁵

Szerkezeti váz: ①, ③, ④, ⑤, ④, ⑤, ⑥, ⑦, ⑤, ⑧, ⑨

vsz.-egységek: 2 2 1 ½ 2½ ½ 1½ 1 ½ 1½ 1

Az átvezető funkciót betöltő ⑤-ös részek itt mind kétsorosak (6., 9., 12. vsz. első felére). A szövegegységek dallamstrófákhoz való viszonyát ábrázoló szám-sort csupán ezek a sorpárok bonyolítják. A refrénszerű sorpár⁴⁹⁶ (csupán háromszor szerepel): „Anna, Anna, Fejér Anna/Fejér Anna, szép vjola” mindig a dallamstrófa III–IV. során szólal meg.

46.⁴⁹⁷

Szerkezeti váz: ①, ③, ④, ⑥, ⑦, ⑧, ⑨

vsz.-egységek: 2 1 2 2 1 1 2

6-sorosság

A tartalmi *folyamatosság megszakadásával*,⁴⁹⁸ a ⑦-es, éjszakai jelenettől az előadás formai változást is mutat: a 8. versszakról kezdve a *négysorosság hatsorosságra vált*, inentől a dallamstrófa második fele minden szakaszban ismétlődik. A ⑦-es és ⑧-as szerkezeti egységben a dallamstrófa bővülést a *szövegsorok ismétlődése is* szorosan kíséri: az V–VI. dallamsor (az ismételt III–IV.) első szövegsora az előző ismétlésével lép tovább. Mintha valami fel-fokozottság tükröződne ebben: ahogy a történet egyre drámaibbá válik, az előadásmód változik. Az átok két strófája formailag különböző: két sor vezet be, a második strófában pedig két sorismétlés is van.

⁴⁹⁵ MNT XI. 474.⁴⁹⁶ Vargyas ²2002, 120 „a refrénes szövegversszaknak mindig »refrénes« dallamversszak felel meg: a szövegtől elkülönülő refrénnek zeneileg is elkülönülő dallama van” (pl. Dunáról fuj a szél). Ez itt tehát nem valódi refrén!⁴⁹⁷ MNT XI. 475.⁴⁹⁸ Vö. II/b-ben is: 9. „Átvezetők nélkül”.

54.⁴⁹⁹

Szerkezeti váz: ①, ②, ⑤, ④, ⑤, ⑨

vsz.-egységek: 2 1 1 2 1 4

A ④-es jelenet két szakasza három-három szövegsornyi anyagból épül, a II. szövegét megismétli az énekes a III. dallamsoron, így egészül ki négysorosá a szöveg, a dallam kedvéért. (Ez bevett gyakorlat lírai dalok esetében is.)

56.⁵⁰⁰

Szerkezeti váz: ①, ③, ④, ⑥

vsz.-egységek: 2 2 2 1 (3- és 4-soros strófák)

A történetnek csupán a felét „elbeszélő” előadásban felhangzó szövegrészek önmagukban nem keltenek „töredék” benyomást, mivel tartalmilag jól kidolgozottak, logikusan kapcsolódnak, és vezetik a történet fonalát a ⑥-os (csonka) befejezésig. A szerkesztői megjegyzés szerint a dallam- és szövegstrófák formai elváltozásai, valamint a második dallamsor szokatlan pozíciója talán a gyengülő emlékezetnek tulajdonítható. A hét strófából csak három négysoros, négy viszont háromsoros. Ez utóbbiak közül kettőben szövegsorismétlés található (a III. dallamsoron ismétlődik az előző szövegsor), a másik kettőben három önálló szövegsor szerepel; a zenét illetően pedig ez történik: kimarad a III. dallamsor, és zárja a strófát a IV. (Ugyanez a megoldás a háromsoros, töredék 72.-ben.)⁵⁰¹

Az abszolút töredékek között (a 72. számún kívül) nem csak négysorosak vannak, de ezek mindegyike valamiképpen lezárja a dallamot! Ennek egy érdekes esete a következő:

⁴⁹⁹ MNT XI. 499.

⁵⁰⁰ MNT XI. 511–512. VAR.

⁵⁰¹ MNT XI. 551j. d)

66.⁵⁰²Szerkezeti váz: $\boxed{1}$

vsz.-egységek: 2 (4, illetve 3 sor)

A töredékben a rövidebbik strófa a II. szövegsor ismétlésével („*Fehér László jel van fogva, / Fehér László jel van fogva*”) megszakad. Be „kell” azonban fejezni a dallamot, így a III. dallamsorban különös „huszárvágással” rögtönöz az énekes lezárást: a dallamstrófakezdő négy hanghoz hozzáilleszti az utolsó dallamsor végét.⁵⁰³

A fenti esetek mind azt példázzák, hogy nem monoton egyhangúsággal kapcsolódnak össze szöveg- és dallamegységek, hanem meg-megtörlik a szabályosság, viszont a formaérezék működik, úgyhogy valamiképpen visszabillen az egyensúly, és a dallam a szöveggel együtt minden esetben megnyugtatóan lezárul.

E példasor végén – egy összegzés erejéig – visszatérek még egyszer a ballada végi, $\boxed{9}$ -es szerkezeti egységre, az átokra, amiről korábban, a 24. bemutatásánál (ahol 12 soros átok került egy dallamstrófára) már szó volt.

A ballada végi átokszöveg formai sokszínűsége az összes elemzett szöveget tekintve (a gyakoriság szerint osztályozva):

$\boxed{3 \times 4 \text{ sor}}$: 11 változatban

ismétlés⁵⁰⁴ nélkül: 2., *, 9., 11., 12., 20., 32., 53.

ismétléssel: 1.⁵⁰⁵, 8., 14.

$\boxed{2 \times 4 \text{ sor}}$: 9 változatban

ismétlés nélkül: 5., 18., 21., 22., 25. 26. 29. 49.

ismétléssel: 38.

$\boxed{1 \times 4 \text{ sor}}$: 6 változatban

13., 23., 36., 40., 48., 54.

⁵⁰² MNT XI. 533–543. VAR. c)

⁵⁰³ Lásd Függelék: kották, 66. sz., a variánsokban 3) + 4).

⁵⁰⁴ Az ismétlés mindenhol szövegsor ismétlésre vonatkozik.

⁵⁰⁵ Ehhez csatlakozik a vizsgált anyagban kivételes befejezés: a bírói jóvátétel felajánlása és elutasítása (2×4 sor).

3×4 sor, bővült kezdősorral:⁵⁰⁶ 5 változatban

7., 17., 19., 31., 33.

1×6 sor: 3 változatban

37., 39., 42.

2 sor + 3×4 sor: 2 változatban

6. (ism. nélkül), 10. (var. ism.)

4+6 sor:: 2 változatban (ism. nélkül)

4., 34.

2×6 sor:: 2 változatban

16., 46. (bonyolult formájúak)⁵⁰⁷

2×4 sor + 6 sor: 1 változatban

15. (ism.)

4×4 sor: 1 változatban

3. (ism. nélkül)

4+6 sor: 1 változatban

30. (bővült kezdősorral)

2+6 sor: 1 változatban

27.

1×8 sor: 1 változatban

41. (ismétléssel)

1×12 sor: 1 változatban

24. (a dallam utótagjának négyszeres ismétlésével)

⁵⁰⁶ A sor a megszólítással bővül.

⁵⁰⁷ 16.-ban: a szövegsorismétlések keresztezik a dallamstrófa ismétléssel való bővülését (mivel minden második szövegsor ismétlődik, tehát 3+3 tagolású, a dallamstrófa viszont 4+2). A 46.-ban: az elején két sor bevezetés, a második strófában két sorismétlés.

A számokkal, képletsorozatokkal való kifejezhetőség, ábrázolhatóság – kezdve a balladai cselekmény szinte magától kínálkozó (1-től 9-ig számokkal azonosított) szerkezeti egységekre bontásától a dallamstrófákhoz illeszkedés formai megoldásainak is számokkal leírhatóságáig – azt sugallja, hogy a lépten-nyomon regisztrálható *sokféleiség mellett egyfajta keretrendszer is egzakt módon megragadható*, ami szabályozza az alkotást, újraalkotást, a variálódást. Emögött a szabályrendszer mögött pedig a természetes formaérzék működése áll. Hogy népdalaink strófikusak, az meghatározó az énekelt szövegekre nézve is, legyenek azok akár lírai, akár epikus műfajúak. Aki balladát énekel, abban ösztönösen működni kell annak a képességnek, hogy az adott dallameszményhez – annak megfelelően, a hangcsoportok és ritmusértékek valamilyen szabott csoportosításával – az elmondani szándékozott történetet hozzáidomítsa ahhoz, mint akár a délszláv epikus énekes bárd (*a guslar*).⁵⁰⁸ A hangcsoportok adják ki a dallamot, az ívek, a dallammozgás kirajzolja a dallamstrófát. A metrum, a ritmus megszabja a sorhosszat, és amikor szól az ének, mindig lehet tudni, éppen hol tartunk a dallamban. A szövegsorok elhelyezése a dallamon viszonylagos szabadságot nyújt, de a lezárások helyét mindig érezni kell.⁵⁰⁹ Alkalmilag át lehet törni a korlátokon, szövegegységek átnyúlhatnak a dallamstrófahatárokon, ismétlések lazíthatnak a szoros négy-soros szövegstrófa-szerkezeten, ám a két összetevő hullámvázának le kell csillapodnia a darab végére, a lezárásnál mindennek a helyére kell kerülnie.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ Amint a bevezetésben már érintettem, a szóbeli narratív költészet 20. századi tanulmányozására a délszláv epikus énekek helyszíni megfigyelése nyújtott-nyújt lehetőséget (M. Parry, A. Lord 1960/2000), a tekintélyes gyűjtések (a '30-as években) hat fő területre terjedtek ki, és helybéli, a nyelvet beszélő, gyakorló muzsikusok bevonásával folytak. Az antropológiai szempontú megfigyelések arra irányulnak, hogyan keletkezik a helyszíni előadással az új variáns, a fókuszba a folyamat és a gyakorlat vizsgálatát állítják. (Foley „cyber-edition”-je többdimenziós vizsgálatokra nyújthatna lehetőséget). A gyűjtések kiadása több fázisban folyt és máig folyik. Bartók amerikai tartózkodása alatt közreműködött a Parry-gyűjtemény anyaga egy részének zenei lejegyzésével (Bartók–Lord 1951).

⁵⁰⁹ W. Foster, aki cikkében (Foster 2004, lásd még a Bevezetést) a délszláv epikus énekes bárd tevékenységét mai jazzmuzsikusok improvizációs gyakorlatának fényében vizsgálta, akik játéka egy ponton túl nem konkrét dallammodellhez, hanem a stílus szabta formaérzékhez igazodik, szellemes hasonlattal érzékeltette az ösztönös kiszámíthatóságot, amellyel a tíz szótagos, szabott metrikus egységekbe kellett a guslarnak szövegét öntenie: úgy, ahogy az ember séta közben lépétei megszokott tempóját és ritmusát a járdaszegélyhez közeledve öntudatlanul igazítja, kellett nekik is mérniük mondandójukat az adott keretekhez.

⁵¹⁰ Ennek beszédes megvalósulása látható a fenti példasorozatból a következőkben: 56., 66., 72.

A szóbeliségben élő művészetben, sőt, a szavakat nélkülöző muzsikálásban és az arra járt táncra szintén ugyanúgy érvényes a szerkesztettség (még a szólótáncra is, ami természetesen a zenét követi), még ha nagymértékben rögtönzött is. Egymással ellentétes előjelű két összetevő, a rögtönzés és szabályozódás⁵¹¹ működik a háttérben minden alkalommal, amikor létrejön valamilyen, a néphagyomány körébe tartozó alkotás, ami sosem magában álló. A néptáncnál maradva,⁵¹² ellentétben azzal, ahogy a legényes pontjának vége szigorúan a zenei szakasz lezárásához igazodik, arra is látunk példát, hogy a tánc és az ahhoz társuló ének (hasonlóan a balladaszöveg- és a dallamegységek időleges szétcsúszásához) a leánykörtáncban a lépés-, illetve irányváltás időzítésében függetlenedik egymástól. (Ez éppúgy a monotóniát oldja, mint a szöveg és dallam szoros illeszkedésének gyakori megszakításai.)

ÖSSZKÉP

Ha végigtekintünk az MNT XI. kötet CXLIV-es dallamtípusának Fehér László-balladáin, egyediségükben kisebb-nagyobb mértékben egymástól különböző alkotások sorát látjuk. Egy ilyen, egyszerre kétféle szempontból is behatárolt anyag megfelelőnek mutatkozott a variálás/variálódás közelebbi vizsgálatára: a zenei keretet a dallamtípus dallamváltozatai, a szövegét pedig a „A halálraítélt húga” balladatípus nyújtja. Az e dallamtípushoz tartozó melódiákon 75 változatban elénekelt balladaszöveg valósággal kínálta magát egy efféle vizsgálatra.⁵¹³

Vizsgálati módszerem kialakítását a kíváncsiság vezérelte. A szakirodalmi tájékozódás (menetközben) ugyan adott támpontokat, alapvetően azonban az a tudományos közeg, mondhatni, „műhely” határozza meg a

⁵¹¹ Martin Györgyöt idézi Felföldi 2008, 14 „Az improvizáció csupán látszólag [...] jelent ösztönös anarchiát és csupa véletlenszerű esetlegességet. A rögtönzés mindig bizonyos egyéni és közösségi törvényszerűségek, szabályok szerint történik.”

⁵¹² Amit (pontosabban éppen a magyar kalotaszegi legényest) párhuzamba állított a szóbeli epikus költészettel W. B. Kraft (1989) a rögtönzés, a szabott felépítés (pont és lezárás) és a strófikus zenei forma szabta keretekbe illesztés követelménye – mint közös jellemzők – alapján.

⁵¹³ Más területeken (lásd a Bevezetést is) folytak különféle anyagon és céllal végzett variánsvizsgálatok. (Lírai szövegeké, általában: Burns 1970, egy lírai dalversszak változatvizsgálata: Katona 1975, komplex szöveg- és dallamvizsgálat: Borsai 1979; egy szövegműfaj, a keserves sorpárfüzeirenek vizsgálata: Domokos 2009.) Egy egész nemzetközi konferencia a mesevariánsok tanulmányozásának kérdéseire irányult (Görög–Karády 1990).

látásmódom, amelyben „felnőttem”: a magyarországi népzene- és néptánc-kutatók akadémiai intézeti műhelyében. Kezdetől fogva leginkább a szöveg és dallam együttesének kérdései kötöttek le,⁵¹⁴ a népzenei kritikai kiadásban való közreműködés (az MNT VIII. kötetétől kezdve) pedig még közelebb hozta az együttes vizsgálat különféle szempontjainak kialakulását/kialakítását. Balladákkal elsősorban Vargyas Lajos tolmácsolásában ismerkedtem, akinek egész munkássága zene és szöveg egyformán érvényesülő jelenlétét közvetíti/hangsúlyozza. Természetes volt tehát, hogy míg a balladaszöveg vizsgálata került az első helyre mostani munkámban, annak zenei vetületeire is odafigyeljek, annál is inkább, mert eleve zenei szempontból meghatározott és körvonalazott anyagot kutattam.

Érdeklődésemet az keltette fel először, hogy e hosszú (akár húsznál is több strófában megjelenő) történetet hogyhogy sokkal rövidebben is ugyanolyan „teljességet” produkálva el lehet énekelni. Azután az elemekre bomló cselekmény (mert ez is szinte magától adódott, hiába látszik talán elsőre valamiféle strukturalista módszer követésének) egységeinek „szintezése” következett, de ez is maguknak a változatoknak az alapján: mi az, ami kihagyhatatlan, mi az, ami nélkülözhető. Az egységek sorrendi felcserélhetősége vagy kötöttsége is az egyes változatokból (variánsokból)⁵¹⁵ derült ki, és érdekes volt megta-pasztalni, hogy az előadás folyamán hogyan rendeződhet át egyes pontokon a cselekmény menete, folyása (néhol felborítva, máshol pedig esetleg átértelmezve vagy bizonyos fokig árnyalva „a” balladát, annak jelentését, kicsengését). Első ránézésre (meghallgatásra) esetleg romlottnak tűnő változatról kiderült, hogy így is „megfelelő”, de még tanulságosabb volt azt megfigyelni, hogy a megszokottól eltérő vonalvezetés esetleges „gubancait” ki tudja-e bogozni menetközben az énekes, hányféle megoldása lehet egy „tévesztésnek”, ezért egyenként végigvizsgáltam mind a 75 variánst.

Közben már fölmerült annak az igénye, hogy „keresztbe” is felfektessem, „kiterítsem” a variációs lehetőségeket, amelyek a balladákban egy-egy párhuzamos helyen megjelennek. Ebből a „keresztbe-kasul” végzett feltárásból rémlett fel, látván a stabil és változékonyabb elemeket, hogy a vizsgált ballada-

⁵¹⁴ Publikációim egy része dallamtípusok szöveggészlet-vizsgálata nyomán alakult (pl. Rudasné 1992 és 1998; 1979: a versszakkapcsolódás természetéről; 1987: egyetlen szöveg-versszak változatainak számítógépes vizsgálata; 1988: egyfajta zenei szerkesztés és a hasonlóan alakuló strófaszerkezet; 1996: ugyanannak a népdalnak variánsai három nővér ajkán; 1984, illetve 2009: szöveg és dallam kapcsolata a keservesben, illetve egy siratóban; 2006: népdalszövegek különféle sorszerkezetű dallamokon egy faluból).

⁵¹⁵ Szinonimaként használom e két kifejezést, ellentétben egyes kutatókkal.

változatokat egy (virtuális) egységnek tekintve, bizonyos elemek különbözőképpen való kifejeződése, kifejtése/megfogalmazódása mennyire kihat a jelentésre (annak árnyalására, helyenként megváltozására) is.

A kétféle szempont egyszerre való alkalmazása – tudniillik hogy az egyes ballada-előadásokat önmagukban, ugyanakkor a vizsgálat keretébe tartozó többi változat fényében is szükséges nézni – vezetett el oda, hogy bizonyos *többletjelentések* is feltáruultak.

Ha tehát módszertani szempontból tekintek saját munkámra, leginkább Ruth Finnegan 1992-es művére érdemes hivatkoznom, aki felsorolván és értékelvén a különféle metodológiai iskolák és tudósok tevékenységét, egyrészt az archivális gyűjtemények elemzését is fontosnak értékeli, amennyiben antropológusi szempontok érvényesítését hangsúlyozza a közelítés módjában, másrészt számomra „felszabadítóan” úgy véli, hogy egyfajta módszertani pluralizmus eredményes lehet.⁵¹⁶ A szövegekből, vagyis az egyes alkotások, előadások produktumából kiindulva és azok összefüggéseinek révén is valamiféle egységnek, korpusznak bizonyuló voltából (föltéve, hogy egyfajta kollektív tudás is létezhet) derült fény bizonyos többletjelentésekre. A mai, divatos *hálózatelméletet*, amelyet a társadalomtudományok széleskörűen, de bölcsészettudományi ágazat is (órkorkutató: Ritoók 2011) alkalmaz, nem akarnám szorosán idevonni, de annak egyik legfontosabb tézise – a gyenge kapcsolatok erősítik a rendszert – erre az anyagra, a „mindig-más-mégis-ugyanaz” többféle megformálásban felbukkanó darabjai alkotta szövegtörzshöz nagyon is érvényes.

⁵¹⁶ „The best studies draw on a mixture [of the methods...] the approaches are only as good – and as separate – as the uses made of them.” Finnegan 1992, 49. (Legjobbat eredményezhet a módszerek egyfajta vegyítése, a megközelítési módok annyiban jók, és annyiban van valójában létjogosultságuk, amennyiben azokat haszonnal alkalmazzuk.) [Saját, kissé szabad fordításomban.] Atkinson 2002 könyve ismertetésében hasonlót olvashatunk, a balladatudatás különféle irányzatainak bemutatása után: „These are combined to offer readers a method of approaching the central issue in ballad studies – the creation of meaning(s) out of ballad texts.” Ezek kombinálása révén juthatunk el a balladaszövegekben rejlő lényegig, a tulajdonképpeni jelentéshez.

VI. MÉRLEG. A MEGÁLLAPÍTÁSAIM ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ ANYAG IDŐ- ÉS TÉRBELI KERETEI

A Függelékben található két kimutatás alapján megvonható a keret, amelyen belül („fizikailag”) elhelyezkedik az az anyag, amelyen elemzéseimet folytattam. Az évszámokból kiolvasható, hogyan oszlanak meg a gyűjtések időben: a legtöbb az 1952–60 és 1965–74 közötti évekből került ki, és földrajzilag, a térkép sűrűsödési pontjaiból kitűnik, honnan származnak a vizsgált dallamtípus Fehér László-balladái.

Feltehetően ennél a „keretnél” szélesebb értelemben is érvényes lehet némely megállapításom, legalább a népzenei és népköltészeti variálódás vonatkozásában. Más kérdés viszont az, hogy konkrét észrevételeim vagy nézőpontom és módszerem vonatkoztatható-e tágabb körre,⁵¹⁷ sőt, netán másféle anyagra is.

Egyetlen dallamtípus Fehér László-balladáit vizsgáltam a variánsok tükrében, azonban más dallamokkal előforduló szövegeit, illetve dallam nélkül leírt változatait is hozzá lehet(ne) tenni mindehhez. A követett nézőpont (variánsok tömegében nyomozni a „típus” lényegi jellemzőit) és a módszer (a *korpusz* szerkesztés- és megfogalmazásszinten való, komplex elemzése) vajon szükségszerűen elvezet-e lényegi többletjelentésekhez minden hasonló jellegű vizsgálatban ...?

⁵¹⁷ Vargyas Lajos 78-féle dallamát hozza a típus bemutatása után. (Vargyas L. 1976 II., 289–297.) A ballada többi dallamtípushoz csatlakozó szövegeit is be lehetne vonni a vizsgálatba. Eddigi tudásunkat újabb filológiai kutatások is módosíthatják. Olosz Katalin 2011-es könyve A halálraítélt húga balladatípus korai erdélyi jelenlétéről való tudósításával a szaktudomány eddigi vélekedését (Vargyas 1976 I., 158.) cáfolja, jobban mondva árnyalja. Bizonyítja, hogy a ballada „erdélyi változatairól 1864-től kezdve folyamatosan vannak adataink, éppen csak többségük kéziratban és ismeretlenségben lappangott mostanáig”. Olosz K. 2011, 163.

IRODALOM

- ALMÁSI ISTVÁN: *A népzene jegyében*. Kolozsvár, 2009.
- ALMÁSI ISTVÁN – FARAGÓ JÓZSEF: *Virágok vetélkedése*, Régi magyar népballadák, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986.
- A Magyar Népzene Tára* = MNT
- ARANY JÁNOS: Naiv eposzunk, in *Arany János munkái. Prózaí dolgozatok* (S. a. rend. Riedl Frigyes) VI. kötet, Budapest, Franklin Társulat, 1907, ¹1863
- ATKINSON, DAVID: *The English Traditional Ballad: Theory, Method, and Practice*. Ashgate Publishing Ltd., 2002.
- BARTLETT, Frederic C.: *Remembering. A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge Univ. Press, 1932.
- BARTÓK BÉLA: *Gyermekeknek I–IV. Zongorára*, Budapest, 1908–1909.
- BARTÓK BÉLA: 1966 = BÖI
- Bartók Béla összegyűjtött írásai* I. Közreadja Szöllősy András. Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1967.
- BARTÓK BÉLA: *A magyar népdal*, 1924, BÖI 101–350. 1990. közreadja Révész Dorrit, Budapest.
- BARTÓK BÉLA – LORD, ALBERT B.: *Serbo-Croatian Folk Songs*. Texts and Transcriptions of Seventy-five Folk Songs, Columbia University Press, New York, 1951
- BENEDEK KATALIN (szerk.): *A népköltészet terített asztalánál*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2011.
- BERECZKY JÁNOS: Az új stílus zenei rendje az akadémiai gyűjteményben, in ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona (szerk.): *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*, I., Budapest, L'Harmattan, 2004a, 69–97.
- BERECZKY JÁNOS: A magyar népzene új stílusa. Fejlődéstörténeti áttekintés. *Ethnographia*, 115/4., 2004b, 345–404.

- BERECZKY János: *A magyar népdal új stílusa*, I–IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.
- BERECZKY János – DOMOKOS Mária – OLSVAI Imre – PAKSA Katalin – SZALAY Olga: *Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai* (Kodály forráskatalógus), Budapest, Zeneműkiadó, 1984.
- BORSZAI Ilona: Népdalstrófák komplex vizsgálata (A készülő summás-kötet elé), *Zenetudományi Dolgozatok*, Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete, Budapest, 1979, 225–233.
- BRONSON, Bertrand: *The Ballad as Song*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969. The Interdependence of Ballad Tunes and Texts, 37-63., *Folksong and Live Recordings*, 202-210.
- BURNS, Tom: *A Model for Textual Variation in Folksong*, *Folklore Forum* 3/2, 1970, 41–56.
- CSÖRSZ RUMEN István: Népballadáink egyik forrásvidéke: a közköltészet I., in: *Néprajzi Látóhatár*, XII. évf. 3–4. sz., 2003, 31–50.
- CSÖRSZ RUMEN István: Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840. *Irodalomtörténeti füzetek*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2009.
- CSÖRSZ RUMEN István: ld. Küllös Imola, *Közköltészet*, 1–2.
- DOBSZAY László – SZENDREI Janka: *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa – stílusok szerint rendezve* – I. (A Bevezetés, 2. és 4. fejezet Dobszay László, az 1. és 3. fejezet Szendrei Janka munkája.), Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1988.
- DOMOKOS Mária: Dallam – szöveg összefüggések gyimesi keservesekben, in Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és zene*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009, 44–74.
- DOMOKOS Pál Péter – RAJECZKY Benjamin: *Csángó népzene*, II., Budapest, Zeneműkiadó, 1961.
- DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.) – HOPPÁL Mihály (szerk.) – BARNA Gábor (a szerk. munkatársa): *Magyar Néprajz VII., Folklór 3., Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- DUBY, Georges: *A nő a középkorban*, Budapest, Corvina Kiadó, 2000.
- DUNDES, Alan: From Etic to Emic Units in the Structural Study of Folktales, *JAF* 75., 1962.
- DUNDES, Alan: *Interpreting Folklore*, Bloomington–London, Indiana University Press, 1980.
- ERDÉLYI János (szerk.): *Magyar népköltési gyűjtemény, Népdalok és mondák*, I., Pest, Kisfaludy-társaság, 1846.
- FELFÖLDI László: A strukturális szemlélet a magyar néptáncutatásban, *Ethnographia*, CXIX, 2008, 1., 1–22.

- FINNEGAN, Ruth: *Oral Tradition and the Verbal Arts – A Guide to Research Practices* (ASA Research Methods), London and New York, Routledge, 1992.
- FOLEY, John Miles: *The Odyssey, Beowulf, and the Serbo-Croatian Return Song*, Univ. of California Press, 1993.
- FOLEY, John Miles: *The Singer of Tales in Performance*, Indiana Univ. Press, 1995
- FOLEY, John Miles: The Oral Performance to Paper-Text to Cyber-Edition, *Oral Tradition*, Vol. 20/2., 2005, 233–263.
- FOSTER, Wakefield H.: Jazz Musicians and South-Slavic Oral Epic Bards, *Oral Tradition*, Vol. 19/2., 2004, 155–176.
- GÖRÖG-KARÁDY Veronika et CHICHE, Michele (edité): *D'un conte... à l'autre; la variabilité dans la littérature orale (From one tale... to the other, variability in oral literature)*, Paris, Ed. Centre Nat. Recherche Scientifique, 1990.
- GULYÁS Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról.* (Artes Populares 23.), Budapest, ELTE BTK Folklóre Tanszék, 2008.
- GULYÁS Judit: „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában, in Szemerényi Ágnes (szerk.): *Néprajzi Tanulmányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.
- HHÍ = Kodály 1993.
- HOLBEK, Bengt: Interpretation of Fairy Tales, Danish Folklore in a European Perspective, *FFC 239*, Vol. CIII., 1987
- JÁRDÁNYI Pál: *Magyar népdaltípusok*, I–II., *Népzenei Könyvtár*, 1–2., Budapest, 1961, 21977.
- KARDOS Tibor: *Az Árgirus-széphistória*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.
- KATONA Imre: „Édesanyám rózsafája...” Egyszakaszos népdalok vándorlása és változatai. *Ethnographia*, 1975, 491–520.
- KÁLMÁNY Lajos: *Koszorúk az Alföld vad virágaiból*, 1–2., Arad, 1877–78
- KLANICZAY Tibor: A magyar népballada és Európa, in *Pallas magyar ivadéka*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1985.
- KODÁLY Zoltán: A magyar népzene, in *A magyarság néprajza*, 1937.
- KODÁLY Zoltán (a példatár szerk.: Vargyas Lajos): *A magyar népzene*, Budapest, 1937.
- KODÁLY Zoltán (VARGYAS Lajos szerk., s. a. rend.): *Hátrahagyott írásai*, II., *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1993.
- KOROMPAY H. János: *A „jellemzetes” irodalom jegyében*, Szeged, Universitas Kiadó, 1998.
- KRAFT, Wayne B.: Improvisation in Hungarian Ethnic Dances: An Analog to Oral Verse Composition, *Oral Tradition* 4/3. 1989, 273–315.

- KRIZA Ildikó: *Affinitás a népballadában*, *Ethnographia*, 1965, 221–242.
- KRIZA Ildikó: „A halálra táncoltatott lány” (Egy magyar népballadacsoport vizsgálata), *Néprajzi Tanulmányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.
- KRIZA Ildikó: Összefoglaló a 2001-es nemzetközi ballada konferenciáról. *Néprajzi Hírek* 2001/1–4.
- KRIZA Ildikó: A balladai tragédia születése és társadalmi háttere. Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára. *A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára* 8. 2002, 83–96.
- KÜLLŐS Imola: *Latorköltészet és betyárfolklor*, *A folklórkalkotások sajátosságai egy témakör történeti változásának tükrében* (Kandidátusi disszertáció), 1990.
- KÜLLŐS Imola: Balladaszüzsék és -típusok legrégebb kéziratoss feljegyzései, in ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona (szerk.): *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*, III., Budapest, L'Harmattan, 2004, 265–294.
- KÜLLŐS Imola: *Közkezen, közszájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.
- KÜLLŐS Imola: Nőkről nőknek? Gondolatok a népballadáról, in KÜLLŐS Imola 2012, 402–409.
- KÜLLŐS Imola: Közköltészet Vikár Béla kéziratoss népköltési gyűjteményében, in KÜLLŐS Imola 2012, 289–304.
- KÜLLŐS Imola: (s. a. rend.), CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN (munkatárs): *Közköltészet*, 1., *Mulattatók* (RMKT XVIII. sz. IV.), Budapest, Balassi Kiadó, 2000.
- KÜLLŐS Imola: (s. a. rend.), CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN (munkatárs): *Közköltészet*, 2., *Társasági és lakodalmi költészet* (RMKT XVIII. sz. VIII.), Szeged, Universitas, 2006.
- LAMPERT Vera: *Népzene Bartók műveiben. A feldolgozott dallamok forrásjegyzéke*. Második, jav. és bőv. kiadás, Budapest, Zeneműkiadó, 2005, 1980.
- LANDGRAF Ildikó: Emlékezeti sémák – mondai tipizálás. A szövegtipológia lehetőségei és korlátai a történeti mondatutatóban, in SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklor és nyelv*, 2010, 105–115.
- LATOR László (szerk.): *Népköltészet (A magyar költészet kincsestára)*, Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
- LISZKA József: *Bevezetés a folklorisztikába. Szöveges folklor*, Dunaszerdahely, Lilium Aureum, 2011.
- LORD, Albert: *The Singer of Tales*. Harvard University Press, 1960/2000.
- LÜTHI, Max: Urform und Zielform in Sage und Märchen, *Fabula*, Volume 9, Issue 1–3, 1967, 41–54.
- MARTIN György: Rögtönzés és szabályozódás a magyar néptáncokban, *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, XI–XII., 1980, 411–449.

- MNGy XV. lásd SZALAY Olga (szerk.) – RUDASNÉ BAJCSAY Márta (szerk.): *Kodály Zoltán Nagyszalontai gyűjtése*, 2001.
- MNT VI. = *A Magyar Népzene Tára*, VI., *Népdaltípusok*, 1. (s. a rend. Járdányi Pál és Olsvai Imre), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.
- MNT VIII. = *A Magyar Népzene Tára*, VIII., *Népdaltípusok*, 3. (s. a rend. Vargyas Lajos), Budapest, Akadémiai Kiadó – Balassi Kiadó, 1992.
- MNT XI. = *A Magyar Népzene Tára*, XI., *Népdaltípusok*, 6. (DOMOKOS Mária szerk.), Budapest, Balassi Kiadó, 2011.
- NAGY Ilona: *Kharon alakja a magyar népmesékben*, in BALÁZS Géza – HÁLA József (szerk.): *Folklór, értékrend, tudománytörténet, Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1984.
- NEMESKÜRTY István: *„Kik érted haltak, szent Világszabadság!”* Magvető Zsebkönyvtár, Budapest, 1977.
- OLOSZ Katalin: *Fejezetek az erdélyi népballedagyűjtés múltjából*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2011.
- OLOSZ Katalin – KESZEG Vilmos: A „levéltárakkal megáldott”, Olosz Katalinnal beszélget Keszeg Vilmos, tanszékvezető egyetemi tanár. *Etnoszkóp, Szövegfolklorisztika*, I./1. 2011, 140–164.
- OLSVAI Imre: Zene, in VOIGT Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- ONG, Walter J.: *Orality and Literacy*. New York, Routledge, 2002.
- ORTUTAY Gyula: Variáns, invariáns, affinitás (A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei), *MTA II. Oszt. Közl.* IX., 1959, 233–238.
- ORTUTAY Gyula: A szájhagyomány törvényszerűségei, *Ethnographia* (3–9.), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.
- ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*, I., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.
- ORTUTAY Gyula: *Magyar népköltészet. Népballedák, népmesék*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.
- ORTUTAY Gyula – BUDAY György: *Székeley népballedák*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1935.
- ORTUTAY Gyula – KRIZA Ildikó: *Magyar népballedák*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.
- PAKSA Katalin: *Magyar népzene-történet*, Budapest, Balassi Kiadó, 1999.
- PAKSA Katalin (szerk.): *A magyarság népzeneje*. Zeneműkiadó, Budapest, ²Planétás, 1981, ²2002

- PAKSA Katalin: Kodály Molnár Anna-kórusművének népzene-történeti összefüggései, in BÓNIS Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok – A nemzeti romantika világából*, Budapest, Püski Kiadó, 2005, 199–212.
- PARRY, Milman: *Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making, I. (Homer and Homeric Style)*, Harvard Studies in Classical Philology, 1930.
- PARRY, Milman: *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*. Oxford, Clarendon Press, 1971.
- PÓCS Éva: Boszorkányság a vallás és mágia határán, in Pócs Éva (szerk.): *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán, Válogatott tanulmányok*, I., Budapest, L'Harmattan, 2002.
- POGÁNY Péter: *A magyar ponyva tüköre*. Budapest, Magyar Helikon, 1978.
- RITÓÓK Zsigmond: *Homérosz és a hálózatok* (előadás szövege), 2011.
- RUDASNÉ BAJCSAY Márta: A belső versszakok. *Zenetudományi Dolgozatok*, MTA ZTI, 1979, 207–220.
- RUDASNÉ BAJCSAY Márta: Szöveg és dallam együttese egy gyimesi keservesben, *Zenetudományi Dolgozatok*, MTA ZTI, 1984, 136–143.
- RUDASNÉ BAJCSAY Márta: Népdalszövegek számítógépes vizsgálata. *Zenetudományi Dolgozatok*, MTA ZTI, 1987, 227–237.
- RUDASNÉ BAJCSAY Márta: A dallam- és szövegszerkezet viszonya az új stílusú népdalokban. *Zenetudományi Dolgozatok*, MTA ZTI, 1988, 203–214.
- RUDASNÉ BAJCSAY Márta: Régi magyar dallamtípusok szövegösszefüggései, I., *Zenetudományi Dolgozatok* 1990–1991, MTA ZTI, 1992, 153–164.
- RUDASNÉ BAJCSAY Márta: Three Sisters Singing the Same Song. In Ingrid Rüütel, Kristin Kuutma (ed.): *The Family as the Tradition Carrier, Nordic – Baltic – Finno-Ugric Conference*, Conference Proceedings vol. 1., Tallinn, 1996, 153–160.
- RUDASNÉ BAJCSAY Márta: Régi magyar dallamtípusok szövegösszefüggései, II., *Zenetudományi Dolgozatok* 1997–1998, MTA ZTI, 1998, 179–193.
- RUDASNÉ BAJCSAY Márta: Az „osztatlan egység” osztódása: dallam és szöveg együttesének természete a népdalokban, in BÓNIS Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok – A nemzeti romantika világából*, Budapest, Püski Kiadó, 2005, 213–222.
- RUDASNÉ BAJCSAY Márta: Eltérő sorszerkezetű dallamok közös szövegei Kodály nagyszalontai gyűjtésében, in EKLER Andrea – MIKOS Éva – VARGYAS Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére (Studia Ethnologica Hungarica VII.)*, Budapest, L'Harmattan, 2006, 272–290.
- RUDASNÉ BAJCSAY Márta: Egy kötetlen műfaj kötöttségei, *Ethnographia*, 120/4, 2009, 355–373.

- SIMPSON, Jacqueline – ROUD, Steve: *Oxford Dictionary of Folklore*, Oxford. Univ. Press, 2000.
- SZABOLCSI Bence: Magyar őstörténet – magyar népzene, in *Népzene és történelem*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954, 133–146.
- SZABOLCSI Bence: *A magyar zene évszázadai*. Budapest, Zeneműkiadó, 1959.
- SZALAY Olga: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- SZALAY Olga – RUDASNÉ BAJCSAY MÁRTA (szerk.): *Kodály Zoltán Nagyszalontai gyűjtése*, MNGy XV., Budapest, Balassi Kiadó–Néprajzi Társaság, 2001.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Színhagyomány és irodalom: kapcsolat vagy ellentét?, in Szemerékényi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 27–39.
- Típuskatalógus* lásd DOBSZAY László – SZENDREI Janka 1988.
- TOELKEN, Barre: *Ballads and Folksongs (Folk groups and folklore genres, An introduction)*, Utah State Univ. Press, 1986.
- TREITLER, Leo: Homer and Gregory: The Transmission of Epic Poetry and Plainchant, in *The Musical Quarterly*, 60. 1974, 333–372.
- TRUBSHAW, Bob: *Explore Folklore*. Explore Books. Heart of Albion Press, 2002.
- UJVÁRY Zoltán: *Szállj el, fecskemadár*, Gömöri népballadák, Debrecen, 1977.
- VARGYAS Lajos: *A magyar népballada és Európa*, I–II. Budapest, Zeneműkiadó, 1976.
- VARGYAS LAJOS (főszerk.) – ISTVÁNOVITS MÁRTON (szerk.) – SZEMERÉKENYI ÁGNES (a szerk. munkatársa): *Magyar Néprajz V., Folklór 1., Magyar népköltészet*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- VÁRI FÁBIÁN László: „Vannak ringó bölcsők”: Kárpátaljai magyar népballadák. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1992.
- Virágok vetélkedése* lásd ALMÁSI István – FARAGÓ József 1986.
- VOIGT Vilmos: A variáns, invariáns és affinitás fogalmainak definíciója, *Ethnographia*, 1966, 136–138.
- VOIGT Vilmos: *A folklór alkotások elemzése* (Néprajzi Tanulmányok), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- VOIGT VILMOS (szerk.): *A magyar folklór*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- VOIGT VILMOS (szerk.): *Magyar folklór – Szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 5. fejezet. Mese.

FÜGGELÉK

1.
A MAGYAR NÉPZENE TÁRA XI. KÖTETÉNEK
CXLIV. TÍPUSÁBAN SZEREPLŐ „A HALÁLRAÍTÉLT HÚGA”
(„FEHÉR LÁSZLÓ”-) BALLADA SZÖVEGEI
AZ ELEMZÉSBEN ADOTT SORSZÁMOKKAL

1.⁵¹⁸

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ostorával nagyot csattant,
Behallatszott Gönc várába.

2. Fehér Lászlót kilenc zsandár,
Kilenc pandur vallatja már.
De jó nem vall más egyebet,
Hogy őnéki nincs sénkije.

3. – Sëm eggy apám, sëm eggy anyám,
Csak eggy aranyos húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Bent/Fent lakik az/ő Fehérváron/Fehérvárott.

4. Fehér Anna meghallotta/hogy ezt hallja,
Hogy a bátyja rabságba van,
Kocsissának mindjá” mondta/mondja:
– Hónap mënünk hosszú útra.

⁵¹⁸ MNT XI. 525.

5. Holnap mēnünk hosszú útra,
Bátyám szabadulására.
Fogd be, kocsis, a lovakat/lovadat,
Rakjál rája sok aranyat!

6a. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten,
Sok aranyat hoztam nékēd.

6b. – Bíró uram, adjon Isten!
Sok aranyat hoztam néked.
– Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.

7. Nem kell nekēm az aranyad,
Csak ēggy éjjeli hálásod.
Háljál vélem éjszakára,
Szabad lēsöl ēggy órára!

8. Fehér/Erre Anna sēmmit se szól/sēm szólt,
Végigsétál a folyosón,
Folyosórú folyosóra,
Mēgy a börtön ajtajára.

9. – Fehér László, kedves bátyám,
Ébren vagy-ē vagy mēghaltál?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Mindég rólad gondoskodok[sic.]!

10. – Halljad/Hallod, hogy mit mond a bíró,
Fehérvári szolgabíró!
Háljak véle jéjszakára,
Szabad lēsöl ēggy órára.

11. – Nė hálj velė, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Nėked bėcsülleted veszi,
A bátyádat mėgőleti.

12. Fehér/Erre Anna sėmmit se szól/sėm szólt,
Vėgigsétál a folyosón,
Folyosórú folyosóra,
Mėgy a bíró ajtajára.

13. – Éjféł után üt/egy az óra.
Mi csőrög az istállóba?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csőrög a szájába.

14. Fehér Anna hogy ezt hallja,/semmit se szól,
Vėgigsétál a folyosón,
Folyosórú folyosóra,
Mėgy a börtön ajtajára.

15. – Fehér László, kedves bátyám,
Ébren vagy-ė vagy mėghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Nė itt keresd a bátyádat,

16. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
(α) Sűrű erdő közepébe,
Sűrű erdő közepébe,
Akasztófa tetejébe!

17. Fehér Anna hogy ezt hallja,/semmit se szól,
Vėgigsétál a folyosón,
Folyosórú folyosóra,
Mėgy a bíró ajtajára.

18. – Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Törűközöd lángot hányjon!

19. Törűközöd lángot hányjon,
A kenyered kőjé váljon,
Tizénhárom sor patika
Ürüljön ki ja számodra!

20. Tizénhárom szeker szalma
Rothadjon el az ágyadba/ágyadon,
Tizénhárom esztendőre
Vigyének a temetőbe!

21. – Nè átkozódj, Fehér Anna,
Koszorút kötök számodra,
Gyöngyvirágból, ibolyából,
Szép két teljes vjollából.

22. – Nem kell nékem a koszorúd,
Ha jaz életém szomorú.
Nékem bécsülletém/boldogságom vëtted,
A bátyámat megöletted.

Gyöngyöspata (Heves), Kórós Karolina (29). Mathia, 1957.

2.⁵¹⁹

1. Fehér László lovat lopott
A fekete falu alatt.
Eggyet csördít ostorával,
Béhallatszott Gönc városba.

⁵¹⁹ MNT XI. 513–514. jegyz.

2. Rajta, rajta, Gönc várossa!
Fehér László el van fogva.
Kérdik tőle a zsandárok:
– Van-e apád, van-e anyád?

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy barna kis hugocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Ott lakik a Fehér várba.

4. Fehér Anna, hogy ezt hallja,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszalad az istállóba,
Istállónak ajtajára.

5. Fog' be, kocsis, a lovadat,
Rakjatok fel sok aranyat!
– Menjünk hamar Gönc városba,
Bátyám szabadítására!

6. – Török Bálint, börtöngazda,
Áldjon meg az egek ura!
Hoztam neked sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nékem az aranyad,
Sem vékával a huszasod.
Háljál velem az éjszaka,
Bátyád ki lesz szabadítva!

8. Fehér Anna erre nem szólt,
Végigsétál a fojosón.
Fojosóruul fojosóra,
Fehér László ajtajára.

9. – Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még vagy meghaltál már?
– Se nem élek, se nem halok,
Csak terólad gondolkozok.

10. – Török Bálint azt mondta,
Háljak vele egy éjszaka,
Háljak vele egy éjszaka,
Te ki leszel szabadítva.

11. Ne hálj vele, Fehér Anna
Ravasz az már, mint a kutya!
Néked szüzességed veszi,
Nékem fejemet véteti.

12. Fehér Anna erre nem szólt,
Végigsétál a fojosón.
Fojosóról fojosóra,
Török Bálint szobájába.

13. Éjfél után három óra,
Fehér Anna azt mondta:
–Török Bálint, börtöngazda,
Mi csörög az udvarodba?

14. – Aludj, aludj, Fehér Anna!
Kocsis a lovát itassa,
Réz annak minden szerszámja,
Csörög-csattog a kantárja.

15. Fehér Anna erre nem szólt,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóruul fojosóra,
Fehér László ajtajára.

16. – Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még vagy meghaltál már?
Felelik a többi rabok:
– Ne keresd itt a bátyádat!

17. Most vitték el a zsandárok
Sűrű erdő közepébe,
Sűrű erdő közepébe,
Ott várja már a bitófa.

18. – Török Bálint, börtöngazda,
Verjen meg az egek ura!
Minden szavad csak ravaszság,
Ígéreted csak hamisság.

19. Átkozódás nem szokásom,
A kenyered földdé váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Törölköződ lángot hányjon!

20. Amék határon átvittek,
Az a határ ne teremjék,
Amék erdőbe bevittek,
Az az erdő kivágassék!

21. Harminchárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Hetvenöt pár ökör ára
Kevés legyen patikára!

22. Tizenhárom kazal szalma
Rothadjon el az ágyadba,
Végül pedig lúddá váljon,
Hogy az utcán kiabáljon!

Tiszaszalka (Bereg), Veres Ferenc (36). Schnöller, 1956.

3.⁵²⁰

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alól.
Nagyot csörrent az ostora,
Behallatszott Gönc városba.

2. Rajta, rajta, Gönc várossa!
Fehér László el van fogva.
Kér'ték tőle a zsandárok:
Van-ë'japád, van-ë anyád?

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy csinos kis húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Ott lakik a Fehér várba.

4. Fehér Anna hogy ezt hallja,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszalad az istállóba,
Istállónak ajtajára.

5. Költi fel a kocsisokat,
Szedjenek egy zsák aranyat!
– Hajtsunk rögtön Gönc városba,
Bátyám szabadítására!

6. – Török Bálint, börtöngazda,
Áldjon meg az egek ura!
–Hoztam neked sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nékem az aranyad,
Sem vékával a huszasad..
Háljál velem az éjszaka,
Ki lesz bátyád szabadítva!

⁵²⁰ MNT XI. 514.

8. Fehér Anna erre nem szól,
Végigsétált a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Fehér László ajtajára.

9. – Fehér László, édes bátyám,
Alszol-é vagy meghaltál már?
Se nem alszom, se nem nyugszom,
Mindég róllad gondolkozom.

10. – Fehér László, édes bátyám,
Börtöngazda azt mondotta,
Háljak vele az éjszaka,
S te ki leszel szabadítva.

11. Fehér László azt mondotta:
– Ne hálj vele, a gonosszal!
Néked szüzességed veszi,
Nekem fejemet véteti.

12. Fehér Anna erre nem szól,
Végigsétál a folyosón.
Folyosóról folyosóra,
Török Bálint szobájába.

13. Éjfél után egy az óra.
– Török Bálint, börtöngazda,
Török Bálint, börtöngazda,
Mi csörög az udvaridba?

14. – Aludj, aludj, Fehér Anna,
Kocsisod lovát itatja!
Réz annak minden szerszámja,,
Csörög-csattog a kantárja.

15. Fehér Anna erre nem szólt,
Végigsétál a folyosón.
Folyosóról folyosóra,
Fehér László ajtajára.

16. – Fehér László, édes bátyám,
Alszol-é vagy meghaltál már?
Felelik a többi rabok:
– Ne keresd itt a bátyádot!

17. Most vitték el a zsandárok
Zöld erdőnek közepébe,
Zöld erdőnek közepébe,
Akasztófa tetejében.

18. – Amék erdőbe elvitték,
Az az erdő lemohanjék,
Amejik határonn elvitték,
Az a határ ne teremjék!

19. Átkozásom nem szokásom,
A kenyere kővé váljon,
Mosdóvize vérré váljon,
Törüllöje lángot hányjon!

20. Tizenhárom nagy patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom ökör ára
Keves legyen orvosságra!

21. Tizenhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyába,
Ő pediglen luddá váljon
És az utcán kiabáljon!

Szatmárcseke (Szatmár), Séra Gáspár (53). Kiss Lajos, 1960.

4.⁵²¹

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ustorával nagyot pattant,
Béhallik Gönc városába.

2. Gönc városa, rajta, rajta!
Fehér Lászlót hogy elfogja.
Fehér Lászlót el is fogták,
Vallatóra szólították.

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Bent lakik a Fehér várba.

4. Eztet Anna hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Bészalad az istállóba,
Az istálló ajtajába.

5. – Fogd bē, kocsis, a lovakat,
Rakjunk rája aranyakat!
Hónap mēnünk hosszú útra,
Bátyám szabadítására.

6. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam néked aranyakat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nekēm az aranyad,
Csak éggy éjjeli hállásod.
Háljál velem éggy íccaka,
Szabad lész az éggy órára!

⁵²¹ MNT XI. 533.

8. Erre Anna nem szól sēmmi,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Mēgy a börtön ajtajába.

9. – Fehér László, kedves bátyám,
Hallod, mit beszíl a bíró?
Háljak vele ēgy íccaka,
Szabad lēsžēl ēgy órára.

10. – Nē hálj vele, a disznóval,
Akasztófáralával!
Nēkēd szūzessēged veszi,
A bátyádnak fejét veszi.

11. Erre Anna nem szót sēmmi,
Végigsétált a folyosón.
Folyosóruul folyosóra,
Mēgy a börtön ajtajába.

12. – Fehér László, kedves bátyám,
Ébren vagy-ē vagy aluszol?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Mindig rúlad gondolkodok.

13. = 11.vsz.

14. – Éjfél után ēggy az óra.
Mi csörög az udvarodba?
– Lovam vizik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

15. = 11.vsz.

16. – Fehér László, kedves bátyám,
Ébren vagy-é vagy meghaltá?
Felelik a többi rabok:
– Nő itt keresd a bátyádat!

17. Ződ erdőbe, ződ mezőbe,
Sűrű erdő közepibe,
Sűrű erdő közepibe,
Akasztófa tetejibe.

18. Erre Anna nem szólt sémmit,
Összerogyott a folyosón.
Folyosóruul folyosóra,
Mëgy a bíró ajtójába.

19. – Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vére váljon,
Törülköződ lángot hányjon,
A kényered kővé váljon!

20. Tizënhárom sor patyika
Űrüljön ki a számadra,
Tizënhárom kazal szalma
Rohadjon el az ágyadba,
Tizënhárom esztendőre
Vigyënek a temetőbe!

Jászszentandrás (Jász-Nagykun-Szolnok), Hopka Sándor (66). Molnár I., 1954.

5.⁵²²

1. Fehér Laci lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ojat vágott ostorával,
Fölhallatszott Fehérvárra.

2. – Fehérvára, rajta, rajta,
Fehér Lacit meg kell fogni!
Fehér Lacit megvasalták,
Rögtön vallasásra fogták.

3. – Van-e anyád, van-e japád,
Van-e gyönyörű húgocskád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Van egy gyönyörű húgocskám,

4. Kinek neve Fehér Anna.
Fenn lakik a Fehér várban.
Erre jAnna meghallotta,
Hogy a bátyja be van fogva.

5. Leszalad az istállóban,
Az istálló ajtajában.
– Fogd be, kocsis, a lovamat,
Rakjál rája színaranyat,

6. Rakjál rája színaranyat!
Holnap megyünk hosszújútra,
Holnap megyünk hosszú útra,
Bátyám szabadítására.

7. – Adjon Isten, bíró uram!
Hoztam néked színaranyat,
Hoztam néked színaranyat,
Szabadítsd ki ja bátyámat!

⁵²² MNT XI. 533–543. VAR. b)

8. – Nem kell nékem színaranyad,
Csak egy éjjel háljál vélem,
Csak egy éjjel háljál vélem,
Kiszabadítom reggelre!

9. Erre Anna semmit sem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a cella ajtajára.

10. – Jó reggelt hát, édes bátyám!
Ébren vagy-e vagy aluszol?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Csak terólad gondolkozok.

11. – Hallod-e, mit mond a bírád?
Csak egy éjjel háljak véle,
Csak egy éjjel háljak véle,
Kiszabadít majd reggelre.

12. – Ne hálj avval a bitanggal,
Az akasztanivalóval!
Neked szüzességed veszi,
Bátyádnak a fejét veszi.

13. Erre Anna semmit sem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

14. Tizenkettőt üt az óra.
– Mi csörög az udvarodban?
– Lovam viszik itatóra,
Zabla csörög a szájába.

15. = 9. vsz.

16. – Jó reggelt hát, édes bátyám!
Ébren vagy-e vagy aluszol?
Kiszólnak a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

17. Zöld erdőben, zöld mezőben,
A bitófa tetejében,
A bitófa tetejében,
A bitófa tetejében.

18. = 13. vsz.

19. – Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Törűközöd lángot hányjon,
Késed, villád néked álljon!

20. Tizenhárom szekér szalma
Rohadjon el az ágyadban!
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

Csongrád (Csongrád), Varga Lászlóné Farkas Mária (26). Kerényi, 1956.

6.⁵²³

1. Fehér Laci lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Fehér Lacit el is fogták,
Vallatóra szólitották.

2. – Van-e apád, van-e anyád,
Van-e gyönyörű hugocskád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
De van gyönyörű hugocskám,

⁵²³ MNT XI. 533–543. VAR. *ij*)

3. Kinek neve Fehér Anna,
Fent lakik a Fehér várban,
Kinek neve Fehér Anna,
Fent lakik a Fehér várban.

4. Mikor Anna ezt megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszalad az istállóhoz,
Az istálló ajtajához.

5. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjál rája szinaranyat!
Holnap megyünk hosszú útra,
Bátyám szabadítására.

6. – Adjon Isten, biró uram,
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam néked szinaranyat,
Szabadítsd meg a bátyámat!

7. – Nem kell nékem szinaranyad,
Háljál velem az éjszaka,
Háljál velem az éjszaka,
Szabad lessz az egy órára!

8. Erre Anna egyet sem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajához.

9. – Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
– Ébren vagyok, nem aluszom,
Csak felőled álmodozom.

10. – Fehér Laci, édes bátyám,
Hallod-e, mit mond a bíró?
Háljak vele az éjszaka,
Szabad leszel egy órára.

11. – Ne hálj vele a bíróval,
Akasztófáralával!
Néked szüzességed veszi,
Szegény bátyád fejét veszi.

12. Erre Anna egyet sem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajához.

13. – Biró uram, éjfél tájban
Mi zörög az udvarába?
– Lovat hajtják itatásra,
Zabla csörög a szájában.

14. Erre Anna jeggyet sem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajához.

15. – Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e, vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

16. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejében.

17. Erre Anna jeggyet sem szólt,
Összeesett a fojosón.
– Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon!

18. Mosdóvized vérré váljon,
Türülköződ lángot hányjon,
Tizenhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyadban!

19. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

20. Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!
Tizenhárom esztendőre
Elvitték a temetőbe.

Nemesnép (Zala), Szép Gyuláné Cseke Gizella (32). Kerényi, 1955

*⁵²⁴

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ostorával nagyot pattant,
Behallatszott Gönc városba/várába.

2. Gönc városba, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót, hogy elfogták,
Vallomásra szólították.

⁵²⁴ MNT XI. 502-504. VAR. a)

3. – Van-e apád, van-e anyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy gyönyörű hugocskám,
Kinek neve Fehér Anna.

4. Fehér Anna, hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszalad az istállóba,
Istállónak aajtájába.

5. – Fogd be, kocsis, a lovamat,
Rakd rá minden aranyamat!
Holnap megyünk messzi útra,
Bátyám szabadítására.

6. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, ami nincsen!
– Hoztam neked sok aranyat,
Szabadítsd ki rab bátyámat!

7. – Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem egy éjszaka,
Szabad lesztek egy órára!

8. Erre Anna semmit nem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosórú fojosóra,
Megy a börtön aajtájára.

9. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod, mit beszél a bíró?
Háljak véle az éjszaka,
Szabad leszünk egy órára.

10. – Ne hálj vele, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Neked lányságodat veszi,
Nekem pedig fejem veszi.

11. Erre Anna semmit nem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóruul fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

12. – Bíró uram, egy az óra,
Mi csörög az udvarodba?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

13. Erre Anna semmit nem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóruul fojosóra,
Megy a börtön ajtajára.

14. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd rab bátyádat!

15. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejibe,
Akasztófa tetejibe,
Sűrű erdő közepibe.

16. Erre Anna semmit sem szól,
Leroskadott a fojosón.
Fojosóruul fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

17. – Bíró uram, átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon,
A kenyered kőé váljon!

18. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom kazal szalma
Rohadjon el az ágyadba!

19. Tizenhárom esztendeig
Nyomjad az ágyad fenekit,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

Andormaktálya (Borsod), Karanyic Gáborné Vízi Mária (43). Marosy, 1953.

7.⁵²⁵

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ostorával nagyot pattant,
Behallatszik Gönc város[ba].

2. – Gönc városba rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót el van fogva,
Vallatásra van szollít[va].

3. – Van-e apád, van-e anyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egyetlen hugocskám van,
Kinek neve Fehér An[na].

4. Fehér Anna meghallotta,

⁵²⁵ MNT XI. 533–543. VAR.j)

Hogy a bátyja el van fogva,
Leszaladt az istállóba,
Az istálló ajtajá[ba].

5. – Fogd be, kocsis, a lovamat,
Rakd fel a sok aranyamat!
Holnap megyünk Gönc városba
Bátyám szabadittásá[ra].

6. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten!
– Hoztam neked sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyá[mat]!

7. – Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem az éjszaka,
Szabad lesz az egy órára!

8. Ęre Anna semit se szóld,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajá[ra].

9. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod-e, mit mond a biró?
hogy Háljak vele az éjszaka,
Szabad leszel eggy órá[ra].

10. – Ne hálj vele, a disznóval,
Az akasztanivalóval!
Neked lányságodad veszi,
Nekem a fejemöd veszi.

11. Erre Anna semit nem szóld,
Visszasétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a bíró ajtajá[ra].

12. – Bíró uram, eggy az óra,
Mi zörög az istállóba?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla zörög a szájá[ba].

13. Erre Anna semmit nem szólt,
Visszasétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajá[ba].

14. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyá[dat],

15. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Sűrű erdő közepébe,
Sűrű erdő közepébe,
Akasztófa tetejé[be]!

16. Erre Anna semmit nem szólt,
Összeroskadt a fojosón.
Fojosóról fojosóra,
Megy a bíró ajtajába.

17. – Bíró uram, átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángod vágjon,
A kenyered kővé váljon!

18. Tizenhárom szekér szalma
Rohadjon el az ágyadba,
Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra!

19. Tizenhárom esztendőig
Nyomjad az ágyad fenekét,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temető[be]!

Őrtilos (Somogy), Bódis Ferencné Jáger Mária (45). Olsvai, 1965.

8.⁵²⁶

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ostorával ojat csapott,
Gönc városba behallatszott.

2. Gönc városa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót hogy elfogták,
Vallatásra szólították.

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Van egy gyönyörű húgocskám.
Úgy hívják, hogy Fehér Anna.
Bent lakik a Fehér várba.

4. Mikor Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszaladt az istállóba,
Istállónak ajtajába.

⁵²⁶ MNT XI. 516.

5. – Fog’ be, kocsis, a lovamat,
Rakjál rája sok aranyat!
Holnap megyünk messze jútra,
Bátyám szabadítására.

6. – Bíró uram, adjon Isten,
Bíró uram, adjon Isten!
Hoztam néked sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nékem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál vélem egy éjszaka,
Bátyád szabad egy órára!

8. Erre Anna semmit sem szól,
Végigsétál a fojosón.
Végigsétál a fojosón,
Megy a börtön ajtajára.

9. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod-é, mit mond a bíró?
Háljak véle egy éjszaka,
Bátyám szabad egy órára.

10. – Ne hálj véle, a gonoszvál,
Az akasztanivalóvål!
Nékéd szűzességéd vészi,
Bátyád fejét leveteti.

11. Erre jAnna sēmmitt sēm szól,
Visszasétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

12. – Bíró uram, éjfél tájban
Mi csörög az udvarában?
– Lovat viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

13. = 8. vsz.

14. – Fehér László, édes bátyám,
Alszol-ë már vagy mëghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

15. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

16. = 11. vsz.

17. – Átkozásom nem szokásom,
De ha mëgfog, a'ssë bánom.
Mosdóvized vérré váljon,
Törölköződ lángot hányjon!

18. Tizënhárom sor patika
Apadjon ki a számodra,
Tizënhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyadba!

19. Tizënhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe,
Tizënhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

Egyek (Hajdú), Mag István (31). Paulovics, 1961.

9.⁵²⁷

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Égyet vágott ostorával,
Behallatszott Gönc várába.

2. Gönc városa, rajta, rajta,
Fehér Lászlót elfoghatja!
Fehér Lászlót el is fogták,
Vallatóra szólították.

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy aranyos húgocskám,
Annak neve Fehér Anna.
Bent lakik a Fehér várba.

4. Mikor Anna ezt megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Lészaladt az istállóba,
Az istálló ajtajába.

5. – Gyorsan, kocsis, fogd be lovad,
Rakjál rája sok aranyat!
Holnap mēgyünk hosszú útra,
Bátyám szabadítására.

6. – Biró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam nekēd sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nekēm az aranyad,
Csak egy éjjeli szállásod.
Háljál vélem az éjszaka,
Szabad lesz ő egy órára!

⁵²⁷ MNT XI. 521.

8. Erre Anna semmit sem szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a börtön ajtajába.

9. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod, mit beszél a bíró?
Háljak véle az éjszaka,
Szabad lészél egy órára.

10. – Ne hálj véle, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Bátyádnak fejét elveszi,
Neked szüzességed vészi.

11. Erre Anna semmit se szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a bíró ajtajára.

12. – Bíró uram, éjfél tájba
Mi csörög az udvarába?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

13. Erre Anna semmit se szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megyen börtön ajtajára.

14. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-é vagy meghaltál?
Felelték a többi rabok:
– Nő itt keresd a bátyádat,

15. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe!
Most vitték, egy félórája,
Talán még is van már halva.

16. = 11. vsz.

17. – Bíró uram, átkozásom,
Átkozásom nem szokásom,
A kenyered, kőjé válljon,
Törülköződ lángot hányjon!

18. Tizenhárom szekér szalma
Rohadjon ki az ágyadba,
Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra!

19. Tizenhárom sor patika
Ha kiürül a számodra,
Tizenhárom esztendőre
Vigyének a temetőbe!

Atkár (Heves), Bartók Andrásné Juhász Ilona (36). Paulovics, 1955.

10.⁵²⁸

1. Fehér Laci lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ojat vágott ostorával,
Behallatszott Fehérvárra.

2. Fehérvárra, rajta, rajta,
Fehér Lacit hogy elfogják!
Fehér Lacit el is fogták,
Vallatóra szólították.

⁵²⁸ MNT XI. 533–543. VAR. g)

3. – Van-e apád, van-e anyád,
Van-e gyönyörű hugocskád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
De van gyönyörű hugocskám,

4. Kinek neve Fehér Anna,
Bent lakik a Fehér várba.
Kinek neve Fehér Anna,
Bent lakik a Fehér várba.

5. Eztet Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
Leszalad az istállóba,
Istállónak ajtajába.

6. – Fog" be, kocsis, a lovakat,
Rakjál rája szinaranyat!
Holnap megyünk hosszú útra,
Bátyám szabadítására.

7. – Jó estét hát, bíró uram!
Hoztam néked szinaranyat,
Hoztam néked szinaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

8. – Nem kell nékem szinaranyad,
Csak egy éjjel hálja' vélem.
Egy éccaka hálja' vélem,
Kiszabadítom reggelre!

9. Erre Anna semmit sem szólt,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a cella ajtajára.

10. – Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy alszol már?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Most is rólad gondolkozok.

11. Erre Anna semmit sem szólt,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

12. Éjfél után egy az óra.
– Mi csörög az istállóba?
– Lovat visznek itatásra,
Zabla csörög a szájába.

13. = 9. vsz.

14. – Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy alszol már?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

15. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
A bitófa tetejébe,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
A bitófa tetejébe.

16. Erre Anna semmit sem szólt,
Összeroskad a fojosón.
– Átkozásom nem szokásom,
Azt se bánom, hogyha megfog.

17. Mosdóvized vérré váljon,
Türülköződ lángot hányjon,
A te szived mindig fájjon,
A te szived holtig fájjon!

18. Tizenhárom szekér szalma
Rohadjon el az ágyadba,
Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra!

19. Tizenhárom esztendőre
Kísérnek a temetőbe,
Tizenhárom esztendőre
Kísérnek a temetőbe.

Csépa (Jász-Nagykun-Szolnok), Mészáros Mátyás „Puci” (42). Schnöller, 1956.

11.⁵²⁹

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Olyat pattant az ostora,
Behallatszott Gönc város[ba.]

2. Gönc városbul Fejérvárra,
Fejér Anna *jab*lakába.
– Fogd be, kocsis, a lovadat,
Rakjád rá sok kincstáro[kat.]

3. Vékával az aranyakat,
Tányérral a tallérokát!
Holnap megyünk Fejérvárra,
Bátyám szabadításá[ra.]

4. – Török Antal, bíró uram,
Hoztam egy véka *jar*anyat,
Hoztam egy véka *jar*anyat,
Szabadítsd ki a bátyá[mat!]

⁵²⁹ MNT XI. 509. VAR.

5. – Nëm kell nekëm az aranyad,
Csak ëgy ëjjeli hálásod.
– Háljak veled ëgy ëccaka?
– Bátyád ki lész szabadít[va.]

6. = 4. vsz.

7. – Alszol-ë már, Fehér Anna,
Kivirított bazsarózsa?
– Së nem alszok, së nem nyugszok,
Mert én nagy lánccsörgést hal[lok.]

8. – Aludj, aludj, Fejér Anna,
Kivirított bazsarózsa!
Lovam viszik itatóra,
Zabla csörög a szájá[ba.]

9. Erre Fehér Anna nem szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Úgy mëgy a börtönajtóra.

10. – Fejér László, kedves bátyám,
Hallod-ë, mit mond a biró:
Háljak veled ëgy ëccaka,
Të ki lészél szabadít[va!]

11. – Në hálj veled, ja gonosszal,
Az akasztanivalóval,
Mert szűzességéd elvész,
A bátyádnok fejét vë[szi!]

12. Erre Fehér Anna nem szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Török Antal szobájá[ba.]

13–15. = 7–9. vsz.

16. Felelik a” többi rabok:
– Nė itt keresd a bátyádat!
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejé[be.]

17. – Átkozásom nem szokásom,
De ha męgfog, a’ ssė bánom.
Mosdóvized vére váljon,
Törülköződ lángot hány[jon!]

18. Amely erdőn kęrsztülmész,
Ott fa sėhol sė teręmjęn,
Amely rétęn kęrsztülmész,
Ott ęgy szál fű sė teręm[jęn!]

19. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyad[ba!]

Felsőábrány (Borsod), Matisz József (54). Víg, 1960.

12.⁵³⁰

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-jalom alól.
de Rácsapott a szélső lóra,
Nagyot csördült az ostora.

2. Kutya Horvát meghallotta,
Hogy a lovát elrabolta.
– Fogjátok el a bitangot,
Az akasztófáravalót!

⁵³⁰ MNT XI. 510.

3. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja *jel* van fogva.
– Fogd bé, kocsis, a lovadat,
Rakjál kincset, sok aranyat,
de Rakjál kincset, sok aranyat,
Szabadítsuk ki *ja* bátyámat!

4. *ere* Fehér Anna nem szól semmit,
Végigsétál a fojasóun,
Fojasóurul fojasóura
Börtöngazda ajtójára.

5. – Hallod-é te, börtöngazda,
Hoztam kincset, sok aranyat,
Hoztam kincset, sok aranyat,
Szabadítsd ki *ja* bátyámat!

6. – Nem kell nékem a te pénzed,
Sem a vékával mért kincsed.
Háljál vélem az éjszaka,
Szabad lesz bátyád hajnalra!

7. *ere* Fehér Anna nem szól semmit,
Végigsétál a fojasón,
Fojasóurul fojasóura,
Kedves bátyja ajtójára.

8. – Hallod-é te, kedves bátyám,
Ébren vagy-é vagy megholtál?
– Se nem élek, se nem halok,
Mindég rólad gondolkozok.

9. – Hallod-é te, kedves bátyám,
Mit mondott a börtöngazda?
Háljak véle *jaz* éjszaka,
Szabad leszel ma hajnalra.

10. – Ne hálj aval a bitanggal,
Az akasztanivalóval!
Neked lányságodat veszi,
Nekem pedig fejem veszi.

11. = 4. vsz.

12. – Hallod-é te, börtöngazda,
Véled hálok az éjszaka,
Véled hálok az éjszaka,
ha Szabad lesz bátyám hajnalra.

13. Éjfél után három óra,
Mégsem alszik Fehér Anna.
– Hallod-é te, börtöngazda,
de Lánccsörgés van az udvaron.
– *de* Kocsisom lovát itatja,
Aranyos a kantárszára.

14. = 7.vsz.

15. – Hallod-é te, kedves bátyám,
Ébren vagy-é vagy meghótál?
Felelik a többi rabok:
– Most vitték el a zsandárok.

16. = 4. vsz.

17. – Hallod-é te, börtöngazda,
Nem átkozlak, nem szokásom,
Mosdóvized vére váljon,
Türülöződ langot hányjon!

18. Tizenhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyadban,
Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki *ja* számodra!

19. Ahány csillag van az egen,
Annyi nyilalásod legyen,
Tizenhárom sor patika
Kevés legyen a számodra!

Pettyén (Szatmár), Balogh Endre (52). Halmos I., 1971.

13.⁵³¹

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot pattant az ostora,
Elhallatszott Gönc várába.

2. Gönc városa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Azt kérdezi a kapitány:
– Van-e apád, van-e anyád?

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy csinos kis húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Künn lakik a Fehér várba.

4. Fehér Anna ezt meghallja,
Hogy a bátyja (j)el van fogva.
Parancsolja kocsisának:
– Fogd be, kocsis, hat lovamat!

5. Fogd be, kocsis, hat lovamat,
Pakold fel sok aranyamat!
Gyorsan gyerünk Gönc várába,
Bátyám szabadítására.

⁵³¹ MNT XI. 511.

6. – Török Miklós, börtöngazda!
Hoztam neked sok aranyat,
Lovat, kocsit rá(j)adásnak.
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nékem az aranyad,
Minek nékem sok aranyad.
Háljál velem egy éjszaka,
Szabad lesz bátyád hajnalra!

8. Fehér Anna (j)ezt meghallja,
Kiszaladt a fojosóra,
Fojosóról fojosóra,
Fehér László ajtajára.

9. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
– Ébren vagyok, nem aluszom,
Mindég rólad gondolkozom.

10. – Fehér László, édes bátyám,
Azt mondta ja börtöngazda,
Háljak vele egy éjszaka,
Szabad leszel viradtára.

11. – Fehér Anna, édes húgom,
Ne hálj véle egy éjszaka!
Neked szűzességed veszi,
Bátyádnak fejét véteti.

12. Fehér Anna jezt meghallja,
Kiszaladt a fojosóra,
Fojosóról fojosóra,
Török Miklós szobájába.

13. – Török Miklós, börtöngazda,
Veled hálok eggy éjszaka,
Veled hálok eggy éjszaka,
Ha szabad lesz bátyám máma.

14. – Éjfél után három óra,
Kelj fel, Anna, viradóra!
Kocsisod lovát itatja,
Zabla csörög a szájába.

15. Fehér Anna *(j)*ezt meghallja,
Kiszaladt a fojosóra,
Fojosóról fojosóra,
Fehér László ajtajára.

16. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne *j*itt keresd a bátyádat!

17. Felelik a többi rabok:
– Ne *j*itt keresd a bátyádat,
Ződ erdőbe, sík mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

18. Fehér Anna *j*ezt meghallja,
Kiszaladt a fojosóra,
Fojosóról fojosóra,
Török Miklós szobájába.

19. – Átkozásom nem szokásom,
(de) A kenyered kőé váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

Nagybalog (Gömör és Kis-Hont), Ibos István (63). Ág, 1959.

14.⁵³²

1. Fehér László lovat lopott
A Feketë-halom alól.
Lovat lopott kantárostúl,
Mindënfélë szërszámostúl.

2. Nagyot csattant az ostora,
Gönc városa mëghallotta.
– Gönc várossa, rajta, rajta!
Fejér László el van fogva.

3. – Fogd bë, kocsis, a lovamot,/lovadat,
Rak' fél kincsem s aranyamat!
Vágtass be Fehérvárára,
Török Miklós udvarába/konyhájába!

4. – Török Miklós, bíró uram,
Adok egy véka aranyat,
Adok egy véka aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

5. – Nem kell kincsed, së aranyad,
Csak egygy éjjeli hálásod.
Háljál velem egygy éjszaka,
Bátyád ki lesz szabadítva!

6. Fejér Anna, hogy ezt hallja,
Kiszaladt a folyosóra,
Folyosóról folyosóra,
Négyes börtöny ajtajára.

⁵³² MNT XI. 539.

7. – Fejér László, kedves bátyám,
Fehér László, édes bátyám,
Alszol-ë ma vagy mëghaltál?
– Së nem alszok, së nem nyugszok,
Csak tëérted hërvadozok.

8. – Fejér László, kedves bátyám!
Azt mondja ja börtöntartó,
Háljak velë egy éjszaka,
Të ki lëszël szabadítva.

9. – Në hálj velë, a bitangval,
Akasztófáralóval!
Nekëd szűzességëd vëszzi,
Bátyádnak fejét elvëszzi.

10. Fejér Anna nem hallotta.
Kiszaladt a folyosóra,
Folyosóról folyosóra,
Török Miklós konyhájára,

11. Konyhájából szobájára,
Egyenesen az ágyára,
Konyhájából szobájára,
Egyenesen az ágyára.

12. Éjfélt után egy az óra,
Kelj föl, kelj föl, Fehér Anna!
Lovad viszik itatóra,
Csörög zabla a szájába.

13. Fehér Anna meghallotta.
Kiszaladt a folyosóra,
Folyosóról folyosóra,
Négyes börtöny ajtajára.

14. – Fehér László, kedves bátyám,
Alszol-e még vagy meghaltál?
Meggzóálnak többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádot!

15. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejibe,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejibe.

16. Fehér Anna összerogyva
Kiszaladt a folyosóra,
Folyosóról folyosóra,
Török Miklós szobájára.

17. – Török Miklós, bíró uram,
Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

18. Törülköződ lángot hányjon,
Lovad lába megbotoljon,
Ahány csillag van az égen,
Annyi villám érjen téged!

19. Harminchárom szekér alma (sic)
Rothadjon el az ágyadba!
Harminchárom gyors patika
Ürüljön ki a számodra!

Domaháza (Borsod), Bancik Ilona (23). Dincsér, 1939.

15.⁵³³

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.

Kilenc lovat kantárostul,
Mindenféle szerszámostul.

2. Rácsapott a szélső lóra,
Nagyot szóllott az ostora.

A nagy bíró meghallotta,
Utána megyen vágatva.
– Rajta, rajta, fogjátok meg,
A börtönbe zárjátok be!

3. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.

Sirva mondja a kocsisnak:
– Fogd be, kocsis, a lovakat!

4. Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjál kincset, sok aranyat!

Menjünk el Gyöngy városába
Bátyám szabadítására.

5. Gyöngy városba beérkeztek.

Börtönőr elébe mentek,
Fojosóról fojosóra,
Börtöngazda ajtajára.

6. – Hallod-e te, börtöngazda,

Hoztam kincset, sok aranyat!
Eztet mindet neked adom,
Ha a bátyám kiszabadítom.

⁵³³ MNT XI. 508.

7. – Nem kell nekem a te kincsed,
Sem vékával az aranyad.
Háljál velem az éjszaka,
Szabad lesz bátyád hajnalra!

8. Fehér Anna semmit sem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Fehér László ajtajára.

9. – Hallod-e te, édes bátyám,
Mit mondott a börtöngazda?
Háljak vele az éjszaka,
Szabad leszel még hajnalra.

10. – Ne hálj vele, a bitanggal,
Az akasztanivalóval!
Neked lányságodat veszi,
Nekem fejemet véteti.

11. Fehér Anna erre sem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Börtöngazda ajtajára.

12. – Hallod-e te, börtöngazda,
Mi csörömpöl az udvarba?
– Kocsisom lovát itatja,
Csörög-csattog a szerszámja.

13. Fehér Anna erre sem szól.
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Fehér László ajtajára.

14. – Hallod-e te, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghóttál?
Felelik a többi rabok:
– Most vitték el a zsandárok
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

15. = 11. vsz.

16. – Nem átkozlak, nem szokásom,
A kenyered kőnek váljon,
A kenyered kőnek váljon,
Mosdóvized vérré váljon!

17. Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ langot hányjon,
Amennyi csillag az egen,
Annyi nyilalásod legyen!

18. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyadba,
Harminchárom ökör ára
Kevés legyen patikára!

Tunyog (Szatmár), Kállai Sándor (38). Hajdu, 1952.

16.⁵³⁴

1. Fehér Laci lovat lopott
A Fekete-halom alól,
A Fekete-halom alól.
Nagyot csattant ostorával,

Behallatszott Gönc várába,
Behallatszott Gönc várába.

2. – Gönc városa, rajta, rajta,
Fehér Lacit hogy elfogja,
Fehér Lacit hogy elfogja!
Fehér Lacit el is fogták,
Vallatóra állították,
Vallatóra állították.

3. – Van-e apád, van-e anyád,
Van-e gyönyörű hugocskád,
Van-e gyönyörű hugocskád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Van egy gyönyörű hugocskám,
Van egy gyönyörű hugocskám,

4. Kinek neve Fehér Anna.
Fent lakik a Fehér várba,
A harmadik kis szobába.

5. Mikor Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszaladt az istállóba,
Istállónak ajtajába,
Istállónak ajtajába.

⁵³⁴ MNT XI. 551j. e)

6. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjál rájuk szinaranyat,
Rakjál rájuk szinaranyat!
Holnap megyünk hosszú útra,
Bátyám szabadítására,
Bátyám szabadítására.

7. – Biró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten!
– Hoztam neked szinaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

8. – Nem kell nékem az aranyad,/Az aranyad nem kell nékem,
Háljál velem egy éjszaka,
Szabad lesz ő egy órára,
Szabad lesz ő egy órára!

9. Erre Anna semmit se szól,
Végigsétál a folyosón,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a börtön ablakára,
Megy a börtön ablakára.

10. – Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Most is rólad gondolkozok,
Most is rólad gondolkozok.

11. – A biró úr azt mondta,
Háljak vele egy éjszaka,
Szabad leszel egy órára.

12. – Ne hálj vele, a disznóval,
Az akasztanivalóval,
Az akasztanivalóval!
Mert szűzességedet veszi,
Bátyád fejit is leveszi,
Bátyád fejit is leveszi.

13. – Éjfél után egy órakor
Mi csörömpöl az udvaron,
Mi csörömpöl az udvaron?
– Lovam viszik itatóra,
Zabla csörög a szájába,
Zabla csörög a szájába.

14. Erre Anna semmit se szól,
Sétálni kezd a folyosón,
Sétálni kezd a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a börtön ablakára,
Megy a börtön ablakára.

15. – Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat,
Ne itt keresd a bátyádat!

16. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe,
Akasztófa tetejébe.
Erre Anna semmit se szól,
Összeesik a folyosón,
Összeesik a folyosón.

17. Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Ürüljön ki a számodra!

18. Tizenhárom kazal szalma
Rothadjon el az ágyadba,
Rothadjon el az ágyadba,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe,
Vigyenek a temetőbe!

Diósjenő (Nógrád), 3 férfi (30-40 évesek). Szabóné, 1954.

17.⁵³⁵

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ostorával nagyot pattant,
Behallatszik Gönc városba.

2. Gönc városba rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót hogy elfogták,
Vallatásra szólították.

3. – Van-é apád, van-é anyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.

⁵³⁵ MNT XI. 503.

4. Fehér Anna hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Lészaladt az istállóba,
Istállónak ajtajára.

5. – Fogd be, kocsis, a lovamat,
Rakd rája sok aranyamat!
Holnap mégyünk messze útra,
Bátyám szabadítására.

6. Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, ami nincsen!
– Hoztam nékéd sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem éggy éjszaka,
Szabad lehet éggy órára!

8. Erre Anna semmit nem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóruul fojosóra,
Mëgy a börtön ajtajára.

9. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod, mit beszél a bíró?
Háljak vele éggy éjszaka,
Szabad leszél éggy órára.

10. – Ne hálj vele, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Nékéd lányságodat vëszí,
A bátyádot mëgöleti.

11. Erre Anna sēmmi nem szōlt,
Végigsētāl a fojosón,
Fojosóruł fojosóra,
Mēgy a bírō ajtajára.

12. – Bírō uram, ēggy az óra,
Mi csōrōg az udvarodba?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csōrōg a szájába.

13. Erre Anna sēmmi nem szōlt,
Végigsētāl a fojosón,
Fojosóruł fojosóra,
Mēgy a bōrtōn ajtajára.

14. – Fehér László, ēdēs bātýám,
Ébren vagy-ē vagy mēghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bātýádót!

15. Zōld erdōbe, zōld mezōbe,
Akasztófa tetejēbe,
Sūrú erdō közepēbe,
Akasztófa tetejēbe.

16. – Bírō uram, átkozásom, átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Tōrülközōd lángot hányjon,
A kēnyered kőjé váljon!

17. Tizēnhárom sor patika
Űrüljön ki a számodra,
Tizēnhárom kazal szalma
Rothadjon el az ágyadba!

18. Tizénhárom esztendőjig
Nyomjad az ágyad fenekit,
Tizénhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

Andornaktálya (Borsod), asszonyok. Borsai, 1974.

18.⁵³⁶

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Fehér Lászlót hogy megfogták,
Vallatóra szólították.

2. – Nincsen anyám, nincsen apám,
Csak egy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Fent lakik a Fehér várba.

3. Eztet Anna hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszaladt az istállóba,
Az istálló ajtajába.

4. – Fogd bē, kocsis, a lovakat,
Tegyél raja aranyakat!
Hólnap megyek messze földre
Bátyám szabadítására.

5. – Uram, uram, bíró uram,
Hoztam nekéd aranyakat,
Hoztam nekéd aranyakat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

⁵³⁶ MNT XI. 506.

6. – Nem kell nekem az aranyod,
Csak egy éjjeli hállásod.
Háljál velem egy íccaka,
Szabad lesz az egy órára!

7. Erre Anna sēmmitt sē szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Mēgy a börtön ajtójára.

8. – Fehér László, édēs bātýám,
Ébren vagy-ē vagy aluszol?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Mindig rúlad gondolkodok.

9. – Fehér László, kedves bātýám,
Hallod, mit mond ez a bíró?
Háljak vele egy íccaka,
Szabad leszél egy órára.

10. – Nē hálj vele, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Szüzességéd elrabolják,
A bātýádot fēlakasztják!

11. Éjféel után egy az óra.
Lovat visznek itatásra,
Lovat visznek itatásra,
Zabla csörög a szájába.

12. = 7. vsz.

13. – Fehér László, kedves bātýám,
Ébren vagy-ē vagy mēhhaltál/aluszol?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bātýádat,

14. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe!

15. Erre Anna sēmmít sē szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Mēgy a bíró ajtójába.

16. – Átkozásom nem szokásom,
A kēnyered kővé váljon,
A kēnyered kővé váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

17. Tizēnhárom sor patyika
Ürüljön ki a számodra!
Tizēnhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

Jászszentandrás (Jász-Nagykun-Szolnok), Bata József (75). Molnár I., 1954.

19.⁵³⁷

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halmok alól/alatt.
Nagyot pattan az ustora,
Behallatszott Gönc városba.

2. Gönc városban, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót el is fogták,
Vallatásra szólították.

⁵³⁷ MNT XI. 517.

3. – Nincsen anyám, nincsen apám,
Csak egy gyönyörű húgocskám,
Úgy hívják, hogy Fehér Anna.
Benn lakik Fehér városba.

4. Eztet Anna meghallotta,
Beszaladt az istállóba.
– Fog’ be, kocsis, hat szép lovam,
Rakjá rája sok aranyat!

5. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam néked sok aranyat,
Szabadíts’ ki a bátyámat!

6. – Nem kell nékem az aranyad,
Csak egy éjjel maradj nálam,
Csak egy éjjel maradj velem,
Meggzabadul egygy órára.

7. Erre Anna semmit sem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajára.

8. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod-e, mit mond a bíró?
Hogy egygy éjjel háljak vele,
Meggzabadulsz egygy órára.

9. – Ne aludj a vén disznóval,
Akasztófáralóval,
Ne aludj a vén disznóval,
Akasztófáralóval!

10. Erre Anna semmit se szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

11. – Bíró uram, éjféltájba
Mi csörgött az udvarába?
– Lovam vitték itatásra,
Zabla csörgött a szájába.

12. Erre Anna semmit se szólt,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajára.

13. – Fehér László, édes bátyám,
Alszol-e vagy már meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

14. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

15. – Átkozásom/Bíró uram, átkozásom nem szokásom,
De ha megfog, a'sse bánom.
Mosdóvized vérré váljon,
Türülköződ lángot hányjon!

16. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom kocsi szalma
Rohadjon el az ágyadba!

17. Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőre!
Tizenhárom esztendőre
Kivitték a temetőbe.

Akasztó (Pest-Pilis-Solt-Kiskun), Németh Józsefné Babacsik Irén (23). Szomjas,
1954.

20.⁵³⁸

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ojat pattant az ostora,
Behallatszott Gönc városba.

2.– Rajta, rajta, Gönc városa!
El van Fehér László fogva.
Fehér Anna meghallotta,
Beszaladt az istállóba.

3. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjunk rá sok aranyakat!
Elmegyünk mi Gönc városba,
Bátyám szabadítására.

4. – Török Miklós, börtöngazda,
Áldjon meg az egek atyja!
Adok neked sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

5. – Nem kell nékem az aranyod,
Sem tízesed, sem huszasod.
Háljál vélem ez éjszaka,
Ki lesz bátyád szabadítva!

⁵³⁸ MNT XI. 533–543. VAR. 1)

6. Fehér Anna erre nem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Fehér László szobájába.

7. – Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még vagy meghaltál már?
– Se nem élek, se nem halok,
Csak teróllad gondolkozok.

8. – Azt mondta a börtöngazda,
Háljak véle ez éjszaka,
Háljak véle ez éjszaka,
Ki lesz bátyám szabadítva.

9. – Ne hálj avval a bitanggal,
Akasztófáralóval!
Szüzességedet elveszi,
Bátyád fejét leütteti.

10. Fehér Anna erre sem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Török Miklós szobájába.

11. – Török Miklós, börtöngazda,
Mi csörög az udvarodba?
– Aludj, aludj, szívem, Anna!
Kocsis a lovát itatja,
Réz annak a zabolája,
Csörög-pattog a szerszámja.

12. Fehér Anna reggel jókor
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosra,
Fehér László ajtajába.

13. – Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még vagy meghaltál már?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

14. Ne itt keresd a bátyádat,
Mert elvitték a zsandárok.
Elvitték már sík mezőre,
Akasztófa tetejére.

15. – Átkozódní nem szokásom,
A kenyered kővé váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülkőződ lángot hányjon!

16. Tizenhárom nagy patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom ökör ára
Kevés legyen orvosságra!

17. Tizenhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyadba,
Tizenhárom esztendeig
Nyomjad az ágyad fenekit!

Cekeháza (Abaúj-Torna), Minárcsik Andrásné Sivák Ilona (22). Sztareczky,
1959.

21.⁵³⁹

1. Fehér László lovat lopott
Hat fekete halom alatt.
Olyat cséttent ustorával,
Behallatszott Fehérvárra.

⁵³⁹ MNT XI. 519.

2. A zsandárok rajtafogták,
Fehér Lászlót már elfogták.
Kérdik tőle: van-é apád,
Kérdik tőle: van-é anyád?

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy gyönyörű hugocskám,
Annak neve Fehér Anna.
Benn lakik a Fehér várba.

4. – Hallod-é tē, jó kocsisom,
Fogd be j^azt a hat lovadat!
Holnap mēgyünk hosszi utra,
Bátyám szabadítására.

5. – Jó napot tē, Török bíró!
Hoztam nékēd aranyokat,
Hoztam nékēd aranyokat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

6. – Nēm köll nékēm az aranyod,
Csak egy éjjeli szállásod.
Háljál velem egy éjszakát,
Szabad lesz ő majd egy órát!

7. Erre Anna sēmmit sē szól,
Végigszalad a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Mēgy a börtön ajtójára.

8. – Hallod-é te, édes bátyám,
Ébren vagy-é vagy mēghaltál?
– Nēm aluszok, ébren vagyok,
Mindig rólad gondolkodok.

9. – Hallod-ë te, édes bátyám,
Mit mond ez a Török bíró?
Háljak vele egy éjszakát,
Szabad lészöl majd egy órát.

10. – Ne hálj avval a disznóval,
Mer az akasztásra való!
Mer csak lányságod vesztenéd,
Bátyád fejit majd elvenné.

11. Erre Anna sëmmit së szól,
Végigszalad a folyosón.
Folyosóról folyosóra,
Török bíró ajtajára.

12. – Hallod-ë të, kutya bíró,
Mi csörög az udvarodban?
– Kocsis hat lovát itatja,
Zabla csörög a szájába.

13. = 7. vsz.

14. – Hallod-ë të, édes bátyám,
Ébren vagy-ë vagy mëghóttá?
Erre kiszól egy katona:
– Në itt keresd a bátyádat,
Zöld erdőbe, sik mezőbe,
Akasztófa tetejébe!

15. – Átkozásom nëm szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

16. Tizénhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Három szekér búzaszóma
Rothadjon el az ágyodba!

Bakonyszentlászló (Veszprém), Takács Gyuláné Horváth Katalin (53). Békefi,
1956.

22.⁵⁴⁰

1. Fehér László lovat lopott
A Feketë-halom aló,
Amér ötet elítélték,
Mindjár börtönbe vetették.

2. – *de* Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy aranyos húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Benn lakik a Fehér várba.

3. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjunk rája sok aranyat,
Sok aranyat a bírónak,
Bátyám szabadulására!

4. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Aranyat hoztam magának,
Bátyám szabadulására.

5. – Nem kell nekem az aranyad,
Csak éggy éjjeli hálásod.
Háljál velem éjszakára,
Szabad lesz ő éggy órára!

⁵⁴⁰ MNT XI. 526.

6. Erre jAnna sēmmít sēm szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosórú fojosóra,
Mēgy a börtön ajtajára.

7. – Fehér László, édēs bátyám,
Ébren vagy-ē vagy mēghaltál?
– Ébren vagyok, ébren vagyok,
Épp tērőlad álmodozom.

8. – Hallod-ē, mit mond a bíró,
Fejérvári szolgabíró?
Háljak vele éjszakára,
Szabad lészél ēggy órára.

9. – Nē hálj velē, a disznóval,
Akasztófáralával!
Nékēd lējányságod vēszi,
Nékēm pedig fejem vēszi.

10. Erre jAnna sēmmít sēm szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosórú fojosóra,
Mēgy a bíró ajtajára.

11. – Éjfélt után ēggy az óra,
Mi csörög az istállóba?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

12. = 6. vsz.

13. – Fehér László, édēs bátyám,
Ébren vagy-ē vagy mēghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Nē jitt keresd a bátyádot,

14. Ződ erdőbe, ződ mezőbe,
Akasztófa tetejibe!
Erre Anna sírva fakad,
Megy a bíró ajtajára.

15. – Nem átkozlak, nem szokásom,
Mosdóvized vére váljon,
Törűközöd lángot hányjon,
Isten soha még ne jaldjon!

16. Tizënhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizënhárom esztendőre
Vigyének a temetőbe!

Gyöngyöspata (Heves), Kiss Lászlóné Hevér Erzsébet (60). Németh I., 1983.

23.⁵⁴¹

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alól.
Nagyot pattant ostorával,
Behallatszott Gönc várára.

2. Gönc várossa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva,
Fehér László el van fogva,
Kisérik a börtönházban.

3. Eztet Anna mëghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
Kiszaladt az istállóba,
Az istálló ajtajában.

⁵⁴¹ MNT XI. 522.

4. – Kocsis, fogd b  a hat lovat,
Rakodjál m g színarannyal!
Holnap m gy nk messze útra,
Bátyám szabadítására.

5. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam nek d színaranyat,
Szabadítsd ki,ja bátyámat!

6. – Nem kell nek m az aranyod,
Csak  gy éjjeli hálásod.
H j l v elem  ggy éjszaka,
Kiszabadul  ggy órára!

7. Ere Anna semmit nem szól,
Sírva sétál a fojasón,
Fojas r l fojas ra,
M gy a börtön ajtajára.

8. – Fehér László,  d s bátyám,
Hallod, mit mond a főbíró?
H l jak vele  ggy éjszaka,
Kiszabadulsz hajnalt jra.

9. – Ne h lj véle, a gonoszval,
Az akasztanivalóval!
N k d sz zess g d v szi,
Bátyád fejét leveteti.

10. Ere Anna semmit nem szólt,
Sírva sétált a fojasón,
Fojas r l fojas ra,
M gy a bíró szobájában.

11. Éfél után éggy az óra.
– *i* Mi zörög az udvarodba?
– Kocsis a lovát itatja,
Arany annak a kantárja.

12. = 7. vsz.

13. – Fehér László, édös bátyám,
Ébren vagy-ë vagy mëghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádot!

14. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejében,
Akasztófa tetejében.
Kivitték a temetőbe.

15. Erre Anna semmit nem szól,
Visszasétál a fojosón.
Fojosóról fojosóra.
Megy a biró ajtajára.

16. – Átkozásom nem szokásom,
A kenyered kővé váljon,
Törülködőzöd lángot hányjon,
Mosdóvized vérré váljon!

Nemti (Nógrád), Pifkó Rudolfné Danyi Irén (51). Nagy Z., 1976.

24.⁵⁴²

1. *de* Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot pattant az ostora,
Meghallotta Gönc városa.

⁵⁴² MNT XI. 528–529. VAR. *b*)

2. Rajta, rajta, Gönc városa!

Fehér László el van fogva.

Fehér Anna meghallotta,

Hogy a bátyja el van fogva.

– Fogd be, kocsis, hat lovadat,

Tegyél fel sok aranyat!

Tálval mérjék az aranyat,

Vékával a huszasokat.

3. – Nem kell nékem az aranyad,

Se vékával a huszasod.

Háljál vélem az éjszaka,

Bátyád ki lesz szabadulva!

4. Fehér Anna erre nem szólt,

Sirva sétál a folyosón,

Folyosóról folyósóra,

Megyen a börtönyajtóra.

5. – Fehér László, édes bátyám,

Élsz-e még te, vagy meghaltál?

– Se nem élek, se nem halok,

Mindig rólad gondolkozok.

6. – Fehér László, édes bátyám,

Mit mondott a szolgabíró:

Háljak véle az éjszaka,

Kiszabadulsz virradóra.

7. – Ne hálj vele, a huncuttal,

Az akasztanivalóval!

Néked veszi szüzességed,

Nékem pedig életemet.

8. Fehér Anna erre nem szól,
Sirva sétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Szolgabíró szobájára.

9. – Hallod-e te, szolgabíró,
Veled hálok az éccaka,
Veled hálok az éccaka,
Szabadítsd ki virradóra!

10. – Gyere hát be, Fehér Anna,
Gyere be hát a szobámba,
Gyere be már a szobámba,
Feküdjünk le a diványra!

11. – Éjfél után egy órakor
Mi csörög az udvarodon?
– Lovam viszik itatóra,
Zabla csörög a szájába.

12. Aludj, Aludj, Fehér Anna
A szép gombos nyoszolyámba,
Fordítsd felém a farodot,
Had végezzem a bajodot.

13. Fehér Anna erre nem szól,
Sirva sétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megyen a temlőcajtóra.

14. – Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még te, vagy meghaltál?
Felszólnak a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!
Sik erdőbe, sik mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

15. Fehér Anna erre nem szólt,
Sirva sétál a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Szolgabíró szobájába.

16. – Hallod-e te, szolgabíró,
Egyeb átkot nem kívánok,
Mosdóvized vérré váljon,
Tűrülközöd lángot hányjon,
A kenyered kővé váljon,
Az is a szivedbe szálljon!
Acélbicskád elpattanjon,
Az is a szivedbe járjon!
Tizenkilenc sor patika
Ürüljön meg a számodra,
Tizenkilenc kocsi szalma
Rothadjon el az ágyadba!

Tárnalelesz (Heves), Fehér József (36). Maác, 1958.

25.⁵⁴³

1. Fehér László lovat lopott
A Feketë-halom alatt.
Nagyot csattant az ostora,
Bëhallatszott/Meghallotta Gönc városba/városa.

2. Bëhallatszott Gönc városba,
Török Károj udvarába,
Török Károj udvarába.
Fehér László el van fogva!

⁵⁴³ MNT XI. 530–532. VAR. a)

3. Fehér Anna meghallotta,/hogy megtudta,
Hogy a bátyja él van fogva.
– Fogd bē, kocsis, hat lovamat,
Rakd fél kincsem,/minden aranyomat!

4. – Bíró uram, Török Károj,
Hoztam kincsem, aranyomat,
Hoztam kincsem, aranyomat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

5. – Nem kell kincsed, sēm aranyod,
Csak egygy éjjeli hálásod.
Háljál velem egygy éjszaka,
Bátyád ki lesz szabadítva!

6. Fehér Anna nem hallgatta,
Lészaladt a fojosóra.
Fojosóról fojosóra,
Szalad a börtönyajtórá.

7. – Fehér László, édēs bátyám,
Aluszol-ē vagy meghaltál?
– Sē nem alszok, sē nem nyugszok,
Csak felőled gondolkodok.

8. – Fehér László, édēs bátyám,
Azt mondta a Török Károj,
Háljak velē egygy éjszaka,
Bátyám ki lesz szabadítva.

9. – Nē hálj vélē, a gonosszal,
Az akasztanivalóval!
Nékēd lányságodat vēszi,
Bátyád fejét lēvēteti.

10. Fehér Anna nem hallgatta,
Lészaladt a fojosóra,
Fojosóról fojosóra,
Török KároJ szobájába.

11. – Éfél után éggy órakkor
Mi csörög ott az udvaron?
– Lovam viszik itatóra,
Zabla csörög a szájába.

12. = 6. vsz.

13. – Fehér László, édés bátyám,
Aluszol-ë vagy mëghaltál?
Kiszólnak a többi rabok:
– Në itt keresd a bátyádott!
Zöld erdőbe, sík mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

14. = 10. vsz.

15. – Bíró uram, Török KároJ,
Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vére váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

16. Tizënhárom kazal szalma
Rothadjon el az ágyadba,
Tizënhárom gyógypatika
Apadjon ki a számodra!

Gesztete (Gömör és Kis-Hont), Motyovszki Józsefné Kovács Teréz (52). Ág,
1975.

26.⁵⁴⁴

1. Fehér Laci lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Dúrogat az ostorával,
Behallik a Gönc várában.

2. – Város népe, rajta, rajta,
Fehér Lacit hogy megfogják!
Fehér Lacit meg is fogták,
Vallatóra állították.

3. – Nincsen anyám, nincsen anyám,
Van egy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Bent lakik a Gönc várába.

4. Fehér Anna, hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszaladt az istállóba.
Kocsisának emígy szóla:

5. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjunk fel sok aranyakat!
Holnap megyünk hosszú útra,
Bátyám szabadittására.

6. – Adjon Isten, bíró uram!
– Adjon Isten, édes húgom!
– Hoztunk neked sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nekem sok aranyad,
Csak egy éjjeli szállásod.
Háljál vélem egy éjszaka,
Szabad leszel egy órában!

⁵⁴⁴ MNT XI. 533–543. VAR. *n*)

8. – Ne hálj avval a disznóval,
Az akasztanivalóval!
Mert lányságodat elveszi,
Bátyádnak fejed veteti.

9. – Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Csak terólad álmodozok.

10. Fehér Anna semmit sem szól,
Végigsétáll a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a biró ajtajába.

11. – Biró uram, éjfél tájban
Mi zörög az udvarában?
– Lovad visznek itatásra,
Zabla csörög a szájában.

12. Erre Anna semmit sem szól,
Végigsétáll a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajába.

13. – Fehér Laci, édes bátyám,
Élsz-e te még vagy meghaltál?
– Ébren vagyok, nem aluszom,
Felelik a többi rabok.

14. – Ne itt keresd a bátyádat!
Zöld erdőben, zöld mezzőben,
Zöld erdőben, zöld mezzőben,
Az akasztó tetejében.

15. – Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Türölköződ lobbót hányjon,
A kenyered kővé váljon!

16. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

Kerecseny (Zala), Mallinger Jánosné (19). Kiss L., 1958.

27.⁵⁴⁵

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot pattant ostorával,
Behallatszik Gönc várába.

2. Gönc városa, rajta, rajta,
Fehér Lászlót hogy elfogja!
Fehér Lászlót el is fogták,
Vallatóra szólították.

3. – Van-e apád, van-e anyád,
Van-e gyönyörű hugocskád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Van egy gyönyörű hugocskám.

4. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
Beszólott az istállóba:
– Fogd be, kocsis, a lovakat!

⁵⁴⁵ MNT XI. 527.

5. Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakd reá sok aranyadat,
Rakjál rája színaranyat,
Bátyám szabadítására!

6. – Bíró, hoztam színaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!
– Nem kell nékem az aranyod,
Csak egy éjjeli hálásod.

7. Erre Anna semmit se szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a börtön ajtajára.

8. – Fehér László, édes bátyám,
Aluszol-e vagy meghaltál?
Fehér László, édes bátyám,
Hallod, mit mondott a bíró!

9. – Ne hálj vele, a disznóval,
Az akasztófárávalóval!
Néked leányságod veszi,
A bátyádnak fejét veszi.

10. Erre Anna semmit se szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a bíró ajtajára.

11. – Veled hálok egy éjszaka,
Legyen szabad egy órára!
Bíró uram, éjfél tájba
Mi zörög az udvarába?

12. Erre Anna semmit se szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a börtön ajtajára.

13. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

14. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.
Erre Anna semmit se szól,
Visszasétál a folyosón.

15. Folyosóról folyosóra,
Megy a bíró ajtajára.
– Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon!

16. Tizenhárom szekér szalma
Rothadjon ki az ágyadba,
Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

Mumor (Zala), Bazsika Györgyné Péntek Ilona (62). DPP, 1963.

28.⁵⁴⁶

1. Fehér Laci lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Olyat pattant ostorával,
Behallatszik Fehér várra.

2. Fehér Lacit hogy megfogták,
A vallatóra hajtották.
– Van-e apád, van-e anyád,
Van-e gyönyörű hugocskád?

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
De van gyönyörű hógocskám.
Húgom neve Fehér Anna.
Fönt lakik a Fehér várba.

4. Fehér Anna, hogy megtudta,
Hogy a bátyja be van fogva,
Leszaladt az istállóba,
Az istálló ajtajába.

5. Mondja ott a kocsisoknak:
– Fogjatok be hat lovakat,
Fogjátok be a lovakat,
Rakunk rája színaranyat!

6. – Adjon Isten, bíró uram!
Hoztam neked színaranyat,
Hoztam neked színaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nekem színaranyad,
Csak egy éjjel háljál vélem.
Csak egy éjjel háljál vélem,
Reggelre bátyád szabad lesz!

⁵⁴⁶ MNT XI. 535.

8. Erre Anna semmit se szólt,
Végigsétált a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a rabok ajtajába.

9. – Fehér Laci, kedves bátyám,
Ébren vagy-e vagy alszol már?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Tefelőled gondolkozok.

10. – Fehér Laci, kedves bátyám,
Hallod, mit mond a te bírád?
Csak egy éjjel háljak véle,
Reggelre te szabad leszel.

11. – Ne hálj te a csavargóval,
Ne a semmirevalóval!
Mer teveled kedvét teszi,
Reggelre fejemet veszi.

12. Erre Anna semmit se szólt,
Végigsétált a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a bíró szobájába.

13. Éjfél tájba hallja Anna,
Lánccsörgés van az udvarba.
Kérdi akkor a bírótól:
– Mi csörög lent az udvaron?

14. – Lovam viszik itatásra,
A kocsisok udvarába.
– Átkozott légy, bíró uram,
Bátyám viszik a bitóra!

15. = 8. vsz.

16. – Fehér Laci, kedves bátyám,
Ébren vagy-e vagy alszol már?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádot!
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Kint nyugszik a temetőbe.

Kecskemét-Monostor (PPSK) [ma Bugacmonostor], Nyers Ferencné (29). Vásárhelyi Z., 1933.

29.⁵⁴⁷

1. *aj* Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt,
Csinos fényes kantárostul,
Minden nyeregszerszámostul.

2. Egyet durrant ostorával,
Meghallotta Gönc városa.
Utána ment Gönc városa
Egész falu vidékivel.

3. – Fogjátok meg a huncutot,
Az akasztófárávalót!
Kezét-lábát vasra verni,
Mindent véle kivallatni!

4. Tegyétek le a temleche,
Annak is a fenekére!
Kezét-lábát vasra verni,
Mindent véle kivallatni.

⁵⁴⁷ MNT XI. 486.

5. Meghallotta Fehér Anna,
Hogy a bátyja fogva volna,
Fogva volna a temleche,
Annak is a fenekébe.

6. – Fogd be, kocsis, hat lovamat,
Rak' mellé tál aranyakat!
Kivátom én a bátyámat
Tál ezüsttel, tál arannyal.

7. – Isten jó nap, hadnagy uram!
– Isten hozott, gyöngy madaram.
– Kivátom én a bátyámat
Tál ezüsttel, tál arannyal.

8. – Nem kell nékem tál ezüstöd,
Nem kell nékem tál aranyod.
Kiadom én a bátyádat,
Ha egy éjjel véled hálok.

9. Nem szól erre Fehér Anna,
Kimegyen a folosóra,
Folosóruul palotára,
Hogy akanna a bátyjára.

10. – Isten jó nap, ildes bátyám!
– Isten hozott, ildes hugám!
– Kiváltlak én ildes bátyám,
Hadnagy urral véle hálok.

11. – Ne hálj véle, a huncuttal,
Az akasztanivalóval!
Szüzeccségedet elveszi,
Bátyádnak fejét veteti.

12. Nem szól erre Fehér Anna,
Kimegyen a folosóra,
Folosóru palotára,
Lefekszik gyöngy nyoszolóra.

13. – Aluszol-e, Fehér Anna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Nem aluszom, nem nyughatom,
Mer a sok lánc zergést hallom.

14. – Csak aludjál, csak nyugodjál!
Lovat visznek itatóra,
Lovat visznek itatóra,
Zabla zereg a szájába.

15. – Aluszol-e, Fehér Anna?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Nem aluszom, nem nyughatom,
Mer a sok lánc zergést hallom.
– Csak aludjál, csak nyugodjál,
A bátyádnak vége van már!

16. – Átkozott légy, hadnagy uram,
Vizelleted vérré váljon,
Vizelleted vérré váljon,
Törülköződ meglöbbanjon!

17. Törülköződ meglöbbanjon,
Lovad lába megbotoljon,
Lovad lába megbotoljon,
Pár pisztolod agyonlűjjön!

Bocfölde (Zala), Kolompár Márton, „Tuba”, (75). Buchbinder, 1953.

30.⁵⁴⁸

1. Fehér Laci lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot pattant ostorával,
Bëhallatszott Gyöngy várába.

2. – Gyöngy várossa, rajta, rajta!
Fehér Lacit hogy elfogják.
Fehér Lacit el is fogták,
Vallatóra szólították.

3. – Van-ë *j*apád, van-ë *j*anyád,
Van-ë gyönyörű hugocskád?
– Nincsën apám, nincsën anyám,
De van gyönyörű hugocskám,

4. Kinek neve Fehér Anna.
Bënt lakik a Fehér várba.
Fehér Anna *jezt* mëgtudta,
Hogy a bátyja *jel* van fogva.

5. Fehér Anna lëszalad az istállóba,
Az istálló ajtajába.
– Fogd bë, kocsis, a lovakat,
Rakjál rája színaranyat!
Azzal mëgyünk a nagy útra,
Bátyám szabadítására.

6. – Fehér Laci, édës bátyám,
Ébren vagy-ë vagy mëghaltál?
– Ébren vagyok, nëm aluszom,
Most is rólad gondolkozom.
Erre *j*Anna sëmmit sëm szólt,

⁵⁴⁸ MNT XI. 523.

Végigsétált a folyosón,
Folyosórú folyosóra,
Mëgy a bíró ajtajára.

7. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztunk nekëd színaranyat,
Szabadítsd mëg a bátyámat!

8. – Nem kell nekëm a színaranyad,
Háljál vélem éjszakára.
Háljál vélem éjszakára,
Szabad bátyád ëggy órára!
Erre *j*Anna sëmmit sëm szólt,
Végigsétált a folyosón.
Folyosórú folyosóra
Mëgy a tömlöc ajtajára.

9. – Fehér Laci, édës bátyám,
Hallod-ë, mit mond a bíró?
Háljak véle *j*éjszakára,
Szabad lëszël ëggy órára!

10. – Në hálj véle, *ja* disznóval,
Az akasztanivalóval!
Nékëd szüzességëd vëszí,
Bátyád életét elvëszí.
Erre *j*Anna sëmmit sëm szólt,
Végigsétált a folyosón.
Folyosórú folyosóra
Mëgy a bíró ajtajára.

11. – Bíró uram, nëgyedëgykor
Mi csörgött az udvaradon?
– Lovam vitték itatásra,
Zabla csörög a szájába.

Erre *j*Anna sēmmít sēm szólt,
Végigsétált a folyosón,
Folyosórú folyosóra,
Mēgy a tömlöc ajtajára.

12. – Fehér Laci, édēs bátyám,
Ébren vagy-ē vagy mēghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Nē *j*itt keresd a bátyádat,

13. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.
Erre *j*Anna sēmmít sēm szólt,
Összejesétt a folyosón.

14. – Bíró uram, átkozásom nēm szokásom,
Mosdóvizéd vérré váljon,
Mosdóvizéd vérré váljon,
Törülköződ lángot hanyjon!

15. Tizēnhárom szekēr szalma
Rohadjon mēg az ágyadba,
Tizēnhárom sor patika
Ürüljön ki *ja* számodra,
Tizēnhárom esztendőre
Vigyének a temetőbe!

Herencsény (Nógrád), asszony (55). Nagy Z., 1983.

31.⁵⁴⁹

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot pattant az ostora,
Behallatszott Gönc városba.

⁵⁴⁹ MNT XI. 528–529. VAR. *a*)

2. – Gönc városba rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér László el van fogva,
Vallatásra van szólítva.

3. – Van-é apád, van-é anyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.

4. Fehér Anna ezt megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva.
Lészaladt az istállóba,
Istállónak ajtójába.

5. – Kocsis, fogd be a lovadat,
Pakolj fel sok aranyamat!
Holnap megyünk Gönc városba,
Bátyám szabadítására.

6. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, ami nincsen!
– Hoztam neked sok aranyat,
Szabadítsd ki *ja* bátyámat!

7. – Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem egy éjszaka,
Szabad lessz ő egy órára!

8. – Ne hálj vele, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Neked lejárásod vészi,
Nekem fejemet ütteti.

9. Ere *j*Anna egyet sè szólt,
Összejesett a fojosón.
Fojosóról fojosóra
Mëgy a bátyja ajtójára.

10. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-ë vagy mëghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

11. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Sűrű erdő közepébe,
Sűrű erdő közepébe,
Akasztófa tetejébe.

12. Ere *j*Anna egyet sè szólt,
Összejesett a fojosón.
Fojosóról fojosóra
Mëgy a bíró ajtójára.

13. Bíró *j*uram, átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vére váljon,
Törülköződ lángot hányjon,
A kenyered kővé váljon!

14. Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom kazal szalma
Rothadjon el az ágyadba!

15. Tizenhárom esztendőig
Nyomjad az ágyad fenekit,
Tizenhárom esztendőre
Vigyének a temetőbe!

Fedémes (Heves), Bajzáth Ferencné Szabó Malvin (48). Borsai, 1975.

32.⁵⁵⁰

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Fehér Lászlót el is fogták,
Vallatóra szólították.

2. – Van-e anyád, van-e apád,
Van-e gyönyörű hugocskád?
– Nincsen anyám, nicsen apám,
Van egy gyönyörű hugocskám,

3. Kinek neve Fehér Anna,
Fent lakik a Fehér várba,
Kinek neve Fehér Anna,
Fent lakik a Fehér várba.

4. Mikor Anna ezt megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Kifutott az istállóba,
Az istálló ajtajába.

5. – Fogd bé, kocsis, a lovakat,
Rakjál rájuk színaranyat!
Holnap megyünk hosszú útra,
Bátyám szabadittására.

6. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam néked színaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nékem színaranyad,
Csak egy éjjeli szállásod.
Háljál vélem az éjszaka,
Szabad lessz az eggy órára!

⁵⁵⁰ MNT XI. 533–543. VAR. a)

8. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod-e, mit mond a bíró?
Háljak véle az éjszaka,
Szabad leszel egy órára.

9. – Ne hálj véle, a disznyóval,
'z akasztófáralóval!
Néked lányságodat veszi,
Bátyád életét nem menti.

10. – Bíró uram, éjfél tájba
Mi zörög az udvarába?
– Lovam hajtják itatásra,
Zabla zörög a szájába.

11. Megszólalnak a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

12. Erre Anna egyet sem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

13. – Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lobbót hányjon,
A kenyered kővé váljon!

14. Tizenhárom szekér szalma
Rohadjon el az ágyadba,
Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra!

15. Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!
Tizenhárom esztendőre
Kivitték a temetőbe.

Neszmély (Komárom), Lengyel Józsefné Csordás Zsófia (51). Borsai, 1973.

33.⁵⁵¹

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ostorával nagyot pattant,
Behallatszik Gönc városban.

2. Gönc városba rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót hogy elfogták,
Vallatásra szólították.

3. – Van-*ë* japád, van-*ë* janyád?
– Nincsen anyám, nincsen apám,
Van egy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.

4. Fehér Anna hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Lészaladt az istállóba,
Istállónak ajtajára.

5. – Fogd be, kocsis, a lovamat,
Rakd rá a sok aranyamat!
Holnap mégyünk messze útra,
Bátyám szabadítására.

⁵⁵¹ MNT XI. 502.

6. – Bírójuram, adjon Isten!
– Adjon Isten, ami nincsen!
– Hoztam nékéd sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem kell nekém az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem egy éjszaka,
Bátyád szabad egy órára!

8. – Bírójuram, egy az óra,
Mi csörög az udvarodban?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

9. Erre jAnna semmit nem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a bátyja ajtajára.

10. – Bátyám, bátyám, édös bátyám,
Hallod, mit beszél a bíró?
Háljak veled egy éjszaka,
Szabad lészél egy órára.

11. – Ne hálj vele, a disznóval,
Akasztófáralóval!
Nékéd lányságodat vészi,
A bátyádot megöleti.

12. Erre jAnna semmit nem szól,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a bíró ajtajára.

13. – Bírójuram, átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vére váljon,
Törülköződ lángot hányjon,
A kenyered kőjé váljon!

14. Tizénhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizénhárom kazal szalma
Rothadjon el az ágyadban!

15. Tizénhárom esztendejig
Nyomjad az ágyad fenekét,
Tizénhárom esztendőre
Vigyének a temetőbe.

Andormaktálya (Borsod), Korozs Lajosné Bőgős Julianna (61). Borsai, 1974.

34.⁵⁵²

1. *de* Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Olyat szólott drót ostora,
Behallott Gönc városába.

2. – Rajta, rajta, Gönc városa!
Fehér László meg van fogva.
– Ki kapára, ki ásóra!
Fehér László meg van fogva.

3. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja be van fogva.
Kimegyen az istállóba,
Az istálló ajtajára.

⁵⁵² MNT XI. 530.

4. – Fogd be, kocsis, hat lovamat,
Tegyél két véka aranyat!
Holnap megyünk Gönc városra,
Bátyám szabadítására.

5. – Horváth Imre, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam két véka aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

6. – Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem egy éccaka,
Szabad lesz ő egy órára!

7. Erre Anna semmit nem szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megáll a börtön ajtóba.

8. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Mindég rólad álmodozok.

9. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod, mit mond a tömlöckulcsár?
Háljak vele egy éccaka,
Szabad leszel egy órára.

10. – Fehér Anna, édes húgom,
Ne hálj vele, én azt mondom!
Szép lányságodat elveszi,
A bátyádat lefejezi.

11. – Éjfél után egy az óra,
Mi csörög az istállóba?
– Lovat viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

12. = 7. vsz.

13. – Fehér László, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

14. Átkozásom nem szokásom,
A kenyered kővé váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

15. Tizenhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyadba,
Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

Kács (Borsod), Lex Mátyás (43). Barsi, 1969.

35.⁵⁵³

1. *hej* Fehér László lovat lopott
A fekete hombár alól.
Hombáriné észrevette,
Zsandárokkal elvitette.

⁵⁵³ MNT XI. 533–543. VAR. *k)*

2. Zsandárokkal elvitette,
Nehéz rabságra vettette.
Nehéz rabságra vetették,
És halálra elitélték.

3. Húga mondja a kocsisnak:
– Kocsis, fogd be lovaiddat,
Fogd be, kocsis, lovaiddat,
Rakd föl összes aranyimat!

4. Mennek, mennek, mendegélnek,
Nemsokára odaérnek,
Mennek, mennek, mendegélnek,
Egyszerre csak odaérnek.

5. – Bíró, bíró, Török Antal,
Nesze, itt van a tál arany!
– Nem kell nékem tál aranyod,
Csak egy éjjel veled hálok.

6. Fehér Anna err' a szóra
Felugrik a folyosóra,
Folyosórul folyosóra,
Szalad az egyes ajtóra.

7. – Bátyám, bátyám, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy aluszol?
– Ébren vagyok, nem aluszok,
Mindig rólad gondolkozok.

8. Bátyám, bátyám, édes bátyám,
Hallod, mit mond a bíróság?
Háljak vele egy éjszaka,
Téged bocsát szabadlábba.

9. – Fehér Anna, édes húgom,
Ne hálj vele egy éjszaka!
Szűzességed is elveszi,
Bátyád mégis tönkreteszi.

10. Fehér Anna nem hallgatott,
Gombos nyoszolyán aludott.
Hát egyszer csak éjfél tájba
Csörög a lánc az udvarba!

11. – Bíró, bíró, Török Antal,
Mi csörög az udvarodba?
– Lovam viszik itatóba,
Zabla csörög a szájába.

12. = 6. vsz.

13. – Bátyám, bátyám, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy aluszol?
Felelik a többi rabok:
– A bátyádat ne keresd itt!

14. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

Márkháza (Nógrád), Bognár Pál (23). Ádám, 1928.

36.⁵⁵⁴

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot pattant az ostora,
A vármégye meghallotta.

⁵⁵⁴ MNT XI. 474.

2. A vármégye meghallotta,
Szégedébe bejís csukta,
Szégedéből a tömlece,
A legnagyobb sötétségbe.

3. Ezt meghallta Fejér Anna,
Mindjárt szólott a kocsisnak:
– Fog' be, kocsis, a lovamat,
Tegyél nekem tál aranyat!

4. Tál aranyat, tál ezüstöt,
Had vigyem el Szégedébe,
Szégedébe a tömlece,
A legnagyobb sötétségbe!

5. Bátyám, bátyám, édes bátyám,
Kicsoda most itt a bíró?
– Anna, Anna, Fejér Anna,
Fejér Anna, szép vjola.

6. El is mēnt most Fejér Anna
Horvát Miklós ajtójára.
– Miklós, Miklós, Horvát Miklós,
Eresztes' ki a bátyámat!

7. Hoztam neked tál aranyat,
Tál aranyat, tál ezüstöt,
Tál aranyat, tál ezüstöt,
Eresztesd ki a bátyámat!

8. Kijéresztem a bátyádot,
Nyoszojamba fektethetlek,
Anna, Anna, Fejér Anna,
Fejér Anna, szép vjola.

9. Mindjárt szaladt Fejér Anna

Fejér László rostéjára.

– Bátyám, bátyám, édes bátyám,

Ne, mit mondott Horvát Miklós!

10. – Szüzességédet elveszi,

Nekem pedig fejem veszi,

Anna, Anna, Fejér Anna,

Fejér Anna, szép vjola.

11. – Miklós, Miklós, Horvát Miklós,

Mi csörög az udvarodon?

– Lovam viszik az ivóra,

Zabja csörög a szájába.

12. Mindjár szaladt Fejér Anna

Fejér László rostéjára.

– Bátyám, bátyám, édes bátyám,

Aluszoll-ë vagy meghaltál?

13. – Anna, Anna, Fejér Anna,

Ne kerestess itt a bátyádot!

Zöld erdőbe, zöld mezőbe,

Akasztófa tetejébe.

14. – Átkozott légy, Horvát Miklós!

Szüzességemét elvitted,

Szüzességemét elvitted,

A bátyámnak fejét vitted!

Székegykeve (Bukovina) –(Temes), Daradics Ambrusné Szitás Zsuzsanna (77).

Kiss L., 1968.

37.⁵⁵⁵

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot pattant az ostora,
Behallatszott Jaj-halomra.

2. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
– Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjuk fel az aranyakat!

3. – Török Antal, bíró gazda,
Az én bátyám el van fogva.
Adok neked sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

4. – Nem kell nékem sok aranyad,
Háljál velem az éjszaka.
Háljál velem az éjszaka,
Kiengedem szép hajnalra!

5. Szalad, szalad Fehér Anna
Folyosókról folyosókra,
Folyosókról folyosókra,
Rá a börtön ajtajára.

6. – Fehér László, édes bátyám,
Aluszol-é vagy meghaltál?
– Se nem alszom, se nem haltam,
Mindég rólad gondoskodtam.

⁵⁵⁵ MNT XI. 536.

7. – Fehér László, édes bátyám,
Azt mondta nekem a bíró,
Háljak vele egy éjszaka,
Majd kibocsát szép hajnalban.
– Ne hálj vele, a gonosszal,
Akasztófáralával!

8. Fehér Anna erre nem szólt.
Végigszaladt a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Rá a bíró ajtajára.

9. – Török Antal, bíró gazda,
Veled hálok egy éjszaka,
Veled hálok egy éjszaka,
ha Kiengeded szép hajnalra.

10. – Török Antal, bíró gazda,
Csörgést hallok udvarodban!
– Lovam viszik itatóra,
Annak csörög a béklyója.

11. Fehér Anna erre nem szólt,
Végigszaladt a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Rá a börtön ajtajára.
– Fehér László, édes bátyám,
Aluszol-é vagy meghaltál?

12. – Fehér Anna, édes hugom,
Ne keresd itt a bátyádat!
Zöld erdőben, sik mezőben,
Akasztófa tetejében.

13. = 8. vsz.

14. – Átkozódás nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Páros késed az asztalon
Mind a szivedbe szolgáljon,

Harminc szekér-kocsi szalma
Rothadjon el az ágyadban!

Recsk (Heves), Puporka Dezső (58). Volly, 1962.

38.⁵⁵⁶

1. Fejér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt,
Mindén nyerégszërszámostól,
Kötőfékkel, kantárostól.

2. Utánna mënt a vármëgye,
Őtet fogni hogy mëglássza.
– Fogjátok mëg a huncutot,
Az akasztófáralót!

3. Vigyéték le a tömlöcbe,
Annak és a méjségibe!
Mëgtudta jezt Fejér Anna,
Hogy a bátyja fogva vóna.

4. – Hadnagy uram, hadnagy uram!
– Miért jöttél, édës hugom?
– A bátyámért, hadnagy uram,
Kiváltom én, azt fogadtam.
Hogy kiadná az én bátyám.

⁵⁵⁶ MNT XI. 483.

5. – Bátyádat én kiadatam,
Ha az enyém lész, galambom.
Nem szólt erre Fejér Anna,
Csak elmént a fojosóra,

6. Fojosóról a rostéjra,
Hogy akadna *ja* bátyjára.
– Bátyám, én kivátlak téged,
Hadnagy uré lészék érted.

7. – Ne légy azé a huncuté,
Az akasztanivalójé!
Nem szólt erre Fejér Anna,
Csak elmént a fojosóra,

8. Fojosóról palotába,
És lefeküdt a diványra.
– Anna, Anna, Fejér Anna,
Kipirosult szép Diána,

9. Aluszol-ë, Fejér Anna,
Kipirosult piross alma?
– Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok lánczörgést hallom.

10. – A bérésék fájért jártak,
Azok nagy lármával vannak.
Aluszol-ë, Fejér Anna,
Kinyílt bimbó, arangyalma?

11. – Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a puskalövést hallom.
– Csak aludjál, csak nyugudjál,
A bátyádnak vége van már.

12. – Hadnagy uram, hadnagy uram,
Átkozott légy, hadnagy uram,
Mosdóvized vérré váljon,
És a kendőd langot hányjon!

13. Törülköződ langot hányjon,
Mindened hamuvá váljon,
Kéméletét ne találjon,
S téged Isten még ne áldjon!

Istensegíts (Bukovina) – *Nagyvejke* (Tolna), Gáspár Simon Antal (60), Domokos Pál Péter 1955. (és még több gyűjtési alkalommal)

39.⁵⁵⁷

1. Fehér László lovat lopott
A feketé hallomagyról(?).
de Rácsapott a széjső lóra,
Behallatszott Gönc városba.

2. Rajta, rajta, Gönc várossa!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót el is fogták,
Sötét börtönbe záratták.

3. *de* Kérdi tőle *ja* kapitány:
– Van-é apád, van-é anyád?
– *de* Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy kedves kis húgocskám,

4. *de* Fehér Anna *j*annak neve.
Kint lakik a Fehér-hégybe,
Kint lakik a Fehér-hégybe,
Sűrű jerdő közepébe.

⁵⁵⁷ MNT XI. 541.

5. – *ēj de* Fog' be, kocsis, lovajimat,
Rak' fél kincsem, aranyomat!
Holnap réggel nyóc órára
Bevágatunk Gönc városba,

6. Bevágatunk Gönc városba,
Török Miklós szobájába.
– Török Miklós, bírójuram,
Szabadítsd ki ja bátyámat!

7. *de* Szabadítsd ki ja bátyámat,
Adok egy véka jaranyat!
– Nem kell kincsed, sém aranyad,
Csak egy éjjeli szállásod!

8. Fehér Anna jerre szóra
Kiszaladt a folyosóra,
Folyosóról folyosóra,
Török Miklós szobájába,

9. Szobájából az ágyára.
– Török Miklós, bírójuram,
Vélē[d] hálók az éjtszaka!
Ki lesz bátyám szabadítva.

10. Éjjél után három óra.
Csörög zabla a szájába,
Viszik lovad itatóra
Török Miklós udvarába.

11. Fehér Anna jerre szóra
Kiszaladt a folyosóra.
– Fehér László, éldēs bátyám,
Alszol-ē már vagy mēghaltál?

12. Mëgszólalnak a többi rabok:
– Në jitt keresd a bátyádat!
Zöld erdőbe, sík mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

13. – Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülködő lángot hányjon,
Lovad lába mëgbotoljon,
Harminchárom szekér szalma
Rohadjon mëg az ágyadba!

Almágy (Gömör és Kis-Hont), Tóth Barna (55). Kiss L., 1958.

40.⁵⁵⁸

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Rákiált a szélső lóra,
Behallatszik Gönc városba.

2. Gönc városa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Eztet Anna meghallotta,
Beszalad az istállóba.

3. – Fogd be, kocsis, a lovadat,
Rakjál rája színaranyat!
Holnap megyünk messze útra,
Bátyám szabadítására.

4. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam neked színaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

⁵⁵⁸ MNT XI. 502–504. VAR. *b*)

5. – Nem kell nékem színaranyad,
Csak egy éjjeli hálásod.
Háljál velem egy éjtszaka,
Szabad lesz ő egy órára.

6. Erre Anna semmit sem szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megy a börtön ajtajára.

7. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod, mit mondott a bíró?
Háljak vele egy éjtszaka,
Szabad lesz egy órára.

8. – Ne hálj véle, a gonosszal,
Akasztófáralóval!
Néked lányságodat veszi,
Bátyádnak fejét véteti.

9. – Éjfél után egy óraker
Mi csörög az udvarodon?
– Lovam viszik itatásra,
Zabola cseng a szájába.

10. – Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még vagy meg is haltál?
Felelik a többi rabok:
Ne itt keresd a bátyádat!

11. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.
Erre Anna semmit sem szól,
Végigsétál a folyosón.

12. – Átkozásom nem szokásom,
De ha megfog, azt se bánom.
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

Pétervására (Heves), Földi Pálné Bocsi Anna (31). Bacskai, 1956.

41.⁵⁵⁹

1. Fejér László lovat lopott,
Az ostora nagyot szólott.
– Rajta, fiúk, fogjátok meg,
A tömlöcbe zárjátok be!

2. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Fojosórúl fojosóra,
Kedves bátyja ajtajára.

3. – Hallod-é te, kedves bátyám,
Mit mondott a börtöngazda?
Háljak vele az éccaka,
Szabad leszel má hajnalra.

4. – Ne hálj vele, *ja* bitanggal,
Az akasztanivalóval!
Néked lányságodat veszi,
Nekem fejemet véteti.

5. Fehér Anna *jere* se szólt,
Visszasétált a fojosón,
Fojosórúl fojosóra,
Börtöngazda ajtajára.

⁵⁵⁹ MNT XI. 507.

6. – Hallod-é te, börtöngazda,
Véled hálok az éccaka,
Véled hálok az éccaka,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. Éjfél után három óra,
Mégse alszik Fejér Anna.
– Hallod-é te, börtöngazda,
Mi csörömpöl az udvarba?

8. – Kocsisom lovát itassa,
Annak zürög a szerszámja,
Réz annak a zabolája,
Aranyos a cikli szára.

9. Korán reggel/Reggel korán Fejér Anna
Visszasétál a fojosón,
Fojosórúl fojosóra,
Kedves bátyja ajtajára.

10. – Hallod-é te, kedves bátyám,
Aluszol-é vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
Most vitték el a zsandárok.

11. = 5. vsz.

12. – Nem átkozlak, nem szokásom,
A kenyered kővé váljon,
A kenyered kővé váljon,
Tűrülköződ langot hányjon!
Harminchárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Harminchárom szekér széna
Rothadjon el az ágyadba!

Szamosdara (Szatmár), Varga Jánosné (59). Novák, 1972.

42.⁵⁶⁰

1. Fehér Laci lovat lopott
A fekete malom alatt.
Nagyot pattant ostorával,
Fölhallik az Fehérvárra.

2. Fehér Lacit el is fogták,
Vallatóra szólitották.
– Van-e apád, van-e anyád,
Van-e gyönyörű hugocskád?

3. – Nincsen anyám, nincsen apám,
Van egy gyönyörű hugocskám.
Fent lakik az Fehérváron,
Fehérváron fehér házba.

4. Mikor Anna azt megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Kiséált az istállóba,
Ráparancsolt a kocsisra.

5. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjál rájuk szinaranyat!
Holnap megyünk utazásra,
Bátyám szabadítására.

6. – Biró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam neked szinaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Fehér Laci, édes bátyám,
Beszélgettem a biróval.
Azt mondta, hogy háljak vele,
Szabad leszel egy órába.

⁵⁶⁰ MNT XI. 524.

8. – Ne hálj vele, a disznóval,
Az akasztanivalóval!
Mer az becsületed veszi,
Engem pedig nem ereszt ki.

9. Ekkor Anna a folyosón
Végig-végigsétálgatott,
Folyosóról folyosóra,
Fehér Laci ajtajáho.

10. – Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
– Ébren vagyok, nem aluszom,
Csak felőled gondolkodom.

11. – Éjfél után egy órakor
Mi csörög lenn az udvaron?
– Lovat visznek itatásra,
Zabla csörög a szájába.

12. – Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvize vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon,
A szive meg mindig fájjon,
Kilenc szekér buzaszalma
Rohadjon el az ágyadba!

Boncodföldre (Zala), Fábián Józsefné (54). Bartók J., 1952.

43.⁵⁶¹

1. Fehér Laci lovat lopott
A fekete malom alatt.
Nagyot durrant ostorával,
Felhallatszik belvárosba.

⁵⁶¹ MNT XI: 518–527. VAR.

2. Fehér Lacit el is fogták,
Vallatóra szállótották.
Fehér Anna ezt megtudta,
Kiszaladt az istállóba.

3. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjál rája szinaranyat,
Rakjál rája szinaranyat,
Bátyám szabadítására!

4. Megy az Anna folyosóra,
Folyosóról folyosóra,
Folyosóról folyosóra,
Rája bátyja ajtójára.

5. – Fehér László, édes bátyám,
Aluszol-e vagy meghaltál?
– Ébren vagyok, nem aluszom,
Csak felülled álmodozom.

6. – Azt mondta a biró uram,
Háljak vele egy éjszaka,
Háljak vele egy éjszaka,
Szabad leszel egy óra múlva.

7. – Ne hálj vele, a disznóval,
Nem leszek én szabad soha!
Az veszi el bátyád fejét,
Fehér Anna becsületét.

8. Megy az Anna folyosóra,
Fojosóról fojosóra,
Fojosóról fojosóra,
Biró uram ajtajára.

9. – Biró uram, biró uram,
Mi zörög az udvarába?
– Lovat hajtnak itatásra,
Lovat hajtnak itatásra.

10. Megy az Anna fojosóra,
Fojosóról fojosóra,
Fojosóról fojosóra,
Rája bátya ajtójára.

11. – Fehér László, édes bátyám,
Aluszol-e vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

12. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

Becsvölgye (Zala) Korneiser Karolin (53). Szabó M., 1954.

44.⁵⁶²

1. Fehér Laci lovat lopott
A Feketé-halom alól.
Ostorával nagyot csattant,
Elhallatszik várossában.

2. Fejér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
Lészalad az istállóban,
Az istálló ajtajára.

⁵⁶² 533–543. VAR. o)

3. Fejér Anna éggyet sëm szól(t),
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Mëgy a biró ajtajára.

4. – Biró uram, biró uram,
Szabadítsd mëg éggy órára!
– Háljál velem az éjszaka,
Szabad lësz majd éggy órára!

5. Fejér Anna éggyet sëm szól(t),
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Mëgy a bátyja ajtajára.

6. – Hallod-ë të, hirës bëtyár, mit mond biró?
Háljak velez az éjszaka,
Háljak vele az éjszaka,
Szabad lëszël éggy órára.

7. – Në hálj vele, a gonosszal,
Hisz az akasztanivaló!
Elvëszí a böcsületëd,
Nékëd jelënt szëgënysegët.

8. = 3. vsz.

9. – Visszajöttem, biró uram.
Veled hállok az éjszaka,
Veled hállok az éjszaka,
Szabadítsd mëg éggy órára!

10. – Biró uram, biró uram,
Mi zörög lënn az udvaron?
– Lovam hajtják itatásra,
Zörög a vas a szájába.

11. = 5. vsz.

12. – Hallod-ë të, hirës bëtyár,
Ébrën vagy-ë vagy mëghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Në itt keresd a bátyádat!
Zöld erdőben, zöld mezőben,
Az akasztófa tövében.

Hagyárosbörönd (Zala) Takács Lajosné Nagy Mária (46). Paksa, 1968.

45.⁵⁶³

1. Fehér László lovat lopott
A Feketë-halom alatt.
Ostorával nagyot csapott,
Behallatszott Gönc várá[ba].

2. Gönc városa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót el is fogták,
Vallatásra szólították.

3. – Van-ë japád, van-ë janyád?
– Nincsën apám, nincsën anyám.
Csak egy aranyos húgom van,
Kinek nevë Fehér An[na].

4. Fehér Anna mëghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
Ostorával nagyot csapott,
Behallatszott Gönc város[ba].

⁵⁶³ MNT XI. 529.

5. – Fogd be, kocsis a lovadat,
Rakjál rája száz aranyat!
Mert most mëgyünk messzi útra,
Bátyám szabadításá[ra].

6. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Bíró uram, azt hallottam,
Hogy a bátyám ël van fog[va].
Hoztam neked sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7. – Nem köll nékem sok aranyad,
Csak egy éjjeli hállásod.
Háljál velëm eggy éjszaka,
Szabad lész őjegy órá[ra]!

8. Erre Anna sëmmit së szólt,
Véigigsétáll a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Mëgy a börtön ajtójá[ra].

9. – Fehér László, édës bátyám,
Hallod-ë, mit mond a bíró?
Háljak véle,jeggy éjszaka,
Szabad lészël egy órá[ra].

10. – Në hálj velë,ja disznóval,
Akasztófáralóval!
Néked lányságodat vëszti,
Bátyádnak fëjét vëte[ti].

11. Erre Anna sëmmit së szólt,
Véigigmëgyën a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Mëgy a bíró ajtójá[ra].

12. – Bíró uram, mi csörög kint,
Mi csörög kint, mi csörög kint?
– Lovam viszik itatóra,
Zabola csörög szájá[ba].

Tardona (Borsod), Boros János (49). Tímár, 1974.

46.⁵⁶⁴

1. Lovat lopott Fejér László
A Fekete-halom alól,
Kantárostól, pokrócostól,
Egész nyeregyszerszámostól.

2. Utánna mēnt Gönc várossa,
Őtöt fogni hogy meglássa,
Egész város falujival,
És csakugyan hadnagyostól.

3. Fejér Anna, hogy meghallta,
Hogy a bátyja fogva vala:
– Fog' bé, kocsis, a lovakot,
Tégy melléjem sok aranyat!

4. Isten jó nap, hadnagy uram!
– Fogadj Isten, gyöngymadaram!
Mét jöttél te, szép aranykám/madárkám?
– A bátyámért, hadnagy uram.

5. Ha a bátyámat kijadná,
Az Isten és/A jó Isten megáldaná.
– A bátyádat kiadatam,
Ha az enyém lesz, angyalom.

⁵⁶⁴ MNT XI. 475.

6. – Bátyám, bátyám, Fejér László,
Aluszol-ë vagy mëghótál?
– Nem aluszom, nem hótam mëg,
Csak terollad gondolkozom.

7. – Édës hugom, Fejér Anna,
Ne add hëzzá te magadot!
Szüzességöd és elromlik,
Ingëmët és fëlakasztnak.

8. Amint csëngetnek, pëngetnek:
– Talán az én bátyám viszik!
– Nem a te bátyádöt viszik,
Katonájim maséroznak,
Katonájim maséroznak,
Azok csëngetnek, pëngetnek.

9. – Bátyám, bátyám, Fejér László,
Aluszol-ë vaj mëghótál?
– A te bátyád ne itt keresd!
Ződ erdőbe, sík mezőbe,
Ződ erdőbe, sík mezőbe,
Akasztófa tetejibe.

10. Té're ese Fehér Anna,
Ugy átkozá Horvát Miklóst:
Mosdóvize vére váljon,
Törülője langot hányjon,
A kënyere kűjé váljon,
Kése benne összetörjön!

11. Mikor fülül a lovára,
Út előtte gajasodjék,
Út előtte gajasodjon,
Lova lába mēgbotoljon,
Lova lába mēgbotoljon,
S a nyaka jēs ott kitörjön!

Andrásfalva (Bukovina) – *Lengyel* (Tolna), Kelemen Ferencné Dobondi Mária
(71). Kiss L. 1953.

47.⁵⁶⁵

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot csattant az ostora,
Behallatszott Gönc városba.

2. Nagy Gönc város, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
El van fogva, el van zárva
Fehérvári nagy fegyházba.

3. Ezt a húga mēghallotta,
Hogy a bátyja jel van fogva.
Parancsol a kocsissának,
Fogjon be mindjáj” lovakat,

4. Fogjon be mindjáj’ lovakat,
Rakjon fél sok aranyakat.
– Bemegyünk majd Fehérvárra,
Fehérvári nagy fegyházba.

⁵⁶⁵ MNT XI. 538.

5. Be is értünk Fehérvárra,
Fehérvári nagy fegyházba.
Bekopogtat betyármódra:
– Alszol-ë má', kedves bátyám?

6. – Nem alszok én, mer nem tudok,
Mindig rólad gondolkozom.
– Török Antal azt mondotta,
Háljak itten éjszakára.

7. – Nè hálj azzal a gonosszal,
Akasztófáralóval!
Szűzességédet elveszi,
László bátyád fejét vészi.

8. Mëgyën Anna folyosóra,
Folyosóruul az ajtóra,
Az ajtóruul a szobába,
Fölfeküdt a singolt ágyba.

9. Mëgyën Anna az ablakra,
Bekopogtat betyármódra.
– Fehér László, kedves bátyám,
Alszol-ë már vagy mëghaltál?

10. Feleli a másik neki:
– Ne jitt keresd a bátyádat!
Zöld erdőbe, sík mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

11. Ezé' Anna semmit së szót,
Végigszaladt a folyosón,
Török Antal elejébe,
Nagyot vágott a fejére.

Tarnaszentmária (Heves), Tóth Jánosné Mező Erzsébet (53). Kerényi, Csanak,
1955.

48.⁵⁶⁶

1. Fehér László lovat lopott,
Ostorával nagyot csapott.
Fökhallatszott Gönc várába,
Gönc várának kastélyába.

2. Fehér Anna hogy megtudta,
Hogy a bátyja jel van fogva,
Lészaladt az istállóba,
Istállónak ajtajára.

3. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakj rája aranyakat!
Elmegyünk mi hosszú útra,
Bátyám szabadítássára.

4. – *hogy* Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten! – Fogadj Isten!
Hoztam néked sok aranyat,
Szabadítsd még a bátyámat!

5. – *éj* Nem kell nekem az aranyad,
Csak egy éjjeli hállásod.
Háljál vélem egy éjszaka,
Bátyád még lesz szabadítva!

6. Erre Anna sëmmit së szól,
Végigszalad a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Lë a börtön ajtajára.

7. – Hallod-ë te, édes bátyám,
Ébren vagy-ë vagy alszol tán?
– Ébren vagyok, nem aluszom,
Most is rólad álmodozom.

⁵⁶⁶ MNT XI. 543.

8. – Hallod-ē te, édēs bátyám,
Mit mond az a gonosz bíró?
Háljak vélle egy éjszaka,
Bátyám mēg lész szabadítva.

9. – Nē hálj véle, a pizszokkal,
Az akasztanivalóval!
α Szüzességēdet elveszi,
Bátyád fejét lēmetszeti.

10. Erre Anna sēmmit sē szól,
Végigszalad a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Föl a bíró szobájába.

11. – Átokmondás nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hanyjon!

Pásztó (Heves), idős asszony. Faludiné, 1987.

49.⁵⁶⁷

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Csörög-csattog az ostora,
Behallatszik Gönc városba.

2. Gönc városnak...
Fehér László el van fogva.
Kérdik tőle a zsandárok:
– Van-e apád, van-e anyád?

⁵⁶⁷ MNT XI. 501.

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy szőke kis hugocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Bent lakik a Gönc városba.

4. Fehér Anna hogy ezt hallja,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszalad az istállóba,
Istálónak ajtajába.

5. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjatok fel sok aranyat!
Menjünk gyorsan Gönc városba,
Bátyám szabadulására!
– Fehér László, kedves bátyám,
Hoztam néked sok aranyat.

6. – Fehér László, kedves bátyám,
Alszol-e vagy meghaltál már?
Felelik a többi rabok:
– Ne keresd itt a bátyádot!

7. Elvitték a te bátyádat
Messze-messze, más vidékre,
Messze-messze, más vidékre,
Fenyves erdő közepébe.

8. – Az a határ ne terenyen,
Amerre a bátyám vitték,
Az az erdő száradjon ki,
Amerre a bátyám vitték!

9. Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ lángot hányjon,
A kenyered sárrá váljon!

Jásztelek (Jász-Nagykun-Szolnok), Tuza Sándorné Fábik Regina (44). Halkovics, 1957. XII.

50.⁵⁶⁸

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Fehér Lászlót ott megfogták,
Tömlöc fenekire zárták.

2. Fehér Lászlót ott vallatják:
– Van-e *japád*, van-e anyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy gyönyörű húgocskám.

3. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja be van zárva.
Fehér Anna nem állhatja,
Szalad a tömlöcrestéjra.

4. – Fehér László, édes bátyám,
Él-*é* még vagy meghaltál?
– Sē nēm élék, sē nēm halok,
Most is rólad gondolkozok.

5. – Fehér László, édes bátyám,
Hogy híjják a bíró gazdát?
Egy katona félkiáltja:
– Horvát Miklós bíró gazda.

⁵⁶⁸ MNT XI. 531.

6. – Hallod-ë të, Horvát Miklós,
Ereszd ki a Fehér Lászlót!
Tállal mérëm aranyomat,
Vékával a húszasomat.

7. – Nëm këll nékëm tál aranyod,
Sëm vékával a húszasod.
Háljál vélem ëggy éjszaka,
Kieresztëm esthajnalra!

8. Fehér Anna nem állhatja,
Szalad a tömlöcrotéjra.
– Fehér László, édës bátyám,
Élel-e még vagy mëghóltál?

9. Fehér László, édës bátyám,
Mit mondott a Horvát Miklós:
Nem kell neki tál aranyom,
Sëm vékával a húszasom.
Háljak véle jëggy éjszaka,
Kieresztet esthajnalra!

Ostoros (Borsod), Képes Lászlóné Balogh Margit (38). Paulovics, 1965.

51.⁵⁶⁹

1. Lovat lopott Fehér László
jA Feketë-halom alól.
Ollyat pattant a nyeregbe,
Mëghallotta Gönc vármëgye.

2. Hogy a mëgye mëghallotta,
Fehér Lászlót el is fogta.
El is fogták, mëgkötözték,
A börtönbe be is tették.

⁵⁶⁹ MNT XI. 540.

3. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja *jel* van fogva.
Gyorsan ment a komendőra,
Komendőról az ajtóra.

4. – Török Miklós, bírójuram,
Adok egy véka *jaranyat*,
Adok egy véka *jaranyat*,
Ha kiadja a bátyámat!

5. – Nem kell kincsed, sém aranyod,
Csak egy éjjeli hálásod,
Nem kell kincsed, sém aranyod,
Csak egy éjjeli hálásod.

6. Fehér Anna eztet hallja,
Kiszaladt a folyosóra,
Folyosóról folyosóra,
Sötét zárka *jajtajára*.

7. – Kedves bátyám, Fehér László!
Török Miklós azt akarja,
Török Miklós azt akarja,
Háljak véle *jëggy* éjszaka,
Háljak véle *jëggy* éjszaka,
Të ki lészél szabadulva.

8. – Kedves húgom, Fehér Anna,
Ne hálj véle *jëggy* éjszaka,
Ne hálj véle, *ja* gonosszal,
Akasztófárávalóval!

9. Neked szűzességöd vészi,
Bátyádnak fejét véteti,
Neked szűzességöd vészi,
Bátyádnak fejét véteti.

Egyházasbást (Gömör és Kis-Hont), Dancsok Józsefné Vincze Erzsébet (72).
Ág, 1959.

52.⁵⁷⁰

1. Fehér László lovat lopott
Egy fekete halom alatt.
Nagyot pattant az ostorral,
Elhallatszott Gönc városba.

2. – Gönc városa, rajta, rajta,
El kell fogni azt a lopót!
Fehér Lászlót el is fogták,
Vallatni is kezdték őt már.

3. – Van-e apád, van-e anyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
De van nékem egy testvérem,
Fehér Anna annak neve.

4. – Kocsis, fogd be hat lovamat,
Rakd rá minden aranyamat!
Vidd a bíró udvarára,
Eressze ki a bátyámat!

5. – Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, ami nincsen!
– Itt hozom a sok aranyam,
Engedje ki a bátyámat!

⁵⁷⁰ MNT XI. 499-517.VAR. b)

6. – Nem kell nekem az aranyad,
Van nekem elég aranyam.
Csak egy éjjel háljál velem,
Rögtön meg lesz szabadítva!

7. Erre Anna nem szólt semmit,
Végigsétált a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Ment a börtön ablakára.

8. – Fehér László, édes bátyám,
Itt élsz-e még vagy meghaltál?
Azt mondja a bíró uram,
Háljak veled egy éjszaka.

9. – Ne hálj veled, a ringyóval,
Az akasztanivalóval!
A bátyádnak fejét veszi,
Szüzességedet elteszi.

Felnémet (Heves), Rófusz Józsefné Farkas Ilona (46). Borvendég, 1960.

53.⁵⁷¹

1. – Fehér László, édes bátyám,
Hallod, mit beszél a bíró?
Háljak veled jéggy étszaka,
Szabad lesz majd éggy órára.

2. – Ne hálj veled, ja disznóval,
Akasztófáralóval!
Bátyádnak fejét elvészti,
Néked léjárságod vészti.

⁵⁷¹ MNT XI. 505.

3. – Bírójuram, éjfél tájba
Mi csörög az udvarába?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

4. Akkor Anna sémmit sē szól,
Végigsétál a folyosón,
Folyosóról folyósóra,
Mēgy a börtön ajtajára.

6. – Nem átkozlak, nem szokásom,
A kényered kőjé váljon,
Mosdóvized vére váljon,
Törülköződ lángot hányjon!

7. Tizēnhárom sor patika
Ürüljön ki ja számodra,
Tizēnhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyadba!

8. Tizēnhárom szekér szalma
Ha jelrothad az ágyadba,
Tizēnhárom esztendőre
Vigyének a temetőbe!

Visonta (Heves), Kovács Sándorné Őzse Erzsébet (61). Szendrei, 1968.

54.⁵⁷²

1. Fehér Imre lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ojat szólult az ostora,
hogy Gönc várossa meghallotta.

⁵⁷² MNT XI. 499.

2. Rajta, rajta, Gönc várassa!
Fehér Imre jel van fogva.
El van fogva, le van zárva
A kassaji híres várba.

3. Éjfél után egy órákor
Csörög-csattog a vasajtó,
Csörög-csattog a vasajtó,
Jön talán a tömlöctartó.

4. Fehér Anna jere nem szól,
Végigsétáll a fojasón,
Fojasóurul fojasóra
a Börtöngazda szobájába.

5. – Hallad-e te, börtöngazda,
Kapol egy véka jaranyat,
Kapol egy véka jaranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

6. – Nem kell nékem az aranyad.
Háljál velem az éjszaka,
Háljál velem az éjszaka,
Ki lesz bátyád szabadítva!

7. = 4. vsz.

8. – Átkozásom nem szokásom,
A kenyered kővé vájon,
Mozsdóvized vére vájon,
Törülköződ lángot hányjon!

Nyírlugos (Szabolcs), Bakos Sándor (43). Kiss L., 1964.

55.⁵⁷³

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Rajta, rajta, Dönc várossa!
Fehér László el van fogva.

2. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
El is indult Kisigára,
Bátyja szabadításá[ra.]

3. – Édes bátyám, Fehér László,
Azt mondta *ja* börtöngazda,
Háljak vele az éjszaka,
Ki lesz bátyád szabadítva.

4. – Ne hálj vele, a kutyával,
Akasztófáralóval!
Néked lányságod elveszi,
Bátyádnak fejét véteti.

5. Ere Anna semmit sem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Sötét börtön ajtajá[ra.]

6. Fehér Anna asz kérdezte,
Hol talál rá a bátyjára.
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

⁵⁷³ MNT. XI. 500.

7. Ne itt keresd a bátyádat!
Most vitték el a zsandárok
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejére.

Lele (Szilágy), Pályi Kiss József (46). Almási, 1971.

56.⁵⁷⁴

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot csördít az ostora,
Gönc városa meghallotta.

2. Gönc városa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva,
Fehér László el van fogva.

3. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Hogy a bátyja el van fogva.

4. Parancsolja kocsisának:
– Fog' be, kocsis, a lovakat,
Rakassál fel aranyokat!

5. – Török Miklós, börtöngazda,
Áldja meg az egek ura!
Adok egy véka aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

6. – Nem kell nekem az aranyad,
Háljak veled egy éccaka,
Bátyád ki lesz szabadítva!

⁵⁷⁴ MNT XI. 511–512. VAR.

7. – Ne hálj vele, a gonosszal,
Az akasztanivalóval!
Néked szüzességed veszi,
Bátyádnak fejét véteti.

Tiszaszalka (Bereg), Bíró Sándor (68). Schnöller, 1956.

57.⁵⁷⁵

1. Fehér Laci/László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot csattant ustorával,
Behallatszik Gönc várába.

2. – Gönc váriak, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót hogy elfogták,
Vallatóra szólították.

3. – Van-é apád, van-é anyád,
Van-é gyönyörű húgocskád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Van egy gyönyörű húgocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Fent lakik a Fehér várba.

4. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
Bemegyén az istállóhoz,
Istálónak ajtajához.

5. – Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjunk rája színaranyat!
Holnap mégyünk messze útra,
Bátyám szabadítására.

⁵⁷⁵ MNT XI. 534.

6. – Éjfél után éggy az óra,
Mi csörög az udvarodba?
– Lovam viszik itatásra,
Zabla csörög a szájába.

Cegléd (PPSK), Kánya Sándor (35). Kiss L., 1957.

58.⁵⁷⁶

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alól.
Rácsapott a szélső lóra,
Bevágatott Gönc városba.

2. – Gönc várossa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót el is fogták,
Négyes börtönbe bezárták.

3. Fehér Anna, hogy megtudta,
Hogy a bátyja jel van csukva,
Mindjárt mondja a kocsisnak:
– Rak' fel kincsem, aranyamat!

4. Holnap reggel nyolc órára
Bevágatunk Gönc városba,
Bevágatunk Gönc városba,
Négyes börtön udvarába.

5. – László, László, édes bátyám,
Aluszol-e vagy meghaltál?
– Se nem alszom, se nem nyugszom,
Mindig rólad/Csak terólad gondolkozom.

⁵⁷⁶ MNT XI. 533–543. VAR. d)

6. – László, László, édes bátyám,
Azt mondta ja börtöntartó,
Háljak véle egy éjszaka,
Bátyám ki lesz szabadítva.

7. – Anna, Anna, édes húgom,
Ne hálj véle, a gonosszal!
Néked szüzességed veszi,
Bátyádnak fejét elveszi.

Alsóvály (Gömör és Kis-Hont), Kalas Lászlóné Seres Margit (44). Vargyas,
1963.

59.⁵⁷⁷

1. Fehér László lovat lopott
A fekete hegyek alatt.
Nagyot pattant ostorával,
Behallatszik Gönc várába.

2. Gönc városa, rajta, rajta,
Fehér Lászlót hogy elfogja!
Fehér Lászlót el is fogták,
Vallatóra szállították.

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Van egy gyönyörű hugocskám,
Kinek neve Fehér Anna,
Bent lakik a Gönc várába.

4. Fehér Anna, hogy megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszalad az istállóba,
Az istálló ajtajába.

⁵⁷⁷ MNT XI. 533–543. VAR. *m*)

5. – Fogd be, kocsis, a lovadat,
Rakjál rájuk sok aranyat!
Holnap megyünk hosszú utra,
Bátyám szabadittására.

6. – Biró uram, éjfél tájba
Mi zörög az udvarába?
– Lovam viszik itatásra,
'Abla csörög a szájába.

Kerkakutas (Zala), Simon Vendel (42). Kerényi, 1955.

60.⁵⁷⁸

1. Fehér László lovat lopott
A Feketë-halom alatt.
Ostorával nagyot csapott,
Behallatszott Gönc városba/várába.

2. Gönc városa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót el is fogták,
Vallatásra szólították.

3. – Van-ë japád, van-ë janyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám.
Csak egy aranyos húgom van,
Kinek nevë Fehér Anna.

4. De ezt Anna mëghallotta,
Hogy a bátyja jel van fogva.
Erre Anna sëmmit së szól,
Véigigsétál a folyosón.

⁵⁷⁸ MNT XI. 528.

5. Folyosóruul folyosóra,
Mëgy az istálló ajtójára.
– Fogd be, kocsis a lovat,
Rakjál rája száz aranyat!

Tardona (Borsod), csoport. Tímár, 1974.

61.⁵⁷⁹

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alól.
Rávágott az első lóra,
Behallatszott Gönc városba.

2. Gönc városa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót el is fogták,
A börtönbe bejís zárták.

3. – Fehér László, híres bëtyár,
Van-ëjapád, van-ëjanyád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
Van takaros kis húgocskám.

4. Fehér Anna mëghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
– Fogd be, kocsis, hat lovamat,
Rakd föl kincsem, aranyamat!

Almágy (Gömör és Kis-Hont), Balázs István (38). Kiss L., 1958.

⁵⁷⁹ MNT XI. 542.

62.⁵⁸⁰

1. Fehér László lovat lopott,
Egy hejébe hetet fogott.
A vármegye irigylette,
Ezért vasra ráverette.

2. – Hallod, bátyám, mit mond a bíró,
Az akasztófáraló?
Háljak vele az éjszaka,
Meg leszel te szabadítva.

3. – Ne higgy neki, a csavargónak,
Az akasztanivalónak!
Néked becsületed veszi,
Bátyádnak a fejét veszi.

Gesztefy (Zemplén). Balla Sándor (32). Lévainé, 1955.

63.⁵⁸¹

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Nagyot csattant az ostora,
Felhallatszott Gönc városba.

2. Rajta, rajta, Gönc városa!
Fehér László meg van fogva.
Kérdezték is a zsandárok:
– Van-e apád, van-e anyád?

⁵⁸⁰ MNT XI. 551j. c)

⁵⁸¹ MNT XI. 513.

3. – Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy csinos kis hugocskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Fent lakik a Fehér várba.

Cégyéndányád (Szatmár), Szarka Lajos (55). Kiss L., 1960.

64.⁵⁸²

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ojat szólott az ostora,
Gönc városa meghallotta.

2. Gönc városa meghallotta,
Fehér László el van fogva.
Fehér Lászlót hogy elfogták,
Rögtön börtönbe zárták.

3. Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja él van fogva:
– Fogd bē, kocsis, a lovakat,
Rakjunk fél sok aranyakat!

Buzita (Abauj-Torna), Kiss Lajosné Lukács Gizella (40). Kiss L., 1969.

65.⁵⁸³

1. Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alól.
Nagyot pattant uszorával,
Elhallatszik Gönc várába.

⁵⁸² MNT X. 515.

⁵⁸³ MNT XI. 520.

2. – Fehér Laci, jédës bátyám,
Ébren vagy-ë vagy mëghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Në jitt keresd a bátyádat,

3. Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe!
Most vitték őt akasztásra,
Nincs neki jëgy félórája.

Nagyréde (Heves), Felföldi Imre (60). Paulovics, 1965.

66.⁵⁸⁴

1. *l*-Lovat lopott Fehér László
A Fekete-halom alatt.
Rávágott a szélső lóra,
Behallatszott Gönc városba.

2. Gönc városa, rajta, rajta,
Fehér László *jel* van fogva,
Fehér László *jel* van fogva.

Sirok (Heves) Borits István (31). Kerényi, Csanak, 1955.

67.⁵⁸⁵

1. *de* Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
de Nagyot pattant ostorával,
Fehérvára meghallotta.

⁵⁸⁴ MNT XI. 533–543. VAR. c)

⁵⁸⁵ MNT XI. 518.

2. – *de* Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakd kocsidat aranyakkal!
Holnap megyünk hosszú útra,
Bátyám szabadítására.

Érsekvadkert (Nógrád), Buzás János (22). Lajtha, 1935.

68.⁵⁸⁶

1. – Fehér Anna, édes bátyám,
Aluszol-ë vagy mëghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Në itt keresd a bátyádot,

2. Zöld erdőbe, sík mezőbe,
*j*Akasztófa tetejébe,
Akasztófa tetejébe,
Sűrű *jer*dő közepébe.

Füzesabony (Heves), Kaló Miklósné (60). Pesovár E., Mező J., 1956.

69.⁵⁸⁷

Fehér László lovat lopott
Egy fekete halom alól.
Ostorával nagyot csattant,
Behallatszott Gyöngy várába,
Birónak az ablakába.

Tarnaörs (Heves), Magda Ferencné. Domokos Pál Péter. 1954.

⁵⁸⁶ MNT XI. 504.

⁵⁸⁷ MNT XI. 512.

70.⁵⁸⁸

Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alól.
Nagyot csattant az ostora,
Meghallotta Gönc városa.

Nagybalog (Gömör és Kis-Hont), Ibos András (65). Ág, 1958.

71.⁵⁸⁹

Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alól,
Mindén nyeregzsérszámostul,
Csikós fékkel, kantárostul.

Andrásfalva (Bukovina) – *Hidas* (Baranya), Önböli Józsefné Önböli Katalin (66). Kiss L., 1953.

72.⁵⁹⁰

de Fejér László lovat lopott,
Lovat lopott kantárostól,
Minden nyeregzsérszámostól.

Rozsály (Szatmár), Bak József (75). Martin, 1965.

⁵⁸⁸ MNT XI. 499–517. VAR. a)

⁵⁸⁹ MNT XI. 487j.

⁵⁹⁰ MNT XI. 551j. d)

73.⁵⁹¹

Fehér László lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ollyat pattant az ostora,
Elhallatszott Gönc városba.

Besenyőtelek (Heves), Hídvéghy Sándor (47). Sólyom, 1955.

74.⁵⁹²

Fehér László lovat lopott
A Feketé-halom alatt.
Lovat lopott szërszámostól,
Cifra nyerég-kantárostól.

Bodony (Heves), Gábor Mátyásné Kovács Erzsébet (58). Kerényi, 1957.

⁵⁹¹ MNT XI. 509.

⁵⁹² MNT XI. 537.

2.
 A MAGYAR NÉPZENE TÁRA XI. KÖTETÉNEK
 CXLIV. TÍPUSÁBAN SZEREPLŐ „A HALÁLRAÍTÉLT HÚGA”
 („FEHÉR LÁSZLÓ”) BALLADA DALLAMAI
 AZ ELEMZÉSBEN ADOTT SORSZÁMOKKAL

1.

Parlando ♩ = cca 69

1. Fe - hér László lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.

Os - to - rá - val nagyot csattant,

Behallatszott Gönc vá - rá - ba.

1) 2a) 2b) 2c) 3) 4a) 4b) 4c) 4d) 5a) 5b)

16. 22. 2. 3. 8. 9. 4. 6. 19. 22. 12. 16. 6. 12. 16. 1) 2) ossia 8. 11. 12. 14. 22.

1) ossia

6a) 6b) 6c) 7a) 7b) 7c) 7d) 8) 9) 10) 11) 12)

4. 14. 8. 12. 15. 2) 4. 10-12. 5. 8. 7. 22. 1) 1), 2) 16. 18. 16. 20. 2)

20. 17-19. 14.

„FOLYOSÓRÓL FOLYOSÓRA”

2.

Parlando, rubato ♩ = cca 104

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - ha - lom a - lól.

Na - gyot csőr - rent az os - to - ra,

Behallatszott Gönc vá - ros - ba.

1a) 1b) 1c) 1d) 2) 3a) 3b) 4a) 4b) 4c) 4d) 5)

2. 6-8. 3. 18. 5. 9. 15. 20. 2-5. 7. 8. 6. 9. 2. 13. 3. 19. 5. 9. 15-17. 6. 10. 12. 9.
10. 13. 17. 19. 20. 21. 12. 15. 17. 18. 20. 19.

6) 7) 8a) 8b) 8c) 9a) 9b) 10)

3. 9. 15. 2. 5. 10. 11. 3. 7. 10. 5. 13. 14. 2. 8. 12. 15. 5.
14. 21.

11a) 11b) 11c) 12) 13) 14) 15) 16) 17a) 17b)

2. 5. 6. 9. 8. 20. 2. 3. 5-7. 10. 15. 18. 5. 14. 17. 20. 18. 2. 10. 12.
12. 14. 16. 9-15. 17-21. 20. 21. 21.

FÜGGELÉK

3.

Parlando ♩ = 96

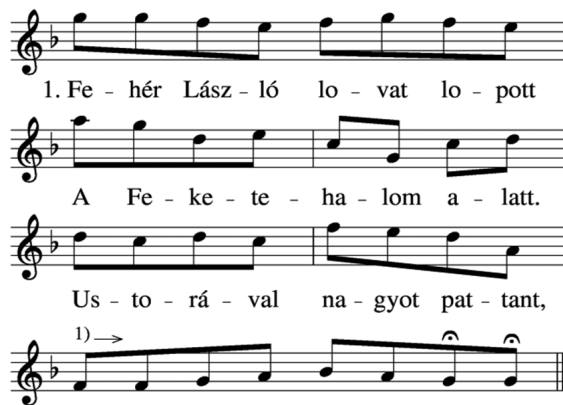
1. Fehér László lovat lo-pott A fe-ke-te fa-lu a-latt. Eggyet csördít

2) osto-rá - val, Béhallatszott Gönc vá-ros - ba.

4.

Rubato

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott
A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.
Us - to - rá - val na - gyot pat - tant,
1) → Bë - hal - lik Gönc vá - ro - sá - ba.

1)
8va *al Fine* ||
mindig - always

„FOLYOSÓRÓL FOLYOSÓRA”

5.

Parlando ♩ = cca 88

1. Fehér Laci lovat lopott A Feke - te - halom a - latt. O - jat vágott
 os - to - rá - val, Fökhallatszott Fehér - vár - ra.

1) 2) 3a) 3b) 4) 5a) 5b) 5c) 5d) 5e) (∧) 5f)
 7. 3. 2. 3. 7. 7. 12. 2. 8. 3. 7. 10. 4. 5. 12. 16. 6. 14. 18. 20. 9.

5g) 6) 7) 8)
 11. 19. 4. 5. 11. 12. 14. 17. 19. 4.

6.

Poco parlando ♩ = cca 72

1. Fehér La - ci lo - vat lo - pott A Fc - kc - te - halom a - latt. Fehér Lacit
 el is fogták, Val - la - tó - ra szó - li - tot - ták.

1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 8) 9)
 10) 11) 12) 13) 1) 2) 3)
 9-11. 7. 11. 10. 11. 17. 18. 15. 13. 15. 18. 20.

4) 5) 6a) 6b) 7) 8a) 8b) 9) 10) 11) 12) 13a) 13b)
 5. 7. 9. 5. 6. 8. 3. 13. 11. 16. 8. 12. 14. 10. 11. 16. 17. 6. 12. 14. 16. 17. 4. 8. 2. 6. 10. 11. 13. 9. 17. 17-20. 14-20. 15. 17. 20. 10. 11. 16. 17. 16-20. 19. 13. 14. 17-20.

FÜGGELÉK

*

Parlando ♩ = cca 92

1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 9)

1. Fehér László lovat lopott A Fekete - halom a - latt. Os - to - rá - val

nagyot pattant, Behallatszik Gönc város - [ba.]

1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 8) 9) 10)

7. 11. 12. 18. 17. 6. 2. 9. 2-6. 9. 3. 2. 4. 3. 4.
11. 13. 9-19. 10-14. 11-13.
15-19. 16-18. 15-17. 19.

7.

Parlando ♩ = cca 92

1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 9)

1. Fehér László lovat lopott A Fekete - halom a - latt. Os - to - rá - val

nagyot pattant, Behallatszik Gönc város - [ba.]

1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 8) 9) 10)

7. 11. 12. 18. 17. 6. 2. 9. 2-6. 9. 3. 2. 4. 3. 4.
11. 13. 9-19. 10-14. 11-13.
15-19. 16-18. 15-17. 19.

„FOLYOSÓRÓL FOLYÓSÓRA”

8.

Parlando ♩ = cca 92

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.

Os - to - rá - val o - jat csapott,

Gönc városba behal - lat - szott.

1-19. 2. 12. 2. 3. 2. 3. 12.

5. 6. 8. 10. 11. 13. 14. 16. 3. 4. 7. 19. 2. 9. 17. 18. 4. 5. 8. 11-13. 15-18. 8. 13.

FÜGGELÉK

9.

Parlando ♩ = cca 94

1. Fehér László lo - vat lo - pott
 A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.
 È - gyet vá - gott os - to - rá - val,
 Be - hallat - szott Gönc vá - rá - ba.

10.

Parlando

1. Fehér Laci lo - vat lo - pott A Fe - ke - te - halom a - latt. O - jat vá - gott
 os - to - rá - val, Behallatszott Fehér - vár - ra.

11.

Parlando ♩ = cca 76

1. Fehér László lovat lopott A Feke - te - halom a - latt. Ollyat pattant
 az osto - ra, Behallatszott Gönc vá - ros - [ba.]

1a) 1b) 2) 3) 4a) 4b) 5a) 5b) 6a) 6b) 7a) 7b) 8a) 8b) 9)

11. 18. 13. 14. 4. 6-8. 10. 6. 7. 8. 13. 5. 11. 10. 15. 18. 14-16. 17. 18. 5. 10. 17. 2. 12. 15. 16. 19. 10. 13-15. 17.

12.

Rubato ♩ = 160

1) ————— 15) ————— 3) ————— 4) 16) 17) 18)

(↓) (∩)

2. Ku - tya Hor - vát - tə meg - hal - lot - ta,

5) ————— (∩) 19) 6) ————— (∩) 20) ————— 7)

Hogy a lo - vátə el - ra - bol - ta.

8) ————— 21) 9) 10) 22) 11)

- Fog - já - tok el a bi - tan - got,

12) ————— 13) ————— 24) ————— 14)

(∩) (∩) 23) 3

Az akasz - tóu - fá - ra - valóút!

1) 2a) 2b) 2c) 3) 4a) 4b) 5a) 5b) 5c)

1. 6. 4. 7. 11. 14. 16. 13. 3-19. 3-5. 4. 11. 8. 13. 14. 15.

7. 12. 14. 16. 13.

6a) 6b) 6c) 7) 8a) 8b) 8c) 8d) 9a) 9b) 10a)

1. 4. 5. 7. 3. 6. 9. 1. 1. 3. V. 3. III. 6. 9. 4. 5. 12. 13. III. 7. 8. 10. 11. 10. 12. 5. 6. 8-10. 8. 10-16. 17. 19. 13. V. 14-19. 12. 13. 15. 18. 19.

10b) 11a) 11b) 11c) 12a) 12b) 13) 14a) 14b) 15) 16)

11. 16. 1. 13. V. 11. 12. 13. 3. VI. 13. 14. 19. 19. 3. V. 13. V. 18. 1. 6-10. 12. 13. 15. 17. 18.

17) 18) 19) 20) 21) 22) 23) 24)

6. 8. 10. 11. 13. 1. 3-5. 7-9. 1. 3-5. 7-9. 13. V. 6-8. 1. 3. 5-10. 3-19. 13. 15. 11-19. 11-15. 18. 11. 14. 13-15. 17. 17. 19. 15. 18.

FÜGGELÉK

13.

Parlando ♩ = cca 100

14) 3) 2) 1)

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

2) 15) 3) 4)

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.

5) (↑) 6) 7) (↑) 8) 9)

Na - gyot pat - tant az os - to - ra,

10) 11) 12) 13) 16) (∩)

Elhallatszott Gönc várá - ba.

1a) 1b) 1c) 1d) 2) 3) 4) 5a) 5b) 6) 7a)

3. 5-7. 17. 13-15. 19. 3) 4. 17. 3) 19. 9. 1) 2-4. 8. 16. 4. 10. 17. 8. 11-13. 14. 3) 14. 3) 3. 3) 1. 5. 14. 19. 3) 2-4. 3) 17. 15. 17. 18. 3) 15. 17. 18.

7b) 8a) 8b) 8c) 8d) 8e) 9a) 9b) 10)

17. 4-6. 17. 18. 3) 15. 19. 3) 4. 5. 17-19. 3) 1-3. 16. 3) 14. 8. 12. 15. 11. 14. 5. 3) 1. 5. 3) 19.

11) 12) 13a) 13b) 13c) 14) 15) 16)

9. 19. 9. 4. 3) 4. 11. 3) 3. 19. 3) 19. 3. 4. 7. 2. 4. 9. 11. 3) 5. 15. 3) 3. 4. 3) 2. 4.

14.

Parlando ♩ = cca 80

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott
A Fe - ke - tē - ha - lom á - lól.
Lo - vat lo - pott { kán - tá - ros - tól,
kan - tá - ros - túl,
Mindēnfélē { szērsza - mos - tól.
szērszá - mos - túl.

1a) 1b) 2a) 2b) 3) 4) 5)
2-5. 6. 10. 3. 6. 10. 1) 3. 9. 3. 5. 8. 6. 10.
7-9. 1) 7.

15.

Parlando

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott
A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.
Ki - lenc lo - vat kan - tá - ros - tul,
Minden - fé - le szērszá - mos - tul.

FÜGGELÉK

16.

Parlando

1. Fehér Laci lo - vat lopott A Feke - te - halom a - lól, A Fe - ke - te - halom a - lól.

2) → 3)

Nagyot csattant os - to - rá - val, Bc - hallatszott Gönc várába, Bc - hallatszott Gönc várába.

1) 2) 3)
7. 8. 4. 7. 8.

17.

Parlando ♩ = cca 72–84

1) 3) 2) 4) 5)

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

3) 6) (↑)

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.

7) 8) 9)

Os - to - rá - val nagyot pattant,

10) - (↑)

Behallatszik Gönc vá - ros - ba.

1a) 1b) 1c) 1d) 2) 3) 4) 5)

5. 6. 12. 8. 14. 17. 18. 11. 18. 11. 13. 16.
15.

6) 7a) 7b) 8) 9) 10)

14. 16. 2. 3. 5. 7. 16-18. 17. 18. 14. 2-7. 12. 9. 12-15. 14-18.

18.

Parlando

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott
A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.
Fe - hér Lász - lót hogy mēgfog - ták,
Val - la - tó - ra szó - lí - tot - ták.

1a) 1b) 1c) 2)
1) 1)-2) 2) 1)-2) 1-17.
ossia

8va al Fine ||

19.

Parlando, rubato

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott
A Fe - ke - te - halmok { a - lól.
a - latt.
Nagyot pat - tan az us - to - ra,
Behallatszott Gönc vá - ros - ba.

1) 2)

FÜGGELÉK

20.

Parlando ♩ = cca 69

1. Fehér László lovat lopott A Fe-ke-te - halom a - latt. O-jat pattant

az os-to-ra, Behallatszott Gönc vá - ros - ba.

21.

Poco rubato ♩ = cca 63

1. Fehér László lo - vat lo - pott

Hat fe - ke - te ha - lom a - latt.

O - lyat cséttent us - to - rá - val,

Be - hal - latszott Fehér - vár - ra.

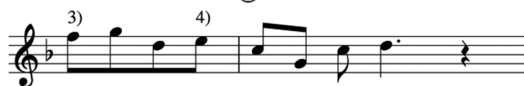
1) 2)
3.

22.

Parlando ♩ = cca 88

1. Fe - hér Lász - laó lo - vat lo - pott

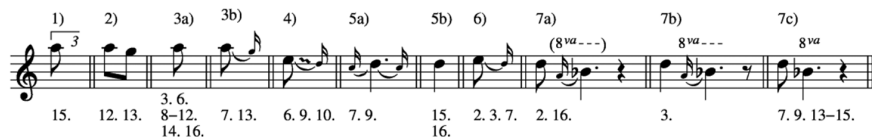
A Fe - ke - tē - ha - lom a - ló.

A - mér ő - tet el - í - tél - ték,

Mindjár börtönbe ve - tēt - ték.

FÜGGELÉK

23.

Parlando [♩ = cca 88]

1. Fe - hér László lo - vat lo - pott

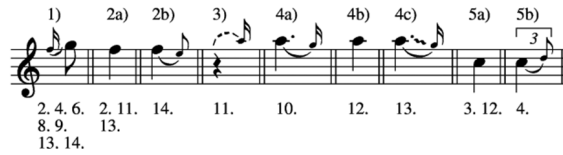
A Fe - ke - te - ha - lom a - lól.

Nágyot pattant os - to - rá - vál,

Behállászott Gönc vä - rā - rā.

2. 4. 6. 2. 11. 14. 11. 10. 12. 13. 3. 12. 4.
8. 9. 13.
13. 14.

5. 11. 6. 9. 13. 6. 8. 11. 2. 5. 6. 8.
9. 11. 13.

24.

Poco parlando ♩ = cca 138

Quasi giusto

1. de Fehér László lovat lopott A Fekete - halom alatt. Nagyot pat - tant

az os - to - ra, Meghallot - ta Gönc váro - sa.

2-16. 2. *ossia* *ossia* 2. V. VII. 2. VI. 2. VI.
14. V. 16. V. VII. IX. XI.

25.

Parlando, rubato ♩ = cca 96]

3. Fehér Anna { még - hallot - ta, Hogy a bátyja él ván fogva. — Fogd bē, kocsis,

{ hogy megtudta,

hát lo - vamat, Radd fēl { kincsēm, ara - nyo - māt!

{ mindēn

4. 15. 5. 8. 13. V. 9. 5. 15. 5. 9. 1. 13. VI. J) 2. 5. 6. 8-10. 6. 9. 10. 2. 6. 10-12.
14. 16. 12. 14. 15. 12. 14. 13. V. 14. 15.

FÜGGELÉK

26.

Poco parlando

1. Fehér Laci lovat lo - pott A Fe - ke - te - halom a - latt. Dú - ro - gat az

os - to - rá - val, Be - hal - lik a Gönc vá - rá - ban.

1a) 1b) 2) 3) 4) 5) 6a) 6b) 7) 8)
 7. 8. 12. 16. 15. 7. 11-13. 16. 9. 12. 2. 4. 6. 15. 3. 7. 8. 11. 14. 15.
 5. 7. 8. 13.

27.

Parlando

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.

Na - gyot pat - tant os - to - rá - val,

Be - hal - latszik Gönc vá - rá - ba.

28.

Parlando ♩ = 96

1. Fe - hér La - ci lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - halom a - latt.

O - lyat pattant os - to - rá - val,

Be - hallatszik Fehér - vár - ra.

29.

Rubato

1. *jaj* Fe - hér László lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt,

Csi - nos fé - nyes kan - tá - ros - tul,

Mín - den nye - reg - szer - szá - mos - tul.

2-15.

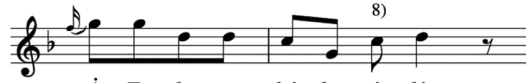
FÜGGELÉK

30.

Parlando [♩ = cca 88]

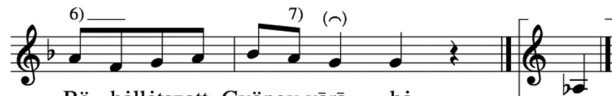
1. Fe - hér Lá - ci lo - vát lo - pott

Á Fe - ke - te - há - lom á - látt.

Nágyot páttánt os - to - rá - vál,

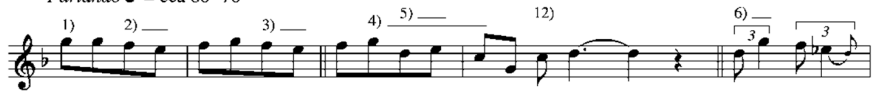
Bé - hállátszott Gyöngy várá - bá.

1) 2a) 2b) 3a) 3b) 4) 5a) 5b) 6) 7) 8)

2, 7-9, 11, 13, 14, 8, 15, 5, 14, 5-6, III, 2-5, 6, III, V, 7, 8, V, 10, III, V, 11, V, 12, 13, 15, III, 8, III, VII, 9, 10-11, VII, 14, 6, VI, 8, VI, 10-11, VI, 11, IV, 4, 10, 15, IV.

31.

Parlando ♩ = cca 88-76

1. Fchér László lovat lopott A Fe - ke - te - halom a - latt.

Nágyot pattant

az os - to - ra,

Behallatszott Gönc város - ba.

1) 2a) 2b) 3a) 3b) 3c) 3d) 4) 5)

6, 13, 14, 3, 5, 7-10, 12, 14, 15, 11, 2-4, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 15, 8, 11, 13, 14, 2, 4-14.

6a) 6b) 7a) 7b) 8a) 8b) 8c) 9) 10) 11) 12)

6, 7, 9, 10, 12-15, 3-5, 7, 8, 11-15, 4, 5, 11, 2, 4, 6, 9, 11, 12, 13, 2, 4, 6-9, 11-13, 15, 11.

32.

Poco parlando [♩ = cca 108]

1. Fehér László lovat lopott A Fekete-halom alatt. Fehér Lászlót el is fogták,
Vallatára szóltot-tak.

1) 2) 3) 4)
11. 6. 3. 4. 6. 8-11. 3. 4. 9-13. 15.

33.

Parlando ♩ = cca 80-88

1. Fehér László lovat loptott
A Fekete-halom alatt.
Ostora-val nagyot patant,
Behallatszik Göncvárosban.

1a) 1b) 1c) 2) 3a) 3b) 4) 5) 6) 7) 8)
5. 6. 8. 13. 7. 2. 3. 5. 7-11. 12-15. 3-5. 7. 8. 10. 13. 15. 13. 7. 9. 11. 3. 6-8. 11. 15.

FÜGGELÉK

34.

Parlando, rubato

1. *de* Fehér László lo- vat lo- pott

A Fe- ke- te - halom a - latt.

Olyat szó- lott drót os- to - ra,

Behallott Gönc váro - sá - ba.

2-15. 2. 5. 2. 9.

35.

Parlando, rubato ♩ = cca 50

1. *hej* Fehér László lovat lopott A fe- ke- tc hombár a- lól. Hombáriné

észre- vette, Zsandárokkal el- vi - tet - te.

36.

Rubato ♩ = cca 76

1) —————

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

2) ————— 3) ————— 4) (v) ————— 5) —————

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.

6) ————— 7) ————— 8) ————— 9) —————

Na - gyot pat - tant az os - to - ra,

10) ————— 11) ————— 12) —————

A vár - mégye mēghal - lot - ta.

1) (v) 2a) 2b) 2c) 3) 4a) 4b) 4c) 5) 6a) 6b)

2. 4-14. 2. 5. 7-14. 3. 6. 3. 6. 10. 2. 4. 5. 9. 13. 5. 9. 13. 3. 9. 12. 13. 5. 7.

8. 12. 14.

6c) 7a) 7b) 7c) 8) 9) 10) 11) 12)

(v) (v) 3 3

10. 5. 7-9. 11. 12. 14. 5. 7-12. 10. 11. 14. 2. 14. 3. 5. 8. 10. 11.

37.

Parlando, rubato

1. Fe - hér László lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.

Nagyot pat - tant az os - to - ra,

Be - hallatszott Jaj - ha - lom - ra.

FÜGGELÉK

38.

Parlando ♩ = 82-92

1) $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$ $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$

1. Fe - jér Lász-ló lo - vat lo - pott

2) — 3) — 4) — 5) — 6) — 7)

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt,

8) — 9) — 10) — 11)

Mín - dën nye - rëg - szérszámos - tól,

12) 13) — 14) 15) —

{ Kö - tő - fék - kel, kan - tá - ros - tól.
Kö - tő - fék - vel,

1a) 1b) 2a) 2b) 2c) 2d) 2e) 3) 4a) 4b) 4c)

(w) $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$ (v)

4) 5. 9. 10. 13. 2-7. 9-11. 12. 13. 3) 1. 4) 1. 4) 5. 4) 11. 8. 9. 3) 3. 3) 5. 4) 3. 5. 7.
1) 1. 3) 2-5. 4) 3. 4. 6. 7. 2. 8. 4) 6. 4) 4.

4d) 5a) 5b) 5c)+6c) 6a) 6b) 7) 8a)

4) 10. 3) 4. 4) 4. 4) 7. 2. 6-10. 13. 3) 2. 4) 12. 2. 3. 4) 2.
3) 5. 4) 5. 10. 12. 13.

8b) 8c) 8d) 8e) 8f) 8g) 8h) 9a)

8. 3) 1. 3. 4. 11. 12. 4) 12. 1) 1. 3) 2. 5. 4) 3. 4. 4) 7. 4) 11. 2. 3. 6-8. 10.
4) 8. 4) 1. 3) 1. 4) 1. 3) 1. 4) 2. 12. 13. 1) 1. 3) 1-3. 4) 1-4. 6. 10. 12.

9b) 9c) 10) 11) 12) 13a) 13b) 14a) 14b) 14c) 14d)+15)

$\overbrace{\quad\quad\quad}^3$ (v) $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$ sic

3) 4. 4) 9. 3) 5. 2-11. 13. 2. 4-13. 6. 9. 1) 1. 2. 1) 1. 3. 7. 4) 1. 4) 12.
4) 5. 7. 1) 1. 3) 2-5. 4) 1. 3) 2-5. 3) 1. 4) 2. 3-5. 8. 11. 13. 4) 2-13. 4) 1-6. 2. 4. 5. 4) 1. 3) 1. 7-11. 8-13. 4) 4. 7. 8. 13.

39.

Parlando ♩ = cca 69

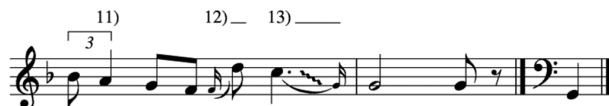
1. Fe - hér Lász - lóu lo - vát lo - pott

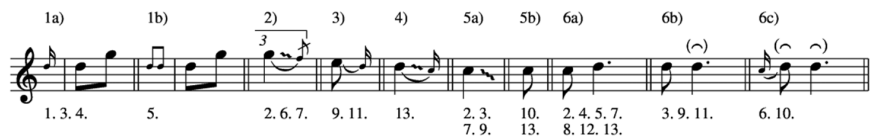
À fe - ke - tē hállom - ágy - ról(?).

de Rā - csápott á széjső ló - rá,

Be - hállátszott Gönc vā - ros - bá.

1. 3. 4. 5. 2. 6. 7. 9. 11. 13. 2. 3. 10. 2. 4. 5. 7. 3. 9. 11. 6. 10. 7. 9. 13. 8. 12. 13.

2. 6. 8. 3. 4. 5. 7. 9. 12. 2. 7. 9. 2. 3. 6. 4. 11. 13. V. 13. V. 2. 2-4. 9-13. 12. 10. 11. 13. 7-9.

FÜGGELÉK

40.

[Parlando]

1. Fehér László lovat lopott A Fe-ke-te - halom a-latt. Rá-ki-ált a szélső ló-ra,

Be-hallatszik Gönc város - ba.

41.

Parlando, rubato ♩ = cca 84

1. Fe - jér Lász - ló lo - vat lo - pott,

Az os - to - ra nagyot száó - lott.

- Raj - ta, fi - úk, fog - já - tok meg,

A tömlőc - be zár - já - tok be!

12. 12. 2. 3. 6-8. 9. II^a, III^a, 10. I^a, 11. 5. 10. II^a 8. 2. 4. 6. 7. 9. III^a 8.

12. 3. 5-7. 4. 7. 12. 8. 2. 4-7. 10. I^a V. 4. 6. 7. 12. III. 12. V. 2. 5. 7. 9. I^a, III^a, 11. 9. I^a, 10. I^a V. 9. II^a, 10. I^a V. 11. 12. VII.

8. 10. I^a V. 12. VIII. 3. 4. 6-8. 10. I^a 9. III^a, 10. 3. 4. 10. 8. 9. I^a 5. 12. III. 11. 12. IV. VIII. 11. II^a, 12. VI. I^a, II^a, 12. IV.

42.

Parlando

1. Fe - hér La - ci lo - vat lo - pott
A fe - ke - te ma - lom a - latt.
Nagyot pat - tant os - to - rá - val,
Föl - hal - lik az Fe - hér - vár - ra.

43.

Parlando

1. Fehér La - ci lovat lo - pott A fe - ke - te malom a - latt. Nagyot durrant
os - to - rá - val, Fel - hallatszik belvá - ros - ba.

1)	2)	3a)	3b)	4)	5)	6)
2.	7.	2. 7.	4. 5. 12.	1-12.	12.	6.

FÜGGELÉK

44.

Parlando ♩ = cca 108

1. Fehér Laci lo- vat lo- pott A Fe- ke- tē - halom a- lól. Os- to- rá- val

nagyot csattant, El- hallatszik város - sá - ban.

6. 2. 4. 12. 2. 5. 2. 5. 8. 10. 11. 7. 12. IV.
6. 9. 12. V.

45.

Parlando, rubato ♩ = cca 84

3. - Van - ë ja - pád, van - ë ja - nyád?

- Nincsën a - pám, nincsën a - nyám.

Csak egy a - ra - nyos húgom van,

Kinek nevë Fehér An - na.]

1. 8. 5-7. 11. 6. V. 2. 8. 10. 6. 6. VI. 8) 9)
12. 9. 10. 11. 7-12. 6. VI. 5. 10. 9.

46.

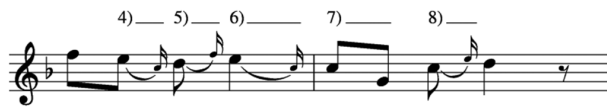
Parlando ♩ = cca 88

1. Lo - vat lo - pott Fe - jér Lász - ló

A Fe - ke - te - ha - lom a - lól,

Kan - tá - ros - tól, pok - ró - cos - tól,

Egész nyereg - szérszamos - tól.

1) 2) 3) 4a) 4b) 4c) 5) 6a) 6b) 6c)

5. 6. 9. 4-6. 8. 3-5. 7. 3. 4. 7. 5. 6. 9. V. 3-8. 2. 9. V. 6. 9. III. 7.

9. 11. 8. 10. 11. 8. 11. 9. III. 10. 11. 11. III. 10. V. 11. V.

6d) 7) 8) 9) 10) 11a) 11b) 11c) 12)

8. V. 4. 8. 10. III. 2-5. 8. III. 2. 3. 5-7. 8-10. IV. 2. 6. 7. 8. 10. VI. 9. IV.

9. III. 11. III. 8. IV. 9. 11.

FÜGGELÉK

47.

Parlando, rubato ♩ = cca 72

1. Fe - hér László lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.

Ná - gyot csáttánt áz os - to - ra,

Behallatszott Gönc vár - ros - bá.

2. 3. 6-8. 5. 9. 6. 5. 9. 3-5. 3. 5. 4. 7. 9. 2. 6. 8. 10. 2-5. 8-11.

2. 3. 4. 5. 6. 7-9. 2. 4. 3. 9. 8. 5. 7-10.

48.

Parlando, rubato ♩ = 84–76

1. Fe - hér Lász - ló lo - vát lo - pott,

Os - to - rá - vál nágyot csá - pott.

Föl - hál - látszott Gönc vá - rá - ba,

Gönc várának kásté - lyá - bá.

3. 4. 2. 4-6. 7. 8. 9. 11. 2. 4. 9. 10. 11. 4-9. 11.

11. 2-9. 1. 11. 4. 5. 7. 4. 5. 8. 3. 6. 10. 9. 11. 11.

FÜGGELÉK

49.

[Parlando]

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott
 A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.
 Csö - rög - csat - tog az os - to - ra,
 Be - hal - lat - szik Gönc vá - ros - ba.

50.

Parlando, rubato ♩ = cca 76

2. Fe - hér Lász - lót ott val - lat - ják:
 - Van - e ja - pád, van - e a - nyád?
 - Nincsen a - pám, nincsen a - nyám,
 Csak egy gyönyörű hú - gocs - kám.

1) 2a) 2b) 3a) 3b) 4) 5) 6) 7)
 4. 3.5. 4.6.7. 1. 8. 1. 3-9. 5-7. 5.
 9. V.

51.

Parlando ♩ = 92-100

1. Lo - vat lo - pott Fe - hér Lász - ló

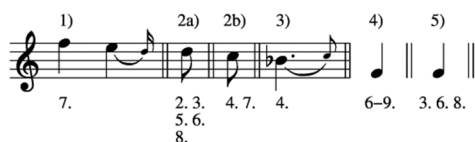
jA Fe - ke - tē - ha - lom a - lól.

Ollyat pat - tant a nye - rēg - be,

Mēghallottá Gönc vár - mē - gye.

52.

Parlando

1. Fehér László lovat lo - pott Egy fe - ke - te halom a - latt. Nagyot pattant

az os - torral, Elhallatszott Gönc város - ba.

FÜGGELÉK

53.

Parlando, rubato ♩ = cca 96

1. - Fe - hér Lász - ló, é - dös bá - tyám,

Hal - lod, mit be - szél a bí - ró?

Hál - jak ve - le jëggy étsza - ka,

Szabad lësz majd ëggy ó - rá - ra.

4. 7. 2. 5. 7. 2. 4-7. 2. 4. 5-7. 2. 4-8. 3-8.
6. 8.

5. V. 2-5. 4. 8. 5. VI. 2.

54.

Parlando ♩ = cca 100

2. Raj - ta, raj - ta Gönc vá - ras - sa!

Fehér Im - re jel van fog - va.

El van fog - va, le van zár - va

A kassa - ji hi - res vár - ba.

55.

Parlando, rubato ♩ = 116-80

1. Fehér Lász - ló lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - halom a - latt.

Raj - - ta, raj - ta, Dönc vá - ros - sa!

Fehér László el van fog - va.

FÜGGELÉK

56.

Parlando ♩ = 92

1. Fehér László lo-vat lo-pott A Fe-ke-te - halom a - latt. Nagyot csördít
 az os-to-ra, Gönc vá-ro-sa meghal-lot - ta.

1)
 2-4. 6.

57.

Parlando ♩ = 87

1. Fe - hér { La - ci lo - vat lo - pott
 Lász - ló } A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.
 Na - gyot csat - tant us - to - rá - val,
 Be - hal - lat - szik Gönc vá - rá - ba.

1) 2) 3) 4)

58.

Parlando ♩ = cca 80-60

1. Fchér László lovat lopott A Fe-ke-te-halom a-lól. Rácsapott a
szélső ló-ra, Bevág-tatott Gönc város - ba.

59.

Parlando, rubato ♩ = cca 80

1. Fehér László lovat lopott A fe-ke-te hegyek a-latt. Nagyot pattant
os-to-rá-val, Behallatszik Gönc vá-rá - ba.

1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 8)
2. 2.3.5. 2.4.5. 2.4-6. 2. 2.3.5. 3-6. 2.3.

FÜGGELÉK

60.

Parlando, poco rubato ♩ = cca 80

1)

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

2)

A Fe - ke - tē - ha - lom a - latt.

3)

Os - to - rá - val nagyot csapott,

5) 6) 7)

Behallatszott Gönc { vá - ros - ba.
vá - rá - ba.

1) 2) 3a) 3b) 4) 5) 6) 7)

4. 5. 2. 3. 4. 2. 5. 1. 3. 4. 5. 1. 2. egy férfi - a man 2. egy asszony - a woman

61.

Parlando, *rubato* ♩ = cca 92

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

A Feke - te - halom a - lól.

Rá - vágott az el - ső ló - ra,

Behallatszott Gönc vá - ros - ba.

2. 4. 4. 3. 2. 4. 2. 4.

3. 2. 4. 2. 4. 2. 4. 3.

62.

Parlando ♩ = cca 80

1. Fehér László lo - vat lopott, Egy hc - jé - bc hc - tet fo - gott. A vármegyc

irigy - let - te, Ezért vasra rá - ve - ret - te.

3. 2. 3. 2. 2. 3. 2. 3. 2. 3.

FÜGGELÉK

63.

Parlando, rubato ♩ = cca 72

1. Fe - hér László lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - halom a - latt.

Nagyot csattant az os - to - ra,

Felhallatszott Gönc vá - ros - ba.

2. 3. 2. 2. 3. 2. 2.3. 2. 2.

„FOLYOSÓRÓL FOLYÓSÓRA”

64.

Parlando ♩ = cca 92

1) $\overset{3}{\curvearrowright}$

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

(~)

A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.

2) —

O - jat szó - lott az os - to - ra,

3)

Gönc váro - sa mēghallot - ta.

1) $\overset{3}{\curvearrowright}$ 2) 3)

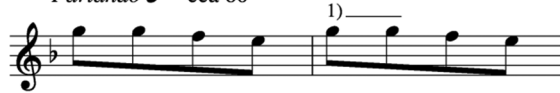
3. 3. 2.

Detailed description: The musical score is written in a single system with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The tempo is marked 'Parlando' with a quarter note equal to approximately 92 beats per minute. The piece consists of five lines of music. The first line starts with a triplet of eighth notes (G4, A4, Bb4) marked '1)'. The lyrics are '1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott'. The second line has a fermata over the first note (G4) and a slur over the next two notes (A4, Bb4). The lyrics are 'A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.'. The third line has a slur over the first two notes (G4, A4) and a fermata over the last note (Bb4). The lyrics are 'O - jat szó - lott az os - to - ra,'. The fourth line has a triplet of eighth notes (G4, A4, Bb4) marked '3)' and ends with a double bar line. The lyrics are 'Gönc váro - sa mēghallot - ta.'. The fifth line contains three measures: the first has a triplet of eighth notes (G4, A4, Bb4) marked '1)', the second has a slur over two notes (G4, A4) marked '2)', and the third has a single note (Bb4) marked '3)'. Below the staff, the numbers '3.', '3.', and '2.' are written under each measure respectively.

FÜGGELÉK

65.

Parlando ♩ = cca 60

1. Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

A Fe - ke - te - ha - lom a - lól.

Nagyot pattant us - to - rá - vál,

Elhallátszik Gönc vá - rá - bá.

66.

Rubato ♩ = cca 69

1. l - Lovat lopott Fehér László A Fekete - halom alatt. Rá - vágott a

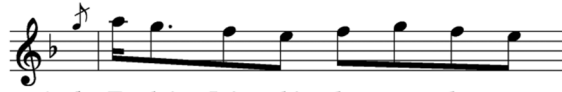
szélső ló - ra, Behallatszott Gönc vá - ros - ba.

„FOLYOSÓRÓL FOLYOSÓRA”

67.

Parlando ♩ = cca 108

1. de Fe-hér Lász-ló lo-vat lo-pott

A Fe-ke-te-ha-lom a-latt.

de Nagyot pattant os-to-rá-val,

Fhér-vá-ra meghal-lot-ta.

FÜGGELÉK

68.

Parlando ♩ = 80

1) —

1. - Fe - hér An - na, é - dös bá - tyám,

2) — 3) —

A - luszol - ë vagy mëghal - tál?

3) — 3) — 4) —

Fe - le - lik a töb - bi ra - bok:

5) — 6) — 7) — 8) — 9) — 8va

- Në itt keresd a bá - tyá - dot,

1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 8) 8va -----

2. 2. 2. III. 2. III. 2. IV. 2. IV. 1. 2. IV.

9)

2. V-VI.

69.

Parlando

Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott

Egy fe - ke - te ha - lom a - lól.

Os - to - rá - val na - gyot csattant,

Be - hallatszott Gyöngy vár - ba,
Bi - ró - nak az ab - la - ká - ba.

70.

Parlando

Fehér László lovat lopott A Fekc - te - halom a - lól. Nagyot csattant az osto - ra,

Meghallotta Gönc váro - sa.

71.

Rubato

Fehér László lovat lo - pott A Fe - ke - te - halom a - lól, Minden nyerég -

szérszámostul, Csikós fékkel, kantárostul.

FÜGGELÉK

72.

Poco rubato ♩ = cca 120

de Fehér László lovat lo-pott, da Lovat lopott kantá-ros-tól, Minden nyereg -
szerszámos-tól.

73.

[Parlando]

Fe - hér Lász - ló lo - vat lo - pott
A Fe - ke - te - ha - lom a - latt.
Oly - lyat pat - tant az os - to - ra,
El - hallatszott Gönc város - ba.

74.

Parlando ♩ = 96

Fehér László lo - vat lo - pott
A Fe - ke - tē - ha - lom a - latt.
Lo - vat lo - pott szerszámos - tól,
Cifra nyereg - kantá - ros - tól.

3.
FÖLDRAJZI ELTERJEDÉS
HELYNÉVMUTATÓ A BALLADÁK SORSZÁMA SZERINT

1. Gyöngyöspata (Heves)
2. Szatmárcseke (Szatmár)
3. Tizzaszalka (Bereg)
4. Jászszentandrás (Jász-Nagykun-Szolnok)
5. Csongrád (Csongrád)
6. Nemesnép (Zala)
Andornaktálya (Borsod)
7. Órtilos (Somogy)
8. Egyek (Hajdú)
9. Atkár (Heves)
10. Csépa (Jász-Nagykun-Szolnok)
11. Besenyőtelek (Heves)
12. Pettyén (Szatmár)
13. Nagybalog (Gömör és Kis-Hont)
14. Domaháza (Borsod)
15. Tunyog (Szatmár)
16. Diósjenő (Nógrád)
17. Andornaktálya (Borsod)
18. Jászszentandrás (Jász-Nagykun-Szolnok)
19. Akasztó (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)
20. Cekeháza (Abaúj-Torna)
21. Bakonyszentlászló (Veszprém)
22. Gyöngyöspata (Heves)
23. Nemeti (Nógrád)
24. Tarnalelesz (Heves)
25. Gesztete (Gömör és Kis-Hont)
26. Kerecseny (Zala)
27. Mumor (Zala)

28. Kecskemét-Monostor (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)
29. Bocföldre (Zala)
30. Herencsény (Nógrád)
31. Fedémes (Heves)
32. Neszmély (Komárom)
33. Andornaktálya (Borsod)
34. Kács (Borsod)
35. Márkháza (Nógrád)
36. Székelykeve (Temes)
37. Recsk (Heves)
38. Istensegítség (Bukovina)
39. Almágy (Gömör és Kis-Hont)
40. Pétervására (Heves)
41. Szamosdara (Szatmár)
42. Boncodföldre (Zala)
43. Becsvölgye (Zala)
44. Hagyárosbörönd (Zala)
45. Tardona (Borsod)
46. Andrásfalva (Bukovina)
47. Tarnaszentmária (Heves)
48. Pásztó (Heves)
49. Jásztelek (Jász-Nagykun-Szolnok)
50. Ostoros (Borsod)
51. Egyházashátság (Gömör és Kis-Hont)
52. Felnémet (Heves)
53. Visonta (Heves)
54. Nyírlugos (Szabolcs)
55. Lele (Szilágyság)
56. Tiszaszalka (Bereg)
57. Cegléd (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)
58. Alsóvály (Gömör és Kis-Hont)
59. Kerkakutas (Zala)
60. Tardona (Borsod)
61. Almágy (Gömör és Kis-Hont)
62. Gesztely (Zemplén)
63. Cégénydányád (Szatmár)
64. Buzita (Abaúj-Torna)

FÜGGELÉK

- 65. Nagyréde (Heves)
- 66. Sirok (Heves)
- 67. Érsekvadkert (Nógrád)
- 68. Füzesabony (Heves)
- 69. Tarnaörs (Heves)
- 70. Nagybalog (Gömör és Kis-Hont)
- 71. Andrásfalva (Bukovina)
- 72. Rozsály (Szatmár)
- 73. Besenyőtelek (Heves)
- 74. Bodony (Heves)

TÁJEGYSÉGEK - MEGYÉK SZERINTI MUTATÓ

Dunántúl

Zala

Becsvölgye **43.**

Bocföldre **29.**

Boncodföldre **42.**

Hagyárosbörönd **44.**

Kerecseny **26.**

Kerkakutas **59.**

Mumor **27.**

Nemesnép **6.**

Veszprém

Bakonyszentlászló **21.**

Somogy

Órtilos **7.**

Felföld

Komárom

Neszmély **32.**

Nógrád

Diósjenő **16.**

Érsekvadkert **67.**

Herencsény **30.**

Márkháza **35.**

Nemti **23.**

Gömör és Kis-Hont

Almágy **39.**, **61.**
Alsóvály **58.**
Egyházashást **51.**
Gesztete **25.**
Nagybalog **13.**, **70.**

Heves

Atkár **9.**
Besenyőtelek **11.**, **73.**
Bodony **74.**
Fedémes **31.**
Felnémet **52.**
Füzesabony **68.**
Gyöngyöspata **1.**, **22.**
Nagyréde **65.**
Pásztó **48.**
Pétervására **40.**
Recsk **37.**
Sirok **66.**
Tarnalelesz **24.**
Tarnaörs **69.**
Tarnaszentmária **47.**
Visonta **53.**

Borsod

Andornaktálya □, **17.**, **33.**
Domaháza **14.**
Kács **34.**
Ostoros **50.**
Tardona **45.**, **60.**

Abauj-Torna

Buzita **64.**
Cekeháza **20.**

Zemplén

Gesztely **62.**

Bereg

Tiszaszalka **3., 56.**

Alföld

Pest-Pilis-Solt-Kiskun

Akasztó **19.**

Cegléd **57.**

Kecskemét-Monostor **28.**

Jász-Nagykun-Szolnok

Csépa **10.**

Jászszentandrás **4., 18.**

Jásztelek **49.**

Csongrád

Csongrád **5.**

Hajdú

Egyek **8.**

Szabolcs

Nyírlugos **54.**

Szatmár

Cégénydányád **63.**

Pettyén **12.**

Rozsály **72.**

Szamosdara **41.**

Szatmárcseke **2.**

Tunyog **15.**

Partium, Bukovina

Szilágy

Lele **55.**

Bukovina

Andrásfalva **46.**, **71.**

Istensegítség **38.**

Székelykeve (*Temes*) **36.**

4.
IDŐBELI KERET

1928. + (Ádám)
1935. + (Lajtha)
1939. + (Dincsér)
1952. + + + (3×)
1953. + + + + (4×)
1954. + + + + + (6×)
1955. + + + + + + + (8×)
1956. + + + + + + + (7×)
1957. + + + + (4×)
1958. + + + + + (5×)
1959. + + + (3×)
1960. + + + + (4×)
1961. +
1962. +
1963. + + (2×)
1964. +
1965. + + + + (4×)
1968. + + + (3×)
1969. + + (2×)
1971. + + (2×)
1973. +
1974. + + + + (4×)
1975. + + (2×)
1976. +
1983. + + (2×)
1987. +

Legkorábbi 1928, legkésőbbi 1987.

Legtöbb 1952–60 és 1965–74 között.

